

(ცაიში, ბეღია, მოქვი, ხობი)

ავტორისაგან

თქვენ წინაშეა ნაშრომი, რომელიც საქართველოს უძველესი სასულიერო ცენტრების – ცაიშის, ბეღიის, ხობისა და მოქვის ეპარქიების ისტორიას ასახავს. ჩვენთვის საინტერესო საკითხების კვლევისას უფრო და უფრო ვრწმუნდებოდით ამ საეპისკოპოსოების განსაკუთრებულ როლსა და მნიშვნელობაში. ხშირად გვიფიქრია, რომ მათ გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა კიდევ ჩვენი სახელოვანი წარსული. უდიდესი შემოქმედებითი ენერგია დაიხარჯა ყოველი საეპისკოპოსოს დაარსება-განვითარებისათვის, ამიტომ თავს ბედნიერად ჩავთვლით, თუ ღირსეულად შევძლებთ მათი წარსულის აღწერას.

სასიამოვნო ვალდებულებად მივიჩნევ, მადლობა ვუძღვნა მათ, ვინც დაუზარელი თანადგომითა და დახმარებით ხელი შეუწყო წინამდებარე შრომის მომზადება-გამოცემას. მათ შორის განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსნი არიან: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი, აკადემიკოსი როინ მეტრეველი, აკადემიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე, პროფესორი დავით ნინიძე, პროფესორი ვალერი სილოგავა. მათი თანადგომითა და მხარდაჭერით შესაძლებელი გახდა დასახული მიზნის მიღწევა. განსაკუთრებული მადლობა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის, ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორს, პროფესორ ზაზა ალექსიძეს, ამავე ინსტიტუტის ფონდების მთავარ მცველს ლამარა ქაჯაიას, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატს, დოცენტ მაია სტეფნაძეს, პროფესორ ზურაბ პაპასქირს, პროფესორ თამაზ ბერაძეს, ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმის ფონდების მთავარ მცველს ლილი ბერაიას და თინათინ იზორიას.

დიდი მადლობა გამომცემლობა «არტანუჯის» ხელმძღვანელს, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატს ბუბა კუდავას, მთელ შემოქმედებით კოლექტივს და მათ შორის ლაშა გადელიას, გიორგი მასხარაშვილსა და ეთერ ბაიდოშვილს.

წიგნის დაბეჭდვის უზრუნველყოფისათვის საგანგებო მადლობა ფოთის პორტის

ხელმძღვანელს ღრმად პატივცემულ ჯემალ ინაიშვილსა და მის მოადგილეს ბატონ თენგიზ ქოიავას.

იმედი მაქვს, ოდიშის დიდებული ტაძრების მადლი არასდროს მოაკლდება მათ ცხოვრებასა და მოღვაწეობას. რედაქტორისაგან

საქართველოს ეკლესიის ისტორია განსაკუთრებულია, რაც ქრისტიანობისადმი ქართველების უმაგალითო სიყვარულმა განაპირობა. სწორედ ამიტომაც ბრძანებდა მიხეილ თამარაშვილი, რომ «საუკუნეთა მანძილზე ქართულმა ეკლესიამ არა მარტო შეძლო, გმირულად აღსდგომოდა მწვალებლებს, რათა შეურყვნელად შეენარჩუნებინა თავისი ჭეშმარიტი რწმენა, არამედ მრავალი ბრძოლა გაუმართა ქრისტიანობისა და ცივილიზაციის ყველაზე მრისხანე მტრებს. ამრიგად, ქართული ეკლესია მარადიული ჯვაროსანი გახდა, მისი ისტორია კი – მარადიული მარტიროლოგი. შეიძლება ითქვას, იგი უფრო მეტად ეწამა თავისი სარწმუნოების დასაცავად, ვიდრე ყველა აღმოსავლური ეკლესია ერთად აღებული».

მისასალმებელია ის გარემოება, რომ ბოლო წლების განმავლობაში მეცნიერთა ახალი თაობა უფრო და უფრო ინტერესდება ქართული ეკლესიის ისტორიის აქამდე შეუსწავლელი ან ნაკლებად ცნობილი საკითხების კვლევით. სწორედ ერთ-ერთი ასეთი გახლავთ ოდიშის საეპისკოპოსოთა ისტორიაც.

საქართველოს ამ ძირძველ კუთხეში მოქმედმა საეპისკოპოსო კათედრებმა თუ მონასტრებმა განსაკუთრებული წვლილი შეიტანეს ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების, დედა ეკლესიის გამლიერების საქმეში.

მაგალითისათვის გიორგი ჭყონდიდლის ან სვიმონ ბედიელ-ალავერდელის მოღვაწეობის დასახელებაც კმარა.

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილია ჩვენი ქვეყნის ისეთი სახელოვანი სასულიერო ცენტრების ისტორია, როგორებიცაა: ბედია, ცაიში, ხობი და მოქვი. დადგენილია აქ მოღვაწე ეპისკოპოსებისა და წინამძღვრების ქრონოლოგიური რიგები. მოცემულია ეპარქიების საზღვრები და სოციალური სურათი, ასახულია გამორჩეულ საეკლესიო პირთა ბიოგრაფიები, შესწავლილია ამ სასულიერო ცენტრების დაარსების

წინაპირობები და თარიღები. საყურადღებოა ისიც, რომ ნაშრომში მოცემულია რამდენიმე ისეთი საკითხი, რომლებიც მანამდე ცალკეული კვლევის საგანი არ გამხდარა. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია ოდიშის საეპისკოპოსო კათედრებსა და ეკლესია-მონასტრებში დაცული სიწმინდეების ისტორია. ნაშრომის ამ თავში დაწვრილებითაა აღწერილი ესა თუ ის რელიკვია, მათი მნიშვნელობა, საქართველოში მოხვედრის სავარაუდო გზები და როლი ქართული ქრისტიანული ხელოვნების განვითარებაში.

ჩანს, რომ ოდიშის საეპისკოპოსოთა ისტორიის შესწავლისას ავტორმა ფართოდ გამოიყენა ის მნიშვნელოვანი ისტორიული მასალა, რომელიც უხვადაა დაცული საქართველოს ერთ-ერთ უმდიდრეს სიძველეთსაცავში – ზუგდიდის დადიანების სასახლეში. მუზეუმის ფონდებსა თუ ექსპოზიციაში წარმოდგენილი ისტორიული დოკუმენტები და ეროვნული კულტურის ნიმუშები ხომ ოდიშის საეპისკოპოსოთა ისტორიის ბევრ მნიშვნელოვან საკითხს ასახავს.

შრომას დანართების სახით ახლავს რამდენიმე ისტორიული დოკუმენტი, რომელთაგან განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია მეცხრამეტე საუკუნის შრომა «მონასტრები და ტაძრები აფხაზეთსა და სვანეთში». მართალია, აქ მოყვანილია რუსი არქიტექტორის რეისნერის შრომის მხოლოდ ის ნაწილი, რომელიც აფხაზეთში მის მოგზაურობას ეხება, მაგრამ ესეც ბევრ აქამდე უცნობ საკითხს ჰფენს ნათელს. გვერდს ვერ ვუვლით ექვთიმე თაყაიშვილის იმ ისტორიულ მემკვიდრეობასაც, რომელიც პირველად ქვეყნდება. ნაშრომში – «ზუგდიდის კარის ეკლესია და მისი სიძველენი» (რომელიც ექვთიმე თაყაიშვილს სამეგრელოში 1913-14 წლების მოგზაურობის დროს უნდა შეედგინა) – მოცემულია რამდენიმე აქამდე უცნობი ისტორიული წარწერა, აღწერილია დადიანების საგანძურში დაცული ქრისტიანული სიწმინდეები. «მთავრობის თავმჯდომარისადმი 1919 წელს გაკეთებული მოხსენება ქართული ეკლესია-მონასტრების მდგომარეობის შესახებ» კი არა მარტო ფასდაუდებელი ისტორიული წყაროა, არამედ იგი გარკვეულწილად დღევანდელი ეხმინება. ფაქტია, რომ ზემოხსენებულმა ისტორიულმა დოკუმენტებმა თავისებურად

გამდიდრა და მეტი ნათელი მოჰფინა ოდიშის საეპისკოპოსოთა ისტორიას. მინდა იმედი ვიქონიო, რომ გ. კალანდია გააგრძელებს ოდიშის დანარჩენი ეპარქიების ისტორიის საკითხებზე მუშაობას. გააფართოებს კვლევის სფეროს და შეავსებს მას ახალი მონაცემებით.

აკადემიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე

შესავალი

უახლოეს წარსულში ქართული ეკლესიის ისტორიის შესწავლას სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა, რის გამოც ძალიან ხშირად ამა თუ იმ მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენის ახსნა თუ განმარტება ბოლომდე ვერ ხერხდებოდა. საქართველოში ეკლესიისა და სახელმწიფოს ისტორია მჭიდროდაა დაკავშირებული ერთმანეთთან, ამიტომ ქართული ეკლესიის ისტორიის გლობალური და საერთო-ეროვნული მნიშვნელობის საკითხების კვლევასთან ერთად აქტუალურია იმ ცალკეული საეპისკოპოსოს, ტაძრისა და მონასტრის ისტორიის შესწავლა, რომელნიც ერთიანი ქართული ეკლესიის განუყოფელ ნაწილს შეადგენენ. აქედან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, საჭიროა ოდიშის სამთავროში არსებულ იმ საეპისკოპოსოთა ისტორიის შესწავლა, რომელთაც განსაკუთრებული წვლილი შეჰქონდათ არა მარტო მხარის, არამედ მთელი ქვეყნის მატთანაში.

დასაწყისისათვის აღვნიშნავთ, რომ ოდიშში 7 საეპისკოპოსო კათედრა არსებობდა:

ჟყონდიდი, ცაიში, ბედია, მოქვი, დრანდა, ხობი და წალენჯიხა, სადაც მოღვაწეობდნენ იმ დროის გამოჩენილი ეპისკოპოსნი თუ სხვა სასულიერო პირნი. მათი დაკვეთითა თუ შემწეობით იქმნებოდა უნიკალური ხელნაწერები, ოქრომქანდაკელობისა და ჭედურობის საუკეთესო ნიმუშები, სასულიერო არქიტექტურის ბრწყინვალე ძეგლები. ამიტომ, ვფიქრობთ, აქტუალურია ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგების განსაზღვრა, რაც მნიშვნელოვანწილად გვეხმარება ეკლესიის ისტორიის ძირეული ეტაპების შესწავლაში.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ოდიშის სამთავროში აქტიური საეკლესიო ცხოვრება თითქმის არასდროს შეწყვეტილა, რაც აისახა მხარის საერო ცხოვრებაზე და,

პირიქით, სხვადასხვა პოლიტიკური პროცესის შედეგად იქმნებოდა და უქმდებოდა საეკლესიო ცენტრები, იცვლებოდა ეპარქიათა საზღვრები და იცვლებოდნენ სასულიერო მოღვაწეები. აქედან გამომდინარე, ზემოხსენებულ საკითხთა შესწავლა საშუალებას გვაძლევს, ავხსნათ ეკლესიისა და სახელმწიფოს დამოკიდებულების სხვადასხვა ეტაპი, ახალი კუთხით მივუდგეთ ჩვენს ხელთ არსებულ ისტორიულ წყაროებსა და ფაქტებს.

ნაშრომში განხილულია ოდიშის ოთხი საეპისკოპოსოს: ცაიშის, ბედიის, მოქვისა და ხობის ისტორია. სამწუხაროდ, ეს საკითხი დღეისათვის თითქმის შეუსწავლელია. ნაშრომი მოკრძალებული ცდაა, გარკვეული წვლილი შეიტანოს საქართველოს ეკლესიის ისტორიის პრობლემათა კვლევა-ძიების საქმეში.

უპირველეს ყოვლისა, საჭიროდ ჩავთვალეთ, განგვესაზღვრა ამ სასულიერო ცენტრების დაარსების წინაპირობა და თარიღი, აქ მოღვაწე ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგები. ასევე მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ გამორჩეულ საეკლესიო პირთა ბიოგრაფიების შესწავლა, ეპარქიათა საზღვრების დადგენა, ყმა-მოლაშქრეთა ინსტიტუტის მიზნისა და რაობის გარკვევა. ნაშრომში განხილულია ეპისკოპოსობის არსი, მისი, როგორც საეკლესიო წოდების, წარმომავლობა და უფლება-მოვალეობანი. აქვე განხილულია ოდიშის საეპისკოპოსოთა რაოდენობა. ამ საკითხებთან დაკავშირებით არსებულ წყაროებზე დამყარებული ცნობები ზოგჯერ ურთიერთგამომრიცხავია და მათ შორის ხშირად მნიშვნელოვანი განსხვავებებიცაა, რის გამოც საჭიროდ ჩავთვალეთ საკითხის დაწვრილებითი განხილვა. ნაშრომში ასევე შესწავლილია ოდიშის საეპისკოპოსო კათედრებსა და სხვა ეკლესია-მონასტრებში დაცული სიწმინდეები, მათი საქართველოში მოხვედრის სავარაუდო გზები, მნიშვნელობა და როლი ქართული ქრისტიანული ხელოვნების განვითარების საქმეში.

ჩვენი კვლევის საგანი საქართველოს ისტორიის ის პერიოდია, რომელსაც ზემოხსენებულ საეპისკოპოსოთა შექმნა და განვითარება დაუკავშირდა. ცაიშის საეპისკოპოსოს ისტორია დაახლოებით მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეებში იღებს სათავეს

და მისი, როგორც ქართული სასულიერო-კულტურული ცენტრის, ჩამოყალიბება საკმაოდ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ და საეკლესიო რეფორმებს უკავშირდება. თითქმის იგივე პროცესები განვითარდა ბედიშიც, ოღონდ მეათე საუკუნეში, დაახლოებით 999 წელს, როცა ერთიანი საქართველოს პირველმა მეფემ ბაგრატ მესამე-მ ბიზანტიის საეკლესიო პოლიტიკის საწინააღმდეგოდ ძილანევის ძველი ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრა მოშალა და ბედიში გადაიტანა. მეათე საუკუნეშივეა შექმნილი მოქვის საეპისკოპოსო.

რთული ისტორიული ეტაპები განვლო ხობის საეპისკოპოსომაც. მეჩვიდმეტე საუკუნეში ლევან დადიანის (1611-1657) დროს აღდგენილი კათედრა მისი გარდაცვალებისთანავე მოშლილა და საწინამძღვროდ ქცეულა. მოგვიანებით იგი აფხაზეთის კათალიკოსის რეზიდენციად გამოცხადდა.

ეპარქიათა ნაწილმა (ბედია, მოქვი, დრანდა) მეჩვიდმეტე საუკუნის 80-იან წლებში, ოდიშ-აფხაზეთის პოლიტიკური დაპირისპირების დროს შეწყვიტა არსებობა. 1829 წელს კი სამეგრელოს ეპარქია შეიქმნა და ამით ოდიშის კათედრალის დამოუკიდებელი ისტორია დროებით შეწყდა.

წინამდებარე ნაშრომში ფართოდ არის გამოყენებული იმ მეცნიერთა შრომები, რომლებიც ქრისტიანობისა და ქართული ეკლესიის სხვადასხვა ასპექტს იკვლევდნენ. ქართულ წერილობით წყაროთა შორის უპირველესად ის საეკლესიო დოკუმენტები უნდა დავასახელოთ, რომლებიც ზემოაღნიშნულ ეპარქიებში ინახებოდა – ესენია: ცაიშისა და ბედიის გულანი, მოქვის ოთხთავი. მათში დაცული მინაწერები ეპარქიებში მიმდინარე მოვლენებზე უხვ ინფორმაციას იძლევა.

ეპარქიათა დაარსების საკითხი და ტოპონიმის დაცულია ისეთ ძველ ქართულ ისტორიულ წყაროებში, როგორიცაა: «მეფეთა ცხოვრება» და «მატიანე ქართლისა» . მნიშვნელოვანი ისტორიული წყაროა წარწერები ჯვარ-ხატებსა და სხვა საეკლესიო ნივთებზე. ასეთ წარწერებში ძირითადად მოხსენიებულნი არიან ეკლესია-მონასტრების მამულებელნი, ეპისკოპოსნი, აქვე მითითებულია ბევრი საინტერესო მოვლენა თუ ფაქტი (მაგ.: ცაიშის ჯვარცმის დიდი ხატის წარწერა, ბედიის ოქროს

ბარძიმის წარწერა და სხვა) .

უხვ ინფორმაციას შეიცავენ ცალკეული სიგელ-გუჯრები, საკანონმდებლო ძეგლები, სასამართლო განჩინებანი, საეკლესიო კრებათა დადგენილებები და სხვ.

აღნიშნული საკითხის კვლევისას მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ვახუშტი ბატონიშვილის ისტორიოგრაფიულ მემკვიდრეობასაც. მის ნაშრომში – «აღწერა სამეფოსა საქართველოსა» – მოცემულია ოდიშის ეპარქიათა საზღვრები, არქიტექტურული ძეგლების ნაწილობრივი დახასიათება და სხვ.

გასათვალისწინებელია საეკლესიო კრებების დადგენილებები, სხვადასხვა სახის შეწირულობათა წიგნები და დავთრები: «1759 წლის საეკლესიო კრების დადგენილება», «მცნებაი სასჯულო», «კაცია დადიანის 1777 წლის წიგნი», «მალაქია კათალიკოსის მოლაშქრე კაცთა ნუსხა» და სხვ.

ვფიქრობთ, ცალკე აღნიშვნას იმსახურებს ეპისკოპოს კირიონის მიერ 1901 წელს გამოქვეყნებული წიგნი: “მოკლე ისტორია მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ეკლესიისა და ეპარქიისა”, ეს შრომა მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წყაროა. მასში ქრონოლოგიურადაა მოცემული მიმდინარე მოვლენები, რომელთაგან ბევრის თანამედროვე თავად ავტორიც იყო.

ნაშრომში ფართოდაა გამოყენებული გამოუქვეყნებელი საარქივო მასალები, რომელთა საფუძველზეც მიმოხილულია ჩვენთვის საინტერესო მრავალი საკითხი. მათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ამბროსი ხელაიას შრომას – «ბედიის ტაძარი» . მიუხედავად ზოგიერთი ხარვეზისა, შრომა პირველი ცდაა ბედიის საეპისკოპოსოს ისტორიის მონოგრაფიული შესწავლისა.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ქ. ზუგდიდის ისტორიულ მუზეუმსა და რუსეთის სახელმწიფო ისტორიულ არქივში დაცული მრავალი საინტერესო დოკუმენტების საფუძვლიანმა შესწავლამ საშუალება მოგვცა, ნათელი მოგვეფინა მეცხრამეტე საუკუნეში სამეგრელოს ეკლესიაში მიმდინარე პროცესებისათვის.

ოდიშის საეპისკოპოსოთა შესახებ ყურადსაღებ ცნობებს უცხოელი ავტორებიც გვაწვდიან: არქანჯელო ლამბერტი, კრისტოფორო კასტელი, პავლე ზახარევი, ფედოტ ელჩინი, ალექსი იევლევი, ჯუდიჩე მილანელი, ავიტაბილე პიეტრო, ჯუზეპე მარია ძამპი, მაკარი ანტიოქიელი, პავლე ალექსოელი, ჟან შარდენი. ძირითადად მათი ნაშრომები სამეგრელოში ყოფნისას არის შედგენილი. მართალია, ბევრი მათგანი ზედმეტად ტენდენციურია, მაგრამ ამ წყაროებში მრავალი ისეთი ცნობაა შემონახული, რომლებიც სხვაგან არ გვხვდება.

ოდიშის ეკლესია-მონასტრების, ქრისტიანული სიძველეებისა თუ საეკლესიო დოკუმენტების შესწავლის საქმეში განსაკუთრებული ღვაწლი აკადემიკოს ექვთიმე თაყაიშვილსა და მის კაპიტალურ ნაშრომს – «არქეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში» – მიუძღვის. მასში დაწვრილებითაა აღწერილი სამეგრელოს თითქმის ყველა ძირითადი ეკლესია-მონასტრის სიძველე. ეს ნაშრომი, შეიძლება ითქვას, რომ ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი წყაროა აღნიშნული საკითხის კვლევისას. მნიშვნელოვანია აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის როლი ქართული ეკლესიის ისტორიის პრობლემათა კვლევის საქმეში. განსაკუთრებულად უნდა გამოვყოთ მისი ნაშრომი «ქართული სამართლის ისტორია», სადაც შესწავლილია ეკლესიის მსახურთა უფლება-მოვალეობანი, მონასტრების სოციალური შემადგენლობა, მათი წეს-წყობილების საკითხი.

ცაკლე აღნიშვნის ღირსია აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის ისტორიოგრაფიული მემკვიდრეობა. მის ნაშრომებში განხილულია როგორც ცალკეულ იერარქთა მოღვაწეობა, ასევე ოდიშის ეპარქიების ისტორიასთან დაკავშირებული მრავალი საკითხი, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წეს-წყობილება და აფხაზეთის საკათალიკოსოს ურთიერთობა საეპისკოპოსოებთან.

ქართული საეკლესიო დოკუმენტების კვლევის საქმეს დიდი ამაგი დასდეს: სარგის კაკაბაძემ, თედო ჟორდანიამ, ისიდორე დოლიძემ. მათ მიერ გამოქვეყნებულსა და შესწავლილ დოკუმენტებში დაცულია ჩვენთვის საინტერესო მრავალი იერარქის სახელი .

სამეგრელოს ეკლესია-მონასტრების სიძველეთა შესწავლის საქმეში თავისი წვლილი შეიტანეს: დიმიტრი ბაქარაძემ, ნიკოდიმე კონდაკოვმა, დიმიტრი ფურცელაძემ, ალექსანდრე ცაგარელმა. მათ ნაშრომებში დაცულია ბევრი ისეთი ცნობა, რაც სხვაგან არ გვხვდება. ეს საშუალებას გვაძლევს, მეტი სიზუსტით დავახასიათოთ ჩვენთვის საინტერესო საკითხები.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მარი ბროსეს შრომებსაც, რომლებშიც მოცემულია ეპარქიების ისტორიის მნიშვნელოვანი საკითხები, ლაპიდარული წარწერები, საეკლესიო საბუთები, წარწერები ხატებსა და ჯვრებზე (188-189).

ცალკე აღნიშვნას იმსახურებს მიხეილ თამარაშვილის ორი მონოგრაფია: «ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის» (1902) და «ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე» (1995). ამ შრომებში შეძლებისდაგვარად განხილულია ქართული ეკლესიის არსებობის ყველა მნიშვნელოვანი ეტაპი. გამოქვეყნებული და შესწავლილია მრავალი უცხოური წერილობითი წყარო, კარგადაა ნაჩვენები ევროპელ მისიონერთა და ადგილობრივ იერარქთა ურთიერთობა.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესწავლის საქმეს დიდი ამაგი დასდო ბაბილინა ლომინაძემ. მის შრომებში საგანგებოდაა შესწავლილი საეკლესიო იერარქთა მოღვაწეობის ცალკეული საკითხები, ეკლესია-მონასტრების სოციალური წეს-წყობილება, დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო რეზიდენციის ბიჭვინთიდან გელათში გადატანის გამომწვევი მიზეზები და სხვა.

აკადემიკოს სიმონ ყაუხჩიშვილისა და აკადემიკოს მარიამ ლორთქიფანიძის ზოგიერთ შრომაში განხილულია მერვე-მეათე საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე საეკლესიო პროცესები, რაც საშუალებას გვაძლევს, გავარკვიოთ ოდიშის ეპარქიების წარმოშობის როგორც მიზეზები, ასევე პერიოდი (42-43, 103).

ჩვენთვის საინტერესო თემის ცალკეული მომენტები განხილულია პ. ზაქარაიას, ზ. ანჩაბაძის, შ. მესხიას, ა. ურუშაძის, ს. მაკალათიას, ე. მეტრეველის, მ. ჯანაშვილის, ნ. ლომოურის, პ. ინგოროყვას, პ. ჟუზეს, ვ. სილოგავას, ბ. კილანავას, კ. სამუშიას, დ.

ნინიძის, ა. გოგოლაძის, ზ. პაპასქირის, ლ. ბერაიას, ბ. კუდავას, თ. ჯოჯუას, თ. ქორიძის, თ. ქართველიშვილის, ბ. დიასამიძის, ბ. ხორავას გამოკვლევებსა და შრომებში.

ნაშრომში განხილულ ცაიშის, ბედიის, ხობისა და მოქვის საეპისკოპოსოთა ისტორიას ცალკეული თავები ეთმობა. ნაშრომში ამ საეპისკოპოსოთა ისტორია შემდეგი თანმიმდევრობითაა მოთხრობილი:

1. კათედრის სახელწოდების წარმომავლობა (ცაიში, ბედია).
2. დაარსების თარიღი (ცაიში, ბედია, მოქვი, ხობი).
3. ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი (ცაიში, ბედია, მოქვი, ხობი).
4. საეპისკოპოსოს სოციალური მდგომარეობა და ყმა-მოლაშქრეები (ცაიში).
5. ეპარქიის საზღვრები (ცაიში, ბედია, მოქვი).
6. ხუროთმოძღვრული კომპლექსის არქიტექტურული დახასიათება (ცაიში, მოქვი, ბედია).
7. ტაძრის მოხატულობა (ცაიში, ბედია).
8. საეპისკოპოსოს როლი ქართული ხელოვნებისა და კულტურის განვითარებაში (ცაიში, ბედია, მოქვი,).

შრომას დანართის სახით ახლავს გამოუქვეყნებელი ნაშრომები: «ტაძრები და მონასტრები აფხაზეთში», «ქართული ეკლესია-მონასტრების მდგომარეობა საქართველოს რესპუბლიკაში 1919 წელს» და «ზუგდიდის კარის ეკლესია და მისი ყოფილი სიძველენი». ნაშრომები საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული. პირველის ავტორი მეცხრამეტე საუკუნის არქიტექტორი იაკობ რეისნერი გახლავთ, დანარჩენისა კი ექვთიმე თაყაიშვილი. შრომებში დაწვრილებითაა აღწერილი აფხაზეთის ტერიტორიაზე განთავსებული ოდიშის კათედრალური ტაძრების არქიტექტურა, ფრესკული მხატვრობა და ჩვენთვის საინტერესო მრავალი საკითხი.

ნაშრომის მთავარი შედეგია ოთხივე კათედრის ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიის დადგენა, რამაც საშუალება მოგვცა, ეპარქიების ისტორიის აქამდე უცნობი ბევრი

დეტალისათვის მოგვეფინა ნათელი. ქრონოლოგიური რიგების დადგენის დროს გაირკვა, რომ ოდიშში იყო შემთხვევები, როცა სხვადასხვა სასულიერო წოდებასა და მათ შორის ეპისკოპოსის ტიტულსაც რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ერთი გვარის წარმომადგენელი ატარებდა, რაც საეკლესიო სფეროში ცალკეული საგვარეულოების დაწინაურების შედეგი იყო. გაირკვა ისიც, რომ ერთ-ერთმა უმნიშვნელოვანესმა საეკლესიო წოდებამ – მიტროპოლიტი – ოდიშში განვითარების საკუთარი სახე მიიღო და საკუთარი ძალაუფლებით არსებითად არ აღემატებოდა ოდიშის სხვა ეპისკოპოსებს. გაირკვა, აგრეთვე, თუ ვინ უნდა ყოფილიყო პირველი მიტროპოლიტი და როდის უნდა მიეღო მას ეს წოდება.

ცაიშის მონასტრის ჩვენს მიერ პირველად შესწავლილმა ფრესკულმა მხატვრობამ საშუალება მოგვცა, აქ გამოსახულ ისტორიულ პირთა ვინაობა დაგვედგინა და გაგვერკვია მათი დამოკიდებულება კათედრისადმი.

ყმა-მოლაშქრეების ინსტიტუტისა და ეპარქიების საზღვრების კვლევამ დაგვანახვა, თუ რა შემოსავალი ჰქონდა კათედრას, როგორი იყო ცალკეული საეპისკოპოსოსა და საკათალიკოსოს დამოკიდებულება. ბედიის საეპისკოპოსოს საზღვრების კვლევის დროს საჭიროდ ჩავთვალეთ, შევხებოდით ისტორიულ საბედიანოს და მასთან დაკავშირებულ «დადიან-ბედიანის» წოდებას.

შედეგად შეიძლება ჩაითვალოს ხობის საეკლესიო სტრუქტურის განსაზღვრა. როგორც გაირკვა, აქ რამდენიმე სახეობის საეკლესიო ორგანიზაციამ მოიყარა თავი და ყველას განვითარების საკუთარი ისტორია ჰქონდა.

ცალკე განხილვის საგნად იქცა სამეგრელოში დაცული ქრისტიანული სიწმინდეებისა და რელიკვიების კულტი. ნათლად ჩანს, რომ ყოველ წმინდა ნაწილსა და რელიკვიას რელიგიურის გარდა კონკრეტული საეკლესიო დანიშნულებაც ჰქონდა.

მნიშვნელოვან წმინდა ნაწილთა ფლობა მსოფლიო ეკლესიათა საძმოში ავტორიტეტს ანიჭებდა მის მფლობელს. წმინდა ნაწილები მრავალრიცხოვან მრევლსაც იზიდავდა, რაც ეკლესიის მესვეურთათვის ღირსებისა და შემოსავლის წყარო იყო.

დადგენილია, თუ რომელი სიწმინდე რომელ ეკლესიაში ინახებოდა, როგორი იყო მათი საქართველოში მოხვედრის ისტორია.

პირველი თავი

ეპისკოპოსობა და ოდიშის საეპისკოპოსოები

«ეპისკოპოსი» ბერძნული სიტყვაა და ზედამხედველს ნიშნავს. ძველ საბერძნეთში ამ სახელს ატარებდნენ პოლიტიკური წარმომადგენლები, რომელთაც ათენი აგზავნიდა მოსაზღვრე სახელმწიფოებში სამოკავშირეო ხელშეკრულებების შესრულებაზე დასაკვირვებლად.

საქართველოში ეპისკოპოსნი იყვნენ «პატივსა მღვდელმთავრობისასა» და ამიტომაც მათ სამღვდელოება და ეკლესიის ყველა მსახური დაქვემდებარებული ჰყავდათ.

გარდა ამისა, ეპისკოპოსი ითვლებოდა ერის სულიერ მთავრად. მას, როგორც დაკრულების, ასევე კრულების გახსნის უფლება ჰქონდა.

ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით, ეპისკოპოსი «სწავლებით და მეცნიერებით» განმტკიცებული «მწყემსი» იყო ერისა და ამიტომაც ითვლებოდა «მლოცველად ერისა». დიაკვნისა და მღვდლის მსგავსად ეპისკოპოსიც კაცთმოყვარეობით უნდა ყოფილიყო განთქმული. «ლუაწლთა სნეულთასა გამოცდილისა» და «ობოლთა და ქურივთა მოღუაწის» სახელი უნდა ჰქონოდა. ამიტომაც მხოლოდ ის ითვლებოდა საეპისკოპოსო მიტრის ღირსად, ვისაც შეეძლო ხორცის კეთილად გაწვრთნა და სულის დამორჩილება. რუის-ურბნისის ძეგლისწერის თანახმად, ეპისკოპოსად 35 წლის კაცი უნდა ყოფილიყო კურთხეული. მას ეკრძალებოდა, «რომე საეპისკოპოზო საქმე გაუშვან და საქუეყნიეროს საქმეში გაერიოს ... ვერ შეუძლია ორის პატრონის სამსახური უფლის ბრძანებით». როგორც მთელ ქრისტიანულ სამყაროში, ასევე საქართველოშიც ეპისკოპოსებს (თუმცა ყველას ერთნაირი საეკლესიო პატივი ჰქონდა) ყოველთვის ერთგვარი პატივისცემა არ ეკუთვნოდათ, რაც კარგად გამოიხატებოდა სახელმწიფო დარბაზობის დროს. საეპისკოპოსოების უმცროს-უფროსობა მუდმივი არ იყო და დროთა განმავლობაში ზოგი აღზევდებოდა და ზოგი ჩამოემცრობოდა კიდევ. გარდა ამისა, ეპისკოპოსთა პატივისცემა მათ პირად

ღირსებაზეც იყო დამოკიდებული: თუ «ვითარი მონაზონი იყოს, ანუ ვითარი კაცი», რის მიხედვითაც მათ ეკუთვნოდათ «ზოგთა უფრო და ზოგთა უმცრო» პატივისცემა. მას შემდეგ, რაც საქართველოს ეკლესიას აფხაზეთის საკათალიკოსო გამოეყო, დასავლეთ საქართველოში, და კერძოდ ოდიშში, ყველა ეპისკოპოსი აფხაზეთის კათალიკოსს უნდა შეერჩია და ეკურთხებინა. როგორც ვამეყ დადიანი თავის ერთ-ერთ სიგელში ამბობს: «კათალიკოზის უკითხავად და უნებურად ეფისკოპოსობა არ გაცემულა; და არც ჩვენ დღეს ამას იქით თქვენად უკითხავად (იგულისხმება აფხაზეთის კათალიკოსი სვიმეონ ჩხეტიძე – გ. კ.) და უნებლად ჩვენ ეპისკოპ(ო)სნი არ დავსვათ და არც ეპისკოპ(ო)სობა გავსცეთ». ხდებოდა საწინააღმდეგოდაც. მაგალითად, გაბრიელ ჩიქოვანმა «დაიპყრა ჭყონდიდელობავე და იქმნა მისანდო ლევან დადიანის ყოველსა შინა». გარდა ამისა, ოდიშის მთავარი კაცია დადიანი საკუთარი სურვილის თანახმად და «თანა შეთქმულებითა ყდ სამღუდელოთა მიტროპოლიტთა» ცაიშის კათედრის ეპისკოპოსად ადგენს გრიგოლ ჩიქოვანს: «გამოვარჩიე კაცი სათნო ღვთისა ... საწყური სულისა ჩემისა და სატრფო გონებისა ... მიტროპოლიტი გრიგოლ და დავადგინეთ გამგედ ეკლესიისანი». ლევან დადიანი კი დავით ნემსაძისადმი მირთმეულ კათალიკოსობის ბოძების წიგნში აღნიშნავს: «L» ასე რომ, რომელიცა სხვა კათალიკოზს დადიანისაგან კითხოდეს ამ ოდიშის ქუეყანასა, აგრეთვე ჩუენ ისრე გკითხოთ და თქუენდა შეუკითხავად არცარა თქვენი საკითხავი საქმე რა ვქნა და არცა უთქუენოდ ეფისკოპოსსა და წინამძღვარს გაუწყრეთ და გარდავაგდოთ; და მოგახსენოთ და როგორთაც თქვენ მოგვახსენოთ ისრე ვქნათ». ამდენად, ცხადია, რომ მთავრები მეტ-ნაკლებად ერეოდნენ რეგიონის სასულიერო ცხოვრებაში და მათ აზრს ეპისკოპოსებთან თუ სხვა იერარქებთან მიმართებაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, «რამეთუ ხელმწიფე სჯულისა და კანონისა უმდაბლესი არ არის, რამეთუ მასცა აქუს ხელმწიფობა ღვთისა მიერ – ვისაც ენებოს ეპისკოპოზისა, აღამაღლებს, მიტროპოლიტად დააყენებს».

გარდა ამისა, ასევე ირკვევა, რომ ოდიშში იყო შემთხვევები, როცა მაღალ სასულიერო წოდებებს, და მათ შორის ეპისკოპოსობასაც, რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში

ერთი გვარის წარმომადგენლები ატარებდნენ (მაგალითად, გონგლიზიანები, ლოლობერიძეები, საყვარელიძეები), რაც, ჩვენი აზრით, საეკლესიო სფეროში ცალკეული საგვარეულოების დაწინაურების შედეგი იყო.

არქანჯელო ლამბერტი მეტ-ნაკლებად ტენდენციურ, მაგრამ მაინც საინტერესო ცნობებს გვაძლევს ოდიშის სამღვდელოების შესახებ. მისი თქმით, «ეპისკოპოსები ძლიერებით, სიმდიდრითა და ძალაუფლებით სჯობნიან თითოეულ იქაურ დიდებულს».

მეჩვიდმეტე საუკუნეში სამეგრელოში მყოფმა მისიონერმა, თეატინელმა პატრმა ძამპიმ საფრანგეთის ელჩის დავალებით მიიღო ჩვენებათა ანგარიში, რომელშიც აისახა უმაღლეს იერარქთა ქრისტიანული მრწამსი.

როგორც ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, მიტროპოლიტის წოდება

საქართველოში მეექვსე-მერვე საუკუნეებში დამკვიდრდა. ამ პერიოდში ჩვენთვის ცნობილია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებული ლაზიკის მიტროპოლია. მოგვიანებით მიტროპოლიტობამ ოდიშში განვითარების საკუთარი სახე მიიღო. სამწუხაროდ, წყაროთა სიმწირის გამო ვერ დავადგინეთ, თუ რა

პრივილეგიებით სარგებლობდა ამ წოდების მატარებელი პიროვნება. ერთი კი ცხადია, რომ მიტროპოლიტი თავისი ძალაუფლებით არსებითად არ აღემატებოდა ოდიშის სხვა ეპისკოპოსებს. ეპისკოპოსებისათვის მიტროპოლიტის პატივის ბოძება კათალიკოსს შეეძლო. ევდემონ ჭყონდიდლის კათალიკოს გრიგოლისადმი

მირთმეული ერთგულების წიგნში ნათქვამია: «ბატონის დადიანის ბეჟანის სიტყვით და ბრძანებით მიტროპოლიტად კურთხევას შემოგეხვეწეთ ... ჩუენის წინანდელი ჭყონდიდელი ძველთა და დიდთა ხელმწიფეთგან დიდად პატივცემულნი ყოფილან მონასტრითაც, სიმდიდრითაც და მამულითაც, მაგრამ მიტროპოლიტად კურთხევა არ ჰქონიან აწ რადგან ჯერ ღმრთის ბრძანებით და მერე ბატონის დადიანის წყალობით ჩუენზედ მიტროპოლიტობის კურთხევა მოიღეთ დღეის იქით ამას ვიყო თქუენტვის კარგი და კარგის მდომი».

ჩვენთვის ცნობილი ოდიშში მოღვაწე პირველი მიტროპოლიტია ბედიელი ანტონ

ჟუანიძე, რომელმაც ეს საეკლესიო პატივი დაახლოებით 1533 წლის შემდეგ მიიღო. მოგვიანებით მიტროპოლიტობას იღებენ: ცაიშელები და ჭყონდიდელები. ამიტომაც ცხადია, რომ ეს მაღალი საეკლესიო ხარისხი უფრო საპატიო წოდება იყო და ენიჭებოდა იმ ეპისკოპოსებს, რომლებიც ვრცელ ეპარქიებს განაგებდნენ. ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ეპისკოპოსობის ინსტიტუტი ოდიშში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, განვითარების თავისებურებებს განიცდიდა, მაგრამ ეპისკოპოსობის ძირითადი ქრისტიანული, დოგმატური არსი პრაქტიკულად არასოდეს დარღვეულა. მეორე მნიშვნელოვანი საკითხია ოდიშის საეპისკოპოსოთა რაოდენობა. ამ საკითხის შესახებ ცნობები დაცულია როგორც ქართველ, ასევე უცხოელ ავტორებთან. განვიხილოთ ისინი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით: არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც სამეგრელოში 1633-1649 წლებში იმყოფებოდა, თავის ნაშრომში – «სამეგრელოს აღწერა» – ჩამოთვლის ოდიშის 12 საეპისკოპოსო კათედრას. მისი თქმით, აქედან ექვსი მოქმედია, ექვსი კი გაუქმებული. მოქმედ კათედრათა შორის დასახელებულია: 1. დრანდის, 2. მოქვის, 3. ბედიის, 4. ცაიშის, 5. წალენჯიხის, 6. ჭყონდიდის; ხოლო მონასტრებად გადაკეთებულ საეპისკოპოსოებს შორის ჩამოთვლილია: 1. ქიაჩის, 2. წიფურიას, 3. ხოფის, 4. ობუჯის, 5. სებასტოპოლისის, 6. ანაკრიის.

ლამბერტისთან ერთად საქართველოში მოვიდა პატრი ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. იგი ოდიშში 1633-1643 წლებში ცხოვრობდა. მილანელს რომში გასაგზავნად დაუწერია მოკლე რელაცია სამეგრელოზე, სადაც ნათქვამია: «მთელს სამეგრელოში ტყეში გაფანტულია ექვსი მთავარი და საეპისკოპოსო ეკლესია, რომლებიც მდიდარია ქონებითა და ყმებით» .

რუსმა ელჩებმა პავლე ზახარევი და ფედოტ ელჩინმა 1639-1640 წლებში სამეგრელოს თითქმის ყველა ეკლესია მოიარეს. მათ აქ შემდეგი კათედრები უნახავთ: მოქვი, დრანდა, ბედია, ცაიში, ხობი, წალენჯიხა. რუსი ელჩების ისტორიული ჩანაწერები იმითაცაა აღსანიშნავი, რომ მათ იმ დროს აქ მოღვაწე იერარქთა სახელები

შემოგინახეს.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხი მიმოხილულია ასევე დონ კრისტოფორო დე კასტელის ალბომის მინაწერებზეც. კასტელი სამეგრელოში 1640-1652 წლებში იმყოფებოდა და მრავალი ჩანახატი დაგვიტოვა. მის ალბომში დაცულია მინაწერები, რომელნიც გვაძლევენ ინფორმაციას ოდიშში იმ დროს მოქმედი რამდენიმე საეპისკოპოსოს შესახებ. სურათებზე შემდეგი შინაარსის წარწერები გვხვდება: «ჩასკოლის (ჩანელის) საეპისკოპოსო», «აფხაზეთის ახლოს მდებარე მოქვის ეკლესია ძალიან ლამაზია», «ხოზის საეპისკოპოსო», «დანდრას საეპისკოპოსო აფხაზეთში, კავკასიის მთებში», «დრანდა, აქ არის ერთი ეპისკოპოსი მდინარე კოჩარესთან ახლოს». კრისტოფორო კასტელის ეს ცნობები იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ ისინი ერთ-ერთი უძველესია, სადაც ხობი საეპისკოპოსო კათედრად მოიხსენიება.

1664-1666 წლებში სამეგრელოში სტუმრად იმყოფებოდა ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი, რომელმაც თავის ნაშრომებში მოიხსენია ოდიშის საეპისკოპოსო კათედრები. მისი სიტყვით: «იქ (სამეგრელოში) ექვსი ეპისკოპოსი ზის. ესენია: ჭყონდიდელი, მეორე – ხობელი, ... მესამე ეპისკოპოსია ცაიშელი, მეოთხე – ბედიელი, მეხუთე – მოქველი, მეექვსე – დრანდელი». იმავე ცნობას იძლევა მაკარის შვილი პავლე ალექსოელი. ამდენად, ანტიოქიის პატრიარქი და მისი ვაჟი არქანჯელო ლამბერტის მსგავსად ჩამოთვლიან ექვს საეპისკოპოსოს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ წალენჯიხის კათედრის მაგივრად აქ ხობია მოხსენიებული.

ოდიშის საეპისკოპოსოთა ისტორიას ეხება გერმანელი მეცნიერი დოქტორი იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი, რომელმაც რუსეთის სამეფო კარის სპეციალური დავალებით მოიარა საქართველო 1771-1772 წლებში. იგი წერს: «ოდიშს მოსდევს აფხაზეთი, აქ ბედიში, მოგვში ანუ მოქვში და დრანდაში სამი ეპისკოპოსი იყო, ეპისკოპოსები – ბედიელი, მოგველი და დრანდელი», ამგვარად, გიულდენშტედტი ძველ ოდიშში ასახელებს სამ გაუქმებულ საეპისკოპოსოს – ბედიას, მოქვსა და დრანდას.

ვახუშტი ბატონიშვილი ოდიშის აღწერის დროს მოიხსენიებს 6 საეპისკოპოსო

კათედრას. ესენია: 1. ჭყონდიდი, 2. ცაიში («ჩაისი»), 3. წალენჯიხა («ჭელენჯიხი»), 4. ბედია, 5. მოქვი («მოქუი»), 6. დრანდა მაგრამ იგი მომდევნო თავში დასძენს: «... იყო ჭირი დიდი ოდიშს ... უმეტეს აფხაზთაგან, რამეთუ მოვიდოდნან ნავებით და ხმელთა და სტყუევნიდიან, დაიპყრეს ვიდრე ეგრისის მდინარემდე და დაემუნებოდეს თვით აფხაზნი და არლარა იყო დრანდას და მოქუს ეპისკოპოსნი», ამდენად, ვახუშტის ცნობით ირკვევა მოქვისა და დრანდის საეპისკოპოსოების როგორც გაუქმების პერიოდი, ასევე მიზეზები.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხების შესახებ ცნობებს იძლევა დაახლოებით 1770 წლის აპრილში შედგენილი დოკუმენტი «დასავლეთ საქართველოს სამწყსოთა ნუსხა». აქ, ოდიშში მოქმედ საეპისკოპოსოთაგან მხოლოდ ჭყონდიდია მოხსენიებული, ხოლო «რომელზედაც არა ზის და საყდრებია: ბედიელი მიტროპოლიტი, ქ. მოქველი ეპისკოპოზი, დრანდელი ეპისკოპოზი ... არს კიდევ ზღვის პირზე ფოთის ეპისკოპოზი». ეს წყარო იმითაცაა საინტერესო, რომ აქ გაუქმებულ კათედრათა შორის ფოთი მოიხსენიება, რაც ზემოხსენებულ ისტორიკოსთა ცნობებში არ ფიქსირდება. ამგვარად, როგორც ვნახეთ, ისტორიული წყაროების ცნობები ოდიშის ეპარქიათა რაოდენობის შესახებ განსხვავებულია, ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია საკითხის უფრო დაწვრილებით გაშუქება.

არქანჯელო ლამბერტი მონასტრებად გადაკეთებულ კათედრათა შორის მოიხსენიებს ხობს. ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტების ანალიზს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ხობის საეპისკოპოსო კათედრას მართლაც, მეჩვიდმეტე საუკუნის გარკვეულ მონაკვეთში, არსებობა უნდა შეეწყვიტა. ჩვენთვის ცნობილია მეთოთხმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნეებში მოღვაწე რამდენიმე ხობელი ეპისკოპოსი. ესენია: ილარიონი (მეთოთხმეტეს.), საბა (მეთხუთმეტეს. პირველი ნახ.), ნიკოლოზ წულუკიძე (1569 წ. ახლო პერ.). ამდენად, ლამბერტის ცნობას, რომ ხობი საეპისკოპოსო იყო, მცდარად ვერ ჩავთვლით. ხობის საყდრისადმი მამულების მფლობელობის განახლების სიგელში ლევან მეორე (1611-1657) დადიანის მიერ ცხადადაა ნათქვამი, რომ ხობში: «ჟამთა ვითარებისა და წელთა გარდასულისა, და

ეტლთა მოქცევისა, და დღეთა ცვალებისაგან მოშლილიყო სოფელი და ტყე და ველი». ამდენად, ფაქტია, რომ არქანჯელო ლამბერტის სამეგრელოში მოღვაწეობის გარკვეულ მონაკვეთში ხობის საეპისკოპოსო კათედრა არ არსებობდა. იქნებ სწორედ ამიტომაც დასჭირდა ლევან მეორე დადიანს ძველი «გარყვნილი და დაკარგული» იადგარის მოძიება და ამ ტაძრისადმი მფლობელობის განახლების სიგელის ბოძება. ისმის კითხვა – როდის უნდა გაეტარებინა სამეგრელოს მთავარს ეს ღონისძიება? – ჩვენი აზრით, მეჩვიდმეტე საუკუნის 40-იან წლებში, რამეთუ უკვე მოგვიანებით, 1639-1640 წლებში ოდიშში მყოფი რუსი ელჩები: კრისტოფორო კასტელი (1640-1652 წწ.) და მაკარი ანტიოქიელი (1664-166) იცნობენ ხობის საეპისკოპოსოს.

ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნის 30-იანი წლებისათვის მოშლილი ხობის საეპისკოპოსო ლევან მეორე დადიანს დაახლოებით 1639-1640 წლებში აღუდგენია. ამ პერიოდში უნდა იყოს შედგენილი ხობის მფლობელობის განახლების სიგელიც, არქანჯელო ლამბერტიმ კი, მოგვიანებით მომხდარი ეს ფაქტი, შესაძლებელია, სულაც არ იცოდა, ან იგი შემდეგ აღარ ჩაურთავს თავის თხზულებაში. თუმცა ფაქტია, რომ ლევანის მიერ აღდგენილმა კათედრამ დიდხანს მაინც ვერ იარსება. დაახლოებით მეჩვიდმეტე საუკუნის მიწურულს აქ საეპისკოპოსო კათედრა კვლავ მოიშალა, რადგანაც ჟან შარდენი, ვახუშტი ბატონიშვილი და ასევე მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეთა მიჯნის წყაროები აქ საეპისკოპოსო კათედრას უკვე აღარ იცნობენ. ამდენად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მივიღებთ შემდეგ სურათს: მეჩვიდმეტე საუკუნის 40-იან წლებში ლევან მეორე დადიანმა აღადგინა ხობის საეპისკოპოსო კათედრა, რომელიც უფრო მოგვიანებით, კერძოდ მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულს, კვლავ მოიშალა.

რაც შეეხება ლამბერტის იმ ცნობას, რომ ქიაჩი, ობუჯი, წიფურია, ანაკრია საეპისკოპოსოები იყო და შემდეგ მონასტრებად გადააკეთეს, მცდარია, რადგან მსგავსი ინფორმაცია სხვა წყაროებში არსად არ ფიქსირდება. გამონაკლისია მხოლოდ სებასტოპოლი, რომელიც მოიხსენიება მეცხრე საუკუნეში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა ნუსხაში, როგორც

სებასტოპოლის ავტოკეფალიური საარქიეპისკოპოსო, მაგრამ იგი მეთაურობდა საუკუნეში გაუქმდა.

ზემოხსენებულ 1770 წლის დოკუმენტში გაუქმებულ საეპისკოპოსოდ მოიხსენიება ასევე ფოთი. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა ნუსხაში მეხუთედ მოხსენიებულია ფაზისის მიტროპოლია. ცნობილია ასევე, რომ 553 წელს მეხუთე მსოფლიო საეკლესიო კრების დადგენილებას ხელს აწერდა ფაზისის ეპისკოპოსი: «თეოდორე უღირსმან ეპისკოპოზმან ფასოისამან, სოფელსა შინა მეგრელთასა, განსაზღვრენ და წარვწერენ», ხოლო 787 წლის მეშვიდე მსოფლიო საეკლესიო კრების აქტებში, სხვა პირებთან ერთად, მოიხსენიება «ქრისტეფორე ეპისკოპოსი ფასისისა ანუ ტრაპეზუნტისა».

მოგვიანებით ფოთის საეპისკოპოსო კათედრა აფხაზეთის მეფე გიორგი მეორის დროს (922-957) გაუქმდა და იგი ჭყონდიდში გადაიტანეს. ამ საკითხთან დაკავშირებით მოსაზრებები გამოთქმული აქვს ნიკო ბერძენიშვილს. იგი თავდაპირველად ფიქრობდა, რომ ფაზისის კათედრა გადავიდა ჭყონდიდში, თუმცა შემდეგ შეიცვალა აზრი და მიიჩნია, რომ ფაზისის კათედრა გადავიდა არა ჭყონდიდში, არამედ ქუთაისში. მოსაზრებას ფაზისის საკათედრო ცენტრის ქუთაისში გადატანის შესახებ ავითარებს პროფესორი თამაზ ბერაძე. ახალგაზრდა მეცნიერი ბუბა კუდავა კი მიიჩნევს, რომ ფაზისის ძმლავრი კათედრის მემკვიდრე (პატივის თვალსაზრისით) სწორედ ჭყონდიდის ძლიერი კათედრა უნდა ყოფილიყო. ფაზისიც და ჭყონდიდიც პატივის თვალსაზრისით იერარქიის სათავეში იყვნენ დასავლეთ საქართველოში.

ყურადღება უნდა გავამახვილოთ წალენჯიხის საეპისკოპოსოზეც, რომლის შესახებ ისტორიული წყაროები საკმაოდ მწირია. იგი ოდიშის სხვა ეპარქიებთან შედარებით ყველაზე ახალგაზრდაა. აქ საეპისკოპოსოს დაარსება, ალბათ, ლევან მეორე დადიანს უკავშირდება, რადგან ჩვენთვის ცნობილი პირველი წალენჯიხელი სწორედ ლევანის დროს მოიხსენიება. წალენჯიხის ეკვდერის ფრესკულ წარწერაში შემდეგი შინაარსის წარწერა ამოვიკითხეთ:

- «1. მე: მთავარეპისკოპოზმან: წალენჯიხელმან: ევდემონ: ჯაიანმან: დავახა
2. ტვინე: ეკდრის: კარი: ჩუენის: ხელმწიფის: დადიანის: ლევანის: სა
3. დღეგრძელოდ: და: კურთხეულის: დედოფლ
4. ის: ნესტან: დარეჯანის: სულისათვის: დაიხატა: კარ
5. ი: ესე: დროსა: და: ჟამშია: დიდისა: ხელმწიფისა: დადიანისა
6. ბატონისა: ლევანისათა: ქრონიკსა: სამას: ოცდა: ათე:
7. ქვსმეტსა: ამინ:, და: კირიელისონ: დავწერე: მე: ესე:
8. წინაძღვარმან: საყდრისა: ამის: მასიმე: სინელიამისამან:»

იმავე შინაარსის წარწერაა მოთავსებული ევდემონ ჯაიანის საფლავის ქვაზე. ორივე წარწერაზე დატანებული ქრონიკონი 1648 წელს უდრის.

ევდემონ ჯაიანის შემდგომ, ჯერჯერობით ჩვენთვის უცნობია სხვა წალენჯიხელის სახელი, ამიტომაც ბევრს ვერაფერს ვიტყვით ამ საეპისკოპოსოს შემდგომი ისტორიის შესახებ.

საჭიროა მოკლედ შევხვით თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარე ოდიშის საეპისკოპოსოებს: მოქვს, დრანდას და ბედიას. ამ უძველეს ქართულ საეპისკოპოსო კათედრებს მეჩვიდმეტე საუკუნის 80-იან წლებში დიდი საშიშროება დაემუქრა. ლევან მეორე დადიანის სიკვდილის შემდეგ საგრძნობლად შესუსტდა ოდიშის პოლიტიკური ძლიერება, რასაც თან დაერთო ამ სამთავროზე აფხაზეთის მხრიდან გაძლიერებული თავდასხმები. ბოლოს მეჩვიდმეტე საუკუნის 80-იანი წლებიდან ოდიშ-აფხაზეთის პოლიტიკურ საზღვრად ეგრის წყალი (მდ. ლალიძგა) და შემდეგ ენგური გახდა. აფხაზეთმა ოდიშს მოაცილეს მდ. კოდორსა და ენგურს შორის მოთავსებული ტერიტორია, იწყეს ჩამოსახლება, სწრაფად მიმდინარეობს მკვიდრ მეგრელთა აყრა-გაქცევა, რასაც შედეგად მოჰყვა დრანდისა და მოქვის საეპისკოპოსოების გაუქმება. 1664-1666 წლებში მაკარი ანტიოქიელის სამეგრელოში ყოფნის დროს ორივე საეპისკოპოსო მოქმედებდა, რაც ცხადყოფს, რომ დრანდა და მოქვი ჯერ კიდევ ოდიშის სამთავროს შემადგენლობაში შედიოდა.

უეჭველია, აფხაზეთსა და ოდიშს შორის მიმდინარე პოლიტიკური დაპირისპირება

ბედიის ეპარქიასაც დაეტყო. საგრძნობლად შემცირდა ამ ეპარქიის საზღვრები, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აქ სასულიერო ცხოვრება მაინც გრძელდებოდა. ჩვენთვის ცნობილი უკანასკნელი ბედიელი ეპისკოპოსი მაქსიმე იაშვილი მეთვრამეტე საუკუნის 60-70-იან წლებში მოღვაწეობდა.

თუ როგორი ვითარება შეიქმნა პოლიტიკური დაპირისპირების შედეგად ბედიის ეპარქიის ტერიტორიაზე, საინტერესოა ასახული ერთ-ერთ დოკუმენტში, ეგრეთ წოდებულ «ბედიის სიგელში», რომელიც 1897 წელს გამოაქვეყნა ზაქარია ჭიჭინაძემ. საბუთი მ. ვორონცოვის მოღვაწეობის წლებით თარიღდება. სიგელი შერვაშიძეთა საგვარეულოს თავისებური ქრონიკაა. იგი იმდენადაა ჩვენთვის საინტერესო, რამდენადაც აქ მოცემულია ოდიშ-აფხაზეთის პოლიტიკური დაპირისპირების გარკვეული დეტალები. დოკუმენტში ჩანს, რომ ბედია ჯერ ყვაპუ, შემდეგ კი ლეონ შერვაშიძის კუთვნილება ხდება. საგულისხმოა ისიც, რომ, დოკუმენტის თანახმად, მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეთა მიჯნაზე ტერიტორია ღალიძგიდან მდინარე ენგურამდე «ამღვრეულ დროებათა გამო ყოფილა უფრო დაცარიელებული მცხოვრებთაგან». ამდენად, ფაქტია, რომ აღნიშნულ პერიოდში ოდიშის ხელისუფლება გავლენას კარგავს თავის ტერიტორიებზე და ბედიის ეპარქიაც აფხაზ ფეოდალთა ხელში გადადის.

ამგვარად, თუ ყოველივე ზემოთქმულს შევაჯამებთ, სურათი ასეთი იქნება: არქანჯელო ლამბერტის ცნობა, რომ ქიაჩი, ობუჯი, წიფურია და ანაკლია საეპისკოპოსოები იყო, მცდარია და იგი არცერთ სხვა დოკუმენტში არ დასტურდება. მეათე საუკუნეში ბიზანტიის საეკლესიო პოლიტიკის საწინააღმდეგოდ საქართველოში მოიშალა ძველი (ბიზანტიური) საეპისკოპოსო კათედრები, სებასტოპოლის საარქიეპისკოპოსო ცხუმის კათედრამ შეცვალა, ხოლო ფოთის მიტროპოლია აფხაზეთის მეფის გიორგი მეორის (922-957) დროს ჭყონდიდში გადაიტანეს.

მეთოთხმეტე საუკუნეში დაარსებული ხობის საეპისკოპოსო მეჩვიდმეტე საუკუნის 30-იანი წლებისათვის მოშლილა და იგი 1639-1640 წლებში ლევან დადიანს

აღუდგენია, მაგრამ ხსენებული კათედრა მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულს საბოლოოდ მონასტრად გადაკეთებულა.

ლევან მეორე დადიანს დაუარსებია მეჩვიდმეტე საუკუნეში წალენჯიხის საეპისკოპოსო, რომლის არსებობამაც დიდხანს ვერ გასტანა.

მეჩვიდმეტე საუკუნის 80-იან წლებში ოდიშზე დაიწყო აფხაზეთის გაძლიერებული თავდასხმები. მოქვისა და დრანდის ეპარქიებში სწრაფად აიყარა მკვიდრი მოსახლეობა, აქაურობა გაველურდა, რის შედეგადაც ეს საეპისკოპოსოები გაუქმდა. ოდიშ-აფხაზეთს შორის მიმდინარე პოლიტიკურმა დაპირისპირებამ ბედიის კათედრის სიცოცხლისუნარიანობაზეც იმოქმედა – მეთვრამეტე საუკუნის 80-იან წლებში აქ სასულიერო ცხოვრება შეწყდა. 1888 წელს კი ბედიის ტაძარი უკვე მცენარეებით დაფარულ ნანგრევებს წარმოადგენდა.

1823 წელს ცაიშის უკანასკნელი მიტროპოლიტის გრიგოლ ჩიქოვანის გარდაცვალების შემდეგ ჭყონდიდისა და ცაიშის ეპარქიები გაერთიანდნენ. 1829 წელს მას სამეგრელოს ეპარქია ეწოდა და მარტვილის ტაძარი კათედრად გამოცხადდა.

ამდენად, ოდიშის სამთავროს ტერიტორიაზე არსებობდა ძირითადად 7 საეპისკოპოსო კათედრა: ცაიში, ბედია, მოქვი, დრანდა, ჭყონდიდი, ხობი და წალენჯიხა. თითოეულმა მათგანმა განვითარების საკუთარი გზა განვლო.

მეორე თავი

ცაიშის საეპისკოპოსოს ისტორია

საინტერესოდ მიგვაჩნია დაბა ცაიშისა და ცაიშის მონასტრის სახელწოდების წარმომავლობა.

ამ საკითხებთან დაკავშირებით მეცნიერულ ლიტერატურაში მრავალი მოსაზრება გამოითქვა. სარგის კაკაბაძის აზრით, ტოპონიმს რელიგიური საფუძველი უდევს: «(კოლხები) ყველაზე მეტად თაყვანს სცემდნენ ურანოსსა და გეას (ზეცასა და დედამიწას)», ამიტომ ასკვნია იგი, რომ სიტყვა ცაიში ღვთის კუთვნილებას ნიშნავდა. ისტორიკოსმა ჯანიერ როგავამ ივანე ჯავახიშვილის განმარტების

საფუძველზე, ცაიშის ეტიმოლოგია ცისკრის ვარსკვლავს – ღვთაება ცას (აფროდიტეს) დაუკავშირა.

ისტორიკოს მამანტი პაჭკორიას აზრითაც, ცაიშის სახელწოდების წარმოშობა დაკავშირებულია ცის ვარსკვლავთან. ნოდარ წულეისკირი სახელწოდება ცაიშს უკავშირებს ცა ღვთაების სახეს. კერძოდ, ძველისძველ კოლხურ ღმერთს, მსხვილფეხა პირუტყვის მფარველ მაგიდეს. მისი აზრით: «მას კუთვნილი ადგილი მიწაზეც აქვს. ეს ადგილი გახლავთ ცაიში».

კალისტრატე სამუშიას აზრით, «ცაიშ»-იონი ცაიშად წოდებული სოფლის ძველი სახელი ჩანს. აქ აღმოჩენილი ლომის თავი, შუბლზე მზის გამოსახულებით, ზოგიერთ არქეოლოგს მზე-ღვთაების ქანდაკებად მიაჩნია. ამ მიდამოებში მზე-ღვთაების კერპის აღმოჩენა წარმართობის ხანაში აქ მზე-ღვთაების სამლოცველოს არსებობაზე მიუთითებს და ალბათ ეს იყო იქ, სადაც ამჟამად ცაიშის ღმრთისმშობლის ეკლესია დგას, ან მის ზემოუბანზე, რომელსაც ციონს ეძახიან. მეცნიერი ასევე დასძენს: «ციურ ღვთაებათა შორის, მთვარესთან ერთად, მზე-ღვთაებაც ითვლებოდა, მისი კერპი აქ მდგარა, ამიტომ მიგვაჩნია, რომ ცაიში (ცეში) უნდა ნიშნავდეს მზე-ღვთაებას ცისა.. ასე რომ, გეოგრაფიული სახელები: ცაიში (ცეში) და ურთა წარმართული პერიოდის მზე და მთვარე ღვთაების კულტთან დაკავშირებული სახელებია». ამრიგად, კალისტრატე სამუშიას აზრით, სახელწოდება ცაიში, მზე და მთვარე-ღვთაების კულტთან დაკავშირებული სახელწოდებებია, და წარმოდგება სწორედ მზე-ღვთაების სალოცავი ხისაგან – თელასაგან – მეგრულად «ცაიშ»-სგან.

ჩვენი აზრით, ყველაზე მართებულად უნდა ჩაითვალოს ზემოდასახელებული მეცნიერის აზრი, რამეთუ ძველ აღმოსავლეთშიც საკმაოდ გავრცელებული იყო ხის კულტი. შესაქმის აქადურ მითში ცნობილია ხე ცარბათ, «ხე ცოცხალი სიმბოლოა ორი სამყაროს შემაერთებელი ღერძისა». მრავალი ხალხის წარმოდგენაში ხე იყო ზეცისა და მიწის დამაკავშირებელი «დიდი ღერძი». ერთ შუმერულ შელოცვაში ვკითხულობთ: «კვერთხი, ცის ღერძი. კვერთხი-ღერძი ციური სახლისა. ფესვი მისი წყვდიადი. მწვერვალი მისი – ზეციური ტაბლა». არის შემთხვევები, როცა მთიდან

ამოზრდილი ხე მთის გაგრძელებაა ცის მიმართულებით. ერთ-ერთ ქართულ ზღაპარში ხე პირდაპირ გვევლინება მზესთან დამაკავშირებელ საშუალებად: «წავიდა, იარა, იარა და შეხვდა ერთი დიდი ხე, იმხელა იყო, რომ თვალს ვერ აწვდენდა, ირემზე იყო ის დიდი ალვის ხე ამოსული, იმ ალვის ხეზე კიბე იყო, ამ კიბით მზის დედასთან უნდა მისულიყო». ცნობილია, რომ საკრალურ ხესა და მასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებს ქართველური ტომების მითოლოგიურ აზროვნებაში საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. რიგი გამოკვლევების შედეგად დადგენილია, რომ საქართველოს სხვადასხვა მხარეში წმინდა ხეებად ითვლებოდნენ მუხა, ცაცხვი, ტირიფი, იფანი, ალვა, ნამვი, ფიჭვი, ჭადარი და სხვა მცენარეები. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, სოფელ ცაიშის დასახელების წარმოშობაში იმავე მოვლენასთან უნდა გვქონოდა საქმე და მართებულად უნდა ჩაითვალოს აზრი, რომ სოფელ ცაიშის სახელი წარმოდგება მზედვთაების სალოცავი ხის თელასაგან – მეგრულად «ც»-საგან. არგუმენტის სისწორეში ასევე გვარწმუნებს ის გარემოებაც, რომ «ც»-ხე დვთაების სამლოცველოები «ცეშის» (ცაიშის) გარდა ცნობილია უჩაშონაში – ცგაონა, მუაჟავაში «ცშ»-ნაკარი წალენჯიხის რაიონსა და სოფელ მულახში – მესტიის რაიონში, ქართლში სოფელ თელეთში. ანგარიშგასაწევია ის გარემოებაც, რომ სოფელ ცაიშის მახლობლად სოფელ ცაცხვის სახელიც ხესთანაა დაკავშირებული. აქვე გვინდა დავსძინოთ, ცაიშის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფრაგმენტი – შუბლზე მზისგამოსახულებიანი ლომის თავი, მასთან დაკავშირებული სალოცავი ხის – თელას, მეგრულად «ცყ»-ს, კულტი და ურთის თხემზე არსებული სალოცავი «ჯეგეთა» მოწმობს, რომ საქმე გვაქვს, ალბათ, მითრას კულტის ქართულ ვარიანტთან. მოგვიანებით საქართველოში ქრისტიანობასთან ერთად შემოსულმა წმინდა გიორგის კულტმა მითრას ღვთაება თანდათანობით განდევნა. თუ დავაკვირდებით მითრას გამოსახულებების ევოლუციას, ვნახავთ, რომ მეორე საუკუნის დასასრულიდან საქართველოში მითრა უკვე ცხენზეა ამხედრებული და ბოლოს ემატება ისიც, რომ მიწის ქვემოთ ჩნდება გველის გამოსახულება.

გიორგი დუნდუა ტრაპიზონის სპილენძის საქალაქო მონეტების იკონოგრაფიის შესწავლის შედეგად იმ დასკვნამდე მიდის, რომ: «ახ.წ. მეორე საუკუნის დასასრულს ხდება მენის შერწყმა მითრასთან, ერთიანდება ასტრალურ ღვთაებათა ტრიადა (მზე, მთვარე, ვარსკვლავები) სინკრეტულ ღვთაებად», ეთნოგრაფიული მასალის შესწავლის შედეგად სერგი მაკალათია გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ წარმართულ საქართველოში წმინდა გიორგის წინამორბედი ღვთაება მირსა ანუ მითრა უნდა ყოფილიყო», რასაც მოწმობს დღემდე დაცული «მირსობა», «მეისარობა» და «ჯეგე-მისარონი».

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ტოპონიმი «ცაიში» უძველესია აქ აღმოჩენილი ფრაგმენტი შუბლზე მზისგამოსახულებიანი ლომის თავი იმაზე მეტყველებს, რომ ამ ადგილას წარმართული სალოცავი იყო, რომელიც, თავის მხრივ, მითრას კულტს უკავშირდებოდა. სხვადასხვა ქვეყნის არქიტექტორები ლომის გამოსახულებებს მიიჩნევდნენ როგორც მცველ-დარაჯებს და მათ ტაძრების შესასვლელებში ათავსებდნენ. გარდა ამისა, ლომი ხომ თვით მზის კულტს უკავშირდებოდა. ლომის შუბლზე გამოსახული მზე კი ფაქტობრივად მითრას სიმბოლური გამოსახულება უნდა იყოს.

ამდენად, ტოპონიმი ცაიში უკავშირდება მზე-ღვთაების სალოცავ ხეს – თელას, მეგრულად «ც»-იონს, რომელიც, თავის მხრივ, მითრას კულტთანაა დაკავშირებული.

2. ცაიშის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი

ცაიშის საეპისკოპოსო საქართველოში ერთ-ერთი უძველესი საეკლესიო ცენტრია. მისი ისტორია დაახლოებით მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეებიდან იღებს სათავეს. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, მისი ქართულ სასულიერო-კულტურულ ცენტრად ჩამოყალიბება საკმაოდ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ და საეკლესიო რეფორმებს დაუკავშირდა. მეათე საუკუნისათვის იგი უკვე ქართული სახელმწიფოებრიობის აღმშენებლობისა და ქვეყნის ზნეობრივი დონის სრულყოფის სამსახურში დგას. სანამ თვით საეპისკოპოსოს ისტორიის განხილვას შევუდგებოდეთ, მოკლედ განვიხილოთ დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების პროცესი. როგორც

«ქართლის ცხოვრება» იუწყება, დასავლეთ საქართველოში, და მათ შორის ოდიშშიც, ქრისტიანობის ქადაგება ქრისტეს მოწაფეებს ანდრია მოციქულსა და სვიმონ კანანელს მიეწერება: «ხოლო სვმონ კანანელისა საფლავი არს ნიკოპს ქალაქსა, შორის აფხაზეთის და ჯიქეთისა, რამეთუ მუნ აღესრულა წმინდა სვმონ კანანელი. ხოლო კუალად განამტკიცნა წმიდამან ანდრია მეგრელნი და აფხაზნი და წარვიდა სკვთედ». ამის შემდეგ ანდრია გარდაცვლილა პატრაში 60 წლის 30 ნოემბერს, იგი პროკონსულ ეგეატას ბრძანებით გაუკრავთ ჯვარზე. ეპიფანე მონაზონი «წმინდა ანდრიას ცხოვრებაში» წერს: «ამრიგად წმინდა ეპიფანე, კვიპროსის ეპისკოპოსი, გადმოცემის მიხედვით ადასტურებს, რომ წმინდა ანდრიამ იქადაგა სკვითებში, სოგდიანელებში, გორსინიელებში, დიდ სებასტოპოლისში, სადაც მდებარეობს აფსართა ციხესიმაგრე, ისოს ნავსადგურში და მდინარე ფაზისზე, სადაც ცხოვრობენ იბერები, საყსები, ფუსტები და ალანები. ამის საბუთი ხელთა გვაქვს». მიხეილ თამარაშვილის განმარტებით, წმინდა ეპიფანე 310 წელს დაიბადა და 403 წლის 12 მაისს გარდაიცვალა. იგი ყოფილა კონსტანციის (ყოფილი სალამინი) ეპისკოპოსი და კუნძულ კვიპროსის არქიეპისკოპოსი. დასავლეთ საქართველოში ანდრიას ქადაგების შესახებ ცნობა დაცულია ასევე ტილემონთან და მეცხრე საუკუნის ბიზანტიელ ისტორიკოს ნიკიტა პაფლაგონიელთან. ივანე ჯავახიშვილმა ამ უკანასკნელის ცნობა და ანდრიას საქართველოში მოღვაწეობა საეჭვოდ მიიჩნია. ცნობილია, რომ დღეს ეს მოსაზრება არაა გაზიარებული. მ. თამარაშვილმა იმსჯელა ამ პრობლემის გარშემო და საკმაოდ დამაჯერებელი არგუმენტებით დაასაბუთა ანდრიასა და სვიმონის მოსვლა საქართველოში. ჩვენი მხრივ დავსძენთ, რომ დღეს საყოველთაოდ ცნობილია ანდრია მოციქულის მარშრუტი, რომელიც მოიცავდა ტერიტორიას პონტოდან სკვითეთამდე. ამიტომაც უდავოა, რომ მას დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეც უნდა გაევიღო. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მეორე საუკუნეში ფაზისში უკვე იყო საეპისკოპოსო, რომელსაც განაგებდა ცნობილი ერეტიკოსი მარკიოს პონტოელი. კოლხებთან და იბერიელებთან ურთიერთობა ჰქონია იმპერატორ ტრაიანესაგან დატყვევებულ რომის ეპისკოპოს კლიმენტსაც და ბოლოს,

დას. საქართველოში ქრისტიანობას კარგად რომ იცნობდნენ, ამაზე მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ უკვე 325 წელს მსოფლიო საეკლესიო კრებას ბიჭვინთის ეპისკოპოსიც ესწრებოდა. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ანდრია პირველწოდებულის საქართველოში ქადაგების ფაქტი გიორგი მთაწმინდელმა გამოიყენა ანტიოქიის პატრიარქთან პაექრობის დროს, როგორც ძლიერი არგუმენტი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალური უფლებების დასაცავად: «ჩუენ პირველწოდებულსა და ძმისა თჳსისა მწოდებლისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი და მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი, და ერთი წმიდა ათორმეტთა მოციქულთაგანი – სიმოს ვიტყჳ კანანელსა, ქუეყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების. ამათ წმიდათა მოციქულთა განათლებული ვართ». ანდრია მოციქულის ქადაგება და შემდგომ წმინდა ნინოს მოღვაწეობა ერთმანეთს შეუსადაგა მეთერთმეტე საუკუნის ქართველმა მეცნიერმა ეგრემ მცირემ, ხოლო 1104 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ მისი დებულება ჭეშმარიტებად მიიჩნია და დააკანონა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 325 წლის ნიკეის პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრების აქტებში პიტუნტის ეპისკოპოს სტრატოფილეს მოხსენიება იმაზე მეტყველებს, რომ მეოთხე საუკუნის დას. საქართველოში ქრისტიანობა უკვე ფეხმოკიდებული იყო. ამ მხრივ საინტერესოა პრისკე პანიონელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც გუბაზ მეფეს ბიზანტიელი კარისკაცები მოუხიბლავს «საქრისტიანო ნიშნების ტარებით ...» ეს ცნობა, შეიძლება, მცირე მინიშნება იყოს ქრისტიანობის გაძლიერებაზე გუბაზის დროს ეგრისში.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს მეხუთე საუკუნის საეკლესიო ისტორიკოსის გელასი კვიზიკიელის ცნობას: «იმავე ხანებში ღმერთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მდებარე მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არ სწამდათ». გელასი კვიზიკიელის ძირითად წყაროს მეოთხე საუკუნის მწერლის გელასი კესარიელის «საეკლესიო ისტორია» წარმოადგენდა, მაგრამ ივანე ჯავახიშვილმა ეს ინფორმაცია კვიზიკიელის საკუთარ დანართად მიიჩნია, თუმცა მისივე თქმით: «გელასი კვიზიკიელის ამ

დანართს დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ეს გარემოება, რასაკვირველია, იმის მომასწავებელია, რომ მეხუთე საუკუნის მესამე მეოთხედში ლაზიკა, ანუ დასავლეთი საქართველო, უკვე დიდი ხნის გაქრისტიანებული უნდა ყოფილიყო და ქრისტიანობის დასაწყისი იქ მაშინ მეოთხე საუკუნის დროინდელად ყოფილა მიჩნეული», ე. ი. დაახლოებით მაშინ, როცა ეს იბერიაში მოხდა, ხოლო უკვე მეექვსე-მერვე საუკუნეში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობს სამი საეკლესიო ოლქი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებაში, რომელთა შორის პირველია ლაზიკის მიტროპოლია და მასში შემავალი ოთხი საეპისკოპოსო, მათ შორის დაბა ცაიშისა. საყურადღებოა, რომ დაბა ცაიშის სახელწოდება ბერძნულ ნოტიციებში წარმოდგენილია სხვადასხვა სახით. სიმონ ყაუხჩიშვილი განიხილავს მათ და მიდის იმ დასკვნამდე, რომ გაუგებრობა მხოლოდ გადამწერის ბრალია. ასე რომ მერვე საუკუნეში კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა შორისაა დასახელებული ლაზიკის სამიტროპოლიტო, რომელსაც ექვემდებარება ოთხი ქალაქი, ე. ი. ოთხი საეპისკოპოსო: როდოპოლისის, საისინთა (ე. ი. ცაიშის), პეტრის და ზიგანევთა. მეექვსე-მერვე საუკუნეებში. ე. ი. იმ დროს, როდესაც დასავლეთ საქართველო ბიზანტიის იმპერიის მფარველობის ქვეშ იმყოფება, ყველა ზემოდასახელებული საეკლესიო ოლქი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ნაწილად არის მოხსენიებული. ყველაზე გვიანი ხანის დოკუმენტი, რომელშიც დას. საქართველოს საეკლესიო ოლქები და მათ შორის ცაიშის საეპისკოპოსო მოიხსენიება, როგორც ნაწილი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსი, არის ნოტიციები ნომერი 3, 4 და 5. პავლე ინგოროყვას აზრით, ამ დოკუმენტების არქეტიპები ეკუთვნის მერვე საუკუნეს, ხოლო მათი არსებული რედაქციები მეცხრე საუკუნის პირველ მესამედს. ნოტიციები ნომერი 3-4, 806-815 წლებისაა, ნოტიცია ნომერი 5, 729-829 წლებს ეკუთვნის. მეცნიერის აზრით, ასევე არაა გამორიცხული, რომ ეს დოკუმენტები მერვე საუკუნის პირველი ნახევრის არქეტიპიდან მომდინარეობდეს, მით უფრო, რომ აქ შემოთავაზებული გეოგრაფიული ნომენკლატურა მერვე საუკუნეში არსებულ ვითარებას ასახავს; ამიტომაც

სავარუდოა, რომ მეცხრე საუკუნეში დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ოლქები (სებასტოპოლისის ბერძნული კოლონიის გარდა) და მათ შორის ცაიშის საეპისკოპოსოც ჩამოშორებული იყო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს. «მაგრამ, რადგან ეს ჯერ კიდევ ახალი დროის ამბავი იყო, ანდა რადგან ჩამოშორების ეს პროცესი ჯერ კიდევ არ იყო ბოლომდე დამთავრებული და არ ჰქონდა ჯერ კიდევ მიღებული ოფიციალური ცნობა, ამიტომაც ამ უკანასკნელი ნოტიციების შემდგენელ გადამწერებს, შესაძლოა, არ გაუწევიათ ანგარიში ახალი ვითარებისათვის და აღარ ამოულიათ დას. საქართველოს კათედრები მერვე საუკუნიდან გამომდინარე პირველდენიდან». ამის შემდეგ საყურადღებოა კეისარ ლეონ მეექვსე-ის დროინდელი ნოტიცია, რომელიც მეცხრე-მეათე საუკუნეთა მიჯნას, კერძოდ 886-911 წლებს, ეკუთვნის. ნომერი 6 ნოტიციაში უკვე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებაში აღარაა მოხსენიებული ექვსი კათედრა: ფოთის მიტროპოლია, საეპისკოპოსოებით: ძიღანებისა, ცაიშის, პეტრასი და ვარდციხისა, აგრეთვე, ნიკოფსიის სამთავარეპისკოპოსო.

ეს უდიდესი მოვლენა იყო არა მარტო ცაიშის საეპისკოპოსოსა და ქართული ეკლესიისათვის, არამედ იმდროინდელი საქართველოსათვის, რადგან ერთიანი ქვეყნის ჩამოყალიბებისათვის აუცილებელი გახლდათ ქართული საეპისკოპოსოების კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარებიდან გამოსვლა. ჯერ კიდევ სუსტ სახელმწიფოში ეკლესია თუ ერთიანი არაა, ძნელია ილაპარაკო მის მომავალ ძლიერებაზე. ტენდენცია ეგრის-ქართლის ეკლესიების გაერთიანებისა მერვე-მეცხრე საუკუნეებში მჟღავნდება. სწორედ ამ ტენდენციის გამოხატულება გახლდათ გიორგი მერჩულის სიტყვები: «ქართლად ფრიადი ქუეყანაჲ აღირიცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაი ყოველი აღესრულების, ხოლო კვრილეისონი ბერძნულად ითქუმის, რომელ არს ქართულად: უფალო წყალობა ყავ». ნიკო ბერძენიშვილის ვარაუდი, რომ ჯერ ეგრის-აფხაზეთის ეკლესიების გაერთიანება მოხდა და შემდეგ ამ ეკლესიის მეთაურის აფხაზეთა კათალიკოსად აღზევება, წყაროებიდან არ ჩანს, მაგრამ ამ ფაქტს მხარს ის უჭერს, რომ დასავლეთ

საქართველოს ეკლესია მთლიანად შევიდა მცხეთის სამწყსოში. ფაქტია ისიც, რომ დას. საქართველოს გაერთიანებული ეკლესია და მისი მეთაური კონსტანტინოპოლზე იყო დამოკიდებული. აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი მიიჩნევს, რომ «საქართველოს ეკლესია ხატების მეზობლთა წინააღმდეგი ყოფილა და აღმოსავლეთში მაშინ თითქმის ერთადერთი ეკლესია იყო, რომელიც ძველს წესს იცავდა და ხატების თაყვანისცემა არ უარუყვია». ზემოხსენებული მეცნიერის აზრით, ბიზანტიასთან დას. საქართველოს ეკლესიის ამ საკითხებში შეუთანხმებლობამ, ამასთანავე, იმპერიის დასუსტებამ და ამ მხარის მიერ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვებამ გამოიწვია მცხეთის საკათალიკოსოს უფლებების დამკვიდრება დას. საქართველოში.

ჩვენს მიერ ხსენებული ლაზიკის ეპარქიისა, და მათ შორის ცაიშის საეპისკოპოსოს გამოსვლა კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარებიდან დიდ ძალისხმევას ითხოვდა და ალბათ თანდათანობით მიმდინარეობდა. ვახუშტი ბატონიშვილი ამ აქტს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის პროცესს უკავშირებს: «ოდეს განდგა ლეონ და იწოდა აფხაზთა მეფედ, მაშინ მოუძღურებულ იყვნენ ბერძენნიცა და ამ ლევანის მიერ, ანუ შემდგომად მისთაგან, განთავისუფლდა თხოვნითა და ბერძენთაგანვე (იგულისხმება აფხაზეთის კათალიკოსი – გ. კ.), ვინაიდან სახელიცა მისი ესრეთვე წარმოაჩინებს, რამეთუ უწოდებენ კათალიკოზსა აფხაზეთისასა, და არა ეგრისისა და იმერეთისასა». საინტერესოა, თუ როდის მოხდა ზემოხსენებული საეპისკოპოსო კათედრების, და მათ შორის ცაიშის გამოსვლა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებიდან?

კორნელი კეკელიძის აზრით, დას. საქართველოს საკათალიკოსო მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოყალიბდა, როდესაც გაუქმდა ლაზიკის სამიტროპოლიტო და აბაზგიის ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო.

სიმონ ყაუხჩიშვილის აზრით კი, დასავლეთ საქართველოს კათედრები მეხუთე საუკუნის დასაწყისში უკვე გამოეთიშა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს.

ნიკო ბერძენიშვილის აზრით, პირველ ხანებში პოლიტიკურად არცთუ ისე ძლიერი

აფხაზეთის მეფეები მოერიდებოდნენ საეკლესიო საკითხის გამწვავებას და კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს მხოლოდ საეკლესიო გაერთიანების დასტურს მოსთხოვდნენ. გაერთიანება კი აფხაზეთის ავტოკეფალიური არქიეპისკოპოსის მეთაურობით უნდა მომხდარიყო. მაგრამ ასეთი მდგომარეობა საბოლოო ვერ იქნებოდა, არც ლაზთა ეკლესიის მეთაურის (ფოთის მიტროპოლიტი) და არც მცხეთის ტახტი ამით კმაყოფილი არ უნდა ყოფილიყო. რადგან მცხეთის საკათალიკოსოს ძველთაგანვე მტკიცედ ჰქონდა მოკიდებული ფეხი ამ ქვეყნებში და აფხაზეთის მეფეებიც იძულებული იყვნენ, სათანადო ანგარიში გაეწიათ ქართული ეკლესიის ინტერესებისათვის, რამეთუ მათ საბრძანებელში მცხეთის სამწყსოს მოზრდილი ნაწილი – სკანდა-შორაპნის ხაზი – ღიხს შუა იმყოფებოდა.

მეათე საუკუნის დასასრულს კი ღიხთ-იმერეთის საეკლესიო რეფორმა დასრულებული ჩანს: «გაქრა ბერძნული ეკლესია და მისი იერარქია. შეიქმნა ქართული იერარქია, რომლის უმაღლესი მეთაური აფხაზეთის კათალიკოზი ქართლის კათალიკოზს დაემორჩილა».

ჩვენი აზრით, ერთი რამ უდავოა, რომ ისეთი მნიშვნელოვანი ფაქტი, როგორც იყო დასავლურქართული და აღმოსავლურქართული ეკლესიების გაერთიანება, ერთბაშად ვერ მოხდებოდა. ამიტომ, დასავლეთის საეპისკოპოსოთა გამოყოფა კონსტანტინოპოლიდან და მცხეთის ტახტისადმი დაქვემდებარება სავარაუდოდ მეცხრე საუკუნის მანძილზე მიმდინარეობდა. იგი საბოლოოდ, ალბათ, მეათე საუკუნისათვის დასრულდა. ამ დებულებას ცხადყოფს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა ნუსხა, სადაც უკვე მეათე საუკუნის ნოტიციებში არცერთი დასავლურ-ქართული საეპისკოპოსო აღარ მოიხსენიება. «საეკლესიო პოლიტიკა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის მცხეთის ტახტთან დაკავშირებას ახორციელებდა, თვალნათლივ მიუთითებს თვით ამ სახელმწიფოს (ეგრის-აფხაზეთის) აშკარად გამოხატულ ქართულ შინაარსზე».

ამრიგად, ცაიში დას. საქართველოს ტერიტორიაზე ერთ-ერთი უძველესი საეპისკოპოსოა, მისი მოხსენიება მეექვსე-მეოთხე საუკუნეების ბერძნულ ნოტიციებში

იმაზე მეტყველებს, რომ ცაიშის საეპისკოპოსო უფრო ადრე უნდა შექმნილიყო, მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეთა მიჯნაზე მაინც. მეათე საუკუნისათვის იგი მცხეთის საკათალიკოსო ტახტს დაექვემდებარა და ერთ-ერთი უძლიერესი ქართული სასულიერო და კულტურული ცენტრი გახდა.

3. ცაიშელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

ცაიშის მონასტერი დასავლეთ საქართველოს პატივდებულ მონასტერთა რიცხვს ეკუთვნის და სამეგრელოში მდებარეობს». მისი ხურთმომღვრული კომპლექსი ქალაქ ზუგდიდის სამხრეთ-დასავლეთით ათიოდე კილომეტრზეა განლაგებული და კოლხეთის დაბლობის მთების დასაწყისშია გაშლილი.

ცაიში, როგორც საეპისკოპოსო, ბერძნულ წყაროებში მოიხსენიება უკვე მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეებიდან, მაგრამ მეათე საუკუნემდე ცაიშელ ეპისკოპოსთა შესახებ არაფერია ცნობილი.

პირველი ცაიშელი, რომელიც ისტორიულ წყაროებშია მოხსენიებული, გახლავთ ეფრემი. მისი სახელი დატანებულია ცაიშის დიდ საწინამძღვრო ჯვარზე: «წმიდაო ძელო ცხორებისაო, ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე და კურაპალატი». აქ მოხსენიებული ბაგრატი უნდა იყოს ან ბაგრატ მესამე, რომელიც მეფობდა 978-1014 წლებში, ან ბაგრატ მეოთხე, რომელიც 1027-1072 წლებში მოღვაწეობდა. ექვთიმე თაყაიშვილის აზრით, ეს ჯვარი გამარცხულია და შემდეგ უფრო გვიან, «ხელობის დაქვეითების ხანის დროს, ახლად შეუჭედიათ და ის ორი ძველი წარწერა, რომელიც კიდევ შერჩენილი ყოფილა ნამტვრევებზე, ახლად გადაუწერიათ».

შემდეგი საინტერესო ისტორიული წყარო ცაიშის ტაძრის სამრეკლოს სამხრეთ კედელზე დატანებული წარწერაა, ზოგიერთი ადგილის გახსნით იგი შემდეგნაირ სახეს მიიღებს:

[.....] [ად]ვ[ა]

შენე წმიდაი ესე საყდარი გიორგი

წმიდისა ბრძანებთა ვდა მხრ [...]

[.....] ბ[-] ლ ცაიშ[ლისა] (წარწერა ამოკითხულია თ. ბარნაველის მიერ). ვ.

სილოგავა კი წარწერას შემდეგნაირად კითხულობს: [ქ. სახელით ღმრთისაჲთა აღვა] შენე ესე საყდარი გ(იორგ)[ი] დადია[ნისა] ბრძანებითა და მახარ[ებლისა] [იოვანეს შეწევნი]თა ცაიშელ[მან][...]

ბოლო სტრიქონიდან შეიძლება ამოვიკითხოთ ბასილი ცაიშელი. ასეთი ცაიშელი ისტორიულ დოკუმენტებში არ ჩანს. პალეოგრაფიული ნიშნებით წარწერა მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეებს ეკუთვნის. ამ არგუმენტს ისიც უწყობს ხელს, რომ მეცამეტე საუკუნის ბოლოს, ბედან მეორე-ის გარდაცვალების შემდეგ, ოდიშის ერისთავი გახდა მისი მემკვიდრე გიორგი პირველი. ამიტომ, სრულიად შესაძლებელია, რომ წარწერაში ხსენებული გიორგი იყოს ოდიშის ერისთავი გიორგი პირველი დადიანი, რომელიც 1323 წელს გარდაიცვალა. ამის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ პერიოდის გარკვეულ მონაკვეთში – დაახლოებით მეცამეტე საუკუნის ბოლოდან 1323 წლამდე – საეპისკოპოსოს ბასილი ცაიშელი განაგებდა.

ცაიშში მოღვაწე ერთ-ერთი ეპისკოპოსის ვინაობას ვიგებთ თოფურიძეთა სიგელის მიხედვით. თედო ჟორდანიას აზრით, სიგელი გაცემულია იმერთა მეფის ალექსანდრე მეორე-ის დროს. ჩვენი აზრით კი, თოფურიძეთა სიგელი არა იმერთა მეფის ალექსანდრე მეორე-ის (1484-1510), არამედ საქართველოს ერთიანი მეფის ალექსანდრე პირველი-ს დროს გაცემულად უნდა ჩაითვალოს. აღნიშნული დოკუმენტი იურიდიული სახისაა, რომელშიც მოწმეთა შორის მოიხსენიება ბართლომე ცაიშელი.

სამწუხაროდ, ამ მწირი ცნობის გარდა ბართლომეს შესახებ სხვა ცნობა არ გაგვაჩნია. ამიტომაც, მისი მოღვაწეობის დათარიღება, ძირითადად, ამ დოკუმენტის მიხედვით გვიხდება. ამდენად, შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ ბართლომეს ცაიშის კათედრაზე დაახლოებით 1412-1442 წლებში უმოღვაწია.

შემდეგი ცაიშელი, რომელიც ისტორიულ დოკუმენტში მოიხსენიება, გახლავთ დანიელი. მის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის სიგელი დანიელ ცაიშელ მთავარეპისკოპოსისა ლაბსყელდაშისადმი, გთავაზობთ ტექსტს: «სახელითა ღმრთისაითა ცაიშის ღმრთისმშობელისათა თვესა სეკდ(ემ)ბ(ე)რსა ათუთხმეტსა, მე,

ცაიშელი მთ(ა)ვ(ა)რებ(ი)სკოპოსი დან(ი)ელი, ლაბსყელდასა მივ(ე)დი. ვაკურთხე მთავარანგელოზი ლაბსყელდაშისა, დემეტრე მეფისა მეფობასა შიგა. ერისთ(ა)ვთ-ერისთავისა დად(ია)ნისა ოზბ(ე)გისა ბრძანებითა და მოწმებითა და ცხმ(ა)რისა ხეუმ(ა)ნ დაუწერეთ მთ(ა)ვ(ა)რანგელო(ზ)სა ლაბსყელდაშისა საპ(ა)ტიჟოი: ზღუდესა შიგნით სამოცდ(ათი)ათ(ასისა) თეთ(რი) საპატ(ი)ჟოი. მას გარე საპ(ა)ტ(ი)ჟოი, -სადა სარეკლ(ი)სა ხმაი ისმის, რვაი ათასის თეთრისა მისი საპატ(ი)ჟოი დაგვიცს ... მე, ცაიშელ მთავარეპისკოპოსმან დანიელ ვამტკიცე, და ჩუენ ერთობილთა ხევთა ცხმარისათა, მეფეთ, დადიანისა ბრძანებითა. ვ(ინ)ც გა(ა)მ(ა)გროს კურთხ(ე)ულიმც არს, ვინც შესცვ(ა)ლოს, კრ(უ)ლ(ი)მც არს ღ(მრ)თ(ი)სა მ(ა)დლ(ი)თა: მე, კაკასატსა დავ(ი)თს დამი(წერ(ი)ა, მოწამეც ვარ ამა სიგელისა».. ამ საბუთში, როგორც ვხედავთ, ერთად არიან მოხსენიებულნი მეფეთმეფე დემეტრე, ერისთავთერისთავი დადიანი ოზბეგ და დანიელ ცაიშელი. საბუთის დათარიღებისას ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაჩნდა მისი დათარიღების რამდენიმე ვერსია: თაყაიშვილმა იგი მეცამეტე საუკუნის ძეგლად ჩათვალა, ისიდორე დოლიძემ დაათარიღა დემეტრე მეორე თავდადებულის ზეობის წლებით – 1271-1289 წწ., ხოლო პავლე ინგოროყვამ 1441-1452 წწ.. მან დასახელებული დემეტრე მიიჩნია ალექსანდრე პირველი დიდის ძედ დემეტრედ, რაც სრული ჭეშმარიტებაა, მაგრამ დათარიღება მაინც დაკონკრეტებას მოითხოვს. ჩვენი აზრით, საბუთი სწორად დაათარიღა ვ. სილოგავამ, რასაც მეორე დოკუმენტი, კერძოდ, ცაიშის ტაძრის საწინამძღვრო ჯვრის წარწერაც ადასტურებს, რომელიც გამოქვეყნებულია ექვთიმე თაყაიშვილის ნაშრომში: «არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში». წარწერა შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი: «სისხლითა შენითა მოგებულსა ნუ უგულუბელს მყოფ დდე(სა) მას განკითხვისასა (პატრონსა) მეფეთა მეფებასა, ძესა ალექსანდრ)ესა (ბაგრატს), რომელმან წარუძღვანე ჯვარი ესე დანიელ ჩაისელსა (ამინ)» (72;180). ექვთიმე თაყაიშვილი აქვე ბრძანებს: «აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ფრჩხილებში ჩასმული ბაგრატი უბრალო მოსაზრებაა და არავითარი დასამტკიცებელი საბუთი არა გაქვს ამის» (72;180). ფრჩხილებში კი სწორედ ზემოხსენებული დიმიტრი მეფის სახელი უნდა ჩაისვას. ამიტომ დანიელის სიგელი

ალექსანდრე პირველი დიდის ძის დემეტრეს მოღვაწეობის წლებით (1445-1452) უნდა დათარიღდეს, აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დანიელსაც დაახლოებით ამ პერიოდში უმოღვაწია.

დანიელის შემდეგ ისტორიული წყაროები მოიხსენიებენ ბედიელ-ცაიშელ მთავარეპისკოპოსს იოაკიმეს. ბაგრატ მეფისა და შამადავლე დადიან-გურიელის მეოხებით იოაკიმე აფხაზეთის კათალიკოსად აკურთხა არა სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა, არამედ ამ დროს დასავლეთ საქართველოში სტუმრად მყოფმა ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქმა მიხეილმა, ამის შემდეგ აფხაზეთის საკათალიკოსო დამოუკიდებელ ცხოვრებას შეუდგა. აი, რას მოგვითხრობს ამის შესახებ «მცნებაი სასჯულო»: «... მაღალმან ზეცისა ქალაქისა იერუსალიმისამან და ცათა მობაძვისა ანტიოქიისამან, და მოვევლინე ღრთისა მიერ მე, ყოველთა ნარჩევი, იერუსალიმისა და ანტიოქიის პატრიარქი მიხეილ ... ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიისა პატრიარხისაგან იკურთხოვნენ. ჟამთა სიძველისაგან და სოფლისა სივერაგეთაგან იყვნეს მრავალნი წესნი შეშლილ და გარდაქცეულ ვნახეთ და შევემთხვენეთ მაღლსა, ვითარცა მეუფესა, ცაიშელ-ბედიელ მთავარეპისკოპოზისა იოაკიმისთა, ... ვაკურთხეთ კათალიკოზი იოაკიმ, მარჯვენაი იერუსალიმისა, აფხაზეთისა, კათალიკოზი და კურთხეულმცა არს: დავაყენეთ და დავსვით აფხაზეთს საყდართა ანდრია მოციქულისათა, ყოველთა ქრისტიანეთა ლიხთ-ამერთა».

ჩვენი აზრით, იოაკიმე უშუალოდ დანიელის შემდგომი ცაიშელი უნდა ყოფილიყო. ზემოხსენებული ბაგრატი იმერეთის ერისთავი 1445-1462 წლებში იყო. ჩიხორის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ ბაგრატ მეორის სახელწოდებით იკურთხა იმერეთის მეფედ. 1466 წელს იგი ქართლის ტახტსაც დაეუფლა და ორივე სამეფოს განაგებდა ბაგრატ მეექვსე-ის სახელწოდებით, შამადავლე კი 1470-1474 წლებში მოღვაწეობდა. ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ ამ ორი ისტორიული პირის მოღვაწეობის წლებით უნდა განისაზღვროს იოაკიმე ცაიშელის ეპისკოპოსობა. საეჭვოა, რომ მას აფხაზეთის კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ შეენარჩუნებინა ამ ეპარქიათა უშუალო

ხელმძღვანელობა. როგორც დოკუმენტიდან ირკვევა, იოაკიმე ცაიშში დაახლოებით მეთექვსმეტე ს-ის 50-70-იან წლებში მოღვაწეობდა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მისი ცაიშში ეპისკოპოსად მოღვაწეობაც დაახლოებით ამ პერიოდს ემთხვევა.

ექვთიმე თაყაიშვილმა სუჯუნის მონასტერში მიაკვლია წმინდა გიორგის ხატს. გიორგი ფეხზე მდგომარეა, მარჯვენა ხელში გრძელი ფარი, მარცხენაში კი შუბი უკავია. ხატის ეს ნაწილი ძველია, ხოლო მასზე შემოვლებული არშია მეჩვიდმეტე საუკუნეს ეკუთვნის. წმინდა გიორგის ფარზე ასომთავრულით დატანებულია წარწერა: «ქე შე იო ცშლ ფლგიძე», ექვთიმე თაყაიშვილმა ეს წარწერა შემდეგნაირად ამოიკითხა: «ქრისტე შეიწყალე იოანე ცაიშელი ფოლაგისძე». მეცნიერი აღნიშნავს: «არც ის ვიცით, თუ როდის ცხოვრობდა იოანე ცაიშელი. ვიტყვი მხოლოდ, რომ ხელობა ხატისა კარგია და ძველ დროს უნდა ეკუთვნოდეს». როგორც ვხედავთ, მეცნიერი ვერ ათარიღებს ხატის ხელობას, ჩვენც არაფერს ვიტყვით ახალს, ერთადერთს დავსძენთ – რადგან ხატზე შემოვლებული არშია მეჩვიდმეტე საუკუნისაა და ლევან დადიანს ეკუთვნის, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ხატი უფრო ადრინდელია, დაახლოებით მეთხუთმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნეებისა და იოანე ფოლაგისძის ეპისკოპოსობაც, ალბათ, დაახლოებით ამ პერიოდს ემთხვევა.

შემდგომი ჩვენთვის ცნობილი ცაიშელი ეპისკოპოსია დავითი, რომელსაც კაცხის მაცხოვრის ეკლესიისათვის მახარებელ კუპატაძისა და მამულის შეწირულობა განუახლებია. ს. კაკაბაძის დათარიღებით ეს საბუთი 1580-1590 წლებს შორისაა შედგენილი. ამავე პერიოდით უნდა განისაზღვროს დავითის ცაიშელობაც.

ცაიშის ეპისკოპოსის ვინაობაზე მეთექვსმეტე საუკუნეში ცნობას გვაწვდის ცაიშის ვერცხლის საწინამძღვრო ჯვარზე დატანებული წარწერა, რომელშიც ნათქვამია: «წმიდაო ჯვარო ქრისტესო, შეიწყალე და დაიცევ მშვიდობით ლეონ დადიანი ორთავე შინა ცხოვრებათა». «ჯვარო ქრისტესო, შეიწყალე მამათმთავარი კირილე ჟუანიძე». ხსენებული კირილე ჟუანიძე ასევე გვხვდება ზუგდიდის წმინდა გიორგის ხატის წარწერაში, რომელიც მანამდე ბედიის ტაძარს ეკუთვნოდა. აქ იგი ცაიშელ-

ბედიელად იხსენიება. წარწერაში ასევე ვხვდებით გიორგი დადიანსა და მის მეუღლე თამარს. ირკვევა, რომ კირილე ჟუანიძეს ორი დადიანის დროს უმოღვაწია, ესენია ლეონი (1572) და მისი ძე გიორგი მეორე (1582). გარდა ამისა, კირილე ცაიშელი დასწრებია იმერთა მეფის ბაგრატ მესამე-ის მიერ მეთექვსმეტე საუკუნის 50-იან წლებში მოწვეულ საეკლესიო კრებას.

აღნიშნულ წყაროთა შეჯერების საფუძველზე შეგვძლია დავასკვნათ, რომ კირილეს დახლოებით მეთექვსმეტე ს-ის 50-80-იან წლებში უმოღვაწია.

შემდეგი ჩვენთვის ცნობილი ეპისკოპოსია მაქსიმე პირველი. იგი მოიხსენიება ერკეთის გულანის მინაწერში: «დაიწერა წმიდა ესე გულანი ეპისკოპოსობასა ცაიშელ მამათ-მთავრისა მაქსიმესა». აქვე ნათქვამია: «... ცაიშის ღმრთისმშობელო, ჩუნ სასოებით ცვაჲ ფარვათაჲ თქვენთაჲ მონაჲ მოსავმან და მონდობილმან თქუენმან ... აფხაზეთისა და ჩრდილოეთისა კათალიკოზმან ეფთჳმე საყვარელისძემან, ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ და შემოგწირეთ წმიდაჲ ესე და სულთა განმანათლებელი გულანი ...». მინაწერში ასევე აღნიშნულია: «ცაისშავო ღმრთისმშობელო, ჩვენ, მინდობილმან თქვენმან დედოფალმან ელენე შემოგებვეწეთ ... მფარველ ექმნათ ძესა ჩვენსა მანუჩარს».

მინაწერების წამკითხველი დიმიტრი ბაქრაძე მიიჩნევს, რომ აქ მოხსენიებული ელენე, ქართლის მეფის სვიმონ პირველი-ს ასული, ათაბაგ მანუჩარ მეორე-ის მეუღლეა, მცირეწლოვანი მანუჩარი კი ათაბაგი მანუჩარ მესამეა (1614-1656). ჩვენი აზრით, სინამდვილე სხვაგვარია. ელენე, სამეგრელოს მთავრის მამია მეოთხე-ის (A1590) მეუღლე, როსტომ გურიელის ასული უნდა იყოს, ხოლო მანუჩარი სამეგრელოს მთავარი – მანუჩარ პირველი დადიანი (1590-1611). ცნობილია ისიც, რომ ერკეთის გულანი თავდაპირველად ცაიშისათვის შეადგინეს და იგი 1578-1590 წლებს შორის დაიწერა. მინაწერში სხვა ისტორიულ პირებთან ერთად მოხსენიებული აფხაზეთის კათალიკოსი ეფთჳმე საყვარელიძე 1578-1605 წლებში მოღვაწეობდა. ამდენად, მაქსიმე პირველ-ის ცაიშელობა 1590-1605 წლებით უნდა განისაზღვროს. შემდეგი ცაიშელი, რომელიც ისტორიულ წყაროებში მოიხსენიება, მალაქია

გურიელია. პირველი საბუთი, სადაც იგი გვხვდება, გახლავთ ცაიშის დიდი ზომის ხატი ჯვარცმისა: «წ. მას ჟამსა, ოდეს საჭედ ვიპყრობდი ცაიშის, ჯუმათის საყდარსა ზედა, ჩვენ, ძემან გურიელისა, პატრონისა გიორგისამან, პატრონმან მალაქია, დელვყავ ცაიშის ტაძრისა შემკობად და დავახატვინეთ, აღვასრულეთ გუმბადი ვიდრე საფუძველადმდე, და შევამკვეით, ვითარცა შვენის სახლსა ღმრთისასა და წმიდათა მისთა და განვისვენე წელ ერთ. ეჰა სახიერებასა და მიუწდომელობასა ღმრთისასა, შეამრწონა და შეარყია ქვეყანა ესრეთ: იქმნა ძრვა დიდი და საკვირველი ქვეყანასა ამას ჩვენსა, რომელი არაოდეს ყოფილა. იძროდა ვითარ წელ ერთ და შეიმუსრნეს ეკლესიანი მრავალნი და დაირღვივნეს დაბანი, ხოლო საყდარიცა ესე ცაიშის დაეცა, შეიმუსრა თავითგან ვიდრე საფუძველადმდე, გალავანით, ყოვლითა ნაშენებით მითურთ, და დაილეწნეს ყოველნი ხატნი და იარაღნი ეკლესიისანი და არარა დაშთა რა. ხოლო ოდეს მოხედვა ყო ღმერთმან წყალობითა თვისითა და დაეყენა ძრვა იგი ამისად შემდგომად წელსა მეორესა ჯერჩინებითა ღმრთისათა და მოწმობითა ყოვლისა საქართველოსა ერისათა, მყუვეს კათალიკოზ აფხაზეთისა და ჩვენ დიდმან მამათმთავარმან ყოვლისა ჩრდილოეთისა კედართა კათალიკოზ-პატრიარქმან, ცაიშელ ჯუმათელმან, ძემან გურიელისა პატრონისა გიორგისამან, პატრონმან, მალაქია მეორე ჯელვყავ აღშენებად ტაძრისა ამის და მკობად ხატთა და მოვაჭედინეთ ძელი ცხოველი ... ქორონიკონსა ტ.ზ.»

მალაქიას ღვაწლის შესახებ მოგვითხობს ასევე «საცაიშლოს გამოსავალი მოსაკრებულობის დავთარი», სადაც ნათქვამია, რომ «როდესაც საშინელისა ძურისაგან ცათა მობაძავი ცაიშის ეკლესია დაიქცა, ... ბრძ(ა)ნებითა და შეწევნითა დიდისა ჯელმწიფისა დადიანის ლეონისათა მე, ჩრდილოეთისა და აფხაზეთისა კათალიკოზ ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელმან, გურიელის გიორგის ძემან, მალაქიამ აღვაშენე ცაიშისა ეკლესია».

როგორც ვხედავთ, პირველი წარწერა შეიცავს ცაიშის ტაძრის ისტორიის ორ პერიოდს: პირველი. როცა მალაქიამ, ჯერ ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელმა, შეამკო ტაძარი და მოახატვინა გუმბათიდან «ვიდრე საფუძველადმდე», რის შემდეგაც ერთი

წელი დაისვენა; მეორე, როცა უკვე აფხაზეთის კათალიკოსი გახდა და მიწისძვრით დანგრეული ცაიშის ტაძრის აღდგენა დაიწყო. (ამაზე მეორე წყაროც საუბრობს). იმის გასაგებად, თუ როდის გახდა მალაქია ცაიშელი ეპისკოპოსი, საჭიროა, ჯერ დავადგინოთ, თუ როდის მოხდა მიწისძვრა და როდის ეკურთხა იგი აფხაზეთის კათალიკოსად. უკანასკნელის შესახებ არსებობს რამდენიმე ვერსია: თ. ჟორდანიას «ქრონიკების» მეორე წიგნში მოჰყავს გელათური წმ. გიორგის ეკლესიის გულანის მინაწერი, რომელშიც ნათქვამია: «ამავე ეკ-ს აფხაზეთის კათალიკოსი ეფთვმი მიიცვალა და ცაიშელ-ჯუმათელი გრიგოლის შვილი მალაქია კათალიკოზად დასვეს». იქვე ზემოთ წერია: «ამასავე ეკ-სა (ე. ი. სჟგ) თვესა მათსა: იგ: დღესა ორშაბათისა კელი ყვეს ცაიშის საყდარს აღსაშენებლად».

სარგის კაკაბაძე «საცაიშლო გამოსავლის დავთარში» იძლევა იმავე გულანის მინაწერს შემდეგნაირად: «ტდ,» ე. ი. 304-1616. ამ თარიღს ავტორი ყოველგვარი განმარტების გარეშე გვთავაზობს, მაგრამ «აფხაზეთის საკათალიკოზო დიდი იადგრის» გამოცემის შენიშვნაში წერს, რომ თედო ჟორდანიას წაკითხვა მცდარიაო. კ. ზაქარაიას აზრით, იმავე საკითხზე უნდა იყოს საუბარი ერკეთის გულანში ჩართულ კვინკლოსშიც, სადაც ნათქვამია: «აქა აფხაზეთის ... მიიცვალა და კ-ზად გურიელის შვილი დაჯდა». ქორონიკონით 304-1616 წელია.

ხსენებული მეცნიერი ფიქრობს, რომ აქ უთუოდ მეორე სიტყვის შემდეგ დასმული სამი წერტილის ადგილას ეწერებოდა სიტყვა «კათალიკოზი» და მისი სახელი «ეფთვმი». გურიელის შვილი სხვა არავინ ყოფილა და ისიც ამ ქორონიკონის ახლო წლებში, თუ არა ისევ მალაქია, ხოლო გარდაცვლილ კათალიკოსად უნდა ვიგულისხმოთ ეფთვიმე საყვარელიძე.

რადგან გაირკვა, რომ მალაქია კათალიკოსად 1616 წელს უკურთხებიათ, ადვილი გასაგებია მიწისძვრის მოხდენის თარიღიც, – როგორც წარწერებიდან ჩანს, «... წელსა ერთსა სრულიად ქვეყანა იძროდა»,...რა თქმა უნდა, მიწისძვრა ერთი წლის განმავლობაში პერიოდულად მიმდინარეობდა, რამაც საშინელი ზიანი მოიტანა. მიწისძვრის შეწყვეტის შემდეგ მეორე წელს მალაქია კათალიკოსად დაუსვამთ.

აქედან ცხადია, რომ მიწისძვრა 1614 წელს მომხდარა. პ. ზაქარაია ასევე გვაწვდის მონასტრის პირველი მოხატვის თარიღსაც – 1612 წელს. აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ მალაქია 1612 წელს უკვე ცაიშელი ეპისკოპოსია, ამიტომაც შესაძლებელია, მალაქიას გაცაიშელება მართლაც 1605 წელს მოხდარიყო, როგორც ამას ე. თაყაიშვილი ფიქრობს. აფხაზეთის კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ «მალაქია ცაიშის საეპისკოპოსო კათედრასაც განაგებს. ის მარტო სახელით კი არა, რეალურად არის ცაიშელი მთავარეპისკოპოსიც».

მალაქია გურიელს აფხაზეთის კათალიკოსობა 1639 წელს დაუსრულებია. აქედან გამომდინარე, ჩვენც შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მალაქია ცაიშს დაახლოებით 1605-1639 წლებში განაგებდა.

მალაქია ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოღვაწეა ქართული ეკლესიის ისტორიაში. მის შესახებ ღაღადებს უამრავი წყარო, ოდიშის თითქმის ყველა სასულიერო ცენტრი იცნობს მას. ღვთისმშობლის კვართის სანაწილე კოლოფის წარწერაში ნათქვამია:

1. ე. ხოფისა ღმრთისმშობელო, ადიდე ორ
2. თავე შინა ცხორებათა ამისი
3. შემამკობელი გურიელის შვილი მალაქია ვინცა შენდობა ბრძანოთ თქვენცა
4. შეგინდოს ღმერთმან ამინ».

ცაიშის დიდი ჯვარცმის ხატის წარწერიდან კი ვგებულობთ: – «ე. ჩვენ ქრისტეს ღმრთისა მიერ კურთხევით კურთხეულმან ყოვლისა ჩრდილოეთისა და [აფხაზეთის] კათალიკოზმან, ცაიშელ ჯუმათელმან, გურიელის გიორგის ძემან, პატრონმან მალაქია [მოვაჭედ]ინეთ და შევამკევით ხატი ეს უხილავი ამა სოფელსა ჩემ[თა] დღეთა ს]იგრძისათვის და მას საუკუნოსა საოხად და სახსრად სულისა [ჩემისას ამინ] კათალიკოზი მალაქია ამშენებელი საყდრისა ამისა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, მალაქიას დაუზოგავი შრომის საფასურად თავიდან აღუდგენია ერთხელ უკვე მის მიერ გამშვენებულ ცაიშის კათედრალი. მალაქია გურიელს ასევე შეუჭედია «ძელი ცხოველი და ხატი უხილავი», შეუმკვია იგი «ქვათა მიერ სამარაგდოთა და მარგალიტითა», ორჯერ მასვე მოუხატავს ტაძარი .

ამდენად, როგორც ისტორიული წყაროებიდან ჩანს, მალაქია ცაიშის კათედრაზე მოღვაწეობის ჟამს თავდაუზოგავად იღვწოდა თავისი ეპარქიის განახლება-აღორძინებისათვის.

მალაქია გურიელის შემდეგ ჩვენთვის ცნობილი ეპისკოპოსია ანდრია ცაიშელი. მეჩვიდმეტე საუკუნეში სამეგრელოში იმოგზაურა ორმა რუსმა ელჩმა – ფედოტ ელჩინმა და პავლე ზახარევმა. ისინი აქ იმყოფებოდნენ 1639-1640 წლებში. მათ მეგზურობას უწევდა ეპისკოპოსი ანდრია. ჩანაწერების ტექსტიდან ვგებულობთ, რომ ანდრია ცაიშელი ეპისკოპოსი ყოფილა. კერძოდ, პ. ზახარევის ჩანაწერებში ნათქვამია, რომ მათ, ბედიის მონასტრის მონახულების შემდეგ, მიაკითხეს ეპისკოპოს ანდრიას ცაიშში. ზემოხსენებულ ტექსტში პირდაპირ არსადაა ნათქვამი ის, რომ ანდრია ცაიშელია, მაგრამ ამის მიხედვით თავისუფლად შეიძლება კონტექსტის მიხედვით.

მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი: «к епископу Андрею к Цаиши « а у Андрея епископоса черницы, а у ны дочери и служанки живут в том же монастыре с епископом Андреем» «Февраля 17 де ис Троецкого монастыря от Андрея епископа от Цаиши пошли» «Мая в 6 де пришли в Цаишин монастырь к Андрею епископу и Андрей епископ жил на горе, шатры поставя от монастыря версты 3 дв».

ანდრია წყაროთა მიხედვით საკმაოდ განათლებული პიროვნება ჩანს და ლევან მეორე დადიანთან დაახლოებული პირია. რუს ელჩებს ძირითად მეგზურობას იგი უწევს. ანდრია ასევე დაახლოებულია ცნობილ ქართველ საზოგადო მოღვაწესთან, იმჟამად ხობელ ეპისკოპოს ნიკოლოზ ირუბაქიძე-ჩოლოყაშვილთან.

პავლე ზახარევის თქმით, სასულიერო მოღვაწეებიდან ცაიშში იმჟამად ყოფილა ერთი შავი მღვდელი და ერთი დიაკვანი, რომელნიც მონასტრის გვერდით ცხოვრობდნენ. თვით ანდრია ეპისკოპოსი იქვე მახლობელ მთაზე ცხოვრობდა და მონასტერში მხოლოდ სადღესასწაულოდ ჩამოდიოდა.

ანდრია ეპისკოპოსის მოღვაწეობა ძირითადად ამ წყაროთა მიხედვით უნდა დავათარილოთ. როგორც ვიცით, ფედოტ ელჩინისა და პავლე ზახარევის ელჩობა სამეგრელოში 1639-1640 წლებში შედგა, სწორედ ამ პერიოდში მოიხსენიება ანდრია ცაიშელად. ამიტომაც, მისი მოღვაწეობა ამ წლების ახლო დროით უნდა

დათარილდეს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ანდრია მალაქია გურიელის შემდგომი ეპისკოპოსია და მისი მოღვაწეობა მეჩვიდმეტე საუკუნის 40-იანი, კერძოდ 1639-1640 წლებს უნდა დაუკავშიროთ.

შემდეგი ჩვენთვის ცნობილი ეპისკოპოსი, რომელიც ალბათ 1652 წლის ახლო პერიოდში გამხდარა ცაიშელი, არის დავით ჯოლია, რომლის შესახებ მოგვითხრობს ცაიშის სამღვდელმთავრო ოლარი: «.. ცაიშისა ღმრთისმშობელო, ჩვენ, ცვა ფარვათა თქვენთა მონდობილმან დავით ჯოლიამ, ბრძანებითა თქვენითა ამ ტაძარსა თქვენსა ცაიშს ეპისკოპოსად დავუჯექით. და ომფორი და შესამოსელი ჩვენათ მისვლამდის ერთის წლის უმალ დამწვარ იყო, და არას შესამოსლისა იარაღისაგან არა დამცდომია რა, მერე აგარიანთა კელითა გაძარცული ომფორი მოიტანეს გასასყიდლად და ვიყიდეთ».

ცაიშის სახარება გვამღევეს ცნობას კიდევ ერთი ცაიშელი ეპისკოპოსის შესახებ. მინაწერში ნათქვამია: «... დაიწერა წმიდა ესე ოთხთავი ბრძანებითა ჩაისელ მთავარეფისკოპოზისა მაქსიმესითა». გვაქვს ასევე ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ ამოკითხული მინაწერი ცაიშის ჟამგულანზე: «დაესრულა ფებერვალი ს»დ მისითა განგებითა ... ადიდე აქა და საუკუნოსა ბატონი ცაიშელ მიტროპოლიტი მაქსიმე ციხისთავი».

ე. თაყაიშვილის თქმით, მაქსიმე უნდა იყოს წინამოადგილე ცაიშის კათედრაზე მალაქია გურიელისა, მალაქია კი, თედო ჟორდანას აზრით, ცაიშლად ეკურთხა 1605 წელს, ჩვენი აზრით, მაქსიმე მეორე მთავარეპისკოპოსი მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულისა და მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისის მოღვაწეა, რამეთუ:

1) 1696-1742 წლების გრიგოლ კათალიკოსის მიერ დადებულ წიგნში ნათქვამია: «ეს წყალიძგა უმალ კურთხეულ ნებსაძე კზს ცისთვის შვილის მაქსიმესათვის მიეცა. მერმეთ ჩემს კზობაში თავათ ცაიშელი მოვიდა», როგორც ვხედავთ, დოკუმენტში ერთად ცოცხლებად მოიხსენიებიან მაქსიმე ცაიშელი და აფხაზეთის კათალიკოზი დავით ნემსაძე;

2) მაქსიმე რომ გრიგოლ კათალიკოსის თანამედროვეა, ამას ცხადყოფს 1712 წლის

გარიგების წიგნი, სადაც ნათქვამია: «... კიდევ ჭითავა მღუდელი გი ციხისთავის შვილის ცაიშელის მაქსიმეს ყავდა, სამკვიდრო იყო მისი და მისგან ჩვენ ვიშონეთ მისის მამულითა»;

3) მაქსიმეს, მალაქია გურიელის წინა, მოადგილე ეპისკოპოსადაც ვერ ჩავთვლით, რამეთუ იგივე ექვთიმე თაყაიშვილი სოფელ ნასპერის მაცხოვრის ხატზე დატანებული წარწერის აღწერისას აღნიშნავს, რომ «ცაიშელი მაქსიმე ცხოვრობდა მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში». წარწერაში ნათქვამია: «იესო ქრისტე, მეუფეო დიდებისაო და მაცხოვარო პირო ღმრთისაო, ადიდე ორთავე შინა ცხორებათა მონა და მადიდებელი წმიდისა ამის ხატისა შენისა ცაიშელი მამამთავარი მაქსიმე, რომლისა ბრძანებითა მოიჭედა და შეიმკო ხატი ესე მიძინებისა სოფლისა ჭალისა»;

4) ცაიშის დიდი გულანის მხედრული მინაწერიდან ვგებულობთ: «ვიძიე... გულანი დამპალი, დიდისა ლევან დადიანისა უკუნით უკმარ და გაუკეთებელი. კელვყავ მე ცაიშელ მიტროპოლიტმან მაქსიმე ციხისთავმან სრულნი დ უნაკლულონი, მრავალთა წიგნთაგან გავაკეთებინე დედოფლის მარიამის ბრძანებითა და დადიანის კაცისათა .....გაკეთდა წა ესე გულანი». აქ მოხსენიებული კაცია ოდიშის მთავარი კაცია პირველი დადიანი უნდა იყოს, რომელიც 1704-1710 წლებში მოღვაწეობდა;

5) თედო ჟორდანიას ცდება მაშინ, როდესაც ერკეთის გულანში მაქსიმე ცაიშელთან ერთად მოხსენიებულ აფხაზეთის კათალიკოზ ექვთიმეს მოღვაწეობას 1578-1605 წლებით ათარიღებს, უნდა აღვნიშნოთ, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტზე ცნობილია ორი ექვთიმე საყვარელიძე, აქედან ექვთიმე პირველი საყვარელიძე მოღვაწეობდა 1578-1605 წლებში, ხოლო ექვთიმე მეორე საყვარელიძე 1669-1673 წლებში, ამიტომ, თუ ზემოთ ჩამოთვლილ წყაროებს შევაჯერებთ, უფრო მართებული იქნებოდა, რომ მაქსიმესთან ერთად მოხსენიებული აფხაზეთის კათალიკოსი «ეფთჳმე» ექვთიმე მეორე საყვარელიძედ მიგვეჩნია.

ამრიგად, გრიგოლ კათალიკოსის შედგენილი დოკუმენტები, სოფელ ნასპერის ხატის წარწერა, ცაიშისა და ერკეთის გულანის მინაწერები ცხადყოფენ, რომ ცაიშელ

ეპისკოპოსს მაქსიმე ციხისთავს (ციხისთავიშვილს) უმოღვაწია არა მალაქია გურიელამდე, არამედ უფრო მოგვიანებით.

ჩვენი აზრით, მაქსიმე უნდა მოსწრებოდა აფხაზეთის კათალიკოსების: ექვთიმე მეორე საყვარელიძის მოღვაწეობის უკანასკნელსა და გრიგოლ ბეჟანის ძე ლორთქიფანიძის მოღვაწეობის დასაწყის წლებს.

ამდენად, მისი ეპისკოპოსობა დახლოებით 1673-1700 წლებით უნდა დათარიღდეს. ცაიშელი ეპისკოპოსის სვიმონ ლოლაბერიძის შესახებ ცნობას 1701 წელს შედგენილი ერთ-ერთი დოკუმენტი გვაწვდის, სადაც იგი შემდეგნაირადაა მოხსენიებული: «ჩაისელი ლოლაბერიძე სვიმონ».

სვიმონ ლოლაბერიძის შესახებ სხვა ცნობებს ვერ მივაკვლიეთ. ამიტომ, მის ცაიშლობას ძირითადად ამ დოკუმენტის მიხედვით ვათარიღებთ და ვფიქრობთ, რომ მას დაახლოებით მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში უნდა ემოღვაწა. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მეთექვსმეტე-მეჩვიდმეტე საუკუნეებში ლოლაბერიძეთა გვარის წარმომადგენლები ხშირად გვევლინებიან საეკლესიო მოღვაწეებად, მაგალითად: 1714 წ. ევდემონ ლოლაბერიძე – ჰყონდიდელ მიტროპოლიტად, ხოლო 1750 წელს «ხელმწიფის კარის მღვდლად და წმინდა მოწამეთის წინამძღვრად» სილიბისტრო ლოლაბერიძე მოიხსენიება. მეთვრამეტე საუკუნეშივე ცაიშში მოღვაწეობს ეპისკოპოსი სოფრონ ლოლაბერიძე.

ჩვენთვის ცნობილი შემდეგი ცაიშელი ეპისკოპოსია ქრისტოფორე. იგი მოიხსენიება ბაილეთის ეკლესიის გუჯრის მამტკიცებელთა შორის: «ჩუენ – ნათქვამია სიგელში – ამ ტაძრის აღმშენებელთა მემკვიდრე, გურიელის ძე მპყრობელი გურიისა გურიელი გიორგი, ჩვენი მეუღლე ბაგრატიონის ასული დედოფალი მარიამი, პირმშო სვიმონი და ვახტანგი, უმცროსნი ქაიხოსრო და მამია». ეს სიგელი აახლებს ბაილეთის მთავარანგელოზთა ეკლესიისათვის მირთმეულ გუჯარს. სიგელს ამტკიცებენ: კათალიკოსი ქუთათელი მაქსიმე, გენათელი მიტროპოლიტი ეფთვიმე, ხინოწმინდელი იოანე, ცაიშელი მიტროპოლიტი ქრისტეფორე.

სიგელში მოხსენიებული გიორგი გურიის მთავარი გიორგი მეხუთე გურიელია,

რომელიც 1756-1758 წლებში განაგებდა სამთავროს ტახტს, შემდეგ კი ტახტიდან იქნა ჩამოგდებული. 1765 წელს ჰასან ფაშამ იგი კვლავ დააბრუნა გურიელად. ასე რომ, ცაიშელი მიტროპოლიტის ქრისტეფორეს მოღვაწეობა დაახლოებით ამ წლებით უნდა დათარიღდეს.

ჩვენს ხელთაა 1766 წლის შეწირულობის წიგნი კაცია დადიანისა, რომელშიც ნათქვამია: «... ზემოხსენებულს შეწირულობას ამ უდაბნოს ნუ მოუშლით. კაცთაგან მოწმე ამისი ცაიშელი მიტროპოლიტი სოფრონ ქ.ნებითა ღთისა ვამტკიცებ დადიანი გრიგოლ წიგნსა ამას. ქ.ნებითა ღთისათა ვამტკიცებ მშობელთა მეუფეთა ასული დედოფალი ნინო ქრისტეს აქეთ ჩლდ». ხსენებული სოფრონ ცაიშელი ასევე მოიხსენიება 1771 წლის ანტონ ცაგარელის საირმის უდაბნოსადმი შეწირულობის წიგნში. ჩვენი აზრით, სოფრონი 1777 წლისათვის ცაგარელი ეპისკოპოსია. ამას ცხადყოფს 1777 წლის კაცია დადიანის მიერ დადებული წიგნი ცაიშის კათედრის აღდგენის შესახებ (რომელსაც ცოტა ქვემოთ განვიხილავთ), სადაც სოფრონი უკვე ცაგარელ ეპისკოპოსად მოიხსენიება; გარდა ამისა, ჩვენ გაგვაჩნია 1806 წლის დოკუმენტი, სადაც პირდაპირ აღნიშნულია, რომ სოფრონი ცაიშლობის შემდეგ ცაგარელი გამხდარა. ამ დოკუმენტით ასევე ვგებულობთ სოფრონის გვარს. წყაროში ნათქვამია: «მეუნარგიას ბოშიხუხუსა ... ჟამთა ვითარებისაგან აფხაზეთს გარდავარდნილ ყოფილიყავი და ცაიშელი სოფრომ ღოღობერიძე დასაქმებოდა შენ და წყალობას დაგპირდებოდა და გამოეყვანე გამოლმა და დაესახლებინე და მას შემდგომად სოფრომს ცაგარლობა მისცეს და შენ ისე უწყალობოდ დაშთენილიყავი». ამიტომ, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სოფრონ ღოღობერიძე ცაიშელ ეპისკოპოსად დაახლოებით 1766-1771 წლებში მოღვაწეობდა.

ამის შემდეგ, ცაიშის საეპისკოპოსო რამდენიმე წლის განმავლობაში ფაქტობრივად არსებობას წყვეტს. აქ სასულიერო ცხოვრება დროებით ჩაკვდა. ახალი საეპისკოპოსო «საეროდ ქმნილიყო» და ტაძარი ერისკაცთა ხელში გადავიდა. ამაზე ერთდროულად ლაღაღებს რამდენიმე წყარო და ეს ალბათ სოფრონ ცაიშელის შემდეგ უნდა მომხდარიყო. ცაიშის ეპარქიაში შექნილი ვითარების შესახებ საინტერესოდ

მოგვითხრობს 1777 წლის დოკუმენტი.

1777 წელს ცაიშის ეპარქიაში მღვდელმსახურება აღდგა. კათედრის კვლავ ამოქმედება, ჩვენი აზრით, იმერეთის მეფე სოლომონ პირველ-ს უნდა უკავშირდებოდეს, რომლის პოზიციები ოსმალთა წინააღმდეგ კიდევ უფრო განმტკიცდა 1776-1777 წლებში მაქსიმე კათალიკოსის გურიასა და სამეგრელოში მოგზაურობით. კათალიკოსმა გურია-სამეგრელო მოიარა. საეკლესიო-სასჯულო საქმეები განაგო და ამით დასავლეთ საქართველოში ერთიანობის საქმეს გარკვეული სამსახური გაუწია, ეკლესიის მთლიანობა აღდგა. ფაქტია, რომ მაქსიმე კათალიკოსი სამეგრელოში მოგზაურობის დროს ცაიშის სახელოვანი ტაძრითაც დაინტერესდებოდა, ამიტომ, «საეროდ ქმნილი» კათედრის აღდგენაც მისი უშუალო ინიციატივა უნდა ყოფილიყო.

1777 წლის დოკუმენტში მოხსენიებული ცაიშელი ეპისკოპოსი გრიგოლ ჩიქოვანი ცაიშის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში გვამცნობს, რომ კაცია დადიანმა «დასდვა მრავალი ღვაწლი და აღმოიგო საყდარი ესე ხელითგან ერის კაცთასა და კვალად განაახლა საეპარხიოდ, რომელსა ზედა დაადგინა უღირსება ჩემი, წელს ჩღოზ», მის შესახებ მოგვითხრობს ასევე ცაიშის ტაძრის ლაპიდარული წარწერა:

«ცაიშის ღთის მშობლის ეკლესიისა
ამის განმახლებელს ცაიშელ მი
ტროპოლიტს:. გრიგოლს:. მეოხ მე
ყავ წინაშე ძისა შენისა:..»

გარდა ამისა, ჩვენ გაგვაჩნია კიდევ ორი დოკუმენტი გრიგოლ ცაიშელის შესახებ. პირველ დოკუმენტში მოხსენიებულია სამეგრელოს მთავარი მანუჩარ დადიანი (1791-1796). აქედან გამომდინარე, საბუთიც დათარიღებულია მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრით. მასში ცაიშელის სახელი არ მოიხსენიება, მაგრამ ისიდორე დოლიძე სავსებით სამართლიანად მას გრიგოლ ცაიშელად მიიჩნევს. დოკუმენტი მრავალმხრივ საინტერესოა. მასში ასახულია ნაწილობრივ ცაიშელი ეპისკოპოსის უფლებები, საეპისკოპოსო მართლმსაჯულებისა და იმდროინდელი სოციალური

ურთიერთობის დეტალები.

მეორე დოკუმენტი, რომელიც 1806 წლის 11 ივლისითაა დათარიღებული, ეხება ბესარიონ ჭყონდიდლისა და ფაღავების განჩინებას მამულის საქმეზე, ამ დოკუმენტზე ცაიშელი მიტროპოლიტის გრიგოლის ბეჭედია დასმული. აქვეა სამეგრელოს მთავრის ლეონის ბეჭედიც (ლევან მეხუთე – 1804-1840).

ცაიშელი მიტროპოლიტის გრიგოლ ჩიქოვანის სახელს ვხვდებით ცაიშის ჟამგულანის ერთ-ერთ მინაწერზეც, სადაც ნათქვამია: «მე ცაიშელ მიტროპოლიტმან გრიგოლ განვაახლებინე და შევაკერვინე წიგნი ესე სულისა ჩემისა საოხად». 1796 წლის სოლომონ მეორე-ის შეწირულობის წიგნსაც ხონის საბუთთაგან ამტკიცებს თავისი ხელმოწერით გრიგოლ ჩიქოვანი.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ გრიგოლ ცაიშელი ძე კაკაჩი ჩიქოვანისა მოესწრო სამეგრელოს ოთხ მთავარს: კაცია მეორე-ს (1745-1788), რომელმაც აღადგინა «საეროდ ქმნილი» ცაიშის კათედრა და იგი ეპისკოპოსად დასვა; გრიგოლ დადიანს (1788-1804); მანუჩარს, რომელიც აუმხედრდა ძმას, მაგრამ ცოტა ხნით შემლო გამთავრება (1791-1786) და ლევან მეხუთე-ს (1804-1840).

ექვთიმე თაყაიშვილმა ამოიკითხა გრიგოლ ჩიქოვანის საფლავის ქვის წარწერა. მისი თქმით: «საფლავის წარწერა უჩვენებს, რომ ის გარდაიცვალა 15 ნოემბერს, 1823 წელს, ცაიშლად ყოფილა 47 წელი. მაშასადამე, ცაიშლად დამჯდარა 1776 წელს».

გრიგოლ ჩიქოვანს განსაკუთრებული ადგილი უნდა დაეთმოს ცაიშში მოღვაწე მღვდელმთავართა შორის. ჩვენამდე მოღწეული დოკუმენტები მრავალმხრივ საინტერესო პიროვნებად წარმოგვიდგენენ მას. როგორ ჩანს, გრიგოლ ჩიქოვანს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ცაიშში კათედრის აღდგენისათვის გაწეულ საქმიანობაში, სწორედ ამიტომაც დაუდგენიათ იგი ეპისკოპოსად: «კაცი სათნო ღვთისა და სულიერითა ხედვითა აღსავსე, საწყური სულისა და სატრფო გონებისა, ... ხედვითა და საქმითა სათნოებათა შორის წარჩინებული»... გრიგოლს, როგორც განმაახლებელს, მოიხსენიებს ცაიშის ტაძრის ლაპიდარული წარწერა. ჩვენამდე მოღწეული ერთ-ერთი ხატის წარწერაში კი თითქმის დაწვრილებითაა მოთხრობილი

გრიგოლის ღვაწლი.

ეპისკოპოსი გრიგოლი მწიგნობრობითაც ყოფილა დაინტერესებული: მას განუახლებია და შეუკვრევინებია ცაიშის დიდი ჟამგულანი, მასვე შეუჭედავს ზუგდიდის ბარძიმი. იგი ტყვეთა გაყიდვის წინააღმდეგაც ყოფილა, რასაც სოლომონ პირველ-ის მიერ 1750 წელს შედგენილი დოკუმენტი ცხადყოფს.

როგორც ჩანს, მიტროპოლიტი გრიგოლი ახლოს ყოფილა დადიანთა სამთავრო კართან. ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერში ნათქვამია: «წელთა ჩჟიგ-ს, იანვარის კვ-ს, დაიბადა დადიანის ლეონის ძე დავით: და მონათლა მასვე წელსა ყდ სამღუდელო ცაიშელ მიტროპოლიტმან გრიგოლმან ნაბაკევს».

გრიგოლისავე თანდასწრებითა და ხელმოწერით, სამურზაყანოს თავადაზნაურობას მიუღია რუსეთის ხელმწიფე-იმპერატორის ერთგულების ფიცი. გრიგოლი განსაკუთრებულად ზრუნავდა საკუთარი მრევლის ზნეობრივ სიწმინდეზე, მას კარგად ესმოდა, რომ, «რადგან ამ ქვეყნის მწყემსი ვარ, ჩემგან რიგია, რაც რომ უსჯულოება და უმართებულო საქმე იქმნება, უნდა მოვიკითხო», «ღმერთის მტერი»-ს მიმართ იგი შეუპოვარი იყო და ძალასაც კი მიმართავდა. ამდენად, გრიგოლ ჩიქოვანი კარგად წარმოგვიდგენს იმ ეპისკოპოსთა სახეს, რომელთაც ევალებოდათ ყოფნა «მლოცველად ერისა» და «მცველად სარწმუნოებისა».

ამრიგად, ცაიშელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი შემდეგ სახეს მიიღებს:

1. ეფრემი – მეთერთმეტე ს.
2. ბასილი – მეცამეტე-მეთოთხმეტე სს.
3. ბართლომე – 1412-1442 წწ.
4. დანიელი – მეთხუთმეტე ს-ის 40-50-იანი წწ.,
(მთავარეპისკოპოსი)
5. იოაკიმე – მეთხუთმეტეს-ის 50-70-იანი წწ.,
(მთავარეპისკოპოსი, აფხაზეთის კათალიკოსი)
6. იოანე ფოლაგისძე – მეთხუთმეტე-მეთექვსმეტე სს.
7. დავითი – 1580-...1590 წწ.

8. კირილე ჟუანიძე – მეთექვსმეტე ს-ის 1590-იანი წწ.
9. მაქსიმე პირველ – 1590-იანი 1605 წ.
10. მალაქია გურიელი – 1605-1639 წწ.,
(ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელი, აფხაზეთის კათალიკოსი)
11. ანდრია – მეჩვიდმეტე ს-ის 40-იანი წწ.
12. დავით ჯოლია – 1652-?
13. მაქსიმე მეორე ციხისთავიშვილი (ციხისთავი) – 1673-1700 წწ.,
(მიტროპოლიტი)
14. სვიმონ ლოლაბერიძე – 1701-?
15. ერისტეფორე – 1756-1665 წწ.,
16. სოფრონ ლოლაბერიძე – 1766-1771 წწ.,
(მიტროპოლიტი)
- უეპისკოპოსობის ხანა – 1771-1777 წწ.,
17. გრიგოლ ჩიქოვანი – 1777-1813 (1823) წწ.,
(მიტროპოლიტი)
- საეპისკოპოსოს გაუქმება – 1813.

4. ცაიშის საეპისკოპოსოს ყმა-მოლაშქრეები

საქართველოში ეკლესია-მონასტრებს დიდი ყმა-მამულები ჰქონდათ, რამეთუ ეკლესია თავისებური ფეოდალური ორგანიზაცია იყო და ამ ორგანიზაციის წევრი ყმა-გლეხი ისევე იბეგრებოდა, როგორც რომელიმე თავადის გლეხი.

«ეკლესიის მატერიალური ბაზა თავიდანვე შეწირულობის, ნასყიდობის და სხვა გზით იქმნებოდა. საეკლესიო ყმა-მამულის შემდგომი ზრდაც ამავე საშუალებით ხდებოდა. საამისო ფაქტები მრავლადაა. მეფე, მთავარი, თავადი თუ სხვა პირნი, ამა თუ იმ ეკლესია-მონასტერს ყმა-მამულს სწირავენ და ასე მრავლდება საეკლესიო ყმა-მამული».

ვამეყ დადიანის ბიჭვინთისადმი შეწირულობის წიგნში ნათქვამია: «ჩვენ გავბატონდით, ყოველ საყდარს ცო[ტ]-ცოტა რამე შევსწირეთ»-ო.

ეკლესია, თავის მხრივ, ვალდებული იყო, შემწირველის სულის მოსახსენიებლად შესავედრებელი წირვა-ლოცვა და აღაპები გაეჩინა.

მიწისმფლობელობის რაოდენობის მხრივ მაღლა იდგა მთავარი ეკლესია, როგორც ყველაზე ძველი და ქონებაც ყველაზე მეტი მას ჰქონდა.

სამწყსოს გადასახადს ეპისკოპოსის (თუ კათალიკოსის) სასარგებლოდ იხდიდა სამეფოსა თუ სამთავროს ყველა ქვეშევრდომი, განურჩევლად წოდება-მდგომარეობისა. გადასახადი იყო ყოველწლიური, მაგრამ ერთდროულიც.

საეკლესიო-სამწყსო საგადასახადო სისტემა შემდეგი სახისა იყო: 1. დრამა, 2. ნიშანი, 3. სახუცო, 4. საწირავი, 5. წასახურ-გადასახურავი.

რაც შეეხება ცაიშის კათედრას: ამ საეპისკოპოსოს სამწყსოსა და ყმა-მოლაშქრეების შესახებ დაცული ისტორიული დოკუმენტები არც ისე უხვია, მაგრამ მეტ-ნაკლებად მაინც შეიძლება აღვადგინოთ ამ საეპისკოპოსოს ისტორიულ-სოციალური სურათი. ძირითადი დოკუმენტები, რომელთაც ჩვენ აღნიშნული საკითხის კვლევა-ძიებისას ვეყრდნობით, გახლავთ «საცაიშლოს გამოსავლის დავთარი» და კათალიკოს მალაქიას მოლაშქრე კაცთა ნუსხა (1611-1621). საცაიშლო დავთარი დაცულია აფხაზეთის საკათალიკოსო მამულების დიდ დავთარში. ერთ-ერთი მინაწერიდან ჩანს, რომ იგი დაუწერიათ აფხაზეთის კათალიკოსის ცაიშელ-ხონელ-ჯუმათელ მალაქიას ბრძანებით, შედგენილი უნდა იყოს 1610-1621 წლებში. საცაიშლო გამოსავლების გუჯარი, როგორც მთლიანად საკათალიკოსო მამულების დავთარი, დაწერილია ნუსხა-ხუცურით, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ჩვენი გუჯარი დედანი კი არ უნდა იყოს, არამედ მისი პირი.

მეჩვიდმეტე საუკუნეში ცაიშის ეპარქია ოდიშის სამთავროს ცენტრში მდებარეობდა და მის მფლობელობაში ვრცელი ტერიტორიები შედიოდა. ამიტომაც, ცხადია, რომ კათედრას სამწყსო და შემოსავალი უხვად გააჩნდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ «საცაიშლოს გამოსავლის დავთარის» შესწავლისას წავაწყდით ზოგიერთ პრობლემას. კერძოდ, მებეგრეთა შორის ვხვდებით პირებს, რომლებიც მხოლოდ სახელით ან სოციალური მდგომარეობით მოიხსენიებიან. მაგალითად:

«მართვეს მეჯოგესა გოჭკომური», ან «მართვეს მთიურსა მოსახლესა სერგიას 1 საკლავი». არის შემთხვევები, როცა ძნელია გავარკვიოთ, ესა თუ ის მებეგრე სახელით თუ გვართაა მოხსენიებული, მაგალითად: «მართვეს ხერაკიას საკლავის ნახევარი», «მართვეს გიგაიას», ან «მართვეს აბაშიას». გარდა ამისა, ზოგჯერ ძნელია გამოვარკვიოთ, პიროვნების ინიციალში რომელია გვარი და რომელია სახელი, მაგალითად, «მართვეს სეფედალასა გაჭირდიას». ხშირია ასევე ერთი და იმავე გვარის სხვადასხვა ტრანსკრიფციით გადმოცემა, მაგალითად: «ვართაგაა-კართაგაა», «შანაგია-შანიგია», «ხვანია-ხვიჩია». ყოველივე ზემოხსენებულმა ხელი შეგვიშალა, დაგვედგინა ზოგიერთი მებეგრის ზუსტი გვარი.

საცაიშლოს გამოსავლის დავთრის მიხედვით ცხადია, რომ ყველა მებეგრეს თავისზე შეწერილი გამოსაღები წელიწადში ერთხელ უნდა გადაეხადა. ამას ცხადყოფს ტექსტში დაცული შემდეგი ფრაზები: «მართვეს სამამულს გეგებერას ერთს წელიწადსა 2 საკლავი ... და მეორეს წელიწადსა კიდევ სამამულს გეგებერას მართვეს 1 საკლავი», ან «მართვეს გვანიბასა სერგიას ერთსა წელიწადსა 1 საკლავი». მეჩვიდმეტე საუკუნეში ცაიშის ეპარქიაში საეკლესიო ბეგარას იხდიდნენ:

3 სული ბუკია 5 სული კვაჭალია

4 სული ლატარია 1 სული ახუტია

8 სული ხაზარია 1 სული გვაზავა

(გვხვდება ასევე ხახარია) 2 სული ნაჭყეპია

2 სული წყაროსია 4 სული წიწაა

(წყარსია) (წიწიაა, წიწალია)

4 სული კუტალია 1 სული გაბელია

2 სული გეგებედია 11 სული ფართხაა

1 სული სერგია (ფართხავა)

1 სული ჯეია 2 სული გვაჭაია

1 სული ძიგურავა (გაკაჯია)

60 სული ქორია 1 სული ბაბუტია

1 სული გეგელია 1 სული ტურაა
3 სული ხუხულია 3 სული ოფსაია
13 სული წარბია 1 სული ქვაცალია
3 სული წულაია 2 სული შანიგია (შანაგია)
1 სული სალდაყია 1 სული კუკურდია
1 სული შულულაია 1 სული შონია
6 სული გაგაა (გიგაა) 6 სული საღარაია (სავარაია)
1 სული ფიცხულია 11 სული ღვაჭაჭია
1 სული ლაქენაა 2 სული ბერია
3 სული კოდუა 1 სული ბიბოია
22 სული მუნარგია 1 სული ხერაკია
9 სული ხვიჩია (გვ. ასევე ხვანია) 1 სული გიგაია
1 სული ფიგულაა 1 სული აბაშია
5 სული მჭიფია 4 სული ჭაჭია
1 სული მალუმია 1 სული ფარცხელაა
10 სული აფხაზავა (აფხაზაა) 1 სული ჩაკაბედია
2 სული ვარდია 2 სული ბერქაია
2 სული ჭუჭულია 1 სული ჯგუჯია
5 სული მეფორია 2 სული ერჯუკია (ურჯიკაია)
1 სული კაპარქია 1 სული ჩოჩხუა
1 სული თოთოზია 11 სული ქაფთარია (ქავთარია)
4 სული ბუკია 7 სული მჯუჯია (მჯგუჯვია)
1 სული ლომინაია 2 სული კიკურია (კეკურია)
2 სული ნერსენია 2 სული ჯუჯალია
2 სული ბულაა 3 სული ქუჩახია
2 სული ბონია 9 სული ვართაგაა (ვართაგავა)
1 სული გელუქანია 11 სული ეფრემია

2 სული ძომითა 2 სული მარტვილაია

1 სული ზადია 1 სული გომალაია

1 სული ადანია 1 სული თომავა

1 სული გელოზია 6 სული შანგლაია (შანგულია)

1 სული მელია 1 სული კოდარია

1 სული თურქია

საცაიშლო გამოსავლის დავთრის შედგენით კათედრის უმაღლესმა იერარქმა მალაქია გურიელმა სისტემაში მოიყვანა ეპარქიის სოციალური ცხოვრება. ამ დოკუმენტში მოხსენიებულია 365 პირი. მათგან ყოველწლიურად საშუალო შემოსავალი შემდეგნაირად განისაზღვრა: 300-ზე მეტი საკლავი, ქათამი, პური, გოჭკომური, 1400-ზე მეტი ღოჯი და ფოხალი ღომი, ღვინო, გარდა ამისა თევზი, ყველი, კვერცხი, მარილი.

თუ გავითვალისწინებთ მეჩვიდმეტე საუკუნეში საქართველოში შექმნილ პოლიტიკურ-სოციალურ სურათს, ცხადი გახდება, რომ ცაიში საკმაოდ ძლიერი და მდიდარი ეპარქია ყოფილა.

საეპისკოპოსო კათედრებს საკუთარი შეიარაღებული მსახურებიც ჰყავდათ.

ეპისკოპოსები «მთავრის მოთხოვნისთანავე ... კარგ საომარ ცხენებზე ამხედრებულნი მიდიან ომში, რადგან ითვლებიან წინამძღოლებად და სარდლებად თავიანთი ქვეშევრდომებისა, რომლებიც ვალდებულნი არიან იარაღსხმულნი იყვნენ. ისინი თავს ესხმიან და ებრძვიან მტერს ...»

კათალიკოს მალაქიას მოლაშქრე კაცთა ნუსხიდან, რომელიც შედგენილია 1616-1623 წლებში, ვგებულობთ, რომ კათალიკოსს დაახლოებით 500-ზე მეტი მოლაშქრე ჰყოლია. ისინი ეპარქიის შემდეგ დასახლებულ პუნქტებში იყვნენ: ხიბულა (აზნაურისშვილი და 30 მსახური), წყარიგზა და სენაკი (4 მსახური), ჯგალი (აზნაურისშვილი და 38 მსახური), დარჩელი (აზნაურისშვილი და 85 მსახური), ჭიალა (2 მსახური), ჩოხათი (5 მსახური), მუხური (აზნაურისშვილი და 3 მსახური), ხეთა (3 მსახური) და თავად ცაიში (აზნაურისშვილები და 63 მსახური).

ამდენად, აფხაზეთის კათალიკოსს ცაიშის ეპარქიაში დაახლოებით 300-მდე მოლაშქრე კაცი ჰყოლია, რაც, თავის მხრივ, კიდევ ერთხელ მეტყველებს აღნიშნული საეპისკოპოსოს იმდროინდელ ძლიერებაზე.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ალბათ, ცხადია, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში ცაიშის ეპარქია ერთ-ერთი უძლიერესი ეპარქია იყო. მისი ვრცელი ტერიტორიები და დიდი სამწყსო თავად კათედრას მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა. გარდა ამისა, ცაიშის ეპარქიას აფხაზეთის საკათალიკოსოსთან მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა, როგორც საეკლესიო საკითხებში, ასევე სოციალურ სფეროში, რაც ამ ეპარქიაში აფხაზეთის კათალიკოსისათვის კუთვნილ მოლაშქრე კაცთა არსებობითა და რაოდენობით დასტურდება.

5. ცაიშის საეპისკოპოსოს საზღვრები

ცაიშის საეპისკოპოსოს საზღვრების დადგენა განსაკუთრებულ სირთულეებთანაა დაკავშირებული. წყაროთა უქონლობის გამო მხოლოდ მეჩვიდმეტე საუკუნის მდგომარეობას ვიცნობთ. ზემოხსენებული ეპარქია ოდიშის სამთავროს ცენტრალურ რაიონში მდებარეობდა და სამი მხრიდან სხვადასხვა საეპისკოპოსო ესაზღვრებოდა. საცაიშლოს საზღვრები ვახუშტი ბატონიშვილს შემდეგნაირად აქვს განსაზღვრული: «ჩაისს ... ზის ეპსკოპოზი, მწყემსი ამ წყლის (იგულისხმება ხობისწყალი) სამხრეთის კერძოსი უნაგირამდე და რიონა ზღუამდე». ამ ცნობით დაახლოებით მაინც ირკვევა ცაიშის საეპისკოპოსოს საზღვრები დასავლეთით, სამხრეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით. აქვე დაცული ცნობები მოსაზღვრე ეპარქიათა შესახებ საშუალებას გვაძლევს მიახლოებით მაინც დავადგინოთ საცაიშლოს საზღვრები. ცაიშის საეპისკოპოსოს ჩრდილოეთით მდებარეობდა წალენჯიხის საეპისკოპოსო: «ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი ჭანის მდინარისა და დადის მდინარის შორისის ადგილთა, კაკვასიდამ ზღუამდე». როგორც ზემოთ ვნახეთ, ვახუშტის თქმით, წალენჯიხელს ეკუთვნოდა ტერიტორია დადის მდინარიდან ჭანის მდინარემდე. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ტერიტორია ამ მდინარეთა შორის საკმაოდ დიდია და საკუთრივ

ცაიშის მონასტერიც კი ამ მდინარეთა შორის მდებარეობს. ამიტომაც, ჩვენი აზრით, საწალენჯიხოს საზღვარი აღმოსავლეთით მდინარე ჭანისწყლის მხოლოდ ზემო წელს მოიცავდა, ჩრდილოეთით კი, ალბათ, იგი მდინარე რუხსა და ზუგდიდ-ჭაქვინჯს შორის გადიოდა. წყაროთა უქონლობის გამო, შეუძლებელია ზუსტად განვსაზღვროთ საცაიშლოს ჩრდილოეთი საზღვარი. ამიტომ იგი პირობითად ზუგდიდ-ჭაქვინჯს ზემოთ გაგვყავს, ამასთანავე, იგი ხშირად ირღვეოდა აფხაზეთის მხრიდანაც, მაგალითად, 1678 წელს შეიარაღებული აფხაზები თავს დაესხნენ სამეგრელოს და ყველაფერი გაანადგურეს ზუგდიდისა და ხობის ჩათვლით, ხოლო მეჩვიდმეტე საუკუნის 70-80-იან წლებში ტრადიციად იქცა აფხაზ ფეოდალთა შემოსევები. იტალიელი მისიონერი ძამპი, რომელიც იმ დროს ოდიშში იმყოფებოდა, წერდა: «სამეგრელო სამეგრელო აღარ არის, რადგან ომების გამო უკანასკნელ სიგლახაკეშია ჩავარდნილი, დაქცეული და აოხრებულია, აღარავის ჰყავს საქონელი და ყველას სარჩო აკლია ... ახლა კაცს აღარ შეუძლია უშიშრად იყოს, მუდამ აფხაზების დაცემის შიშშია». მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისში გიორგი ლიპარტიანი ხანმოკლე დროით იბრუნებს კოდორსა და ენგურს შორის მდებარე ტერიტორიას, მაგრამ აფხაზეთის მთავარმა ისარგებლა 1703 წელს თურქთა შემოსევით, საზღვარი ოდიშსა და აფხაზეთს შორის კვლავ მდინარე ენგურზე გადმოიტანა. აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ ცაიშის საეპისკოპოსოს ჩრდილოეთი საზღვარიც ხშირად ირღვეოდა და ამიტომაც დანამდვილებით ბევრს ვერაფერს ვიტყვით მის შესახებ. აღმოსავლეთით საცაიშლოს ესაზღვრებოდა ჭყონდიდი. აი რას ამბობს ვახუშტი ბატონიშვილი საჭყონდიდლოს საზღვრებზე: «აწცა არს მწყემსი უნაგირის აღმოსავლეთისა ცხენისწყალამდე». როგორც ვხედავთ, ვახუშტი საცაიშლოსა და საჭყონდიდლოს გამყოფად უნაგირას მთას ასახელებს, თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ უნაგირას მთა ჭყონდიდიდან ჩრდილო აღმოსავლეთით მდებარეობს და მაინც ვერ აკონკრეტებს საცაიშლოს საზღვარს. ჩვენი აზრით, ზემოხსენებული საეპისკოპოსოს აღმოსავლეთი საზღვარი, ალბათ, მდინარე აბაშაზე ან, შესაძლებელია, ცოტა უფრო დასავლეთით მდინარე ტეხურზე გადიოდა.

ცაიშის სამხრეთით იყო ჯუმათის საეპისკოპოსო, სადაც «ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი სუფსეის მდინარისა და რიონის შორისის ადგილთა». აქვე დავსძენთ, რომ საცაიშლოს სამხრეთი საზღვარი, ალბათ, მოიცავდა მდინარე რიონის მხოლოდ ქვედა წელს, დაახლოებით სუჯუნიდან (იქ, სადაც მდინარე აბაშა უერთდება მდინარე რიონს) შავ ზღვამდე. დასავლეთით ცაიშს ესაზღვრებოდა შავი ზღვა. ცაიშის საეპისკოპოსოს ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი მეჩვიდმეტე საუკუნეში, ალბათ, ემთხვეოდა ოდიშის სამთავროს პოლიტიკურ საზღვარს და იგი სვანეთ-ლეჩხუმ-ოდიშის საზღვარზე გადიოდა, იქ, სადაც ცაგერის საეპისკოპოსო იწყებოდა. ამ მხრივ საინტერესოა მეჩვიდმეტე საუკუნის უცხოური წყარო, რომლის მიხედვითაც სადადეშქელიანო სვანეთი ცაიშელი ეპისკოპოსის სამწყსოა. მის სასარგებლოდ მეტყველებს ასევე ვახუშტი ბატონიშვილის «აღწერა სამეფოსა საქართველოსა», სადაც სვანეთის აღწერისას არაა ნახსენები ადგილობრივი საეპისკოპოსოები. გარდა ამისა, გვაქვს მეთხუთმეტე საუკუნის სიგელი, სადაც ცაიშელი მთავარეპისკოპოსი დანიელი ლაბსყელდაშის მთავარანგელოზის მაკურთხებლად გვევლინება. ჩვენი აზრით, ეს ფაქტიც არ უნდა იყოს შემთხვევითი და შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნისათვის, ან უფრო ადრე, სადადეშქელიანო სვანეთი ცაიშელი ეპისკოპოსის სამწყსოში შედიოდა.

ამრიგად, ცაიშის საეპისკოპოსოს საზღვრების სავარაუდო დახასიათება შემდეგნაირია: ჩრდილოეთით იგი გადიოდა მდინარე ჭანისწყლის ზემო წელზე, ზუგდიდ-ჭაქვინჯსა და მდინარე რუხს შორის. ეს საზღვარი ხშირად იცვლებოდა და მეჩვიდმეტე საუკუნისათვის მან უკვე მდინარე ენგურზე გადმოინაცვლა. სამხრეთით საზღვარი იყო მდინარე რიონის ქვემო წელი, დაახლოებით სუჯუნიდან შავ ზღვამდე, დასავლეთით – დადისწყლის შესართავიდან მდინარე რიონის შესართავამდე, აღმოსავლეთით – მდინარე აბაშა ან მდინარე ტეხური. ცაიშის საეპისკოპოსოს ასევე ეკუთვნოდა სადადეშქელიანო სვანეთი.

6. ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსის არქიტექტურული დახასიათება.

ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი განლაგებულია ქალაქ ზუგდიდის სამხრეთ-დასავლეთით ათიოდე კილომეტრზე. იგი მდებარეობს კოლხეთის დაბლობთან მომიჯნავე მთების დასაწყისში.

ხუროთმოძღვრულ კომპლექსს შემოვლებული აქვს ფართო და მაღალი (2,5 მეტრი) გალავანი, რომლის ცენტრში ტაძარია აღმართული. სამხრეთ ნაწილში ორსართულიანი სამრეკლოა. აქვე მოთავსებულია ე. წ. ადგილობრივი პალატი, რომელიც გალავნის ჩრდილოეთით მდებარეობს და ტაძრის ეზოდან არ ჩანს, რადგან იგი ფერდობზეა მიდგმული. მისი ერთადერთი ჩრდილო-დასავლეთი ფასადი კი ხევისკენაა მიქცეული. კომპლექსიდან სხვა არაფერი შემორჩენილა. ცნობები, რომელიც ცაიშის ტაძრის გარეგან სახეს ეხება, საკმაოდ მცირეა. ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით ისინი შემდეგია: მეჩვიდმეტე ს-ში მომხდარ ერთ უბედურ შემთხვევას გადმოგვცემს ცაიშის რამდენიმე ხატის წარწერა და იქვე შორიახლოს მდებარე ერთ-ერთი მცირე ეკლესიის წარწერაც. ამ წარწერაში ნათქვამია, რომ «ძვრამ საშინელმა» დაანგრია საყდარი, შემდეგ მოთხრობილია მისი აღდგენის ამბები; კიდევ ერთი წარწერა, რომელიც საყდრის მერმინდელ ისტორიას შეეხება, მოგვითხრობს მის განახლებას «ქვეყნის მიმორყეულობის» შემდგომ. «ქვეყნის მიმორყეულობისდა» მიუხედავად, ადგილობრივ მფლობელებს (ისევე, როგორც მიწისძვრის შემდეგ) ხელი არ აუღიათ თავიანთ საყდარზე და ხელახლა აღუდგენიათ «გაოხრებული» ტაძარი. წყაროთა მიხედვით ირკვევა, რომ მალაქიას, ჯერ ცაიშელ-ჯუმათელს, შემდეგ კი აფხაზეთის კათალიკოსს, 1612 წელს დაუმთავრებია ცაიშის ტაძრის მოხატვა და შემკობა; 1614 წელს აღუდგენია მიწისძვრისაგან დანგრეული საყდარი; 1616 წელს დაუწყო ცაიშის საყდრის აღდგენა და 1619 წელს დაუმთავრებია.

ყურადღების ღირსია მიწისძვრა, რომელიც 1614 წელს მომხდარა. აი რას ამბობს მის შესახებ ცაიშის ერთ-ერთ ხატზე მოთავსებული წარწერა: «... ესრეთ იქნა ძრვა დიდი და საკვირველი ქვეყანასა ამას ჩვენსა, რომელი არაოდეს ყოფილა. იძროდა ვითარ წელ ერთ და შეიმუსრნეს ეკლესიანი მრავალნი და დაირღვივნეს დაბანი, ხოლო საყდარნიცა ესე ცაიშისა დაეცა, შეიმუსრა თავითგან ვიდრე საფუძვლამდე გალავნით,

ყოველით ნაშენებით მითურთ, და დაილეწნეს ყოველნი ხატნი და იარაღნი ეკლესიისანი და არარა დაშთა რა, ხოლო ოდეს მოხედვა ყო ღმერთმან წყალობითა თვისითა და დაეყენა ძრვა იგი, ამისად შემდგომად წელსა მეორესა ჯერჩინებითა ღმრთისათა და მოწმობითა ყოვლისა საქართველოსა ერისათა მყუვეს კათალიკოზ აფხაზეთისა. და ჩვენ დიდმან მთავარმან ყოვლისა ჩრდილოეთისა კედართა კათალიკოზ-პატრიარქმან, ცაიშელ-ჯუმათელმან, ძემან გურიელისა პატრონისა გიორგისამან, პატრონმან მალაქია, მეორედ ჯელვყავ აღშენებად ტაძრისა ამისა და მკობად ხატთა. და მოვაჭედინეთ ძელი ცხოველი და ხატი უხილავი, თვით ესე ცაიშთა ღმრთის მშობელი ოქროთა და შევამკვეით ქვათა მიერ სამარგდოთა და მარგალიტითა, ქრონიკონისა ტზ»: ქრონიკონი უდრის 1619 წელს.

ცაიშის ხუროთმოძღვრულ კომპლექსში, კერძოდ კი სამრეკლოს სამხრეთ კედლის ქვედა ნაწილში, დატანებულია მხედრული წარწერა.

ბასილი ცაიშელის წარწერა. სამრეკლოს სამხრეთი კედელი. მეცამეტე-მეთოთხმეტე სს.

(ვ. სილოგავას მიხედვით)

როგორც ჩანს, მეცამეტე-მეთოთხმეტე სს. ეს წარწერა მოგვითხრობდა რომელიღაც საყდრის მშენებლობაზე და მის მშენებელზე, მაგრამ ძნელია გავარკვიოთ, რომელი ეკლესიის მშენებლობაზეა საუბარი. ზემოაღნიშნულმა მიწისძვრამ ცაიშის ხუროთმოძღვრულ კომპლექსს წაუშალა თავდაპირველი სახე. ეს კარგად ირკვევა ფასადების განხილვის დროს. შემდეგი დროის აღმდგენელმა ოსტატმა ვერ შეძლო მისთვის პირველადი სახის დაბრუნება. მიწისძვრისაგან სრულად გადარჩენილმა ცოკოლმა იძულებულყო აღმდგენელი ოსტატები, დაეცვათ თავდაპირველი აბრისი. ძეგლის სამი ფასადი ძირითადად მხოლოდ თითო ვერტიკალური სიბრტყისაგან შედგება, რაც არ ითქმის მეოთხე – აღმოსავლეთის ფასადზე, სადაც მისი სწორი ზედაპირიდან მკვეთრად გამოყოფილია საკურთხეველის შვიდწახნაგოვანი აფსიდი, რომლის ზედაპირი რთული თალედიტაა დამუშავებული.

«ტაძარს თითქმის დაუკარგავს მასათა განლაგებაში ცენტრალურ-გუმბათოვან

მეგლთათვის დამახასიათებელი ჯვრის ფორმა. ეს ფორმა ინტერიერში ასე თუ ისე მაინც იკითხება, რაც არ ითქმის ექსტერიერზე. გარე მასებში გადაკეთების შედეგად ჯვრის მკლავები მკრთალადაა გამოვლენილი, ისიც მხოლოდ გვერდით ფასადებზე არასრულყოფილი სახით. ამ ფასადზე ჯვრის მკლავები ოდნავადაა აწეული, ისიც დამოკლებული ფუძით. ჯვრის დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მკლავები სულაც არ არსებობს. მათი სახურავი გვერდის დაბალ ნაწილებთან ერთად სიბრტყეს ჰქმნის» – ბრძანებს პარმენ ზაქარაია.

დღევანდელი ძეგლის მასათა კომპოზიციის დამაგვირგვინებელი «ცილინდრული» ფორმის გუმბათი მთლიანად ახალია, მას საფუძვლის კვადრატის კონსტრუქციული შვერილებიც კი არ გააჩნია.

შენობა აღმართულია სამსაფეხურიან ცოკოლზე, აქედან ქვედა ორი საფეხური სწორკუთხაა, ხოლო ზედა, ნახევარწრიული ფორმისაა. ქვედა თითქმის მიწითაა დაფარული. შენობა თავდაპირველად შემოსილი ყოფილა ოდნავ მონაცრისფრო თეთრი ქვით. დღეს მას, ერთი შეხედვით, მთლიანად ნაცრისფერი გადაჰკრავს, მაგრამ ახლოს ყველა კედლის ფერი გარკვევით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ცაიშის კომპლექსის უძველესი ნაგებობა დგას გალავნის გარეთ ჩრდილო-დასავლეთის კუთხეში. მას პალატი ეწოდება.

პალატის ინტერიერი დიდად შთამბეჭდავია, თაღვანი ბოძები, რომელსაც შენობის ჭერი ეყრდნობა, გოთური სტილის ელემენტებს ატარებს. ნაგებობის დღევანდელი სურათი ორ სამშენებლო ფენას შეიცავს – თავდაპირველსა და აღდგენილ ნაწილს. მხატვრული თვალსაზრისით, ამ ტაძრის პალატი დაახლოებით მეათე საუკუნეშია აგებული. ამ სადგომის ზემოთ მდგარა ხის სახლი, რომელიც ხეზე ჭრის საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენდა.

აქვე გვინდა შევეხოთ ცაიშის ტაძრის ორნამენტაციას, რომელიც მიეკუთვნება მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს არქიტექტურულ ძეგლთა შემკულობის ჯგუფს. ხუროთმოძღვრების ძეგლში ჭარბობს გეომეტრიული მოტივები, მაგრამ არსებულ მცენარეულ მოტივთა მცირე რაოდენობასაც კი

სპეციფიკურობის გამო გარკვეული როლი ენიჭება.

ტაძრის ფასადები დამშვენებულია ასევე მედალიონებითა და ჯვრებით. ბაზისები და იმპორსტები ამ ძეგლზე წარმოდგენილია ოთხი სხვადასხვა სახით.

ტაძარზე რამდენიმე რელიეფური გამოსახულებაა. ყველაზე დიდი ბარელიეფი მოთავსებულია დასავლეთ ფასადის ცენტრალური სარკმლის ზემოთ. აქვე ჩაუსვამთ მეტად პრიმიტიული წმ. გიორგის გამოსახულებაც. ძეგლის აღმოსავლეთ ფასადზე მოთავსებულია იონას თავგადასავალი. ძეგლზე ასევე მოიპოვება ორი მტრედის, კიდევ რომელიღაც ფრინველის დაზიანებული და ფარშევანგის გამოსახულებები. ხოლო სამრეკლოს ქვედა სართულის ჩრდილო ფასადზე ჩაყოლებულია ქტიტორთა ბარელიეფი, გუმბათის ყელზე კი ცხვრის ქანდაკებაა ჩასმული.

ჩვენთვის უცნობია, თუ ვინ არის ტაძრის ხუროთმოძღვარი. არაა გამორიცხული, რომ გუმბათის ყელში ერთ-ერთ დეტალზე დატანებული წარწერა «ანანია»

ხუროთმოძღვრის ვინაობაზე მიგვანიშნებდეს.

ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ნაწილს ორსართულიანი სამრეკლო წარმოადგენს. იგი ჩაშენებულია სამხრეთით შიგ გალავანში. მისი აგების თარიღი უცნობია, რამეთუ მის შესახებ წყაროები არაფერს ამბობენ. სპეციალისტების დაკვირვებიდან კი ცხადია, რომ სამრეკლო შეიცავს რამდენიმე სამშენებლო ფენას, ასევე ტაძრის ფრაგმენტებს, რაც მეტყველებს იმაზე, რომ იგი მიწისძვრის შემდეგ იქნა აგებული. ამასვე ადასტურებს მალაქიას შემდეგი წარწერა: «სრულიად დაიქცა გალავანითა და შინაგან გარ-შენობითა და სამრეკლოთა ...»

ამდენად, ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი მეცამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეთოთხმეტე საუკუნის დასაწყისის ხუროთმოძღვრების პირმშოა, მიუხედავად იმისა რომ ზოგიერთი ნიშანი უკვე მეცამეტე ს-ის დამდეგს ჩნდება. ძირითადად მასში მესამე სამშენებლო პერიოდი განირჩევა. აქვე გვხვდება უფრო ადრეული, კერძოდ, მეათე საუკუნის და უფრო მოგვიანო, – მეჩვიდმეტე საუკუნის ხუროთმოძღვრების ნიმუშებიც. 1616 წელს უნდა მოხატულიყო ტაძრის შიგა ინტერიერი, რაც მსჯელობის

ცალკე თემაა.

7. ცაიშის ტაძრის ფრესკული მხატვრობა

და ნეკროპოლი

ცაიშის ტაძრის ფრესკული მხატვრობა დღეისათვის სრულიად შეუსწავლელია, არადა ტაძრის შიდა სივრცის შემამკობელი, დიდ ფრაგმენტებად შემორჩენილი ფრესკული მხატვრობა შესრულების თავისებური მანერით განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს.

სანამ თავად ფრესკების განხილვაზე გადავიდოდეთ, არსებულ წყაროებზე დაყრდნობით შევეცდებით ტაძრის მოხატვის თარიღის გარკვევას.

პირველი საბუთი, რომელიც ამ საკითხის შესახებ გარკვეულ ცნობებს გვაძლევს, არის ცაიშის დიდი ზომის ჯვარცმის ხატი: აქ ნათქვამია, რომ «ძემან გურიელისა პატრონის გიორგისმან, პატრონმან მალაქია კელვყავ ცაიშის ტაძრისა შემკობად და დავახატვინეთ, აღვასრულეთ გუმბადი ვიდრე საფუძვლამდე და ესრეთ შევამკვეით». ჩვენთვის უცნობია, თუ რამ გამოიწვია ძეგლის ხელახალი მოხატვა. შესაძლებელია, ძველი მხატვრობა გაფუჭდა და მალაქიამ თავიდან განაახლა იგი. მომხდარი მიწისძვრა იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ მას დაუნგრევია არქიტექტურული ძეგლის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ამიტომაც ნაკლებადაა მოსალოდნელი, რომ მალაქიას დაკვეთით შესრულებული პირველი ფრესკული მხატვრობა შემორჩენილიყო.

წარწერიდან ვგებულობთ, რომ მიწისძვრიდან ერთი წლის შემდეგ მალაქია აფხაზეთის კათალიკოსად უკურთხებიათ, რის შემდეგაც მას თავიდან განუახლებია ტაძარი. ვფიქრობთ, სწორედ ამ განახლების შედეგი უნდა იყოს ცაიშში დღეს შემორჩენილი ფრესკული მხატვრობა. მალაქია გურიელი აფხაზეთის კათალიკოსად უკურთხებიათ 1616 წელს (დაწვრილებით იხილეთ თავი: ცაიშელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი). სწორედ ამ დროს უნდა დაწყებულიყო ტაძრის მოხატვა, რომელიც, ალბათ, 1619 წლისათვის დასრულდა (როგორც ამას გვამცნობს ცაიშის ჯვარცმის ხატის ქრონიკონი: ტზ – 1619 წ.).

მიწისძვრის შემდგომი, მომდევნო ხანის წყაროები თითქმის არ შეიცავს ცნობებს არქიტექტურული ნაგებობების მდგომარეობის შესახებ, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ეპისკოპოს დავით ჯოლიას ცნობას ტაძარში მომხდარი ხანძრის შესახებ. ცნობილია ისიც, რომ 1678 წელს აფხაზებს ცაიში დაურბევიათ და 1777 წელს მომხდარა «საეროდ ქმნილი» ცაიშის კათედრის აღდგენა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით მიტროპოლიტი გრიგოლ ჩიქოვანი მოგვითხრობს: «ვიხილე ესე ეკლესია ფრიად დაცემული და დარღვეული შინაგან კედელი და გარეგანცა ... და აღვაშენე ესე ეკლესია».

ამ წარწერიდან ცხადი ხდება, რომ ეკლესია იმდენად არ დაზიანებულა, როგორც მალაქიას დროს, და არა თუ შემუსვრილა, არამედ შენობის რომელიღაც ნაწილი თუ კედლის პერანგი ჩამოცვენილა და ეს დანგრეული ნაწილი გრიგოლ ჩიქოვანს აღუდგენია. ფაქტია ისიც, რომ გრიგოლ ჩიქოვანს თავიდან არ მოუხატავს და არც განუახლებია ფრესკული მხატვრობა. ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი არც კაცია დადიანის 1777 წლის სიგელში და არც გრიგოლ ჩიქოვანის სხვა წარწერებში.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ შემდეგი: პირველად მალაქია კათალიკოსს 1612 წელს დაუმთავრებია ცაიშის ტაძრის მოხატვა და შემკობა, რაც 1614 წლის მიწისძვრას მთლიანად გაუნადგურებია. 1616 წელს მალაქიას, აწ უკვე აფხაზეთის კათალიკოსს, თავიდან დაუწყია ცაიშის საყდრის აღდგენა და სწორედ ამ პერიოდში უნდა მოეხატა კიდევაც იგი. მოგვიანებით ფრესკების განახლებაზე აღარავის უზრუნია. დღემდე შემორჩენილი ცაიშის ფრესკული მხატვრობა მეჩვიდმეტე საუკუნეს მიეკუთვნება.

ტაძრის შიდა სივრცის შემამკობელი ფრესკული მხატვრობიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს საკურთხევლის კონქზე შესრულებული ღმრთისმშობლისა და მიქელ-გაბრიელის გამოსახულებები. ღმრთისმშობელი ფეხზე მდგომარეა, მას ყრმა იესო უჭირავს ხელში. მარიამის თვალები, სახის ნაკვთები და მდიდრული მოსასხამი ხაზს უსვამს მომხატველი ოსტატის ზომიერებისა და ჰარმონიის გრძნობას. ყრმა იესოს სახეში იკვეთება შეწითლებული ლოყები და მოყავისფრო ინტენსიური

ჩრდილები.

მარიამის გვერდით მდგარი მთავარანგელოზები, მდიდარ საიმპერატორო ტანისამოსში გამოწყობილნი, თაყვანისცემით ხელაპყრობილნი შეჰყურებენ მას. მათ პორტრეტებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მდიდრული მოწითალო-მოვარდისფრო ტანისამოსი და ფრთები. ვარდისფერ მოსასხამებზე შესრულებულ სარტყლებზე, საყელოებსა და ომფორებზე გამოსახულია ძვირფასი ქვები, რაც ტანისამოსს მდიდრულობას სძენს. კომპოზიციის ოთხივე წევრს (მარიამი, ყრმა იესო, მიქელ-გაბრიელი) შარავანდი ადგას. საკურთხევლის კონქის მოხატულობის ფონი ცისფერი ზეცა და მოწითალო მიწაა. მიწაზე ალაგ-ალაგ მწვანე ბალახებია გამოსახული. საკურთხევლის კონქის კამარაზე შესრულებულია მედალიონებში ჩახატული 8 წმინდანის გამოსახულება. ყოველ მათგანს ხელში ეტრავი უპყრია. ზოგიერთზე ბერძნული წარწერები განირჩევა.

საკურთხევლის ტიმპანზე გვხვდება ოთხი სახის ორნამენტი:

პირველი სამკუთხედში ჩახატული ათყურა ფოთოლი, რომელიც ორი მხრიდან სამკუთხედის გვერდს ერწყმის. სამკუთხედსა და ფოთოლს შორის დარჩენილი სივრცე წითელი და შავი ფერის საღებავებითაა შევსებული;

მეორე ტიპის ორნამენტია შვიდყურა გვირილის მსგავსი წრეში ჩახატული როზეტი, რომელიც ღეროთი ორნამენტის ჩარჩოებს ერწყმის. აღსანიშნავია, რომ ორნამენტის ორივე ფორმა ხშირად გვხვდება ტაძრის ინტერიერში. ისინი უმეტესად გამოსახულია სარკმლებისა და შემოსასვლელების თაღებზე. ასევე ხშირია მათი გამოსახვა სცენებს შუა;

მესამე სახის ორნამენტი – დიდ კვადრატებში ჩახატული ლურჯი და წითელი ლივლივები, ძირითადად გამოყენებულია ტაძრის კედლების ქვედა რეგისტრში, ფრესკული მხატვრობის ბოლოს.

ორნამენტული გაფორმების მეოთხე ტიპად შეიძლება მივიჩნიოთ თეთრ არშიებში ჩასმული წითელი ზოლები, რომლებიც, უმეტეს შემთხვევაში დატანებულია ბიბლიურ სცენებსა და წმინდანთა პორტრეტებს შორის.

ცაიშის მოხატულობის ხასიათი იმითაც განისაზღვრება, რომ ტაძარი ღმრთისმშობლის სახელზეა აგებული. ამდენად ღმრთისმშობლის სახეს აქ მთავარი ადგილი უჭირავს. მისი ცხოვრება წარმოდგენილია სცენების ვრცელი ციკლით, რომლის დიდი ნაწილი, სამწუხაროდ, უკვე გაფუჭებულია.

ღმრთისმშობლის გამოსახულებებიდან ყურადღებას იპყრობს დასავლეთის მკლავის ცილინდრული კამარის მოხატულობა. აქ ცენტრალური ადგილი უკავია სფეროში ჩახატულ ღვთისმშობელს. მარიამის სახე სიმკაცრითა და ძალმოსილებით გამოირჩევა. მისი მუქი, მოყავისფრო-მოწითალო სამოსის მკვეთრი ნაკვეცი ხაზს უსვამს მხატვრის რეალისტურ სტილს. ღმრთისმშობელს ორივე ხელი ზეაპყრობილი აქვს. საგულისხმოა ყრმა იესოს გამოსახულებაც; მიუხედავად იმისა, რომ იესო ღვთისმშობლის ფონზეა დახატული, მაინც კარგად იკვეთება მისი ფიგურა, რის ხელშემწყობ პირობადაც მძაფრი კონტურები, თეთრი სამოსი და ოქროს შარავანდი გვევლინება.

ჩრდილოეთის კედლის ზედა რეგისტრში გაშლილია ღმრთისმშობლის ციკლი და მეტ-ნაკლებად განირჩევა სცენები: «შეხვედრა ოქროს კარიბჭესთან», «მარიამის შობა» და «ტაძრად მიყვანება». სცენაში – «შეხვედრა ოქროს კარიბჭესთან» – გამოსახულია მოოქროსფრო კარიბჭესთან მდგომი ანა და იოაკიმე, რომელთაც ციდან ანგელოზი ევლინებათ. სცენაში – «მარიამის შობა» – მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია შენობას, რომელიც პროპორციებითა და გეომეტრიული აგებით მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეების გოთური ხელოვნების ნიმუშს მოგვაგონებს. მის ფონზე მოთავსებული ანასა და მომვლელი ქალების ნაზი სახეები ხელს უწყობს სცენის მონუმენტურობასა და დინამიკურობას.

სამხრეთის კედელზე, შემოსასვლელის დასავლეთით, ქვედა იარუსში შემორჩენილია წმინდანთა ძლიერ დაზიანებული ორი პორტრეტი. აქ განირჩევა ორივე წმინდანის შარავანდი, მამაკაცის სახის მოხაზულობა და გვირგვინი, ხოლო ქალის თვალები და ცხვირ-პირი, აქვე შემორჩენილია ორი ბერძნული ასო «HE» («ნე»), რომელიც დატანებულია წმინდანი ქალის შარავანდთან. შემორჩენილი მხატვრობა საშუალებას

არ გვაძლევს, ზუსტად დავადგინოთ გამოსახულ წმინდანთა ვინაობა, მაგრამ არაა გამორიცხული, რომ აქ წმინდა კონსტანტინესა და წმინდა ელენეს ფრესკული მხატვრობა ყოფილიყო. ვარაუდის საშუალებას გვაძლევს შემორჩენილი ბერძნული ასოები: «HE».

შესრულების საუკეთესო რეალისტური სტილით გამოირჩევა აღმოსავლეთ კარიბჭის თაღზე მოთავსებული ჩვენთვის უცნობი სცენა (სამი მამაკაცი მთაში). აქ ყურადღებას იქცევს ადამიანთა ფიგურებისა და სახეთა გამოსახვის მანერა. სცენის კოლორიტი რბილ, ზუსტად მიგნებულ ტონთა რიტმულ შეხამებაზეა აგებული. ახალგაზრდა სახეები შუქრდილებით არის გაცხოველებული, მთლიანად სცენა მშვიდია და სათუთხაზოვან რიტმშია შესრულებული.

ცაიშის ფრესკული მოხატულობიდან განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ტაძრის სამხრეთ ნაგში, ბოდის ქვედა რეგისტრზე გამოსახული ქტიტორები. პორტრეტები მეტად თუ ნაკლებად ფრაგმენტულია, წარწერა კი, სამწუხაროდ, სავსებით წაშლილია. ფრესკა ორ გამოსახულებას შეიცავს. მათგან აღმოსავლეთით მდებარე გვირგვინოსანი დედოფლის გამოსახულება უფრო მეტადაა შემორჩენილი.

დედოფალს მდიდრული სამოსიდან გამოყოფილი მარჯვენა ხელი ოდნავ ზეადმართული აქვს, თავზე ორნამენტებით შემკული გვირგვინი ახურავს. ორი დიდი ნაწნავი თითქმის მთელ სხეულზეა ჩამოშლილი. მაღალი ყელი, ფაქიზი ნაკვეთები და დიდრონი თვალები დიდებული ქალის დახვეწილ ტიპს წარმოსახავს. დედოფლის მუქ შინდისფერ საკინძიან სამოსს ფრაგმენტულად შემორჩენილი ოქროსფერი მდიდრული მოსასხამი ამშვენებს, რომლის საყელოზეც საოცრად ნატიფი ორნამენტებია გამოსახული. დედოფლის ფიგურის პროპორციული სისწორე ოდნავ დარღვეულია თვალების, ყურების, თავის რამდენადმე გადიდებით, რაც გამოსახულების აღქმას აძლიერებს.

დედოფლის დასავლეთით მოთავსებული მამაკაცის ფიგურა ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი. მას აღმოსავლური ტიპის საკმაოდ მაღალი მოყავისფრო ქუდი ახურავს, რომელიც გეომეტრიული უჯრედებითაა გაფორმებული. ქართული

ხელოვნებისათვის ნიშანდობლივი ნუშისმაგვარი თვალები, შავი წარბ-ულვაში და სწორი ცხვირი პორტრეტს ლირიულ იერს სძენს.

უცნობია გამოსახულ ქტიტორთა ვინაობა. წარწერები სავსებით წაშლილია, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გარკვევაში ნაწილობრივ შეიძლება დაგვეხმაროს ტაძრის მოხატვის პერიოდი. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ცაიშის კათედრის მოხატვა 1616 წელს უნდა დაწყებულიყო, ამიტომ არაა გამორიცხული, რომ აქ იმდროინდელი სამეგრელოს მთავარი ლევან მეორე დადიანი (1611-1657) და დედოფალი ნესტან-დარეჯანი დაეხატათ.

ლევანი და ნესტან-დარეჯანი მსგავსი ჩაცმულობით წარმოგვიდგება კორცხელის რელიეფურ ხატზე. აქ ყურადღებას იქცევს ნესტანის ისეთივე ჩამოშლილი ნაწნავები, როგორც ფრესკაზე და ლევანის აღმოსავლური ტიპის ქუდი. მართალია, ძნელია, დანამდვილებით ვამტკიცოთ ფრესკაზე გამოსახულ პირთა ვინაობა, მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არაა გამორიცხული, რომ მალაქია გურიელის დაკვეთით, ცაიშში იმდროინდელი სამეგრელოს მთავრისა და დედოფლის ფრესკული გამოსახულება შეესრულებინათ.

ფრესკული მხატვრობის ნიმუშებით განსაკუთრებით მდიდარია პატრონიკე. აქ ტაძრის დანარჩენი სივრცისაგან განსხვავებით ძირითადი ადგილი წმინდა გიორგის ცხოვრების ამსახველ სცენებს ეთმობა.

პატრონიკეს დასავლეთ კედელზე შესრულებულია წმინდა გიორგის დიდი ფრესკა, რომელსაც ცენტრალური ადგილი უჭირავს. ეს კომპოზიცია ყურადღებას იპყრობს ფერთა სიუხვითა და სიხასხასით. მისი ფონი სამი – ლურჯი, ოქროსფერი და მოყავისფრო-მოწითალო – ფერებისაგან შედგება. თავად წმინდა გიორგი ტახტზე ზის, ორივე ხელში ქარქაშიდან ნახევრად ამოღებული ხმალი უჭირავს, მარცხნივ გადაკიდებული აქვს მშვილდი და ფარი. წმინდანის სხეული მოყავისფრო და ნაცრისფერი აბჯრითაა შემოსილი. წმინდა გიორგის ხელების მოძრაობა მძლავრია და მტკიცე, ნახევრად ამოწვდილი მოვერცხლისფრო ხმალი ხაზს უსვამს წმინდანის დიდ ძალას, სახე კი ჭაბუკური ნატიფი ნაკვეთებით გამოირჩევა.

პატრონიკეში შემორჩენილი მხატვრობიდან გამოვყოფთ წმინდა გიორგის წამების ორ სცენას: პირველზე ასახულია გიორგის მახვილით წამების სცენა. მხატვარს ფერთა საშუალებით გადმოცემული აქვს მოქმედ პირთა ხასიათი. მწვანე პერანგითა და წითელი მოსასხამით შემოსილი ხელაპყრობილი გიორგი დგას ჭაბუკებს შორის, რომლებიც მას მახვილს სცემენ. წმინდანის ნათელ სახეს შარავანდი აცისკროვნებს, მოძალადეთა სახეები კი მუქი ფერებითაა შესრულებული, მათი სამოსელი მოყავისფროა. ფერთა ასეთი განაწილება კარგად ასახავს როგორც მოქმედ პირთა ხასიათს, ასევე მთელი სცენის იდეურ შინაარსს.

მეორე სცენაზე ნაჩვენებია წმინდა გიორგის ბორბალზე გაკვრა. რვათვლიანი ნაცრისფერი ბორბლის თავზე გაკრულია შარავანდით შემოსილი გიორგი, რომელსაც თოკით ეწევა ჭაბუკი. სცენაში ცენტრალური ადგილი უკავია ბორბალს, მის ქვემოთ შუბები და ორლესულებია მოთავსებული. ბორბლის სიდიდე კარგად ასახავს სატანჯველი იარაღის სისასტიკეს.

პატრონიკეში შემორჩენილია სცენათა ფრაგმენტები, რომლებიც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან მხატვრის ოსტატობაზე. აქ ყურადღებას იპყრობს წმინდა გიორგი, რომლის ახალგაზრდული სახის ნაკვთები მორწმუნის დახვეწილ ტიპს განასახიერებს.

წმინდა გიორგის ფრესკული გამოსახულების საპირისპიროდ პატრონიკეს აღმოსავლეთ კედელზე მოთავსებულია მაცხოვრის წელზედა დიდი ზომის ფრესკა. მოხატულობას დინამიკურ იერს ანიჭებს ლურჯ და მუქ ოქროსფერთა მონაცვლეობა. იესოს სახის რბილი მოდელირება შემსრულებლის ოსტატობაზე მეტყველებს. მაცხოვრის სახის გამომეტყველება მშვიდი და შთაგონებულია.

ამრიგად, შესრულების მანერით, იკონოგრაფიული და სტილისტური ნიშნებით ცაიშის მოხატულობას მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა მიენიჭოს მეჩვიდმეტე საუკუნის ქართული მონუმენტური ფერწერის ნიმუშებს შორის.

ცაიშის ტაძარი მეთოთხმეტე საუკუნეში დადიანთა საგვარეულოს სამკვალე იყო. პლ. იოსელიანის თქმით: «ჩრდილოეთისაკენ მიმართულ მზერას იმთავითვე იპყრობს

ურთას მთავრეხილი, რომელსაც თითქოს უბეში ჩაუკრავს ცაიშის მონასტერი – ქრისტეს რჯულის ჭემმარიტი მანათობელი ოდიშში, ამ კუთხის ძველ და ახალ მთავართა საქვალე, წმინდა ჯვრისა და სახარების წინააღმდეგ მებრძოლთა რისხვა». დადიანთა გარდა, როგორც ჩანს, აქ იკრძალებოდნენ ცნობილი საზოგადო და საეკლესიო მოღვაწეები. ცაიშის ნეკროპოლი შეუსწავლელია. ბევრმა საფლავმა ჩვენამდე ვეღარ მოაღწია. დღეს ტაძრის შიგნით 6 საფლავია შემორჩენილი. საკურთხეველის მახლობლად, ამბიონთან განლაგებულია სამი საფლავი. პირველი სამარის ლოდზე იკითხება შემდეგი შინაარსის წარწერა:

1. დავით დადიანი [ის]
2. ასული მართა [გარდაცვლილი 18]
3. 40სა წელსა [ფ]ებერ
4. ვალსა შინა მასვე წელს
5. დეკემბრის [ ]
6. მშობელთა აღუმართეს
7. სახსოვრად
8. ესე

მეორე საფლავის ქვაზე შემდეგი წარწერა შემორჩა:

1. ლოდს ამას ქუეშე განისვენებს
2. მენგრელიის მთავრის დ[ავით] და[დია]
3. ნის ძე ალექსანდრე [გარდაცვალებული]
4. მარტს 1846 წელსა [ ]
5. დეკემბერს [ ]
6. ფიქალი ესე დავსდევ [ ]

სამწუხაროდ, მესამე სამარის ქვის წარწერა აღარ იკითხება. ძნელად გასარჩევია ეპისკოპოსის ტახტთან მოთავსებული საფლავის ეპიტაფიაც. აქ შემდეგი შინაარსის წარწერა შემოგვრჩა:

1. [ლოდს ამა ქუეშე განისვენებს]

2. მენ[გრელიის] დედოფლის
3. კატრინას ასული დადიანის [ ] რვის წლის
4. [ ] მუხთალი
5. დავსდევ ესე ფიქალი ათას რვას

როგორც ვხედავთ, წარწერიდან ნაწილობრივ ირკვევა გარდაცვლილის ვინაობა. ვიცით, რომ აქ სამეგრელოს უკანასკნელი დედოფლის ეკატერინე დადიანის (1816-1888) ქალიშვილი ყოფილა დაკრძალული. მისი სახელი და გარდაცვალების თარიღი საფლავის ქვას, სამწუხაროდ, აღარ შემორჩა. ცაიშის ტაძრის ჩრდილო ნაწილში დაცულია კიდევ ორი საფლავი. პირველ მათგანზე ორენოვანი წარწერაა:

1. აქ მდებარეობს
2. ღენერალ ლეინტენანტი სხვადასხვა ორ
3. დენტა კავალერი უგანათლებულესი თავადი
4. კონსტანტინე მთავრის ლევანის ძე დადიანი
5. გარდაიცვალა სამოცდა მეთესა წლისა
6. 23 აპრილს 1889-ს წელსა მეუფეო
7. განუსვენე

შემდეგ საფლავზე კი ასეთი წარწერას ვკითხულობთ:

1. ნინა
2. ასული უგანათლებულესის მენგრელიის
3. მთავრის ძის დადია
4. ნისა
5. იშვა 1868 წელსა, აღიზარდა ყოველი
6. თა ქვეყნიერის ფუფუნებითა ვითარცა
7. ასული დიდებულისა სახლისა სახით
8. ტურფა, სულით ანგელოზი, ისწავა საღ
9. ვრთო წიგნები უმოძღვროდ და რა აღიწია
10. მეთექვსმეტესა წელსა უარ-ჰყო ყოველი

11. ესე სოფლით დიდება მიენდო სრულიად
12. ზეციერსა მამასა შესდგა მონაზვნად
13. და მიისწრაფა მისადმი და ერთისა
14. წლისა 20 ოქტომბერს 1889 წელსა

ცაიშის მონასტერში დაკრძალული ყოფილა უკანასკნელი მიტროპოლიტი გრიგოლ ჩიქოვანი. მისი საფლავი უნახავს ექ. თაყაიშვილს. მეცნიერი არ მიუთითებს, სად განისვენებდა ეს იერარქი – ტაძარში თუ ეზოში. დღეს მისი საფლავი დაკარგულად ითვლება.

ცაიშის სამრევლოს სამხრეთ კედლის ქვედა ნაწილში შემორჩა სამარის ქვა ასომთავრული წარწერით:

1. ესე (არ)ს განსას[უე]
2. (ნ)ებელი ჩემი [და]
3. (მ)ას დავემკვიდ[რო]
4. რამეთუ მთნავს.

ამ წარწერის შინაარსიდან ბევრი ვერაფერი ირკვევა. სავარაუდოა, რომ იგი ეკვდერში იყო მოთავსებული და პალეოგრაფიული ნიშნებით მეცამეტე-მეთოთხმეტე სს.

განეკუთვნება, მაგრამ ვის ეკუთვნოდა წარწერა, ჯერჯერობით უცნობია. ეს ტექსტი არის 131-ე ფსალმუნის მე-14 მუხლი. მსგავსი შინაარსის წარწერა გვხვდება გელათში, დავით აღმაშენებლის საფლავის ქვაზე, სადაც ნათქვამია: «ესე არს განსასუენებელი ჩემი უკუნითი უკუნისამდე, რამეთუ მთნავს მასს დავემკვიდრო მე». ცაიშში ასევე დაკრძალული ყოფილა ლევან მეხუთე დადიანის სიძე, მანუჩარ შარვაშიძე. ნიკო დადიანის თქმით, იგი აფხაზეთში მოკლეს. დატირების «შემდგომად მოვასვენეთ ეკლესიასა ცაიშს და დავმარხეთ მუნ შესაფერისა პატივითა».

ამდენად, როგორც ზემოთქმულიდან ცხადია, ცაიშის ნეკროპოლი საინტერესო ისტორიული ძეგლია, მაგრამ ბევრი საფლავი დაიკარგა, ზოგიერთზე კი წარწერები აღარ იკითხება.

ქალაქ ოჩამჩირიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით, 25 კილომეტრის

დაშორებით, სოფელ აგუბედიაში მდებარეობს ბედიის გუმბათოვანი ტაძარი და მისი ხუროთმოძღვრული კომპლექსი.

«... დიდმან მეფემან (იგულისხმება ბაგრატ მესამე) აღაშენა საყდარი ბედიისა, და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, მოცვალა მუნ გუდაყვსა საეპისკოპოსო, შეწირა სოფელნი მრავალნი ყოველთა ჳევთა და ადგილთა, განასრულა ყოვლითა განგებითა, შეამკო ყოვლითა სამკაულითა ეკლესია, აკურთხა და დასვა ეპისკოპოსი» – ნათქვამია «მატიანე ქართლისაში». ბაგრატ მესამე იმავე ბედიის მონასტერში დაუკრძალავთ. ზვიად ერისთავთ-ერისთავმა მეფე ბაგრატის ცხედარი წამოიღო ფანასკერტიდან და «დამარხა ბედიას».

მეფე ბაგრატის მიერ ტაძრის აგების ქრონოლოგიას აკონკრეტებს ბედიის ოქროს ბარძიმის წარწერა, რომელშიც ნათქვამია: «წმინდაო ღვთისმშობელო (ბედიისაო), მეოხ ეყავ წინაშე ძისა შენისა ბაგრატ აბხაზთა მეფესა და დედასა მათსა გურანდუხტ დედოფალსა, ამის ბარძიმისა შემწირველთა, ამის საკურთხეველსა შემამკობელთა და წი»სა საყდრისა აღმაშენებელთა, ამინ». თვით ბარძიმს შემდეგნაირად ახასიათებს «ქართლის ცხოვრება»: «უკეთუ ვისმე ენებოს განცდად და გულისხმისყოფად სიმაღლისათჳს დიდებისა მისისა, პირველად განიცადოს სამკაული ბედიის ეკლესიისა». ისტორიული წყაროს ცნობით: «ბაგრატ, ძემან გურგენ მეფისამან კურაპალატმან ბედია აღაშენა ...». 999 წლის ბარძიმის საქტიტორო წარწერა ბაგრატს მხოლოდ აფხაზთა მეფედ იხსენიებს და არა კურაპალატად, ან ქართველთა მეფედ, როგორც იგი 1001 წლის შემდეგ მოიხსენიება. ამიტომაც მიღებულია, ბედიის ტაძრის აშენების ქრონოლოგიის ზედა ზღვრად 999 წელი ჩაითვალოს. ამას ემატება თედო ჟორდანიას მიერ მიკვლეული ეგრეთ წოდებული «დადიანთა ქრონიკა», რომელშიც ბედიის ტაძრის აშენების თარიღად 999 წელია დასახელებული. «ქრონიკაში» ნათქვამია: «წელსა (ქრისტესით): შჳთ: ბაგრატ, ძემან გურგენ მეფისამან კურაპალატმან ბედია აღაშენა».

მარი ბროსეს ცნობით, ბედიის ეკლესიის დასავლეთ კედლის კუთხის ერთ-ერთ ქვაზე მოთავსებული ყოფილა ასომთავრული წარწერა. ამჟამად მისი ადგილსამყოფელი

უცნობია. ეს წარწერა, როგორც ჩანს, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ეკლესიის შეკეთების დროს დაიკარგა. სხვა ცნობები წარწერის შესახებ, გარდა მისი ტექსტის მარი ბროსესეულ პუბლიკაციაზე დამყარებული გამოცემისა, არ მოიპოვება. წარწერა თავისი შინაარსით, თითქოს, ბედიის ტაძრის აგების პერიოდს უნდა განეკუთვნებოდეს და ამიტომაც მათე საუკუნით თარიღდება.

წარწერაში ნათქვამია: «წ(მიდა)ო ღ(მრთ)ისმშობელო, მე(ო)ხ ექმენ წ(მიდის)ა ამ(ი)ს ს(ა)ყდრ(ისა) ამშ(ენ)ებ(ელ)ს, გ(ა)ლ(ა)ტ(ო)ზთა(უ)ხუც(ეს)ს(ს) სჴმ(ეო)ნსა».

ამდენად, შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ბედიის საეპისკოპოსო კათედრა დაარსებულია მათე საუკუნის ბოლოს, კერძოდ 999 წლის ახლო პერიოდში.

ბედიის ტაძარს 1008 წელს აგებულად მიიჩნევს ნიკოდიმე კონდაკოვი.

2. «ბედია» როგორც გეოგრაფიული სახელი

და როგორც ქალაქი

ბედიის, როგორც გეოგრაფიული ადგილის, სახელწოდებისათვის საინტერესო ცნობას იძლევა კრისტოფორო კასტელი. იგი ამბობს: «ამ სოფელს უწოდებენ ბედიას, იმიტომ, რომ ერთ დღეს საქართველოს მეფეს, რომელიც მთებში ნადირობდა, თავიდან დოლბანდი გადმოვარდნია, და ამ ადგილას ოქროს ჯვარი უპოვნია, რაზედაც უთქვამს, რომ კარგი ბედი მქონიაო. მეფეს უბრძანებია, რომ იქვე აეშენებინათ ეკლესია და გაემდიდრებინათ ის მრავალი ძვირფასეულობით».

ვახუშტის ცნობით კი: «ხოლო ამ ეგრისს მდინარესა ზედა, მთასა შინა, არს ეგრი, სადაცა მოვიდა პირველად ეგროს, ძე თარგამოსისა, და აქა აღაშენა ქალაქი და დაიპყრა საზღვარი თჴსი. არამედ ამას შემდგომაც უწოდეს ბედია, რომელი დასუა კ»მეფემან ფარნაოზ ქუჯი ერისთავად რიონის დასავლეთისა, ვინაფთგან ჰპოვა ბედი. მერმე აფხაზთა მეფის ლევანისაგან განიყო, და ცხომის ერისთავი სხუა, ბედიისა სხუა, აფხაზთა სხუა».

ბედიის სახელწოდება გვხვდება ისეთი სახითაც, როგორცაა «ბედია-ჩუკი» და იგი, ჩვენი აზრით, აფხაზეთში ოსმალური გავლენის გამძლიერების გამოძახილი უნდა იყოს.

ბედიის, როგორც ქალაქის, შესახებ უძველესი ცნობა გადმოცემული აქვს ლეონტი მროველს. «მეფეთა ცხოვრების» თანახმად, თარგამოსმა თავის შვილს, ეგროსს, მისცა «ქუეყანა ზღვს ყურისა, და უჩინა საზღვარი: აღმოსავლით მთა მცირე, რომელსა აწ ჰქვან ლიხი, დასავლით ზღუა, [ჩრდილოთ] მდინარე მცირისა ხაზარეთისა, სადა წარსწუთების წუერი კავკასისა. ხოლო ამან ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგრისი. აწ მას ადგილსა ჰქვან ბედია». მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი იზიარებს ზემოხსენებულ აზრს, რომ ქალაქი ეგრისი დღევანდელი ბედიაა. ნიკო ბერძენიშვილის თქმით: «საფუძვლიანი ხდება ფიქრი, რომ არსებობდა (ლეონტის დროსაც) გადმოცემა, რომ იმ დიდი მნიშვნელობის ადგილას, რომელსაც «აწ ჰქვან ბედია» თავდაპირველად ეგრი ეწოდებოდა».

ბედიის შესახებ დაცულია კიდევ ერთი საინტერესო თქმულება, რომლის თანახმადაც მწირები მოგზაურობდნენ ლამაზსა და ხიდივით გადაჭიმულ მთა-გორებზე. მოგზაურობა საოცრად რთული და დამღლევი აღმოჩნდა. დიდი ხნის სიარულის შემდეგ მწირებმა შეამჩნიეს კლდეში გამოკვეთილი ბუნებრივი სიმაგრე და აღტაცებით შესძახეს – «ბედია». მას შემდეგ ისინი აქ დარჩნენ, ამ ადგილზე კი დიდებული ბედიის ტაძარი აშენდა.

3. ბედიელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

ბედიელი ეპისკოპოსები სრულიად განსხვავდებიან საერო ბედიელისაგან (ე. ი. ბედიანებისაგან და დადიან-ბედიანებისაგან). ბედიელების, როგორც ბედიის ეპისკოპოსთა, შესახებ, ცნობას იძლევა არქანჯელო ლამბერტი. იგი ჩამოთვლის სამეგრელოს საეპისკოპოსოებს და აღნიშნავს «ბედიას, რომელიც აშენებულია გორაკზე ... ღმრთისმშობლის სახელობაზე. მისი ეპისკოპოსი იწოდება ბედიელად». «ხელმწიფის კარის გარიგების» თანახმად, «ამიერი ბედიელი მოსაფლავეა», ესე იგი სამეფო საფლავის მფარველია. უცხოური წერილობითი წყაროების ცნობით კი, ბედიელი ეპისკოპოსი სამეგრელოში ყველაზე დიდი ეპარქიის მფლობელი იყო. ბედიელ ეპისკოპოსთა შესახებ საინტერესო ცნობას იძლევა ასევე დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. მისი თქმით, «ბედიელმა ეპისკოპოსმა, რომელსაც ამ ეკლესიის

მოვლა აბარია (საუბარია ილორის ტაძარზე, გ. კ.), მთავრისათვის მოაწყო მეტად ბრწყინვალე ნადიმი – დაკლა 10 ძროხა, 20 ღორი და 100 თხა. დიდძალი პური და ღვინო მოამარაგებინა. ბერებისათვის, რომელნიც ხორცს არ ჭამენ, ეპისკოპოსს მოემზადებინა დიდი რაოდენობით მარილიანი და ახალი თევზი, ნალები და სხვა, მაგრამ განსაკუთრებით უხვად ჰქონია ღვინო».

პირველი ბედიელი, რომელიც ისტორიულ დოკუმენტებში გვხვდება, გახლავთ სოფრონი, რომელიც მოიხსენიება სოფელ ქვემო გოსტიბეს კაბერის ტაძრის წარწერაში, სადაც ნათქვამია:

- «1. ქ სახელითა ღმრთისაჲთა აღ
2. ვაშენე წმიდაჲ ესე ეკ
3. ლესიაჲ მე ასად სანივა
4. ჯის ძემან ძმამან სოფრონ
5. ბედიელ მთავარ ეპისკოპოსი
6. სამან ზე გიორგი მეფისა და
7. მელქიზედეკ კათალიკოზისა».

მეორე წარწერა დატანებულია დასავლეთის ფასადზე: «ოდეს ე(სე) (და)ვწერე მე ასად ვ(იყა)ვ წლისა 67 ადიდენ ღმერთმან სოფრონ ბედიელი ეპისკოპოსი წლისა 59 და ძნ მისი. ა...ო წლისა... და ნე...კ..».

ამ წარწერების მიხედვით, ტაძარი აშენებულია მეფე გიორგი პირველ-ისა და კათალიკოს მელქისედეკის მეფობის წლებში. ქორონიკონი დაზიანებულია და მითითებული წლის წაკითხვა შეუძლებელია. როგორც ცნობილია, მელქისედეკი აკურთხეს და აღასაყდრეს საკათალიკოსო ტახტზე გიორგის გამეფებამდე, გარდაიცვალა კი ამ უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ. ამდენად, ტაძრის აგების ქრონოლოგია უნდა თარიღდებოდეს გიორგი პირველ-ის მეფობის პერიოდით, 1014-1027 წლებით. ტაძრის ამშენებელი ყოფილა ბედიელი მთავარეპისკოპოსის ძმა, ვინმე სანივაჯის ძე ასადი.

ამდენად, ჩვენთვის ცნობილი პირველი ბედიელი ეპისკოპოსის სოფრონის

მოღვაწეობა 1014-1027 წლებს შუა ექცევა.

შემდეგი გახლავთ იოანე, რომელიც გიორგი მცირის ნაწარმოებში – «ცხოვრებაი და მოქალაქეობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა გიორგი მთაწმინდელისაი» – მოიხსენიება. აქ ნათქვამია, რომ 1065 წელს კონსტანტინოპოლში მართა დედოფლის დელეგაციას თან ახლდა ბედიის მთავარეპისკოპოსი იოანე სჯნგელოზი.

წყაროთა უქონლობის გამო ძნელია დავათარილოთ ზემოხსენებული ეპისკოპოსის მოღვაწეობის წლები, რამეთუ ვიცით მხოლოდ, რომ იგი 1065 წელს გახლდათ მართა დედოფალთან ერთად. ამიტომაც შეიძლება, მისი ეპისკოპოსობა ბედიაში მეთერთმეტე საუკუნის 60-იანი წლებით განვსაზღვროთ.

გარდა ამისა, უნდა ითქვას, რომ იოანეს მართა დედოფალთან ერთად კონსტანტინოპოლში ჩასვლა და სჯინგელოზის საეკლესიო პატივის ტარება მეტყველებს ჩვენი ქვეყნისათვის არა მარტო მისი პიროვნების, არამედ იმდროინდელ საქართველოში ბედიის საეპისკოპოსოს როლზეც.

ბ. კუდავამ ერთ-ერთ ნაშრომში, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნეში მოღვაწე ჭყონდიდელ ეპისკოპოს იოანეს შეეხება, საინტერესო მოსაზრება გამოთქვა.

მეცნიერის განცხადებით: «დიდია ცდუნება, იოანე ბედიელი დავუკავშიროთ იოანე ჭყონდიდელს და ამ ორი იოანეს იგივეობა ვამტკიცოთ. იოანე ჭყონდიდელი ძმად პეტრესი (იგულისხმება ბაგრატ მეოთხე-ის წარმომადგენელი პეტრე პატრიკი – გ. კ.) და თითქმის სულ ერთად იხსენებიან წყაროებში (1054 წლის აღაპი; გიორგი მცირის თხოობა 1066 წლის მოვლენებზე; 1085 წლის ანდერძი), მართას ამაღლაში კი გიორგი მცირე პეტრეს გვერდით კვლავ იოანეს, ოღონდ ამჯერად ბედიელ მთავარეპისკოპოსს, იხსენიებს. გარდა ამისა, ნიშანდობლივია, რომ იოანე სჯნგელოზის საეკლესიო პატივს ატარებს. მათი გაიგივებით თითქოს პრობლემა იხსნება, მაგრამ რეალური ვითარება, როგორც ჩანს, სულ სხვაგვარია. ჯერ ერთი, იოანე ბედიელი არ იწოდება პეტრეს ძმად, იოანე ჭყონდიდლის შემთხვევაში კი ყველგან ხაზგასმულია, რომ იგი ძმად პეტრე პატრიკისა; მეორეც, იოანე ჭყონდიდელი ამ დროს ჯერ კიდევ არ არის სჯნგელოზი, 1066 წლის მოვლენების აღწერისას გიორგი

მცირე არ იხსენებს მას ამ პატივში. ორი ეპარქიის მმართველობის შეთავსება გვიანი პერიოდის რეგალიაა (დავით აღმაშენებლის დროიდან), თანაც, ტიტულატურაში არ ჩანს შეთავსება – იოანე ჭყონდიდელი არსად იწოდება ბედიელად, იოანე ბედიელი კი ჭყონდიდლად. ისიც საეჭვოა, რომ იოანე ჯერ ბედიელია (1065 წ.), შემდეგ კი ჭყონდიდელი ხდება (1066 წ.). შეცდომაც გამორიცხულია – საეკლესიო პირი გიორგი ხუცეს-მონაზონი, ცხადია, კარგად ასხვავებს ერთმანეთისაგან ბედიისა და ჭყონდიდის ეპარქიებს».

შემდეგი ჩვენთვის ცნობილი ეპისკოპოსია გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის დისწული სვმეონ გულაბერიძე. იგი დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში მოხსენიებულია როგორც ბედიელ-ალავერდელი. წყაროში ნათქვამია: «განმგებელად და ზედა-მხედველად ყოველთა საქმეთა მანდაურთა აჩინა მწიგნობართუხუცესი თვისი სვმეონ, ჭყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი, მაშინ ბედიელ-ალავერდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა თვისისა, კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი».

როგორც წყაროდან ირკვევა, დავით აღმაშენებელს 1124 წელს შარვანის, ქალაქ შამახიასა და ციხე ბივრიტის ალების შემდეგ სვმეონი დაუნიშნავს აქაურობის «განმგებელად და ზედამხედველად».

გვებადება ლოგიკური კითხვა – როდის მიიღო ზემოხსენებულმა პიროვნებამ ბედიელ-ალავერდელობა? – მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ მას ეს მაღალი სასულიერო წოდება სწორედ 1124 წლისათვის უბოძეს. ნიკო ბერძენიშვილის თქმით, 1123 წელს გულაბერიძე ბედიელ-ალავერდელია და მწიგნობართუხუცესი, ხოლო 1125 წელს უკვე ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი. თუ მოვლენათა ქრონიკას თვალს გადავავლებთ, ვნახავთ, რომ 1118 წელს გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის გარდაცვალების შემდეგ წყაროში პირდაპირ არსადაა ნათქვამი, თუ ვის გადასცა დავით აღმაშენებელმა მწიგნობართუხუცესის სახელო. მაგრამ შარვან-შამახია-ბივრიტის ალებისას სვმეონი უკვე მწიგნობართუხუცესად მოიხსენიება. ამიტომ მართებულად უნდა ჩაითვალოს ნიკო ბერძენიშვილის აზრი,

რომ ეს სახელო გიორგის გარდაცვალების შემდეგ სვმეონს ერგო. აქედან გამომდინარე, მიზანშეწონილი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ესოდენ დიდი პატივის მიმღები სვმეონი, ალბათ, უკვე იყო ბედიელ-ალავერდელი ეპისკოპოსი. შირვანში გამგებლად დატოვების დროს («მაშინ») სვმეონი «ბედიელ-ალავერდელი» და მწიგნობართუხუცესია, ხოლო იმ დროს, როცა დავითის მემატთანე თხზულებას წერდა (მეთორმეტე საუკუნის 30-იანი წლები), უკვე ჭყონდიდელი მთავარეპისკოპოსია. სვმეონი 1124 წლამდე რომ ბედიელ-ალავერდელია ამაზე მეტყველებს ასევე დავით აღმაშენებლის 1123 წლის ანდერძი შიომღვიმისადმი, სადაც სვმეონი ბედიელ-ალავერდელად და მწიგნობართუხუცესად მოიხსენიება. როგორც ჩანს, ჭყონდიდლობა სვმეონს დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ, დემეტრე მეორე-ის მეფობის დასაწყისში აქვს მიღებული, რადგან შირვანიდან დაბრუნებული დავითი ორ-სამ თვეში (1125 წლის იანვარში) გარდაიცვალა. ჭყონდიდლად კურთხევის შემდეგ სვმეონს, ალბათ, ბედიელ-ალავერდელობისათვის თავი უნდა დაენებებინა. მართლაც, უბისის სვეტის 1141 წლის წარწერაში იგი მხოლოდ ჭყონდიდლად იხსენიება. წარწერაში ნათქვამია: «მე საწყალობელსა: ს»ნ»ჭ»სა მომემადლა ღ»ისაგან აღშენებად მონასტერი ესე მეფობისა ღ»ისა მიერ გ»რგნსნისა დიმიტრი მეფეთა მეფისა ძისა დიდისა მეფისა დავითისა: ქრონიკონი იყო: ტა: ზედა წელი სარკინოზთაჲ: ფლგ:» (42ა;141). აქედან გამომდინარე, სვმეონის ბედიელ-ალავერდელობა დაახლოებით 1118-1141 წლებს შორის უნდა ვივარაუდოთ.

აქვე გვინდა, ყურადღება მივაქციოთ იმ მნიშვნელოვან ღონისძიებას, რომელიც დავით აღმაშენებელმა განახორციელა – მწიგნობართუხუცესის სახელოს შეერთებით ორ დიდ საეპარქიო მღვდელთმთავრის სახელოსთან. ამ საქმეში საქართველოს მტკიცე გაერთიანების არსი იყო ჩადებული: «აღმაშენებელს სურდა, საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობა ტერიტორიულ-გეოგრაფიულადაც საბოლოოდ მტკიცე პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ სალტეში მოექცია, რადგან მწიგნობართუხუცესი-ეპისკოპოსი მეფის სანქციით განაგებდა და კონტროლს უწევდა

ქვეყნის როგორც პოლიტიკურ, ისე სულიერ-იდეოლოგიურ ცხოვრებას. ამრიგად, ქვეყნის დედაქალაქში, თბილისში მყოფი სახელმწიფო კანცლერის თანამდებობა – მწიგნობართუხუცესი ცენტრიდან შორეულ მარჯვენა და მარცხენა საეპარქიო ცენტრების მღვდელმთავრობის – ალავრდელობისა და ბედიელობის ფლობით – სამეფო ხელისუფლებასთან ერთად უფრო მტკიცედ განასახიერებდა ყოველი საქართველოს პოლიტიკურ და სულიერ-სარწმუნოებრივ (იდეოლოგიურ) ერთიანობასაც».

შემდეგი ბედიელი, რომელიც წყაროებში გვხვდება, არის ნიკოლოზი. იგი მოხსენიებულია იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ნომერი 109-97 ალაპში როგორც «ნიკოლოზ აფხაზეთისა კათალიკოსი, ბედიელ ყოფილი» და პალესტინაში, შეჰანის უდაბნოში გადაწერილი ხელნაწერის ერთ მინაწერში, სადაც ნათქვამია: «წმ. პროკოპი, მეოხ ეყავ სულსა ნიკოლოზ ბედიელისა წინაშე ქრისტესა» . ალაპი შედგენილი უნდა იყოს 1305 წლის შემდეგ, როდესაც ჯვრის მონასტერი განთავისუფლდა ტყვეობიდან. პავლე ინგოროყვა თვლის, რომ ნიკოლოზის კათალიკოსობა ეკუთვნის მეცამეტე საუკუნის დასასრულსა და მეთოთხმეტე საუკუნის დასაწყისს, 1280-1290-1300-იან წლებს. მ. ბროსე და თ. ჟორდანიანი ნიკოლოზს კონსტანტინე დავით ნარინის ძის (1293-1326) თანამედროვედ მიიჩნევენ; მეცამეტე საუკუნის დამლევის კათალიკოსად მიიჩნევენ მას ელენე მეტრეველიც; ბ. ხორავას აზრით, ნიკოლოზ ბედიელყოფილში აფხაზეთის კათალიკოსი იგულისხმება «ხელმწიფის კარის გარიგებაში», როცა «დაისარჩლეს აფხაზეთის კათალიკოსი და ქუთათელი იოვანე», მაშინ, აფხაზეთის კათალიკოსის წინადადებით, ბედიელი სამეფო საფლავის მფარველად დაადგინეს.

ბედიის ტაძარზე მოთავსებულია მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ლაპიდარული წარწერა, სადაც ნიკოლოზ კათალიკოსის გარდა მოხსენიება სოფრონ ბედიელი: «(ღმერთო, შეიწყალე სული ამის) მ(ა)შ(ე)ნ(ე)ბლისა ნ(ი)კ(ოლო)ზ კ(ათალიკო)ზ(ისა) და ს(ო)ფრ(ონ) ბ(ე)დიელისა – გ(ო)ნგლი(ბ)ა(ი)ს ძ(ე)თ(ა)სა. შ(ე)იწყალე)ნ ღ(მერთმა)ნ».

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ წარწერაში მოხსენიებული ნიკოლოზ კათალიკოსი,

ზემოაღნიშნული ალაპის «ბედიელ ყოფილი» ნიკოლოზია (როგორც წარწერიდან ჩანს, ნიკოლოზი და სოფრონი გონგლიზაისძენი ყოფილან). მაშასადამე, მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ჩვენთვის ორი ბედიელია ცნობილი. ამათგან ეპისკოპოსად ჯერ ნიკოლოზი უნდა ყოფილიყო, აფხაზეთის კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ კი ბედიელობა მეორე გონგლიზაისძეს (მის ძმას?) – სოფრონს უნდა მიეღო.

იერუსალიმის მოსახსენიებელთა ოცდამესამეჯგუფი შეიცავს ორ ალაპს: ერთი ეკუთვნის დავით არდაშელის შვილსა და მის მეუღლე ხუარაშანს, მას პავლე ინგოროყვა 1305 წლით ათარიღებს.

მეორე ალაპი ეკუთვნის მიქაელ გონგლიზაისძე ბედიელს, სადაც ნათქვამია: «ამასვე დღესა ალაპი მიქ(ა)ელ ბედიელისა და წირვ(ა)დ და აღ(ა)პი საუკუნოდ მ(ი)ქ(ა)ელ გონგლიზ(ა)დს ძისა ბედიელის(ა)დ პანაშვიდითა, შეუნდვენ ღმერთო». მისი ალაპი ჩაწერილია მატიანეში იმავე მდივან-მწიგნობრის მიერ, რომელსაც ჩაუწერია ზემოხსენებული ალაპი. ამიტომ სავარაუდოდ შეიძლება დავუშვათ, რომ მიქაელ ბედიელის ალაპიც დაახლოებით ამ პერიოდში ჩაიწერებოდა. ე. მეტრეველიც მიქაელის ალაპს მეცამეტე საუკუნის მიწურულისა და მეთოთხმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში განწესებულად მიიჩნევს.

ამრიგად, ვფიქრობთ, რომ მიქაელ გონგლიზაისძე ბედიელს უნდა ემოღვაწა 1305 წლის ახლო პერიოდში, მეთოთხმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში.

ალექსანდრე ცაგარელმა სინის ქართველთა მონასტერში მიაკვლია ხელნაწერს სათაურით: «სტიქარონები, დასდებელნი აღდგომისანი რვათამე ხმათანნი».

სტიქარონები შედგენილია მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეებში. ხელნაწერს ერთვის მეთოთხმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნეების ალაპები, სადაც მოხსენიებული არიან: ქართველი და ქრისტიანული სამყაროს სხვა წმინდანები, ქართველი მეფეები და დედოფლები, მთავრები, საეკლესიო იერარქები. ალაპში იმავე ხელით, რომელსაც ვხვდებით ტექსტში, ჩაწერილია: «შეგვიწყალენ ჩუენ, დიდითა წყალობითა შენითა, კაცთმოყვარე, გვედრებით ისმინე და შეგვიწყალენ, მერმეცა გვედრებით ...

მოხსენიებისა და განსუენებისა თვს სულსა მთავარ-ეპისკოპოზის ბედიელისა ლაზარეს». ჩვენთვის ძნელია დავათარილოთ ლაზარეს მოღვაწეობის პერიოდი, მაგრამ, რადგან ზემოხსენებული ეპისკოპოსის სახელი ჩაწერილია იმავე ხელით, როგორითაც ტექსტი, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მას მეთოთხმეტე საუკუნეში უნდა ემოღვაწა. ბეჟან ხორავა ამავე მატრიანეში მოხსენიებული სხვა საეკლესიო იერარქების მოღვაწეობის წლების განსაზღვრით უფრო აკონკრეტებს ლაზარეს ბედიელობას და მას სრულიად სამართლიანად მეთოთხმეტე საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწედ მიიჩნევს.

ჯვრის მონასტრის 228-ე აღაპში მოხსენიებულია მარკოზ ბედიელი. წყაროში ნათქვამია: «ბედიელისა მარკოზისა მოგუვიდა ოცი სომი, ათი თანგა, ათი ფლური, ორი სარტყელი ვერცხლისა ...». ეს აღაპი პალეოგრაფიული ნიშნებით მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეებით თარიღდება და ამიტომაც ვვარაუდობთ, რომ მარკოზი, ამ საუკუნეთა მიჯნაზე მოღვაწეობდა.

მეთხუთმეტე საუკუნეში ჩვენთვის ცნობილი ბედიელია გრიგოლე, იგი მოხსენიებულია თოფურიძეთა სასისხლო სიგელში, სადაც ნათქვამია: «... დაუმტკიცეთ: ბრძანება: და: სიგელი: სვიმონ მაწყვარელო: მანუელ ქუთათელი: დავით ცხეთელი: ელია ჭყონდიდელი: ბართლომე ცაიშელ(ო): რომანოზ მოქველო: გრიგოლე ბედიელი: ... თქვენითა ჯვართა თქვენცა ასრე დაუმტკიცეთ ბრძანება და სიგელი ესე. დაიწერა ჟამსა ალექსანდრეს მეფობისასა». სიგელი საქართველოს ერთიანი მეფის ალექსანდრე პირველ-ის დროსაა შედგენილი (დოკუმენტის დათარიღების შესახებ დაწვრილებით იხილეთ ქვემოთ – მოქველ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი). «გრიგოლე ბედიელი» დოკუმენტის მამტკიცებელთა შორის მოიხსენიება, ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ იგი ამ პერიოდში, დაახლოებით მეთხუთმეტე საუკუნის პირველი ნახევარში მოღვაწეობდა. თუმცა ბედიის კათედრაზე მისი მოღვაწეობის დროის უფრო დაზუსტებაც შეიძლება. სიგელში იხსენიება დავით ცხეთელი, რომელიც შეიძლება იყოს ქართლის კათალიკოსი დავით მეორე (1426-1430) ან დავით მესამე (1435-1439, 1443-1459). ამდენად,

მთავარეპისკოპოს გრიგოლის მოღვაწეობა ბედიის კათედრაზე შეიძლება მეთხუთმეტე საუკუნის 20-40-იანი წლებით განისაზღვროს.

შემდეგი ჩვენთვის ცნობილი ბედიელია მელქიზედეგი. იგი იხსენიება სინას მთის სულთა მატთანში: «სულსა ბედიელის მელქიზედეგს შ»ნ ლ»ნ». იგი იხსენიება, აგრეთვე, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის სულთა მატთანის ტიშენდორფისეული ნუსხის ნომერ 82 აღაპში, რომელსაც ელენე მეტრეველი მეთხუთმეტე საუკუნის პირველი ნახევრით ათარიღებს. ამ პერიოდში თავსდება მელქიზედეგ ბედიელის მოღვაწეობაც.

ჩვენთვის ცნობილი შემდეგი ეპისკოპოსი იოვაკიმე მოხსენიებულია «მცნებაჲ სასჯულოდ»-ში როგორც «ცაიშელ-ბედიელი მთავარეპისკოპოსი». იგი კათალიკოსად აკურთხა ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქმა მიქაელ მეოთხე-მ ან მიქაელ მეხუთე-მ. დოკუმენტში მოხსენიებულია იმერეთის მეფე ბაგრატ და სამეგრელოს მთავარი შამადავლე დადიანი. ეს უკანასკნელი 1470-1474 წლებში მოღვაწეობდა, ხოლო ბაგრატ 1445-1462 წლებში იმერეთის ერისთავი იყო, ჩიხორის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ კი ბაგრატ მეორე-ის სახელწოდებით ეკურთხა იმერეთის მეფედ, 1466 წელს ქართლის ტახტსაც დაეუფლა და ორივე სამეფოს განაგებდა 1478 წლამდე ბაგრატ მეექვსე-ის სახელწოდებით. გაუგებარია, თუ როდის მიიღო იოვაკიმემ ბედიელობა, მაგრამ ვიცით, რომ მისი კათალიკოსად კურთხევა 1470 წლისთვის უნდა მომხდარიყო. არ არის გამორიცხული, რომ მას აფხაზეთის კათალიკოსობასთან ერთად ცაიშელ-ბედიელობაც შეენარჩუნებინა. ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს ჯვრის ერთ-ერთი აღაპი, სადაც იგი ცაიშელ-ბედიელად და აფხაზეთის კათალიკოსად მოიხსენიება. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დაახლოებით შეგვიძლია განვსაზღვროთ იოვაკიმეს ცაიშელ-ბედიელობა, რომელიც მეთხუთმეტე საუკუნის 50-70-იან წლებზე მოდის.

ნ. კონდაკოვს გელათში უნახავს სახარების ერთ-ერთი მინაწერი, სადაც მოხსენიებულია ბედიელი ეპისკოპოსი ანტონ ჟვანიძე. ანტონ ბედიელს აუშენებია ბედიის მონასტრის საეპისკოპოსო პალატი, რაზეც მიუთითებს პალატზევე

ამოკვეთილი სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა: «აღმაშე(ნე)ბელი პალატის(ა)ი ამის(ე) ბედიელ მიტრაპ(ო)ლ(ი)ტი ანტონი [ჟუანის ძე, შ(ეუნდვენ)ე, ღმერთმან, ა(მე)ნ]».

ანტონის მიერ აგებულ საკმაოდ მოზრდილ საეპისკოპოსო პალატში მდიდარი წიგნთსაცავი და ბედიის ტაძრის საჭურჭლე ინახებოდა. ანტონმა წესრიგში მოიყვანა და განაახლა ვარძიის ოთხთავი, რომელიც გიორგი მთაწმინდელისეული თარგმანის მეთორმეტე-მეცამეტე საუკუნეების ხელნაწერია. მასზე მოთავსებულია მინაწერები. ერთ-ერთში მთავარეპისკოპოსის ხარისხით მოიხსენიება ანტონ ჟუანის ძე, «სულკურთხეულისა დადიანის მამიას, შ(ეუნდვენ)ე, ღმერთმან, მათსა მეუღლეს, დედოფალთა დედოფალს ეკატერინეს, შ(ეუნდვენ)ე ღ(მერთმან)ე, სულსა კურთხეულისა ბედიელი მთავარეპისკოპოზისა ჟუანის(სძესა) ანტონესა, შ(ეუნდვენ)ე ღ(მერთმან)ე, მისთა დედათ და მამათა, შ(ეუნდვენ)ე ღ(მერთმან)ე» (40;308). ანტონი ასევე მოხსენიებულია ურბნისის ოთხთავის მინაწერში: «ბედიელ მთავარეპისკოპოსსა ჟუანიძესა ანტონესა, შ(ეუნდვენ)ე ღ(მერთმან)ე, მისთა დედათ და მამათა, შ(ეუნდვენ)ე ღ(მერთმან)ე».

თედო ჟორდანიამ აღნიშნული ოთხთავის მეოთხე მინაწერის ტექსტის დაკარგულ ადგილზე შეცდომით აღადგინა ლევან პირველი დადიანის სახელი – «სულსა კურთხეულისა პატრონისად (ლევანს-?) შ(ეუნდვენ)ე ღმერთმან. მეუღლესა მისსა მეფის ასულსა ელენე ყოფილსა ეკატერინეს შ(ეუნდვენ)ე ღმერთმან».

ზემოხსენებული ვარძიის ოთხთავის მინაწერიდან კი ცხადია, რომ ელენე, იგივე ეკატერინე, იყო მამია მესამეს მეუღლე, ე. ი. ლევან პირველ-ის დედა. ამიტომაც აღნიშნულ მინაწერში ლევანი ელენე-ეკატერინეს თანამეცხედრედ ვერ იქნებოდა მოხსენიებული და მინაწერის ამოფხეკილი ტექსტი შემდეგნაირად უნდა აღდგეს: «სულსა კურთხეულსა პა(ტრონისა) დ(ადაიანს) (მამიას), შ(ეუნდვენ)ე ღ(მერთმან)ე. მეუღლესა მისსა Mმე(ფის) ა(ს)ულსა ე(ლ)ენე ყოფილსა ეკატერინეს, შ(ეუნდვენ)ე ღ(მერთმან)ე».

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ანტონ ბედიელი, მამია მესამე დადიანის

თანამედროვე ყოფილა.

ანტონ ჟუანიძის სახელი გვხვდება ასევე ილორის წმინდა გიორგის ხატის წარწერაში, სადაც ნათქვამია: «მხნეო, შორის მოწამეთა ღვაწლისა მძლეო, გიორგი ილორისაო, საკვირველებათა მოქმედო, ღირსო მხედარო უფლისაო, ღირს ჰყავ ქრისტეს ღვთისა ჩვენისა წინაშე, და განადიდე და განაძლიერენ ერისთავთ ერისთავი და მანდატურთუხუცესი დადიანი ლეონ, და გვედრებით რათა მეოხ და მფარველ მექმნე, რომლისა ბრძანებითა შევამკეთ წმიდა ხატი ესე, ბედიელ მთავარეპისკოპოზმან მიტროპოლიტმან ანტონი ჟუანიძემან, წინა-მდგომელ ექმენ ღვთისა ჩვენისა, აქა და მას დღესა დიდსა განკითხვისასა. ამინ» (188;96).

ამ წარწერიდან ჩვენთვის საინტერესო ბევრი საკითხი ირკვევა. კერძოდ, ვგებულობთ, რომ ანტონს ლევან პირველი დადიანის დროსაც უმოღვაწია, და მისი შემწეობით ფართო კულტურულ-აღმშენებლობით საქმიანობას ეწეოდა ოდიშში. გარდა ამისა, ანტონი ისევე, როგორც ბედიის პალატის ლაპიდარულ წარწერაში, აქაც მიტროპოლიტის (მთავარეპისკოპოს-მიტროპოლიტის) პატივით იხსენიება.

ამრიგად, ანტონ ბედიელი ოდიშის მთავრის მამია მესამე-სა (1533-1572 წწ.) და ლევან პირველ-ის (1533-1572 წწ.) თანამედროვეა და მისი მოღვაწეობა ბედიის კათედრალურ ტაძარში მეთექვსმეტე საუკუნის I ნახევრით უნდა თარიღდებოდეს. პირველი ბედიელი მიტროპოლიტი ანტონ ჟუანიძე უნდა ყოფილიყო. მას ეს მაღალი საეკლესიო პატივი დაახლოებით 1533 წლის შემდეგ უნდა მიეღო.

ჩვენთვის ცნობილი შემდეგი ბედიელი ეპისკოპოსია კვირილე ჟუანიძე, იგი მოხსენიებულია ზუგდიდის წმინდა გიორგის ხატის წარწერაში, სადაც ცაიშელ-ბედიელად იწოდება. წარწერაში, კირილეს გარდა, მოხსენიებულნი არიან გიორგი დადიანი და მისი მეუღლე თამარი. ექვთიმე თაყაიშვილის აზრით, კვირილეს ორი დადიანის – ლეონ პირველ-ისა (1572) და მისი ძის გიორგის (1582) – დროს უმოღვაწია. გარდა ამისა, ჩვენთვის საინტერესო ცნობას იძლევა ვახუშტი ბატონიშვილი, საიდანაც ვგებულობთ, რომ მეთექვსმეტე საუკუნის 50-იან წლებში მოწვეულ საეკლესიო კრებას კირილეს დასწრება. წყაროში ნათქვამია: «... შეკრბენ

ქართლის კათალიკოზი მალაქია, აფხაზთა კათალიკოსი ევდემონ ... ეპისკოპოსნი ... ქუთათელი სვიმონ, გენათელი ანტონი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი ... ჩაისელი კვირილე». როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კირილე მეთექვსმეტე საუკუნის 50-იან წლებში მხოლოდ ცაიშელი ეპისკოპოსია. მას ბედიელობა, ეტყობა, მოგვიანებით მიუღია, რამეთუ, როგორც ჩანს, კრებას ბედიელი ეპისკოპოსი ცალკე ესწრებოდა. ილორის წმინდა გიორგის ხატის წარწერაში კი კვირილე უკვე ბედიელ მიტროპოლიტად მოიხსენიება: «... მეოხ მექმენ დღესა მას განკითხვისასა შემამკობელი ხატისა შენისა მე, ბედიელი მიტროპოლიტი კვირილე ჟვანიძესა. ამინ ... აღიდენ ღმერთმან დადიანი გიორგი და თანამეცხედრე მათი დედოფალი თამარ და მე მათი აღზარდე ღმერთმან, ამინ».

ამდენად, კვირილეს ბედიელობა განისაზღვრება დაახლოებით 1572-1582 წლებით. ჩვენთვის ცნობილი შემდეგი ბედიელი ეპისკოპოსია ნიკოლოზ მეორე მხეიძე. მის შესახებ ცნობას გვაწვდის ბედიის გულანის ერთ-ერთი მინაწერი, სადაც ნათქვამია: «ბედიისა და ვლაქერნის ღმრთისმშობელო, მარადის ქალწულო მარიამ, გვედრები მე ცვა-ფარვათა შენთა მინდობილი მიტროპოლიტი მხეიძე ნიკოლოზ». გულანი, რომელზეც ეს მინაწერია დატანებული, მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეებისაა. ნიკოლოზს მდიდარი შესაწირავი გაუღია ბედიის ტაძრისათვის, რასაც გარკვეულწილად უნდა მოეწესრიგებინა ეპარქიის სამეურნეო თუ საგანმანათლებლო საქმეები. გულანის ერთ-ერთი მინაწერიდან ვიგებთ: «ეჰა, ვლაქერნისა ღმრთისმშობელო, მარადის ქალწულო მარიამ, გვედრები მე, ცვა-ფარვათა შენთა მინდობილი, ბედიელი მიტროპოლიტი მხეიძე ნიკოლოზ. შემოგწირე კნინი და მცირე ესე შესაწირავი ... თავს: უჟამიში: ბუკუჩავა: მისი ცოლ-შვილითა: და: ყმითა: და რისაც მქონებელი იყოს; ამას გარეთ, ერთი კარგად დახატული ჟამნი: ერთი დავითი: ერთი კარგი კონდაკი: ერთი ნეტაფრასი; ექვსი თოფები მისი იარაღიანად, ოც და ორი ჯირკი სკა, სანთელს ხატს მოახმარებდნენ და თაფლს საკმეველში გაყიდდენ. ამას გარეთ, კვამლი კაცი ტყეიშს დაკარგული ამოვიღე ხვიჩაშათი, მისის ცოლშვილითა, ერთი ცოლქმარია კაცი გუდავას. ბიძღუ ბაიღია შემომიწირავს სულის დასაოხად.

რაჟამს მოვიდეს ძე შენი განკითხვად ცხოველთა და მკუდართა, მას ჟამსა მწე-
მფარველი და ხელის ამპყრობელ მექმენ და მარჯუნათა თანა აღმრაცხო. აწ, რამანცა
ძემან კაცისამან ესე ჩვენ შემოწირული გამოსწიროს, ხელმწიფემან ან დედოფალმან ან
ბედიელმან». ნიკოლოზის მოღვაწეობის დათარიღება ძირითადად ამ გულანის
საშუალებით უნდა მოხდეს. გულანის დასაწყისში ნიკოლოზის მოხსენიება უფლებას
გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ იგი ალბათ მეჩვიდმეტე საუკუნეში მოღვაწეობდა,
რადგან გულანის დასაწყისი ნაწილი სწორედ მეჩვიდმეტე საუკუნეშია შედგენილი.
ბედიის საეპისკოპოსო ტახტზე მცირე ხანს მჯდარა ცნობილი ქართველი საეკლესიო
და პოლიტიკური მოღვაწე ნიკიფორე ირუბაქიძე-ჩოლოყაშვილი, მისი ფრესკა
იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში ტიმოთე გაბაშვილს 1757-1758 წლებში უნახავს:
«ჯვრის მონასტერში ხატია ... ბედიელი და ჯვარის მამა ნიკიფორე». ნიკიფორე
(დაახლ. 1585-1658) კახეთის მეფის თეიმურაზ პირველ-ის კარის მოძღვარი იყო,
შემდეგ მცხეთისა და მეტეხის ეკლესიების წინამძღვარი, კახეთის მოძღვართ-
მოძღვარი; 1632 წლიდან იგი დასავლეთ საქართველოში მოღვაწეობდა. ოდიშის
სამთავროში ერთხანს ხობის ეპისკოპოსი და კორცხელის ტაძრის წინამძღვარი
ყოფილა. 1643 წელს მისი ხელმძღვანელობით და ოდიშის მთავრის ლევან დადიანის
სახსრებით განახლდა და მოიხატა ჯვრის მონასტერი. ამ პერიოდისაა მისი ფრესკა,
ალბათ ამავე წლებში განაგებდა იგი ბედიის ეპარქიას. სწორედ ამიტომაც ბ. ხორავა,
ჩოლოყაშვილის ბედიელობას მეჩვიდმეტე ს-ის 40-იანი წლებით ათარიღებს.
შემდეგი ჩვენთვის ცნობილი ბედიელი ეპისკოპოსია ანდრია. იგი მოხსენიებულია
ანტიოქიის პატრიარქის მაკარის თხზულებაში. დოკუმენტში ნათქვამია: «მეგრელთა
ქვეყნის დიდი ეპარქიის მფლობელმა ბედიის ეპისკოპოსმა ანდრიამ მიამბო, ჩემს
ეპარქიაში ხუთასამდე უკანონო ქორწინების შემთხვევააო. ზოგიერთ მამაკაცს ორი
ცოლი ჰყავს, ზოგს ნათესავი ქალი შეურთავს, ზოგსაც ქალი უგვირგვინოდ
მოუყვანიაო». სამწუხაროდ, ამ მწირი ცნობის გარდა სხვას ვერაფერს მივაკვლიეთ
ანდრია ბედიელის შესახებ. ამიტომაც, მისი მოღვაწეობის დათარიღება
ზემოხსენებული წყაროს საშუალებით უნდა მოხდეს. მაკარი ანტიოქიელი

საქართველოში 1664-1666 წლებში ყოფილა. ცხადია, რომ ანდრია ბედიელსაც დაახლოებით ამ წლებში უმოღვაწია.

შემდეგი ჩვენთვის ცნობილი ბედიელი ეპისკოპოსია გაბრიელ ჩიქოვანი. ერთ უთარილო საბუთში მის შესახებ ნათქვამია: «ჩვენ, ცვა-ფარვათა თქვენთა მინდობილმან და მოსავმან და მვედრებელმან სიწმინდისა თქვენისამან, ქრისტეს მიერ კურთხევით კურთხეულმან, ჭყონდიდელ-ცაგარელ-ბედიელმან ჩიქვანმან გაბრიელ ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ, შემოგწირეთ მცირე ესე შემოსაწირავი». ისიდორე დოლიძე მარტვილისადმი შეწირულ ამ საბუთს 1680 წლით ათარილებს. ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გარკვევაში დაგვეხმარება თვითონ გაბრიელ ჩიქოვანის მოღვაწეობა, რომელიც მჭიდროდ უკავშირდებოდა ოდიშში მიმდინარე პოლიტიკურ ბატალიებს. იგი მეჩვიდმეტე საუკუნის 60-იან წლებში მეტად განდიდდა – «დაიპყრა ჭყონდიდელობავე და იქმნა მისანდო ლევან დადიანისა ყოველსა შინა. ამან მოიყვანა ძმა თვისი კაცია და აზრახა ლევანს მიცემად სალიპარტიანოსი, რამეთუ ამისგან დაიპყრის ლეჩხუმიცა ლევან დადიანმან». ჩვენი აზრით, გაბრიელს ბედიის კათედრა დადიანთან დაახლოების შემდეგ უნდა მიეღო, რადგან იგი 1666 წელს მხოლოდ ჭყონდიდელ-ცაგარელად იხსენიება და ვახუშტი ბატონიშვილიც მის პოლიტიკურ არენაზე გამოსვლას ჭყონდიდლობის დაკავებით აღნიშნავს. გარდა ამისა, 1673 წელს ლევან დადიანის მიერ დავით ნემსაძისადმი გაცემულ კათალიკოსობის წიგნშიც გაბრიელი «ჭყონდიდელ-ცაგარელად» მოიხსენიება.

შემდეგი ბედიელი ეპისკოპოსი უნდა იყოს გერმანე ჩხეტიძე. 1865 წელს ილორის ეკლესიის სალაროში დიმიტრი ბაქრაძეს აღმოუჩენია ბედიის ოქროს ბარძიმი. იგი შედგებოდა ორი ნაწილისაგან. ქვედა ნაწილზე, ე. ი. ბარძიმის ფეხზე, დატანებული იყო შემდეგი წარწერა: «... ვლახერნის ღმრთისმშობელო, შემიწყალე მე ბედიელი მიტროპოლიტი გერმანე ჩხეტიძე ...»

თედო ჟორდანიას ამ წარწერასთან დაკავშირებით დასძენს: «სამწუხაროდ უკანასკნელი წარწერა ბარძიმის ფეხითურთ დაკარგულია ... გერმანე ჩხეტიძე

მეთექვსმეტე საუკუნეში ცხოვრობდა და დაკარგული ნაწილი ბარძიმისა ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს».

გერმანე ჩხეტიძეს მეთექვსმეტე საუკუნის მოღვაწედ მიიჩნევს ასევე ლევან მენაბდე. ჩვენი აზრით, გერმანე მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულისა და მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისის მოღვაწე უნდა იყოს, რადგან გულანი, რომელიც იძლევა ცნობებს ზემოხსენებული ეპისკოპოსის შესახებ, მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნისაა, ხოლო მისი დამკვეთია გერმანე ჩხეტიძე. ერთ-ერთ მინაწერში ნათქვამია: «ბრძანებითა ბედიელ მიტროპოლიტისა ჩხეტიძისათა სრულ იქმნეს წმინდანი ესე მარხვანი, ყოვლითურთ სრული და უკლები, ვითარცე წეს არს. არა დამიკლია-რა. ბევრის წიგნისაგან შევკრიბე და, ღმერთმან უწყის, დიდი ჭირი და სასჯელი ვნახე». გარდა ამისა, მისი ვედრება: «შენდობილმცა არს ამა ყოველთა წიგნთაგან ბედიელი მიტროპოლიტი გერმანე» ძალიან ხშირად გვხვდება გულანის თითქმის მთელ შემადგენლობაზე. შეცდომაც არაა გამორიცხული, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ამ არგუმენტის სასარგებლოდ მეტყველებს ის გარემოებაც, რომ სამეგრელოში მიტროპოლიტის წოდებით ეპისკოპოსთა მოხსენიება უფრო ხშირად მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეებში გვხვდება.

ჩხეტიძე გერმანე, როგორც წყაროებიდან ირკვევა, ბიბლიოფილი მღვდელმთავარი ყოფილა. მისი ინიციატივითაა გადაწერილი ბედიის გულანი. ერთ-ერთ მინაწერში ნათქვამია: «ბედიელი მიტროპოლიტი მთავარებისკოპოზი ჩხეტიძე გერმანე ადიდე შენ, მართალთა დიდებითა ორთავე შინა ცხორებასა, აქასა ამას ცხორებასა დღეგრძელობითა და მერმესა მას ცხორებასა – მოუკლებელისა ნათლისა გვირგვინითა. რომლისა ბრძანებითა წამოველ თემით შავშეთით, დაბით ღიობნით, ძირით მთით კარჩხალთაფთვიდა ნებითა და შეწევნითა ღმრთისაფთა, მოვიწიე ოდიშს, ბედიის ტაძარსა და საყდარსა ვლახერნისა ღმრთისმშობლისასა და შეწევნითა და წარმართებითა მისითა ვიწყე წერად წმიდათა ამათ და სულთა განმანათლებელთა თუქთა, იანვარით ერთითგან ვიდრე აქამომდე, ყოვლითურთ სრულისა და უკლებსა, ვითა უნდოდა ბევრისა წიგნისაგან, ვიდრე და გავასრულე. რადცა უნდოდა და რისაცა

დედა ვიშოე, არა დამიკლია რაღ ღმრთისა შეწევნითა.

ამისა მწერალსა, ფრიად ცოდვილსა, კერძო დიაკონს გაბრიელსა ლომსიანისძესა და მისთა დედა-მამათა და ნათესავთა შნ»ს ღ»ნ... მისსა ამხანაგსა მწერალს სმ»ნ გიორგაძესა... შეუნდვნეს ღმერთმან». გაბრიელ ლომსიანისძეს გადაუწერია გულანის ნაწილი (თვენი, მარხვანი), ხოლო დანარჩენი გადაუწერიათ ამბროსი კარგარეთელს, საბა ნაჭოფაძეს და სხვას.

ამრიგად, ჩვენი აზრით, გაბრიელ ჩიქოვანს ბედიის საეპისკოპოსოში დაახლოებით მეჩვიდმეტე საუკუნის 80-იან წლებში უნდა ემოღვაწა.

ქუთაისის ღმრთისმშობლის სახელობის მონასტრის ერთ-ერთ დოკუმენტში, რომელიც დათარიღებულია 1759 წლით, მოხსენიებულია ბედიელი მიტროპოლიტი მაქსიმე იაშვილი. დოკუმენტში ნათქვამია: «მე, მეფეთ მეფემან სოლომონ და დედოფალმან დადიანის ასულმან მარიამ ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ და შემოვკრიბეთ წმინდანი და ყოვლად სამღვდელონი დასნი და მართლმადიდებელნი ერნი, მორჩილნი ქრისტესი და მსმენელნი სიტყვისანი ... ბედიელი მიტროპოლიტი მაქსიმე ... და ჟამთა ვითარებისაგან გარცხვენის ეკლესიების განახლება ვინებეთ». იგივე ეპისკოპოსი მოიხსენიება ხონის საბუთებში 1761 წელს, სადაც ნათქვამია, რომ მეფე სოლომონმა აღადგინა ხონის საყდარი და აქ დაამტკიცა ყოფილი მროველი მიტროპოლიტი იოსებ მაჩაბელი. მეფემ მოიწვია მიტროპოლიტები, მათ შორის ბედიელი მაქსიმე და წმინდა კრებამ დაამტკიცა, რომ ხონის ეპარქიაც გადაიხდის ისეთსავე გადასახადს, როგორსაც ჭყონდიდის, გელათისა და ქუთაისის ეპარქიები. დოკუმენტში მოხსენიებულია იმერეთის მეფე, სახელგანთქმული სოლომონ პირველი, რომელიც მეფობდა 1752-1784 წლებში და რომელმაც 1759 წლის დეკემბრის დასაწყისში მოიწვია საქართველოს საეკლესიო კრება, სადაც იყვნენ დასავლეთ საქართველოს უდიდესი საერო ფეოდალებიც. საეკლესიო კრების მეორე სხდომაზე 5 დეკემბერს იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის საერო და სასულიერო გამგებლებმა იმერეთის მეფის მორჩილებისა და «ტყვის სყიდვის» აკრძალვის პირობა დადეს. პირობაში ნათქვამია: «ესე მტკიცე წიგნი ... მოგართვით ... (ღმერთს წმინდანებს) და

ჩვენს ... მღვდელმთავარს კათალიკოზ ბესარიონს ... ჭყონდიდელის გაბრიელის, გენათელის იოსების, შემოქმედელის ნიკოლოზის, ცაგერელის გრიგოლის, მთავარეპისკოპოს ნინოწმინდელ მაქსიმეს, მიტროპოლიტის ბედიელ მაქსიმეს და ყოველთა იმერთა ოდიშართა, გურიელთა ... ასე რომ ახალცხის ფაშამ ასეთი საშინელი და საზარელი სიტყვა შემოგვითვალა, რომ ადამის ტომსა არც პირველ სმენია და არც შემდგომ ისმინება: «ტყვეს თუ არ გაყიდით არ იქნება»... სანამდის სული გვიდგას ეს საქმე ჩვეგან არ იქმნეს, არც ამაშიდ ერთმანეთს უსუსტოთ... კიდევ მეფე სოლომონის მორჩილი და ბრძანების აღმასრულებელი ვიქნებით ... ერთმანეთს არ ვუმტყუნოთ და ამ საქმეზე ჩვენი თავი არ დავიშუროთ ... და არც ამისთანა საშინელი ცოდვა ჩვენგან იქნეს»... 1759 წლის კრების დადგენილებები თანდათანობით ხორციელდებოდა. სწორედ ამის გამოძახილი იყო ხონის საეპისკოპოსო კათედრის აღდგენა. კრების დადგენილებით აღდგენილა ქუთაისის კათედრაც, რომელიც «ხელთ ეგდო მძვინვარეს აგარიანს და მიზეზითა ამით საქუთათლო მამული და სამრევლო მიმოზნეულ იყო და რომელიმე დაშთომილ იყო საეროდ გამხთარ იყო და ქუთათელი აღარ იჯდა». 1776 წლის 9 მაისის დოკუმენტში, სადაც საუბარია გელათის შეწირულობათა შესახებ, ნათქვამია: «ისრაელა და ამისი ცოლშვილი იაშვილმა მაქსიმემ შესწირა გელათს». უდავოა, რომ იაშვილი მაქსიმეს სახით აქ ჩვენთვის ცნობილ ბედიელ მთავარეპისკოპოსზეა საუბარი. ზემოხსენებულ დოკუმენტთა საშუალებით მიახლოებით მაინც შეიძლება განისაზღვროს ბედიელი მიტროპოლიტის მაქსიმე იაშვილის მოღვაწეობის დრო, რომელიც, ალბათ, მეთვრამეტე საუკუნის 70-80-იან წლებზე მოდის. ისტორიულმა წყაროებმა შემოგვინახა ისეთი ბედიელებიც, რომელთა ვინაობის გარკვევა შეუძლებელია. უცნობია, თუ რომელი ბედიელი დაესწრო იმერთა მეფე ბაგრატ მესამე–ს მიერ მეთექვსმეტე საუკუნის 50-იან წლებში მოწვეულ საეკლესიო კრებას. ვახუშტი ბატონიშვილი ეპისკოპოსთა შორის ჩამოთვლის ბედიელსაც, მხოლოდ გვარ-სახელის გარეშე.

1813 წელს ბედიის ეპარქია, დასავლეთ საქართველოს სხვა ეპარქიათა მსგავსად, გაუქმდა და გურია-სამეგრელოს ეპარქიას დაექვემდებარა. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ბედიელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიურ რიგს შემდეგი სახე ექნება:

1. გიორგი – მეთე-მეთერთმეტე სს. მიჯნა
(მთავარეპისკოპოსი).
2. სოფრონი – 1014-1027 წწ.
(მთავარეპისკოპოსი).
3. იოანე სვინგელოზი – მეთერთმეტე ს. – 1065 წლის ახლო დრო.
(მთავარეპისკოპოსი).
4. სვმონ გულაბერისძე – 1118-1141 წწ.
(მთავარეპისკოპოსი, ბედიელ-ალავერდელი, მწიგნობართუხუცესი).
5. ნიკოლოზ პირველი გონგლიბაისძე – მეცამეტე ს. 1280-90-იანი წწ.
(აფხაზეთის კათალიკოსი)
6. მიქაელ გონგლიბაისძე – მეთოთხმეტე ს. პირველი ნახ. 1305 წლის ახლო დრო.
7. სოფრონ გონგლიბაისძე – მეცამეტე-მეთოთხმეტე სს.
8. ლაზარე – მეთოთხმეტე საუკუნე
(მთავარეპისკოპოსი).
9. მარკოზი – მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე სს. მიჯნა.
10. გრიგოლე – მეთხუთმეტე ს-ის 20-40-იანი წწ.
(მთავარეპისკოპოსი).
11. იოვაკიმე – ... 1452-1472.
12. მელქიზედეგი – მეთხუთმეტე ს-ის მეორე ნახევარი
(მთავარეპისკოპოსი, ცაიშელ-ბედიელი, აფხაზეთის კათალიკოსი).
13. ანტონ ჟვანისძე – მეთექვსმეტე საუკუნე
(მთავარეპისკოპოსი, მიტროპოლიტი).
14. კვირილე ჟუანისძე – 1572-1582.

(მიტროპოლიტი).

15. ნიკოლოზ მეორე მხეიძე – მეჩვიდმეტე ს-ის პირველი ნახევარი

(მიტროპოლიტი).

16. ნიკიფორე ირუბაქიძე-ჩოლოყაშვილი – მეჩვიდმეტე ს-ის 40-იანი წწ.

17. ანდრია – 1664-1666.

18. გაბრიელ ჩიქოვანი – მეჩვიდმეტე ს-ის 80-იანი წწ.

(ჭყონდიდელ-ცაგერელ-ბედიელი).

19. გერმანე ჩხეტიძე – მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე სს.

(მთავარეპისკოპოსი, მიტროპოლიტი).

20. მაქსიმე იაშვილი – მეთვრამეტე ს-ის 70-80 წწ.

(მიტროპოლიტი).

4. ბედიის საეპისკოპოსოს საზღვრები

ბედიის ეპარქიის საზღვრების შესახებ ისტორიული წყაროები საკმაოდ მწირია და ისიც მეჩვიდმეტე საუკუნის მდგომარეობას ასახავს, მაგრამ ეგრეთ წოდებული საბედიანოს ისტორიული ტერიტორია უკვე ადრეული საუკუნეებიდანვეა ცნობილი. ამიტომ საჭიროდ ვთვლით ამ საკითხის განხილვასაც.

ისტორიულ წყაროებში ხშირად გვხვდება სიტყვა «ბედიასთან» დაკავშირებული ისეთი ტერმინები, როგორცაა: ბედიის მონასტერი, მთავარეპისკოპოსი ბედიელი, დადიან-ბედიელი, საკუთარი სახელი ბედიან ან ბედან, ქალაქი ბედია, გვარი ბედია. საკუთარი სახელით – «ბედიანი» – ისტორიულ წყაროებში ცნობილი არიან: ბედან პირველი დადიანი – ერისთავთ-ერისთავი, ოდიშის ერისთავი და მანდატურთუხუცესი (1210-1225); ბედან მეორე დადიანი – ჯუანშერის ძე, ერისთავთა ერისთავი და მანდატურთუხუცესი (1260-1290). ორივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს ჩვეულებრივ საკუთარ სახელთან, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული დადიანთა საგვარეულოში და მას არავითარი საერთო არ გააჩნია რომელიმე საერო ან სასულიერო წოდებასთან.

რაც შეეხება ტერმინ «ბედიანს», იგი უფრო ხშირად მასთან დაკავშირებული ორი

ფორმით – «ბედიანი» ან «დადიან-ბედიანით» გვხვდება. მაგალითად: «ერისთავნი მის ჟამისანი იყვნეს ... და ოდიშის ერისთავად ბედიანი», «ხოლო მეფემან რუსუდან თანა-წარიტანნა ყოველნი მთავარნი ლიხთ-იმერელნი, დადიანი ცოტნე, კაცი პატიოსანი და სათნოებიანი და ბრძოლასა შინა სახელოვანი, ბედიანი, რაჭის ერისთავი». «დადვეს პაემანი ქართლს შეკრებისა და განიყარნეს უშორეს მყოფნი აფხაზნი, დადიანი ცოტნე და ბედიანი, კაცი კეთილი და სრული». «დაჯდა მეფედ გიორგი ... და მისცა ცხომის საერისთაო ბედიელს, ვინათგან პირველიცა მისი იყო». «იქმნა განდგომილება ლიხთ-იმერით და რომელნიმე წარმოუდგეს ლაშას ძესა, და რომელნიმე რუსუდანის ძესა, ეგრევე დადიანი-ბედიანი, ჯუანშერის ძე დადგა ერთგულებასა ზედა რუსუდანის ძისასა, რამეთუ იყო ესე ბედიანი წარმატებული ყოვლითა ზნითა».

ზემოხსენებული ციტატების ანალიზით შემდეგი დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ტერმინი «ბედიანი» და მასთან დაკავშირებული ფორმები: «ბედანი» ან «ბედიელი» ამა თუ იმ ტერიტორიის მფლობელი პიროვნების აღმნიშვნელი ტერმინი უნდა იყოს: «მისცა ცხომის საერისთაო ბედიელს, ვინათგან პირველიცა მისი იყო». ამ თვალსაზრისისაა პავლე ინგოროყვა. იგი ამბობს, რომ: «ოდიშის ერისთავთა ძველი გვარეულობა დადიანი, რომელიც ორნაირი ფორმით გვხვდება: – «დადიანი» და «დადიან-ბედიანი» დაკავშირებულია საერისთავო რეზიდენციის სახელებთან: დადის წყალზე მდებარე რეზიდენციის სახელწოდებას «დადის ციხე», უკავშირდება საგვარეულო სახელწოდება «დადიანი», მეორე რეზიდენციას – ციხე-ქალაქ «ბედიას» უკავშირდება საგვარეულო სახელწოდება «ბედიანი».

ნიკო დადიანი თავის თხზულებაში «ქართველთ ცხოვრება», ამბობს, რომ ლეონ მეფემ ეგრისი რვა საერისთავოდ დაყო და «დასვა ბედიას ეგრისის აღმოსავლიდამ ცხენის წყლამდე» ერთ-ერთი ერისთავი. მეცამეტე საუკუნეში ბედიანი ოდიშის ერისთავი ყოფილა.

იგივე ავტორი თამარ მეფის ერისთავად დადიან-ბედიანს მოიხსენიებს და აქვე დასძენს მის საგამგებლო ტერიტორიებს:

«... ბედიელ-დადიანი ოდიშისა ლიხთ-იმერ-ამერთა ანაკოფიამდე». გიორგი რუსთან დაკავშირებული ამბების აღწერისას ნიკო დადიანი კიდევ მოიხსენიებს დადიან-ბედიელს – «თვისითა დიდძალითა სპითა, ვინათგან იგი ფლობდა ლიხიდან ვიდრე ანაკოფიამდე ...»

ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით, «ქუჯი – ერისთავი იყო რიონის დასავლეთისა, იჯდა ბედიას. ლევან აფხაზთა მეფემ კი შექმნა სამი საერისთავო: ცხომის, ბედიის და აფხაზთა. რუსუდან მეფის დროს კი იყო «ოდიშისა (ერისთავი) დადიანი, და ბედიელი მას აქეთისა, არღარა ცხომისა».

ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით: «ბედიანი ცალკე ერთეულის მთავრად ითვლებოდა. იგი სამეგრელოსა და აფხაზეთის მმართველი იყო და იმდენად ფართო უფლებებით ყოფილა მოსილი, რომ მეფედაც კი იწოდება. ჯარიც საკუთარი ჰყოლია და მართვა-გამგეობაც საკუთარი ექნებოდა».

მეფე გიორგი მერვე თავის 1459 წლის ეპისტოლეში, სხვა მოკავშირეთა შორის, ბედიანს, როგორც სამეგრელოს მეფეს, იხსენიებს:

«მე გიორგი მეფე პერსთა (სიცი. სპარსთა)

ბედიანი სამეგრელოს მეფე».

ბედიანი მეფედ იხსენიება ასევე ლუდოვიკო ბოლონიელის მიერ შედგენილ პირობის ბარათში. ამასვე ადასტურებს ვენეციელი დესპანების იოსაფატ ბარბაროსა და ამბროზიო კონტარინის ცნობები სამეგრელოს შესახებ. მათი სიტყვით, საქართველოს დასავლეთ ნაწილს ფლობდა სამეგრელოს მთავარი, რომელსაც ბედიანი ეწოდება.

იოსაფატ ბარბაროს თქმით: «ამ ქვეყნის მმართველს ჰქვია ბედიანი. მას ხსენებულ ზღვასთან (იგულისხმება შავი ზღვა, გ. კ.) აქვს ორი ციხე-სიმაგრე, ერთს ჰქვია ვატი და მეორეს – სებასტოპოლი. ამათ გარდა, კიდევ აქვს მრავალი კოშკი და გამაგრებული ადგილი».

1459 წელს ყვარყვარე ათაბაგი თავის წიგნში ბედიანს სამეგრელოს მეფედ იხსენიებს.

1460 წელს კი ევროპაში მისულ ელჩებს განუცხადებიათ, რომ ოსმალთა წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებებში მონაწილეობას მიიღებენ: «ბენდას (ბედიანი) სამეგრელოს

და აფხაზეთის მეფე ბაგრატ იმერთა, რომელნიც აწ გიორგიანებად იწოდებიან და მანია (მამია) გურიის ერისთავი და ფაბია ანგოსის მთავარი”.

ქართული წყაროების ცნობით, ბედიანს მეთხუთმეტე საუკუნეში ეკავა საკმაოდ ფართო ტერიტორიები: «ეპყრა ცხენისწყალის ჩაღმართი, ლეჩხუმს ქვემოთი, სვანეთის მთის გაღმომართი, აფხაზეთის ზემოთი», მასვე ექვემდებარებოდა აფხაზეთი ჯიქეთამდის, მაგრამ «იგი მორჩილებდა არა ყოველსა ბრძანებასა დადიანისასა». ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ ბედიანი ამ შემთხვევაში სრულიად განსხვავებული პირია დადიანისაგან.

ამბროზიო კონტარინისა და ბარბაროს ცნობებით, ბედიანის სამთავროს დასავლეთით საზღვრავდა შავი ზღვა, სამხრეთით – ბათუმი, ხოლო ჩრდილოეთით მას ეკუთვნოდა სებასტოპოლიც, ჩრდილოეთით საბედიანოს საზღვარი აღწევდა ჩერქეზეთამდის. აღმოსავლეთით იგი ესაზღვრებოდა საქართველოს მეფის ბაგრატის საბრძანებელს, რომლისგანაც მას, შესაძლებელია მდინარე ცხენისწყალი ჰყოფდა. მათივე ცნობით, ბედიანის სამთავრო იყო ცალკე პოლიტიკური ერთეული, რომელსაც ჰქონდა თავისი საზღვრები და ციხე-სიმაგრეები, საკუთარი მართვა-გამგეობა და ჰყავდა ჯარი. საბედიანოს, როგორც ცალკე პოლიტიკური ერთეულის არსებობას, უარყოფს თამაზ ბერაძე.

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, საქართველოს მეფის უზენაეს უფლებებს ბედიანი ნომინალურად ცნობდა და მეფეს შეეძლო, განსაკუთრებულ შემთხვევაში, ჩარეულიყო ბედიანის საქმეებში.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ბედიანები (იგივე საერო ბედიელები) დასავლეთ საქართველოს უძლიერესი ფეოდალები იყვნენ. «ბედიანი» წარმოადგენდა წოდებას, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ერთ-ერთ მფლობელს ჰქონდა მინიჭებული. მას უფრო ხშირად დადიანები ატარებდნენ და ამიტომაც «დადიან-ბედიანებად» იწოდებოდნენ. იყო ასევე შემთხვევები, როცა «ბედიანი» «დადიანისაგან» განსხვავებული პირი იყო და «მორჩილებდა არა ყოველსა ბრძანებასა დადიანისასა». დამოუკიდებელ ბედიანებს

ჰქონდათ საკუთარი რეზიდენცია ციხე-სასახლითა და სხვადასხვა მნიშვნელოვანი ატრიბუტივით, ხოლო «დადიან-ბედიანი» მისი ავტომატური მფლობელი ხდებოდა. აქვე გვსურს დავსძინოთ, რომ, როგორც ქართული წყაროებიდან ჩანს, იყო შემთხვევები, როცა სამეგრელოს ხელისუფალს მხოლოდ «ბედიანი» ეწოდებოდა («ოდიშის ერისთავად ბედიანი»). ამასვე ადასტურებენ უცხოელი, მათ შორის ვენეციელი, დესპანების ცნობები. მაგრამ, უდავოა, რომ ამ წოდების მატარებელი პიროვნება ავტომატურად იმ ტერიტორიასაც ფლობდა, რომელთაც ოდესღაც დამოუკიდებელი ბედიანები განაგებდნენ. ჩვენთვის ძნელია, ზუსტად დავადგინოთ, თუ რა ტერიტორიის მფლობელი იყო «ბედიანი».

ამასთანავე, საინტერესოა თუ რა ტერიტორიას მოიცავდა ბედიის ეპარქია. ემთხვეოდა თუ არა იგი ოდესღაც არსებულ საბედიანოს საზღვრებს? ამ მხრივ ჩვენ მხოლოდ მეჩვიდმეტე საუკუნის ვითარებას ვიცნობთ. ეს საეპისკოპოსო კათედრა ოდიშის სამთავროს ცენტრალურ რაიონში მდებარეობდა, ცოტა მოგვიანებით, აფხაზთა თავდასხმების გამო, იგი აფხაზეთის სამთავროს უკიდურესი სამხრეთი ნაწილი გახდა.

ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით: «ბედიას, აღაშენა ნ»დ მეფემან ბაგრატ ეკლესია, დიდ-შუენიერ გუმბათიანი და შეამკო სიმდიდრითა დიდითა ფრიად ... დასუა ეპისკოპოზი ოდიშისა, და აწცა ზის, და მწყემსი არს აწ დადის წყლის და მოქვის წყლის შუათისა ადგილთა».

ამ ცნობით დაახლოებით მაინც ირკვევა ბედიის საეპისკოპოსოს საზღვრები სამხრეთით, დასავლეთით და ჩრდილოეთით. მაგრამ აქვე დაცული ცნობები მოსაზღვრე ეპარქიათა შესახებ საშულებას გვაძლევს, უფრო დავაკონკრეტოთ საეპისკოპოსოს საზღვრები.

ბედიის ტაძრის კარიბჭის ორნამენტი. მეცამეტე ს.

ბედიას ჩრდილოეთით ეკვროდა მოქვის ეპარქია, რომლის სამხრეთი საზღვარი მდინარე მოქვისწყალზე გადიოდა. მის სამხრეთით წალენჯიხის ეპარქია მდებარეობდა, რომლის ტერიტორია, ვახუშტის ცნობით, დადისწყალსა და

ქანისწყალს შორის იყო მოთავსებული. რადგან ცაიშის საკათედრო ტაძარი ამ მდინარეთა შორის მდებარეობს, ამიტომ ჩვენ წალენჯიხის სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვარი ქანისწყლის მხოლოდ ზემო წელზე, მდინარე რუხსა და ზუგდიდ-ქანქვიჯს შორის გავატარეთ, ვახუშტისეული უზუსტობა კი, ალბათ, ერთმა გარემოებამ გამოიწვია: როგორც ცნობილია, წალენჯიხის საეპისკოპოსო კათედრა მეჩვიდმეტე საუკუნეში ლევან მეორე დადიანის დროს შეიქმნა, რის გამოც, მანამდე არსებულ ეპარქიათა ტერიტორია წალენჯიხის სასარგებლოდ გადანაწილდა. ამას კი მოჰყვა ცაიშის ეპარქიის ჩრდილოეთი საზღვრის ცვლა. ასე გაჩნდა ცაიშსა და ბედიას შორის ახალი ეპარქია, რამაც, როგორც აღვნიშნეთ, გამოიწვია ცაიშისა და ბედიის საზღვრების შეცვლა. ეს უნდა იყოს მიზეზი ვახუშტის მიერ დაშვებული ზემოხსენებული უზუსტობისა – როგორც ჩანს, წალენჯიხის ეპარქიისთვის ჩამოეჭრა ტერიტორიები, როგორც ბედიის, ასევე ცაიშის ეპარქიებს. სწორედ ამის აღმნიშვნელი უნდა იყოს ვახუშტის შემდეგი სიტყვები: «მწყემსი არს აწ (ე. ი. ამჟამად) დადის წყლისა და მოქვის წყლის შუათანა ადგილთა». ამდენად, ჩვენი აზრით, ბედიის ეპარქიის სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვარი იწყებოდა მდინარე დადისწყლის შესართავიდან და შემდეგ მიჰყვებოდა მდინარე ენგურის ზემო წელს ფახულანსა და წყაბას შორის. რაც შეეხება ჩრდილოეთ საზღვარს, იგი, ვახუშტის ცნობით, მდინარე მოქვისწყლის მთელ დინებას ემთხვეოდა და შესაძლებელია უფრო აღმოსავლეთით, მდინარე კოდორის ერთ-ერთ განშტოებასთან მთავრდებოდა.

დასავლეთით ბედიის ეპარქიას შავი ზღვა საზღვრავდა, აღმოსავლეთით კი ალბათ, სვანეთ-ოდის პოლიტიკურ საზღვარს ემთხვეოდა.

ამდენად, თუ ყოველივე ზემოთქმულს შევაჯამებთ, შემდეგ სურათს მივიღებთ: სამხრეთი საზღვარი გადიოდა მდინარე დადისწყალზე და ენგურის ზემო წელზე, ჩრდილოეთი – მოქვისწყალზე, ვიდრე კოდორის შენაკადის სათავემდე, დასავლეთი – შავ ზღვაზე, აღმოსავლეთი კი ოდიშ-სვანეთის პოლიტიკურ საზღვარზე.

5. ბედიის ტაძრის არქიტექტურა და მხატვრობა

სოფელ ბედიაში, კონცხად გამოწვდილ თხემზე, აღმართულია ბედიის ტაძარი.

კლდეები მას სამი მხრიდან დაჰყურებს. მეოთხე, დასავლეთ მხარეს, გავაკებული მოედანი ვიწროვდება და გორაკის ფერდობს უერთდება. სწორედ აქ, ვიწროზე აღმართული იყო ორსართულიანი სასახლე და კარიბჭე სამრეკლოთი. სამრეკლო და სასახლის ზედა სართული, რომელიც აგებულია მეთექვსმეტე საუკუნეში, განადგურდა. სასახლის გადარჩენილი თალებიანი ქვედა სართული საერო არქიტექტურის ერთ-ერთი საინტერესო ძეგლია.

ამგვარი დაგეგმარების მქონე ანსამბლით იქმნებოდა შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათებელი ლანდშაფტი. ანსამბლის მთავარი ხუროთმოძღვრული ძეგლი გუმბათით დაგვირგვინებული ბედიის ტაძარი იყო. საყდრის ამშენებლად კალატოზთუხუცესი სვიმეონი გვევლინება.

ბედიის ტაძრის მორთულობის ერთი ნაწილი თავდაპირველ ადგილზე არ არის მოთავსებული და მეორედ გამოყენების კვალს ატარებს. უახლესმა გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ თავდაპირველად პლატოზე იდგა არცთუ ისე დიდი ეკლესია, რომლის ფუნდამენტია გადარჩენილი. არის საფუძველი, ვივარაუდოთ, რომ ზემოხსენებული ეკლესიის ორნამენტები გამოიყენეს ბედიის დღევანდელი ტაძრის მშენებლობისას. ისინი მეთექვსმეტე საუკუნის შემოქმედების ნიმუშებია, ხოლო აღმართული სივრცე ხუროთმოძღვრული მიდგომის სხვა, – პირველიდან განსხვავებულ, – უფრო მოგვიანო, მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეებში შექმნილ ნაგებობაზე მიგვითითებს. კვლევის შედეგებმა ისიც გამოავლინა, რომ ბედიის მონასტრამდე არსებობდა სხვა უფრო დიდი ზომის ნაგებობა, რომლის საფუძველზეცაა აგებული დღევანდელი შენობა. როგორც აღვნიშნეთ, ძეგლის ტერიტორიაზე მდებარეობდა ასევე სასახლე, რომლისგანაც მხოლოდ პირველი სართულია შემორჩენილი.

ციხე-დარბაზის არსებობის შესახებ მიაჩნებოდა ნიკო დადიანის, იგი ბრძანებს: «რა სცნა ლევან შერვაშიძემ, რომელ არ ძალუძს წინააღმდეგობა, დაგვიწყო მოციქულობა, ითხოვა ჩემი იმედი უსიკვდილობისა, და გამოვიდა და მოგვცა ციხე ბედიისა».

ბედიის ტაძარი ააგო და კათედრალი დააარსა საქართველოს მეფე ბაგრატ მესამე-მ. ამიტომ «ტაძრის დიდებულება ... უმთავრესად იმ გარემოებამ განაპირობა, რომ იგი

აშენდა ვითარცა ბაგრატ მეფის სასახლის კარის ეკლესია და სამეფო საგვარეულოს სასაფლაო». «ბედია აღაშენა 54 მეფემან ბაგრატ, ხოლო პირველ აქა მოვიდა ეგრი, ძე თარგამოსისა, და აღაშენა ქალაქი, და უწოდეს ეგრისი ეგრის გამო, და მერმეთ უწოდეს ბედია».

კრისტოფორო კასტელმა, როცა ბედია დაათვალიერა, აღნიშნა, რომ აქ არის «ვერცხლგადაკრული ჯვარი, მისი სიმაღლე შვიდ ხელისგულზე უფრო დიდია, შიგნითა სივრცეში ძალიან ლამაზი მისტერიებია ჩვენი ძვირფასი მხსნელის უწმინდესი ვნებებისა და ზედ ამოკაწრულია ოქროს ნაირსახეობა». მანვე შემოგვინახა ამავე ტაძრის გრაფიკული ჩანახატი, რომელიც მეტ-ნაკლებ წარმოდგენას გვიქმნის მისი არქიტექტურული იერსახის შესახებ. საინტერესოა ასევე ფედოტ ელჩინისა და პავლე ზახარევის ცნობები, რომლებიც 1639-1640 წლებს ეკუთვნის. მათი თქმით, აქ არის ქვის ტაძარი, გუმბათზე ჯვრით, შიდა ინტერიერი მოხატულია ბიბლიური სცენებითა და ადგილობრივი საერო პირების გამოსახულებებით.

დიმიტრი ბაქრაძის სიტყვით, «ბედია მთლიანად მოპირკეთებულია თლილი ქვით და გამშვენებულია ჩუქურთმებით. ტაძრის ზომები არც ისე დიდია, მაგრამ ნატიფი. მას აგვირგვინებს უკვე ჩამონგრეული გუმბათი. ხშირი მცენარეულობა, დიდ ხეებთან ერთად, შეჭრილია ნაპრალებში. გალავანში შემორჩენილია ბედიელი ეპისკოპოსის ქვის სასახლე. მის გარეთა და შიგნით კედლებზე გადარჩა ქართული წარწერები, რომლებშიც მოიხსენიებიან ბედიელი ეპისკოპოსები, ასევე დადიანი გიორგი და მეფე კონსტანტინე, მცხოვრებნი მეთოთხმეტე საუკუნეში».

ნ. კონდაკოვის აზრით, ბედიის ტაძარი ქართული ხუროთმოძღვრების საუკეთესო ნიმუშია. მასში, როგორც არქიტექტურულ ძეგლში, ქუთაისის ბაგრატის ტაძრისგან განსხვავებით, ბიზანტიური გავლენა არ შეიმჩნევა, ამიტომაც იგი დავითისა და თამარის დროინდელი ქართული არქიტექტურის ბრწყინვალე ძეგლია.

ნ. კონდაკოვის მიერ შედგენილი ქართული არქიტექტურის განვითარების ქრონოლოგიური ცხრილის მიხედვით, ბედიის ტაძარი მიეკუთვნება ქრონოლოგიის მეორე ეტაპს, ესე იგი პერიოდს ბაგრატ მესამე-იდან დავით მეოთხე აღმაშენებლამდე.

ბედიის თავისებურებაა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ ძლიერ წაგრძელებული განივლერძოვანი დაგეგმარება და ამისაგან გამოწვეული გვერდითი ნაგების სივიწროვე. ისინი იმდენად ვიწროა, რომ ტაძარი შიგნიდან ეგრეთ წოდებულ «გუმბათიან დარბაზებს» მოგვაგონებს. ტაძრის შიდა კედლების წყობა უხეშია, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ აქ არქიტექტორი მოხატვას ითვალისწინებდა.

ო. ერმოლოვაც ბედიის ტაძარს მეათე საუკუნის ბიზანტიური ტიპის ხუროთმოძღვრულ ძეგლად მიიჩნევს, სადაც ბრწყინვალეაა შერწყმული და გადამუშავებული აღმოსავლეთისა და დასავლეთის არქიტექტურული ტრადიციები.

ი. ვორონოვის თქმით, პირველად, ჯერ კიდევ მეათე საუკუნეში, პლატოზე იდგა არცთუ ისე დიდი დარბაზული ეკლესია გამოშვერილი ხუთკუთხა აფსიდით.

მეთოთხმეტე საუკუნის დასაწყისში მისგან ჩრდილოეთით აღმართეს ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი, რომელშიც ოთხი გუმბათქვეშა საყრდენიდან დასავლეთისანი თავისუფლად დგას, აღმოსავლეთისანი კი ერთმანეთთან დაკავშირებულია საკურთხევლისშორისი კედლებით. საკურთხევლის აფსიდები და მიმდებარე გვერდითი სათავსოები შიგნიდან ნახევრად წრიულია. დასავლეთის მხარეს ცენტრალური დარბაზი გვერდითი სათავსოებიდან გამოყოფილია კედლებით, რომელთა ზედა მხარე გაფორმებულია თაღებითა და კოლონებით. გარედან ტაძრის კედლები მოპირკეთებულია გლუვი ქვიშაქვის ფილებით, აღმოსავლეთის კედელი გარედან შემკულია დიდი მოჩუქურთმებული ჯვრით. ფანჯრებისა და კარების საპირეები თავისი მოპირკეთებით უბრალოა, მაგრამ საუცხოო. მათი კვეთილობა გამოირჩევა ორნამენტული სიუჟეტების მრავალფეროვნებით და ნატიფი შესრულებით.

მთელი პლატო ტაძრის გარშემო შემოზღუდულია მასიური კედლებით, რომელიც ბუნებრივად ასრულებს ფლატეს დასავლეთის მხრიდან, სადაც ტაძრის მისადგომი უფრო მოხერხებულია და ჩანს დიდი ქვის სასახლის ნანგრევები, მძლავრი, შიგა, ყრუ კედლით. შენობის ქვედა სართულზე სატრაპეზო და დარბაზია კრებისათვის, გაფორმებული მასიური კოლონებით და თაღოვანი ჭერით.

1910-1911 წლებამდე ბედიის შესასვლელში იდგა უზარმაზარი საუკუნოვანი ცაცხვი, იმდენად დიდი დიამეტრის, რომ მის ფულუროში საკმაოდ დიდხანს ცხოვრობდა ექვსი ბერი (ცაცხვი აფხაზებში წმინდა ხედ ითვლებოდა, რაც დასტურდება იმით, რომ აფხაზეთის ბევრ ტაძართან არის საუკუნოვანი ცაცხვები, მაგალითად: ილორი, ლიხნი, დიდრიპში, ქეჩი და სხვა. ქეჩის ტაძართან ცაცხვის ფესვებქვეშ ძველი თავის ქალა აღმოჩნდა. ალბათ, ცაცხვს რგავდნენ საპატიო სასულიერო პირების საფლავზე). ზურაბ ანჩაბაძის სიტყვით, მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებში აშენებული ბედიის შესანიშნავი ტაძარი გამოირჩევა საუკეთესო პროპორციებით. მისი დაგეგმარება, არქიტექტურული იერსახე და ფასადების გაფორმება ტიპურია შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის.

ნ. სევეროვის თქმით, ბედიის ტაძარი იწვევს განსაცვიფრებელ შთაბეჭდილებას თავისი ბრწყინვალე პროპორციებითა და კარგად შენარჩუნებული შიგა მოცულობით. ქუთაისის ბაგრატის ტაძრისაგან განსხვავებით, რომელიც თავისი დაგეგმარებითა და ფორმით მერვე-მეცხრე საუკუნეების არქიტექტურული ძიების ეპოქას მიეკუთვნება, ბედიის ტაძარი იმ საკულტო ნაგებობათა ჯგუფშია, რომელიც გაბატონებული გახდა მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეებში.

შალვა ამირანაშვილის სიტყვით, მეთერთმეტე საუკუნის პირველი მესამედში ქართლში შეიმუშავეს შენობის განსაკუთრებული ტიპი, რომელიც სტანდარტული გახდა მეთერთმეტე-მეცამეტე საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს არქიტექტურისათვის. შენობის ეს ტიპი არის სწორკუთხედი, მიახლოებული კვადრატთან, რომლის შიგნითაც ჩვეულებრივ განლაგებულია ოთხი საყრდენი. მათ გადაკვეთებზე თავსდება გუმბათი. არის შემთხვევები, როცა აღმოსავლეთის მხრიდან საყრდენ ბოძებს ცვლიან კედლის ბოძისებრი შვერილები, რომლებიც გამოყოფენ საკურთხევლის აფსიდს გვერდითი სათავსოებიდან. აღმოსავლეთის ფასადს არ გააჩნია გამოშვერილი აფსიდები. ორი ნიშაა, რომელიც საკურთხევლის აფსიდის გვერდებშია, მას ყოფს სამ ნაწილად. მისივე თქმით, ტაძრის შინაგანი სივრცის გაფორმება უახლოვდება ეგრეთ წოდებულ «გუმბათიან დარბაზს». გუმბათს,

თანახმად წესისა, უჭირავს ნაგებობის ცენტრი. იგი ეყრდნობა ოთხ სვეტს, რომელთაგან ორი აღმოსავლეთის მხრიდან საკურთხევლის აფსიდის კედლის სვეტისებური გაგრძელებაა. აღმოსავლეთის ფასადი შემკულია ორი ნიშით. აღწერილი ტიპური ნაგებობის პირველი ნიმუში, რომელიც ქართლში ჩამოყალიბდა, სავსებით დადგენილი მხატვრული სახით, არის სამთავისის ტაძარი. დასავლეთ საქართველოში ჯერჯერობით ცნობილია ამ ტიპის მხოლოდ ერთი ძეგლი – ბედია. ამბროსი ხელაიას 1900 წელს დაუთვალა იერებია ბედიის ტაძარი და შემდეგი შინაარსის წარწერა უნახავს: «წ. ადიდენ ღმერთმან მეფეთა მეფე კონსტანტინე, ძე დავითისა ამენ». მისი აზრით, წარწერა დავით ნარინის ვაჟს კონსტანტინეს (1293-1327) უნდა ეკუთვნოდეს, რომელიც გიორგი მეორე დადიანთან (1345-1384) ერთად გამოხატული ყოფილა ტაძრის ერთ-ერთ კედელზე. ეს წარწერა ადრეც იყო ცნობილი და ამჟამადც ადგილზეა (42ა;176). ამბროსი ხელაიას თქმით, მეთხუთმეტე საუკუნეში ბედიაში აუცილებლად სამრეკლო და შემდეგ მომხდარა მისი რეკონსტრუქცია. დაახლოებით ასეთსავე ცნობას იძლევა მეცხრამეტე საუკუნეში შედგენილი ანონიმური დოკუმენტი – «მოგზაურობა აფხაზეთში», სადაც ნათქვამია: «ბედია კარგი საყდარია, დავით ნარინ მეფის გაკეთებული. სამრეკლოს კედელზე ასე სწერია, ამის გარდა გალატოზის სახელი წერია: სიმონი ერქო».

ბედიის ტაძრის არქიტექტურის შესწავლას განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ა. პავლინოვმა, რომელმაც 1893 წელს გამოაქვეყნა კიდევ ამ ხუროთმოძღვრული კომპლექსის სრულფასოვანი და მრავლისმომცველი აღწერილობა, რომელსაც თან ერთვის საინტერესო ფოტოები. აქვეა მის მიერვე შესრულებული ტაძრის რეკონსტრუქცია და ორნამენტების გრაფიკული ჩანახაზები. ამ მხრივ ნაშრომი განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. ა. პავლინოვოს აღწერილობის მიხედვით, ტაძრის დასავლეთ მხარეს შემორჩენილი იყო ნანგრევები, რომელიც, ალბათ, ღია კარიბჭის როლს ასრულებდნენ.

მისი აზრით, ბედიის დაგეგმარება ძალიან ჰგავს მეათე საუკუნის ბიზანტიური ტიპის საკულტო ნაგებობას. ამასთანავე, მისი გულდასმით შესწავლისას შესამჩნევი ხდება

განსაკუთრებული თავისებურებები, რის გამოც იგი უნდა ჩაითვალოს ბიზანტიური არქიტექტურის განსაკუთრებულ სახეობად. კერძოდ, გარედან მას არ გააჩნია საკურთხევლის შვერილები, ამიტომაც აღმოსავლეთი ფასადი კარგავს საკურთხევლის სამნაწილიან მიშენებებს, რაც სრულიად განსაკუთრებულ იერს ანიჭებს ტაძარს არა მარტო აღმოსავლეთიდან, არამედ ჩრდილო-სამხრეთიდანაც. ორი ნიშა ჰყოფს საკურთხევლის ნახევარწრეს, რითაც ოსტატმა აიცილა კედლის უსაფუძვლო გასქელება. ტაძრის შიდა სახე ბიზანტიურს უახლოვდება, აქ წარმოდგენილია ჯვრის დაგეგმარება, რომლის ჩრდილოეთ და სამხრეთ-დასავლეთი გვერდები იყოფა ორი სართულითა და პატრონიკეებით, რომლებიც ერთმანეთს არ უკავშირდება. საერთოდ, მსგავსი დაგეგმარების ტაძარში პატრონიკეები ერთმანეთთან დაკავშირებულია ღია თაღებით, მაგრამ ბედიში დღეს პატრონიკეები რადგან აღარაა, თაღების მეორე სართული უფუნქციოდაა დარჩენილი.

საკურთხევლის გვერდით ნახევარწრეები გაყოფილია ორ სართულად. პირველ მათგანში თავისუფალი გასასვლელია, მეორე კი შენიღბულია. აქ პატარა შესასვლელი საკმაო სიმაღლეზეა გაკეთებული, რაც საეკლესიო ძვირფასეულობისა და განძეულობის შენიღბული საცავი უნდა ყოფილიყო. გარედან ეკლესია მოპირკეთებულია ფილა ქვაზე შესრულებული ორნამენტებითა და ზოლურებით. მთლიანობაში ტაძარი კოხტა და მოხდენილია. აღმოსავლეთ კედელზე შესრულებულია დიდი ჩუქურთმიანი ჯვარი, რომელიც სარკმლის თავზეა ჩასმული. ჯვრის ბოლოსა და ფანჯრის თამასას შორის შეიმჩნევა მოგვიანო ხანის გადაკეთების კვალი, კარ-ფანჯრების თამასები შესრულების დონით უბრალოა, მაგრამ კოხტა. ტაძრის გუმბათს ჰქონდა 12 წახნაგი და ამდენივე სარკმელი. მოპირკეთებაში ჩართულია წნული მცენარეული ორნამენტი. ყველა ზოლური დამუშავების ხასიათით მოგვაგონებს სირიას და საერთოდ აღმოსავლეთს, მაგრამ ამასთანავე ინდივიდუალური კავკასიური თვითმყოფადობით გამოირჩევა.

ყოველივე აქედან გამომდინარე, პავლინოვი ასკვნის, რომ ბედიის ტაძარი დაგეგმარებითა და შესრულების ხასიათით უნდა მივაკუთვნოთ ქართული

არქიტექტურის ძეგლებს.

გიორგი ჩუბინაშვილის ვარაუდით: ზომებით, კომპოზიციით და დეკორატიული მორთულობით ბედია ვერ მივიდოდა ბაგრატის ტაძართან, მაგრამ კედლის მხატვრობით, ხელოვნების ძვირფასი ნიმუშებითა და შიდა მოკაზმულობით არ ჩამოუვარდებოდა მას, «ვინ იცის, იგი იქნება სჯობდა კიდევ ოდესღაც ქუთაისის ტაძარს».

ბედიის მონასტერი 1894 წლისათვის მოუნახულებია გაზეთ «ივერიის»

კორესპონდენტს. მისი თქმით: «ამ დღეებში შემთხვევით დავათვალიერეთ ერთი დიდებული ნაშთთაგანი ჩვენი წარსულისა ბედიის ტაძარი, თუმცა ჟამთა სიავეს მეტისმეტად დაუზიანებია ეს ტაძარი, მაგრამ თავისი წარსული სიდიადე იმდენად ეტყობა ბედიის ტაძარს, რომ შესვლისთანავე შიგ მოწიწებით ქუდს იხდით და მყისვე განიმსჭვალებით ქრისტიანობრივი და წარსულთა დროთა პატივისცემის გრძნობით. სხვა მრავალ მხატვრობათა შორის, რომელთაგან ზოგი მთლიანად წაშლილია და შებღალულია, განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ბედიის ტაძრის სამხრეთის კედელზედ დახატული თამარ დედოფლის სახე. ჟამთა ვითარების უღმობელს ძალას ამ ყველა ქართველისათვის ერთგვარ პატივისცემს სახელოვან მოღვაწის ნახატისათვისაც დაუსვამს თავისი დაღი. მხრები, პირის სახე და თავი გვირგვინით შემკობილი კარგად დარჩენილა. განსაკუთრებით თვალები და წარბები თითქმის სრულიად უვნებლად არის დაცული დღემდე. მხოლოდ ცალი ლოყა წაშლილია, ცალი ხელის ხუთივე თითი კარგად ჩანს. იქ, სადაც თამარ დედოფალია დახატული, წარწერები შედარებით უკეთესად მოსჩანს ... კარების გარშემო გაყოლებული ხელოვნურად ამოჭრილი ქვები მეტად კარგად არის დაცული ეხლაც ... ტაძარს გუმბათიცა აქვს, მაგრამ გუმბათის თავი (შუაგული) ჩამოცვენილია და დანარჩენიც გამზადებულია ჩამოსაცვენად».

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში აქ არსებული მონასტრის «მესვეურებმა» გადაწყვიტეს «ტაძრის განახლება» და მიზანმიმართულად გაანადგურეს როგორც ძველი გუმბათის, ასევე მოპირკეთების დიდი ნაწილი. ამავე საუკუნის დასასრულს

ბედიის ტაძარი უკვე მცენარეულობით დაფარულ ნანგრევებს წარმოადგენდა, მაგრამ უკეთ იყო დაცული ფასადების საპირე წყობა (იხილეთ ბედიის ტაძრის 1888 წლის ფოტო). ამის შემდეგ ჩამოიშალა გადახურვები, ატმოსფერულმა ნალექებმა გამოიწვია კედლების დეფორმაცია, უკვალოდ გაქრა კედლის მხატვრობის დიდი ნაწილი, ხოლო შემორჩენილი ძლიერ დაზიანებულია.

ტაძრის არქიტექტურასთან ერთად, გვინდა, განსაკუთრებული ყურადღება ბედიის უნიკალურ ფრესკულ მხატვრობაზეც გავამახვილოთ. პირველი მკვლევარი, ვინც ბედიის მხატვრობას მიაქცია ყურადღება, იყო მარი ბროსე. იგი აღნიშნავს, რომ ჩრდილოეთ კედელზე შესრულებულია ქალისა და ახალგაზრდა ყმაწვილის პორტრეტი. მეცნიერმა გამოაქვეყნა აქვე დატანებული წარწერა, სადაც მოხსენიებულია დედოფალი მარეხი, მისი შვილი მანდატურთუხუცესი გიორგი დადიანი. მ. ბროსე ასევე აღნიშნავს, რომ ჩრდილოეთის კედელზე არის წმინდანთა რიგი: მაკარის, თეოდორეს, თომას, მერანის გამოსახულებებით, ხოლო საწინააღმდეგო კედელზე მოჩანს მამაკაცი, გოგონა, ქალიშვილი და ქალი, რომლის მახლობლად წარწერაა «კორდაბ».

დასასრულ, მ. ბროსე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ბედიის მხატვრობა შესრულებულია მეთექვსმეტე საუკუნეში ანტონ იოანისძის მიერ (იგულისხმება ბედიელი მიტროპოლიტი ანტონ ჟვანიძე).

1888 წლის ექსპედიციის დროს ბედიის ტაძარი მოინახულა ა. პავლინოვმაც. იგი აღნიშნავს, რომ შემორჩენილი მხატვრობის მეტი წილი წარმოდგენილია დასავლეთ კედელზე.

ბედიის ტაძრის ფრესკული მხატვრობის სრული და მეცნიერული აღწერილობა ლ. შერვაშიძემ მოგვცა, საიდანაც ვგებულობთ, რომ მთავარ აფსიდაში, ქვედა რეგისტრის მუქ-ნაცრისფერ ფონზე წარმოდგენილი ყოფილა წმინდანთა რიგი, ასომთავრული წარწერებით. ფრაგმენტულად შემორჩა სამი ფიგურა – ორ წმინდანს ჭადრაკულად, ხოლო მესამეს ჯვრებით გაფორმებული მოსასხამები აცვიათ. ხელში მათ ასომთავრული წარწერებით დაფარული გრაგნილები უკავიათ.

ჩრდილოეთ ბემაზე მთელი ტანით გამოსახულია წმინდანთა სტეფანე, ასომთავრული წარწერით: – «(სტე)ფანე». წმინდანთა რიგის ზემოთ მოთავსებული იყო სამების კომპოზიცია, სადაც ზუსტად განირჩევა თხელი ხაზებით შესრულებული არცთუ ისე დიდი ფიგურები. საკურთხევლის ქვედა ნიშაში, მოლურჯო მონაცრისფრო ფონზე შემორჩენილია დიდი შარავანი.

ჩრდილოეთის კედელზე, სადიაკვნოსთან ახლოს, წარმოდგენილია საშუალო ასაკის მამაკაცი მოგრძო წვერით, გვირგვინითა და სამეფო მოსასხამით. მას მარცხენა ხელი სავედრებლად ზეალმართავს, მარჯვენაში კი გუმბათიანი ტაძრის მოდელი უკავია. აქვე შემორჩენილია წარწერა, სადაც საკუთარი სახელი «ბაგრატ» იკითხება.

ამდენად, აქ გამოსახული პირი საქართველოს მეფე ბაგრატ მესამე უნდა იყოს, რომელსაც, როგორც ბედიის მაშენებელს, ხელში ტაძრის მისეული მოდელი უჭირავს. მეორე, უფრო სწორკუთხა ველზე, გამოსახულია ორი ფიგურა: – ქალი გვირგვინით, რომელსაც მხრებზე ჩამოშვებული თეთრი მოსასხამი აცვია. მის წინ პატარა მოზარდი დგას. ორივე ფიგურა, ისევე როგორც ბაგრატ მესამე-სა, მიმართულია

საკურთხევლისაკენ მლოცველის ტრადიციულ პოზაში. აქვე შესრულებულია 5 სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, სადაც მოხსენიებულია დედოფალთდედოფალი მარეხი და მანდატურთუხუცესი გიორგი დადიანი.

ჩრდილოეთ კედელზე, სადაც წარწერები კიდევ უფრო ცუდადაა წარმოდგენილი, ვიდრე სამხრეთისაზე, შემორჩენილია საკურთხევლისაკენ ლოცვით მიმართული ოთხკაციანი ქტიტორთა რიგი, სადაც ყველაზე ბოლოს ქალი დგას, რომელსაც თავზე თეთრი, გრძელი მანდილი ახურავს. მასთან იკითხება წარწერა «ოდაბ» (ბროსეს აზრით, «კორ(ო)დაბ»). მის წინაა შუახნის მამაკაცი, საკურთხეველთან უფრო ახლოს მოზრდილი ყმაწვილია, ხოლო ამ რიგის თავში ახალგაზრდაა წარმოდგენილი.

შალვა ამირანაშვილი შემორჩენილი წარწერების წაკითხვის საფუძველზე ასკვნის, რომ რიგის თავში მდგარი ახალგაზრდა მხატვართუხუცესია. რენე შმერლინგი კი ფიქრობს, რომ იგი წარმოდგენილი ოჯახის უფროსი ვაჟიშვილია და წარწერას მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებში გავრცელებულ საკუთარ სახელად – «კახაბერ»-ად –

კითხულობს.

ოთხივე ქტიტორს ხელები ერთნაირად აქვს ზეაპყრობილი, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათი მოძრაობა მოსაწყენი ერთფეროვნებისგან შორსაა, რადგან ფიგურები სხვადასხვა სიმაღლისაა და ხელებიც მოთავსებულია სხვადასხვა დონეზე. ოსტატის ცდა, წარმოედგინა ოთხივე ფიგურა მხატვრულ ერთიანობაში, იქიდანაც ჩანს, რომ ქტიტორების ტანსაცმლის ფერები მეორდება. მოყავისფრო-წითელი ზედა სამოსი და მწვანე, ქვედა ტანსაცმელი მამაკაცებს და ახალგაზრდას მოსავს, ხოლო მწვანე ზედა და წითელი ქვედა სამოსი ქალსა და ყმაწვილს. საინტერესოა, რომ ფონი, სადაც ბაგრატ მესამე-ის გამოსახულებაა წარმოდგენილი, ისეთივე მოლურჯო-მონაცრისფროა, როგორც მოპირდაპირე კედელზე, ხოლო დედოფალ მარებისა და გიორგი დადიანის ფონი განსხვავებულია.

რეგისტრის ზემოთ, ქტიტორების თავზე, როგორც ჩრდილოეთ, ისე სამხრეთ კედელზე შესრულებულია ჰორიზონტალური ზოლი, სადაც ჩახატულია ექვსი მედალიონი წმინდანებით. ეს ზოლი, როგორც შემორჩენილი მხატვრობიდან ჩანს, სამსხვერპლოსა და სადიაკვნოს კედლებსა და აფსიდების ბემაზე გადიოდა.

ჩრდილოეთის კედელზე, ზემოხსენებული ზოლის ზემოთ, წარმოდგენილია ორი კომპოზიცია: «ქრისტე და სამარიტელი ქასთან» და «ბრმის განკურნება». ტიპმანზე კი მაკურთხებელი ქრისტე ემანუელი. ცოტა უფრო მაღლა მოთავსებულია წრეში ჩახატული ცვილისფერი ჯვარი მოყავისფრო ფონით. იგი მდიდრულადაა მორთული წითელი და ლურჯი ძვირფასი ქვებით. ამ წრეს ორივე მხრიდან მჭიდროდ ეკვრის პეტრესა და პავლეს შარავანდი. წმინდანების გამოსახულება მხოლოდ წელსზემოთაა შემორჩენილი, პეტრეს ხელში უჭირავს ორი დიდი გასაღები.

ჩრდილოეთის კედელზე, მედალიონების ზოლის ზემოთ, სარკმლის ადმოსავლეთ მხარეს ფრაგმენტულად განირჩევა კედლების მდიდრული მოხატულობა. აქ გამოსახული ყოფილა «სერობა სიმონთან». როგორც რენე შმერლინგი აღნიშნავს, სამსხვერპლოს შესასვლელის თავზე ყოფილა მაკურთხებელი ქრისტეს გამოსახულება, ხოლო სადიაკვნოს შესასვლელის ზემოთ ღმრთისმშობელი

გამოუხატავს ოსტატს (1890 წლისათვის მხატვრობის კვალი აღარ შეიმჩნეოდა). ძალიან ცუდადაა დაცული მხატვრობა დასავლეთის კედელზე. აქ შემორჩენილია მხოლოდ კარების მარჯვნივ და მარცხნივ გამოსახული ორ-ორი პირი. მარჯვნივ მდებარე წყვილი გვირგვინებითა და მდიდრული საიმპერატორო ტანისამოსით შემოსილი კონსტანტინე და ელენა. მათ შორის დიდი ჯვარია მოთავსებული. წარმოდგენილი წყვილიდან მარცხნივ, ძნელად გასარჩევი კონტურები და შარავანდებია შემორჩენილი.

დასავლეთის შემოსასვლელ ტიპმანზე წარმოდგენილია მარიამ ღმრთისმშობლის წელსზედა გამოსახულება. ამავე შემოსასვლელის გვერდით მკრთალად მოჩანს ორი ფიგურა, ხელში ჯვრებით, მათზე განირჩევიან ძვირფასი ქვებით მორთული ენქერები. ნ. ტოლმაჩევსკაია თავის მიერ ნანახი ფრაგმენტების მიხედვით ასკვნის, რომ აქ «საშინელი სამსჯავროს» სცენა იყო.

დასავლეთის შემოსასვლელზე ფრაგმენტულად შემორჩენილია აბჯარასხმული ანგელოზის ფიგურა. მისი შემტევი პოზა შემართული ხმლით, მოძრაობის მიმართულება და ადგილმდებარეობა გვაფიქრებინებს, რომ აქ ღმრთისმშობლის მიძინების ფრესკა იყო. მხატვრობის ეს ფენა მეთხუთმეტე საუკუნეში უნდა შეექმნათ. უმნიშვნელო ფრაგმენტებია შემორჩენილი სამხრეთის გუმბათქვეშა ბოძის საკურთხევლისპირა კედელზე, სადაც განირჩევა შარავანდი, ხოლო ცოტა უფრო მაღლა წმინდა რაინდის ფიგურაა, რაც მისი მოსახამიდან ჩანს.

სამხრეთის კედელზე შემორჩენილი მხატვრობიდან ცხადია, რომ ოსტატი ქმნიდა რა ფრესკულ მხატვრობას, მკაცრად ითვალისწინებდა ჰორიზონტალურობის პრინციპს. ამიტომ, ცდილობდა მხატვრობა მიესადაგებინა და ორგანულად შეერწყა იმ დროს არსებული არქიტექტურისათვის.

რენე შმერლინგმა ბედიაში არსებული მხატვრობა ქრონოლოგიურად 3 ეტაპად დაყო: პირველი. მნიშვნელოვანი წილი მეთერთმეტე საუკუნისაა და მხატვრობის ამ ფენას განეკუთვნება: სამხრეთის კედელზე – ბაგრატ მესამის პორტრეტი, ჩრდილოეთის კედელზე – ოთხი ქტიტორის გამოსახულება და წმინდანები საკურთხეველში.

მეორე. მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეების ფრესკებია: «სამების სცენა», ზოლები მედალიონებით, «ქრისტე და სამარიტელი», «ბრმის განკურნება» და ასევე დასავლეთის კედლის მხატვრობა.

მესამე. ფენა, რომელიც მეთოთხმეტე-მეჩვიდმეტე საუკუნეებით თარიღდება და მას მიეკუთვნება დედოფლისა და ახალგაზრდის ფიგურები და სამხრეთის კედლის მხატვრობის ფრაგმენტი.

ეს დათარიღება თითქმის არ იწვევს ეჭვს, რადგან ემყარება პალეოგრაფიულ მასალებსაც.

ბედიის ტაძარში მოდელით ხელში ზაგრატ მესამ-ის პორტრეტის არსებობა ხაზს უსვამს მის პიროვნებას, როგორც ტაძრის მამულებლისას, რაც თავისთავად გვაფიქრებინებს, რომ პორტრეტი მეფის სიცოცხლეშივე შესრულდა. ეს იმითაც დასტურდება, რომ ტაძრის მშენებლობის დამთავრებისთანავე დაგეგმილი იყო მისი მოხატვა და უხეშადაა მოპირკეთებული როგორც თაღები ასევე კედლები.

ზაგრატ მესამ-ის პორტრეტმა ჩვენამდე ძლიერ დაზიანებულმა მოაღწია. ძირითადად შემორჩა მისი ზედა ნაწილი, ისიც ძალიან ფრაგმენტულად, გარდა ამისა, მასზე შეიმჩნევა განახლების კვალი, თუმცა მაინც იკვეთება მეფის გარეგნობის თავისებურებანი.

ზაგრატის სახე რამდენადმე წაგრძელებულია, რასაც აძლიერებს მოგრძო წვერი, დიდი და ფართოდ გაშლილი თვალები, სწორი და თხელი ცხვირი.

თუ მეფის პორტრეტში სახეს განახლების კვალი ეტყობა, ტანსაცმელი პირველადი სახითაა შემორჩენილი. ზაგრატის ლორონი დაგვირგვინი მდიდრულადაა შემკული ძვირფასი ქვებითა და მარგალიტებით. იგი შედგება მანტიისა და ფართო სარტყლისაგან. ამ ტიპის ლორონები გვხვდება გელათის მთავარი ტაძრის მეფეთა გამოსახულებებშიც, თამარ მეფის ოთხივე პორტრეტზე და ბიზანტიურ ძეგლებში, მაგალითად, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერებში, თუმცა ფრესკის დათარიღებისას ლორონის ფორმა ვერ გამოგვადგება, რადგან არც ქართულ და არც ბიზანტიურ ძეგლებში მათი გამოყენებისას დაცული არაა რაიმე ქრონოლოგიური

კანონზომიერება. თავად ტანსაცმლის მოყვანილობას მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ფრესკა მეათე საუკუნეშია შესრულებული.

ნ. ტოლმაჩვესკაია ბედიის მხატვრობის შესწავლამ მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ფრესკების ნაწილი მოგვიანებით განახლდა. მაგალითად, «სამების» კომპოზიციის ნაწილი, «სამარიტელთან საუბარი», სადაც სამარიტელის მოსასხამი მეთოთხმეტე საუკუნისათვის დამახასიათებელი სტილითაა შესრულებული. ამ პერიოდსავე განეკუთვნება «სიმონთან სერობის» ფრაგმენტიც.

ეს ფრესკები კოლორიტით, მუქი მწვანე და მოყავისფრო ტონით, ტანსაცმლის ნაკვეცების ხასიათით, კომპოზიციის კანონიკურობით, მეცამეტე საუკუნის დასასრულს ან მეთოთხმეტე საუკუნეს უნდა მივაკუთვნოთ. სამხრეთის კედელზე, ეტიტორთა შორის მეცამეტე საუკუნის მოღვაწეების: დედოფალ მარეხისა და მისი მცირეწლოვანი ვაჟის გიორგი დადიანის არსებობაც გამოთქმულ მოსაზრებას აძლიერებს.

ტაძრის მეთერთმეტე საუკუნით დათარიღებული მხატვრობის ძირითადი ნაწილისათვის დამახასიათებელია ნათელი კოლორიტი, დომინირებს ხასხასა ოქროსფერი, შარავანდების ნათელი ჟანგისფერი, მსუბუქი და ოდნავ შესამჩნევი შუქრდილები შუბლზე, ყელსა და ლოყებზე. სახეთა მსგავსი გამოსახვა ჯერ კიდევ ვერ ატარებს მოძრაობისათვის დამახასიათებელ დინამიკურობას.

6. ბედიის საეპისკოპოსოს როლი ქართული კულტურისა და ხელოვნების განვითარებაში

ბედიის საეპისკოპოსოს, როგორც კულტურის, ქრისტიანობისა და განათლების კერას, ცხადია, ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

ბიზანტიის იმპერიის შესუსტების პირობებში საქართველოს მესვეურებმა სცადეს ისეთი დიდი მნიშვნელობის ფაქტის განხორციელება, როგორც იყო ლიხთ-იმერეთში ბერძნული ქრისტიანობის შეცვლა ქართული ქრისტიანობით. სწორედ ამ მიზნით ძიღანევის საეპისკოპოსო ბედიაში გადმოუტანიათ.

ბედია იყო ქართული ჭედური ხელოვნების საუკეთესო კერა. გიორგი ჩუბინაშვილის

აზრით, ბედიის ბარძიმს «ახასიათებს ეპოქის მხატვრულ დადგენათა გარდამავლობა, გარდამავლობა საკუთრივ სკულპტურული მონუმენტალობის გამომხატველობის ძიების მიმართულებით ... ბედიის ბარძიმი უმნიშვნელოვანესი რგოლია იშხნის ჯვარსა (973 წ.) და მარტვილის ჯვარს (მეთერთმეტე საუკუნის შუა წლებში) შორის. ის გზად და ხიდად ედო ამ ორი მატერიალური კულტურის ძეგლს და მამასადაძმე, ეროვნული ჭედური ხელოვნების განვითარებასაც».

ბედიის ბარძიმზე დეკორატიული ამოცანებიც სხვაგვარადაა გადაწყვეტილი. ლითონზე პლასტიკის ადრეული ექსპონატებისაგან განსხვავებით, ოსტატი პლასტიკურ-დეკორატიულ სისტემას ქმნის, რიტმულად განაწილებული თაღებისა და მათ ზემოთ გავლებული თაღების უწყვეტი ზოლით.

ქართული ჭედური ხელოვნების განვითარების ისტორიაში ბედიის ბარძიმი მეათე საუკუნის ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ნიმუშია.

ცნობილი ყოფილა ბედიის მეორე ბარძიმიც (იგი, სამწუხაროდ, დაიკარგა), რომლის ფოტო არსებობს. მასზე გამოსახული ღმრთისმშობელი ძირითადი ტიპისაგან, ე. ი. ვედრების პოზისაგან, განსხვავდებოდა. ამიტომაც, ღმრთისმშობლის ეს სახე იყო ორიგინალური და გამოირჩეოდა «გამოცხადების» იშვიათი გამოსახულებით. ვლადკერნის (ბედიის) ღმრთისმშობელი დადიანების უმთავრესი ხატი იყო და იგი დიდი პატივით სარგებლობდა მთელ საქართველოში.

ბედიის მონასტერს ჰქონდა საკუთარი წიგნსაცავი. მეთექვსმეტე-მეჩვიდმეტე საუკუნეებში აქ მოღვაწეობდნენ: ამბროსი კარგარეთელი, საბა ნაფოტაძე, სიმონ გიორგაძე. მათ გადაუწერიათ ბედიის ორტომიანი გულან.

ბედიელ მიტროპოლიტს გერმანე ჩხეტიძეს შავშეთიდან ჩამოუყვანია გაბრიელ ლომსაძე. ბიბლიოფილი ყოფილა მთავარეპისკოპოსი ანტონ ჟუანისძე.

შესრულების მაღალი დონით გამოირჩევა ბედიის საკურთხევლის ფილის ფრაგმენტი. ქვის თეთრ ფილაზე წარმოდგენილია წმინდა გიორგის რელიეფური გამოსახულება. იგი თავისი მხატვრული სტილით უახლოვდება სამწევრისის, მარცემისა და სალხინოს რელიეფურ ფილებს.

აქ გამოსახულია ცხენზე ამხედრებული წმინდა გიორგი, რომელიც მახვილით გამირავს კერპთაყვანისმცემლობის სიმბოლოს – მიწაზე დანარცხებულ მეფე დიოკლიტიანეს. ცხენი გამოსახულია პროფილით, ჰაერში ატყორცნილი და უკან გაშვერილი ფეხებით, თითქოს ყალყზე შემდგარი ნავარდობს. უკან გადახრილი მხედარი მყარად ზის უნაგირზე. მას აღვირი მარჯვენა ხელში უჭირავს, ხოლო მარცხენით გრძელი ჯვრით დასრულებულ შუბს ფლობს. მხედარს თავს შარავანდი უმშვენებს, თმები შეჭრილი აქვს მოკლედ, კაბა კი მუხლებს უფარავს ისე, რომ მაღალყელიანი წაღები მოუჩანს. ზურგს უკან გაშლილია მოსასხამი.

დიოკლიტიანე წევს გულადმა, ცხენის ფლოქვებზე. ფეხებგაშლილს მაღალი უქუსლო წაღები აცვია, მას თავზე საკმაოდ მაღალი, ქუდის მსგავსი გვირგვინი ახურავს. ამ სიუჟეტის საქართველოში გავრცელებული რედაქციის თანახმად, დიოკლიტიანეს ხელი ჩაუჭიდია შუბისათვის და ცდილობს, იგი აიცდინოს.

ბედიის ფილის კომპოზიციაში შეიმჩნევა სცენის გადმოცემის ახალი მხატვრული გზები: დინამიკურად მონავარდე ცხენი, უნაგირზე მყარად მჯდარი მხედარი მეტყველებს შემსრულებელი ოსტატის მაღალმხატვრულ დონეზე. ბედიის რელიეფი კარგად ასახავს, თუ როგორი წარმატებით დასძლიეს ქართველმა ოსტატებმა მათე საუკუნეში გავრცელებული სტატიკურობა და შებოჭილობა სკულპტურული გამოსახულების შესრულებაში.

ბედიის მეორე რელიეფიც განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. დამუშავების მხრივ ფილა სრულად აუთვისებია ოსტატს, რაც დარჩენილი ცარიელი სივრცის ნიშებით შევსებაში გამოიხატება. შვიდი ნიშიდან ხუთი მოთავსებულია ქვის ძირში, ორი კი მარცხნივგამოსახული ანგელოზის ფეხებზე. სცენაზე, ჩვენი აზრით, წარმოდგენილია წმინდა სამება, რომელშიც ცენტრალური ადგილი თაღებზე მდგარ მამა ღმერთს უჭირავს, მას ორივე ხელი მაღლა აღუპყრია, ტანზე ხშირნაკეცებიანი კვართი აცვია, რომელსაც ომფორი ამშვენებს, ომფორზე ჯვრებია შესრულებული. მამა ღმერთის ფიგურა გამოირჩევა ზომით, ლამაზი კვართით, გულმკერდზე გამოსახული დიდი ჯვრით. მის მარჯვნივ დგას ძე ღმერთი, რომელსაც ხელში

საცეცხლური უჭირავს, უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სცენაზე განსაკუთრებული გემოვნებითაა შესრულებული სამივე ჰიპოსტასის ტანსაცმელი. უბრალო პარალელური და ურთიერთგადამკვეთი ჭრილები ქმნიან ტანსაცმლის საოცრად ბუნებრივ ნაკვეცებს, რაც მთელი სცენის თავისებური გაფორმებაა. მაცხოვარს, ისევე როგორც მამა ღმერთს, თავს შარავანდი უმშვენებს.

აქ სულიწმიდა ანგელოზის სახითაა წარმოდგენილი. სამწუხაროდ, მხოლოდ მისი ტანი და ფრთის კუთხე მოსჩანს, დანარჩენი ნაწილები კი მოტეხილია. რელიეფის დიდი ნაწილი შესრულებულია ქვის სიბრტყეში ჩაჭრით, ორნამენტაციაში გეომეტრიული სახეებისაკენ მიდრეკილება კარგად შეიმჩნევა. სცენა შესრულების მანერითა და ჭრის ტექნიკით შეიძლება რამდენიმე ნაწილად დავეყოთ. ოსტატი აქ, ძირითადად, გვთავაზობს ღარებს, წრეწირებსა და სვირინგებს. ორნამენტაცია ძირითადად მამა ღმერთის ომფორზეა წარმოდგენილი, სადაც ძირითადი ადგილი გეომეტრიულ ფიგურებს უჭირავს. მთავარი თაღი, რომელიც ლივლივებისაგან შედგება, იმპოსტებს ეყრდნობა. სამივე ჰიპოსტასი წარმოდგენილია მთელი სხეულით, მამა ღმერთი და ძე ღმერთი დამჯდარი ტანისაა, სულიწმიდა კი უფრო თხელია, მამა ღმერთი გრძელი სახისაა და მასაც, როგორც მაცხოვარს, წვერი აქვს. ზემოთქმული მხოლოდ მცირე ნაწილია იმ ეროვნული საგანძურისა, რაც ბედიის ეპარქიაში შექმნილა, მაგრამ თვალის ერთი გადავლებაც ცხადყოფს, რომ ამ საეპისკოპოსომ განსაკუთრებული როლი შეასრულა ქართული კულტურისა და ხელოვნების განვითარების საქმეში.

მოქვის საეპისკოპოსოს ისტორია

1. მოქველ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

მოქვი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საეპისკოპოსო იყო არა მარტო ოდიშში, არამედ საქართველოში, მაგრამ მოქველ ეპისკოპოსთა შესახებ ჩვენამდის მოღწეული ცნობები მეტად მცირეა.

ჩვენთვის ცნობილი პირველი მოქველი ეპისკოპოსი ამავე ტაძრის სამრეკლოს წარწერაში მოიხსენიება. თავად სამრეკლო მეთხუთმეტე საუკუნეშია აგებული,

მაგრამ წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნებით უფრო ადრეულია, ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ იგი აქ გვიანაა ჩაშენებული. წარწერას თედო ჟორდანიამ 1890 წელს მიაკვლია ტაძრის ნანგრევებში. წარწერიანი ფილის ადგილსამყოფელი ამჟამად უცნობია.

გიორგი ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოთეკაში ინახებოდა ამ წარწერის ფოტონეგატივი მინაზე, სადაც ნათქვამია:

«ყ(ოვლა)დ წ(მიდა)ო ლ(მრ)თ(ი)ს-
მშ(ო)ბელო, მეოხ და მფარვ(ე)ლ ექ-
მ(ენ) გ(რი)გ(ო)ლი მ(ო)ქ(უე)ლ
მ?აგ?ძნის ძესა».

წარწერაში მოხსენიებულ გრიგოლ მოქველის სახელს ვალერი სილოგავა სხვანაირად კითხულობს და მიიჩნევს, რომ აქ მოქველის მაგივრად მ(ი)ქ(აე)ლ წერია. თუმცა წარწერის აღმომჩენი თედო ჟორდანია ფიქრობს, რომ აქ მოქველი წერია.

სულ ახლახან პროფესორმა ვ. სილოგავამ წარწერა ახლებურად გაშიფრა და მისი ბოლო სტრიქონი შემდეგნაირად ამოიკითხა: «გ(რი)გ(ო)ლი მ(ო)ქ(უე)ლ მ(თავარეპისკოპოსს)ა გ(უ)მ(ა)ნისძესა».

მოქველი გრიგოლ მაგნიძის ძე (იგივე გუძანისძე) სხვა ისტორიული წყაროებით უცნობია, წარწერა კი, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, მეთორმეტე საუკუნით თარიღდება, აქედან გამომდინარე, ამ იერარქის მოღვაწეობაც დაახლოებით მეთორმეტე საუკუნით უნდა განისაზღვროს.

შემდეგი წყარო, რომელიც გვაძლევს ინფორმაციას მოქველი ეპისკოპოსის შესახებ, გახლავთ მოქვის სახარება, სახარების ბოლო ფურცელზე არის ღმრთისმშობლის სურათი, რომლის წინ დაჩოქილია და მასვე ევედრება მოქველი მთავარეპისკოპოსი დანიელი. წარწერაში ნათქვამია: «დანიელ მიქველ მთავარეპისკოპოზი».

როგორც ექვთიმე თაყაიშვილი შენიშნავს, მოქვის სახარება გადაწერილია 1300 წელს დანიელ მოქვის მთავარეპისკოპოსის თაოსნობით. მოქვის სახარების მაღალი მხატვრული დონე ნაწილობრივ მაინც მეტყველებს როგორც დანიელ მოქველის, ასევე საეპისკოპოსოს მნიშვნელობაზე. ამდენად, უნდა ჩაითვალოს, რომ დანიელ

მთავარეპისკოპოსი მოქვეში მოღვაწეობდა მეთოთხმეტე საუკუნის დასაწყისში, 1300 წლის ახლო პერიოდში.

იმავე სახარების მინაწერი გვაძლევს ინფორმაციას კიდევ ერთი მოქველის შესახებ. მინაწერში ნათქვამია: «მოქვისაჲ ღმრთისმშობელოჲ შეიწყალე სული თქუენ წინ მღევისაჲ მოქველ მთავარეპისკოპოზისაჲ აბრაჰამისაჲ, ამენ». ლუკა მახარებლის სურათის პირველ გვერდზე იმავე ხელით წერია: «მთავარეპისკოპოზსა მოქველსა აბრაჰამს შეუნდოს ღმერთმა, ამენ და ამენ».

თედო ჟორდანიას აზრით, აბრაჰამ მოქველი დანიელის შემდგომი ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო. ჩვენ დანიელ მოქველის შესახებ სხვა წყაროები არ გაგვაჩნია, ამიტომ ვთვლით, რომ იგი მეთოთხმეტე საუკუნის პირველი ნახევარში მოღვაწეობდა. აბრაჰამთან დაკავშირებული მინაწერების წაკითხვისას, საინტერესო დეტალს მიაქცია ყურადღება თ. ჯოჯუამ. ერთ-ერთ მინაწერში მოქველი მთავარეპისკოპოსი მოხსენიებულია, როგორც ამბრია. მეცნიერი მიიჩნევს, რომ იგი აბრაჰამისაგან განსხვავებული პირია და მასთან გაიგივება დაუშვებელია, რადგან აბრაჰამი და ამბრია სრულებით სხვადასხვა სახელებია. გარდა ამისა, ამბრიას მინაწერი სულ სხვა კალიგრაფიითა შესრულებული (138ბ;48).

სამწუხაროდ, საკმაოდ ძნელია ამბრიას მოღვაწეობის დათარიღება, რადგან ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი სიტყვა შესაბამისი კოლოფონის პალეოგრაფიას ეკუთვნის, რაც შემდგომი კვლევა-ძიების საქმეა. თუმცა ძალიან პირობითად შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი ალბათ ხელნაწერის შექმნიდან ახლო პერიოდში, ანუ მეთოთხმეტე საუკუნის პირველი ნახევარში მოღვაწეობდა.

ჩვენთვის აქამდე უცნობი მოქველი ეპისკოპოსის, ლუკა ოძრხელის სახელს მიაკვლია თ.ჯოჯუამ. მეცნიერმა მისი ხუთი მინაწერი მეთორმეტე საუკუნის გარეჯული კრებულის (მეხუთე EN.4-ის) აშიებიდან ამოიკითხა. მინაწერებში ნათქვამია: «ცოდვილი მოქული ოძრჯელი ლუკა გვედრებით, ვინცა ამა წიგნსა მიემთხუენეთ, ჩემთვის შენდობა ბრძანეთ, მოქულისათვის ვინცა შენდობა ბრძანოთ, ღმერთმან შეგინდოს თქუენცა და მოქულსა ოძარ-ყოფილსა ლუკას ღმერთმან შეუნდვნეს».

მინაწერებს მეცნიერი 1363 წლით ათარიღებს და სავსებით დამაჯერებლად ასაბუთებს, რომ იგი წარმომავლობით ციხე-ქალაქ ოძრხის ფეოდალურ სახლს ეკუთვნოდა და მინაწერში დადასტურებული «ოძრჯელ»-იც უფრო მის გვარს წარმოადგენდა ვიდრე სასულიერო წოდებას. ამდენად, ლუკა, აბრაჰამის შემდეგ ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო და იგი 1363 წლის ახლო პერიოდში მოღვაწეობდა. მოქველი ეპისკოპოსის რომანოზის შესახებ ცნობას გვაძლევს ე. წ. თოფურიძეთა სიგელი. დოკუმენტის შესწავლისას თედო ჟორდანიამ გამოთქვა მოსაზრება, რომ «ამ სიგელს ბევრი ნიშნები აქვს იმისი, რომ იგი ანუ ყალბია და ანუ იმერთა მეფეს ალექსანდრე მეორე-ს უნდა ეკუთვნოდეს». ჩვენი აზრით, თოფურიძეთა სიგელი ალექსანდრე პირველი დიდის (1412-1442) დროს გაცემული უნდა იყოს. აქ მოხსენიებული ივანე სამცხის ათაბაგია, რომელმაც 1415 წელს მეფე ალექსანდრეს წინააღმდეგ გაილაშქრა, შემდეგში კი დამარცხებულმა პატიება ითხოვა და მეფეს ერთგულება შეჰფიცა (ივანე ათაბაგი 1444 წელს გარდაიცვალა). აქვე მოხსენიებული კათალიკოზი ალექსანდრე დიდის თანამედროვე დავით მეორე (1426-1430) ან დავით მესამე (1435-1439) უნდა იყოს.

ჩვენს მოსაზრებას ის ფაქტი ადასტურებს, რომ სიგელში მეფე ალექსანდრე «... ლიხთ-ამერთა და ლიხთ იმერთა ... ორთავენ: ოქროს ტახტზედ მჯდომარისა: და ღმრთივ გვირგვინოსანის და ყოვლისა ხმელეთისა მპყრობელობა მქონებელთად» მოიხსენიება. ასეთი ტიტულატურა კი ერთიანი საქართველოს მეფის კუთვნილება იყო და ალექსანდრე პირველი დიდის მიერ გაცემულ სხვა სიგელებშიც (1413 წ. 1419 წ. 1424 წ.) ფიქსირდება, სადაც იგი თავს «ორსავე სამეფოს მტკიცე მპყრობელს» უწოდებს. გარდა ამისა, სიგელის მამტკიცებელთა შორის მაწყვერელის, მცხეთელის, მოქველის, ჭყონდიდელის, დრანდელის მოხსენიება აშკარად მიუთითებს, რომ დოკუმენტი მეთხუთმეტე საუკუნის 60-70-იან წლებზე ადრეულ პერიოდშია შექმნილი, რადგან აღნიშნულ წლებში საქართველოს სამეფო უკვე დაშლილია და სამცხის სამთავრო, ისევე როგორც სამეგრელო, ცალკე ერთეულადაა ჩამოყალიბებული. ამიტომაც ფაქტია, რომ ამ პერიოდში იმერეთის მეფე

ნაკლებმნიშვნელოვანი დოკუმენტის შემუშავებისას ვერ მოიხსენიებდა იმ პირებს, რომლებზეც რეალური ძალაუფლება არ გააჩნდა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, თოფურიძეთა სიგელი საქართველოს ერთიანი მეფის ალექსანდრე პირველ-ის დროს გაცემულად უნდა ჩაითვალოს და, შესაბამისად, რომანოზ მოქველიც ამ პერიოდში მოღვაწეობდა, ე. ი. დაახლოებით მეთხუთმეტე საუკუნის პირველი ნახევარში.

დოკუმენტი პირველად 1891 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა გამოაქვეყნა და იგი ალექსანდრე პირველ-ის ზეობის წლებით დაათარიდა. თედო ჟორდანიას მოსაზრება საბუთის ნაყალბეობის შესახებ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ გაიზიარა.

საინტერესო ცნობას მოქვეში მოღვაწე ეპისკოპოსის შესახებ გვამღწევს ოლარი, რომლის წარწერები გამოაქვეყნა თედო ჟორდანიამ. იგი ილორის ტაძრიდან ჩამოუტანია ამბროსი ხელაიას. «ოლარი სიგრძით ექვსი არშინია და სამი გოჯი, მთლად ოქრო-ვერცხლისა და აბრეშუმის ძაფებით ნაკერია დიდის ხელოვნებით, გამოსახულია საუფლო დღესასწაულის ხატები».

ჩვენთვის საინტერესო ნივთზე ამოქარგულია რამდენიმე წარწერა, მათ შორის:

1. «ქ:ერისთავსა:მანდატორთ:უხუცესს დადიანსა:

მამიასა:და:თანა:მეცხედრესა:მისს:დედოფალ:დეუფალსა

სა:ელენეს:შ?დს ღ?ნ ,ა?ნ»

2. «ამა:ომფორსა:მომჭირენესა:მოქველ-დრანდელ

მთავარ-ეპისკოპოსსა:ელიასა:შ?ს:ღ?ნ:

დედა-მამათა:მისთა:შ?ნ:ღ?ნ:(მშო)ბლისი ბაბახის

(ძესა)შ?სღ?ნ:და:მეუღლესა მისსა:შ?სღ?ნ

«ქ. ერისთავთ-ერისთავსა დადიანსა ლიპარიტს და

თანამეცხედრესა დეუფალ დაუფალსა თამარს

შეუნდოს ღმერთმან, ამენ» (33).

მართალია, წარწერაში მოხსენიებული მოქველ-დრანდელი მთავარეპისკოპოსი ელია სხვა ისტორიული წყაროებით უცნობია, მაგრამ ცნობილია მასთან ერთად

მოხსენიებული დანარჩენი პირები. აქ მოხსენიებული მამია სამეგრელოს მთავარი მამია მეორე დადიანი (1396-1414) უნდა იყოს, ლიპარიტი კი მისი შვილი, რომელიც 1414-1470 წლებში დადიანობდა. აქედან გამომდინარე, რადგან მამა-შვილის სახელი ცოცხლადაა ნახსენები, ოლარი მამის სიკვდილამდე, ანუ დაახლოებით 1414 წლამდეა შეკერილი. ფაქტია, რომ ელია მთავარეპისკოპოსიც ამ პირების დროს, 1414 წლის ახლო პერიოდში, მოღვაწეობდა.

მოქვის სახარების კიდევ ერთი მინაწერი გვაძლევს ცნობას მოქველი ეპისკოპოსის ფილიპე ჩხეტიძის შესახებ. მინაწერში ნათქვამია: «სულსა მოქველ მთავარ ეპისკოპოსსა ჩხეტიძესა ფილიპესა შეუნდოს ღმერთმა ამენ».

ექვთიმე თაყაიშვილი მინაწერის აღწერისას განმარტავს, რომ იგი უფრო გვიანი ხელით და სხვა მელნითაა დაწერილი. აქედან გამომდინარე, ძნელია ილაპარაკო ფილიპე ჩხეტიძის მოღვაწეობის წლებზე, მით უფრო, რომ არ გაგვაჩნია არავითარი სხვა წყარო. მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რადგან მინაწერი უფრო გვიანი ხელითაა დაწერილი, შეიძლება ფილიპეს მოღვაწეობა მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეთა მიჯნით დათარიღდეს.

შედარებით მეტი და მრავლისმომცველი წყაროები გაგვაჩნია მოქველი ეპისკოპოსის ეფვთჳმე საყვარელიძის შესახებ. მარტვილის მონასტრის მეტაფრასის მინაწერში ნათქვამია: «ღმერთო, ტკბილო და მრავალთა მოწყალეო, და ყოვლად წმიდაო მოქვისა ღმრთის მშობელო, მე მოქველ მთავარეპისკოპოზმან ეფვთჳმე საყვარელიძემან დავაწერინე ესე სულთა განმანათლებელი მეტაპრასი და შემოგწირე სახსრად და საოხად სულისა ჩემისათა».

ცნობები ეფვთჳმეს შესახებ დაცულია ასევე გელათის ხუცურ დიდ ხელნაწერებში: «ქრისტე, შეიწყალე მოქველ მთავარეპისკოპოსი ეფთჳმე». 1028-ე ფურცელზე – «უფალო იესუ ქრისტე, ღმერთო, შეეწიე და აცხოვნე მოქველ მთავარეპისკოპოსი ეფთჳმი საყვარელიძე ყოველსა ჟამსა», 1048-ე ფურცელზე – «ადიდენ უფალო ... მოქველ მთავარეპისკოპოსი პატრონი ეფთჳმი საყვარელიძე და ნუ უზამ მტერთა გულისასა», «მოქვისა ღმრთისმშობელო, მე მოქველ მთავარეპისკოპოსმან ეფთჳმი

საყვარელიძემან დავაწერინე ესე ... მეტაფრასი და შევსწირე (მოქვეს)».

ეფთვმე საყვარელიძე მოიხსენიება ერთ-ერთი გულანის მინაწერშიც, ოღონდ უკვე როგორც აფხაზეთის კათალიკოსი: «ქრისტე, მფლობელო ყოველთა სუფევათაო, დაიცევ შენ მიერთა დიდებითა ორთავე შინა ცხორებათა დიდისა აფხაზეთისა და ყოვლისა საქართველოსა პატრიარქი კათალიკოზი ტომ-ნათესაობით საყვარელიძე პატრონი ეფთვმე».

აფხაზეთის კათალიკოზის პატივში აღსაყდრებული ეფთვმე საყვარელიძე მზრუნველობას არ აკლებდა მოქვის ტაძარს. ზუგდიდის ეკლესიის ერთ-ერთი ხატის მინაწერში იგი მოგვითხრობს: «მოქვისა ღმრთისმშობელი, ჩვენ, ცვა-ფარვათ შენთა მინდობილმან და მსასოებელმან სიტყვისა შენისამან, აფხაზეთისა კათალიკოზმან ეფთვმი საყვარელიძემან, მოვაჭედვინე ხატი ესე და დავასვენე წმიდასა ტაძარსა შენსა, მოქვეს, სახსრად სულისა ჩემისად, რათა არ დამსაჯო დღესა მას დიდსა განკითხვისასა, ამინ» (72;198-199). ეფთვმე საყვარელიძეს საკუთარი სულის საოხად შეუჭედია ასევე სამწყსოს სატარებელი ვერცხლის ჯვარი.

გელათის წმინდა გიორგის მონასტრის ხელნაწერის ერთ-ერთ მინაწერში კარგადაა ასახული ეფთვმეს საგანმანათლებლო მოღვაწეობა: «დაიწერა ... ბრძანებითა დიდისა აფხაზეთისა და ყოვლისა საქართველოდსა პატრიარხისა კათალიკოზისა ეფთვმისისთა ... ბიჭვინტისა ღმრთისმშობელი, აცოცხლე ... რამეთუ ჭემმარიტად იჭირვოდა წიგნთა წმიდათა წერასა და ამკობდა პატიოსანთა საყდართა, კახეთით, ქართლით, იმერეთ-ოდიშით და გურიით და დასდებდა დიდროან და პატიოსანთა ყოვლითურთ შემკობილსა წიგნებსა და ჩუენ (ე. ი. გადამწერლებს – გ. კ.) გვიბოძებდა მათსა ალალსა, მათისა კონდაკითა ნაშოებსა საქონელსა მრავალსა და აურაცხელსა და არა დასცხრებოდა ყოველსა წელიწადსა შინა ოთხი ოთხისა, სამ სამისა და ორ ორისა მწერალთაჲ; გვაწერინებდა დიდისა პატივითა და წყალობითაი».

ზემოხსენებული წყაროებიდან ცხადია, რომ ეფთვმე საყვარელიძის დაუღალავ და ენერგიულ საქმიანობას მოუცავს საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე. ამ მნიშვნელოვანი საეკლესიო მოღვაწის მეოხებით გადაწერილია მრავალი წიგნი და

შემკობილია საყდრები. ფაქტია, რომ მას გადამწერთა მთელი სკოლა შეუქმნია.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საჭიროა განისაზღვროს ეფთვების მოქცევი მოღვაწეობის პერიოდი – ექვთიმე თაყაიშვილის აზრით, მისი კათალიკოსობა 1578-1611 წლებს ეკუთვნის. მეცნიერთა ნაწილი ფიქრობს, რომ საყვარელიძე 1578-1605 ან 1578-1615 წლებში მოღვაწეობდა აფხაზეთის კათალიკოსის ტახტზე. ერთი კი ფაქტია – მისი, როგორც მოქველი ეპისკოპოსის მოღვაწეობის ზედა ზღვარი 1578 წელი უნდა იყოს. ამდენად, უნდა ჩაითვალოს, რომ ეფთვზე საყვარელიძე მოქცევი მოღვაწეობდა მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, 1578 წლის ახლო პერიოდში.

1639-1640 წლებში სამეგრელოში იმოგზაურეს ფედოტ ელჩინმა და პავლე ზახარევმა. მათ ცაიშელ ეპისკოპოს ანდრიასთან ერთად მოქვის ტაძარიც მოინახულეს, სადაც მათ მაქსიმე მოქველი დახვდა. ელჩების თქმით: «февраля день мы были в монастыре в Мокшенском съ еписъкупам Ондреям да съ Максимум ... Того же числа в той церкви Максим епископ своимъ попомъ велель обедню служить ... Февраля в 9 де из Москового Монастыря от Максима епископа пошли». ამ მწირი ცნობის გარდა, არაფერი არ გაგვაჩნია, ამიტომ, მაქსიმე მოქველის მოღვაწეობას მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი ნახევრით ვათარიღებთ.

მოქვის ეპარქიის შესახებ საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა საქართველოში სტუმრად მყოფმა ანტიოქიის პატრიარქმა მაკარმა (1636-1672).

პატრიარქმა მაშინდელი მოქველი ეპისკოპოსი საშინელ დანაშაულში ამხილა, რისთვისაც სასტიკად დასაჯა. მისი თქმით, «ზოგიერთი ქართველი მღვდელმთავარი ყიდის სამწყსოს ლამაზ გოგონებს ... ჩვენ ვნახეთ, როგორ გაყიდა მარტო ერთ წელიწადში მოქვის ეპარქიის ეპისკოპოსმა სახელად ანდრიამ თავისი სამწყსოს სამოცი კაცი, ოცდასამი გაყიდა ქობულეთის ნავსადგურში, გურიის ქვეყანაში რომაა, დანარჩენი კი, ყველანი ერთად შავი ზღვის სხვა ნავსადგურებში. ეს წყეული მოვკვეთე, გადავაყენე და ეპისკოპოსად ახალი ღირსეული კაცი ვაკურთხე». როგორც ვხედავთ, ანტიოქიის პატრიარქი სრულიად თავისუფლად ერევა ქართული ეკლესიის, კერძოდ აფხაზეთის კათალიკოსის, შინაურ საქმეებში. მაკარმა ანდრია

მოქველი სრულიად სამართლიანად ამხილა დანაშაულში, მაგრამ განაჩენის გამოტანა და აღსრულება აფხაზეთის კათალიკოსის უფლება იყო. ის ფაქტი, რომ ამ საკითხის გადაწყვეტაში არ ფიგურირებს იმდროინდელი აფხაზეთის კათალიკოსი სვიმონ პირველი ჩხეტიძე (1660-1666), მეტყველებს ანტიოქიის პატრიარქის დიდ გავლენაზე აფხაზეთის საკათალიკოსოში.

მაკარი ანტიოქიელმა საქართველოში პირველად 1664-1666 წლებში იმოგზაურა.

სწორედ ამ დროს, დაახლოებით 1665 წელს, უნდა მომხდარიყო მის მიერ ანდრია მოქველის ეკლესიიდან მოკვეთა და გადაყენება. არაა გამორიცხული, რომ ანდრია მაქსიმეს შემდგომი ეპისკოპოსი ყოფილიყო. ამდენად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ანდრია მოქვეს განაგებდა მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, 1665 წლამდე.

სწორედ ის უნდა მოიხსენიებოდეს ზუგდიდის დადიანების სასახლეში დაცული ერთ-ერთი ხატის წარწერაში, სადაც ნათქვამია: «წ. სიტყვისა ღ(მრ)თისა დედაო, უბიწოო სახელდიდო მარი(ა)მ, ღმრთისა სძალო, მსას(ო)ებ(ე)ლმან სიწმიდისა შენისამან, ჩვენ მოქველმ(ა)ნ საყვ(ა)რელიძემან ბატონმან ანდრია, მოვ(ა)ჭედინეთ ხატი ესე სახედ და მგზავსად შენდა. დავ(ა)სვენეთ ტამ(ა)რსა თქუენსა მოქუს სახსრ(ა)დ და საოხად სულისა ჩვენისათვის, რათა მეოხ მექნა ორთ(ა)ვე შინა ცხორებ(ა)თა დ(ა) მიხსენ დღესა მ(ა)ს განკითხვისასა ჳელთაგ(ა)ნ მტერთა მძლავრებისათა. ა(მე)ნ. ვინცა ჩუენგან შეწირული გამოსწიროს, მოქუთაგან განიკითხოს. ა(მე)ნ.»

ანდრია გახლავთ ჩვენთვის ცნობილი უკანასკნელი მოქველი ეპისკოპოსი. თუმცა პლატონ იოსელიანი თავის ნაშრომში «ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა და რუსეთთან შეერთება» საინტერესო ცნობას გვაწვდის მოქვეში მოღვაწე ერთ-ერთი იერარქის შესახებ. იქ სადაც აღწერილია მოვლენები წმინდა ნინოს ჯვრის საქართველოში დაბრუნებასთან დაკავშირებით ნათქვამია: «თაყვანის საცემლად ჯვარისა ამისა წარვიდნენ ქართველთა მღვდელთმთავარნი მოსკოვიდამ ნიქნი ნოვგოროდშია ს. ლიხტოვოს: პაფნოტი არქიეპისკოპოსი ხოზიაშვილი». იქვე შენიშვნაში ნათქვამია: «პაფნოტი არქიეპისკოპოსი მოქვისა (სამურძაყანოს ანუ

ავხაზიასა) გვართ ხოზიაშვილი, ძე მეკონდახისა და თვითცა იცოდა ხელობა ესე. 24 წლიდგან შედგა ბერად და ახლდა კათოლიკოსსა ანტონის დიაკვნად. შემდგომად გარდაცვალებისა გიორგი მეფისა, ბატონის შვილის იოანეს თხოვნითა 1802 წელსა აკურთხეს იგი არხიმანდრიტად თირის მონასტრისა, დიდ ლიახვზედ, შემდგომად გარდავიდა მეგრელიაში დედოფალს ნინასთან, რომლისა ქმარმან დადიანმან გრიგორი წარავლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ესრეთისა დესპანობისა მიუბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქვისა. 1811 გარდაჰყვა დედოფალს ნინას რუსეთსა და დაშთა რუსეთსავე მოსკოვის ჩუდოვის მონასტერში: აქა გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და მუნვე დაეფლა. მოსკოვისა არქიეპისკოპოსსა აგვისტინეს დიდად არ უყვარდა იგი მეშურნეობითა, რამეთუ დიდად პატივ სცემდნენ მას მოსკოვისა მცხოვრებნი. იგი იყო კაცი მოხუმარი, მხიარული, პურადი და ყოველთადმი სიყვარულითა აღსავსე, მთავარმან საქართველოსა ციციანოვმან წარგზავნა იგი კაიშაურისა მთიულთა დასამშვიდებლად. აქა იტყოდა თვით, 40 ხანჯლითა მჩხვლიტესო და დამიფარაო სიკვდილისაგან და სირცხვილისა მეფის-ძემან ფარნაოზ. 1815 მოვიდა დროებით თბილისსა და ექსარხოხმან ვარლამ ქსნის ერისთვის შვილმან არ აწირვინა სიონში მტერობითა. ესე იწყინა მან და ჰყვედრიდა მას ესრეთსა მისდამი მოქცევასა, ოდეს მოვიდა თვით მოსკოვსა. სადაცა გარდაიცვალაცა, ვითარცა გადაყენებული». ცნობა მრავალმხრივ საინტერესოა, რადგან როგორც ცნობილია მოქვის საეპისკოპოსო მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში დაცარიელდა. 1810 წელს კი პაფნოტის არქიეპისკოპოსად კურთხევა კი იმდროინდელ პოლიტიკურ სიტუაციაზე მიუთითებს. ამ პერიოდში სამეგრელოს სამთავრო, დედოფალ ნინოს ხელმძღვანელობით ავხაზეთის სამთავროზე, უფრო სწორად დაკარგულ ტერიტორიებზე გავლენის აღდგენას ცდილობდა. ერთ-ერთ წერილში ნინო მთავარმართველს სწერდა: «და აწცა ოდეს მოხედავს თქვენ მიერთა კარისა განღებითა უთვითმპყრობელესი ხელმწიფე ჩვენი და მიიღებს მონად თვისთა (საუბარია გიორგი შერვაშიძეზე – გ. კ.), მაშინ განაცხადებს სარწმუნოებასა ჩვენსა არა თუ ესე მხოლოდ, არამედ ყოველი ავხაზეთი. ესეთ აღმითქვეს მე, ყოველთა

ავხაზეთისა თავადთა და აზნაურთა და ხოლო გლეხნი მოსწრაფებით მზა არიან, ვინადგან უმეტესნი ქრისტიანობენ და სწამთ ჯვარი და ხატი ჩვენი; და არს დიდნი პირველად ზუფუს საპატრიარხო ეკლესია ბიჭვინტისა, მეორედ კვალად სასახლისა ეკლესია, კვალადვე ზუფუს მესამე დორანდისა, რომელიცა დღესვე დაურღვევლად სდგას სამფლობელოსა ამისსა, და ჩვენსა დამფლობელო ავხაზეთისა შინა არს ეკლესია ილორისა, მოქვისა და ბედიისა და სხ». 1810 წლის 21 ივლისს რუსული ფლოტის დახმარებით სოხუმის ციხე დაეცა და ავხაზეთი ფაქტიურად სამეგრელოს ვასალი გახდა. სწორედ ამ პერიოდში უნდა კურთხეულიყო პაფნოტი მოქვის არქიეპისკოპოსად, რითაც დედოფალმა ნინომ რეგიონში ქრისტიანობის დაკარგული გავლენის აღდგენა სცადა.

ამდენად, მოქველ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი, სავარაუდოდ, შემდეგ სახეს მიიღებს:

1. გრიგოლ მაგნისძე (გუძანისძე) – მეთორმეტე საუკუნე.
2. დანიელი – 1300 წლის ახლო პერიოდი
(მთავარეპისკოპოსი).
3. აბრაჰამი – მეთოთხმეტე ს-ის პირველი ნახ.
(მთავარეპისკოპოსი).
4. ამბრია – მეთოთხმეტე ს-ის პირველი ნახ (?).
5. ლუკა ოძრჯელი – 1363 წლის ახლო პერიოდი
6. ელია – 1414 წლის ახლო პერიოდი
(მთავარეპისკოპოსი, მოქველ-დრანდელი).
7. რომანოზი – მეთოთხმეტე ს-ის პირველი ნახ.
8. ფილიპე ჩხეტიძე – მეთოთხმეტე საუკუნე
(მთავარეპისკოპოსი).
9. ეფთჳმე საყვარელიძე – მეთექვსმეტე ს-ის მეორე ნახ.
(მთავარეპისკოპოსი, ავხაზეთის კათალიკოსი).
10. მაქსიმე – 1639-1640.

11. ანდრია საყვარელიძე – 1660-1666.

12. პაფნოტი ხოზიაშვილი – 1810 – ?.

(არქიეპისკოპოსი).

2. თქმულება მოქველი დიდოსტატის შესახებ

აფხაზთა მეფე ლეონმა გადაწყვიტა, აღემართა დიდი ტაძარი მდინარე მოქვისა და დვების შესართავთან. დაიბარა საუკეთესო ხუროთმოძღვრები და მშენებლები, მოიწვია უცხოელი ოსტატები და შეჰპირდა ყოველ მათგანს ზღაპრულ სიმდიდრეს, თუ ააგებდნენ მეფისათვის მოსაწონ ტაძარს. დაუნდობელ და მრისხანე ლეონს სურდა, რომ ტაძარი ყოფილიყო კენარი, ლამაზი და არაჩვეულებრივი ფორმის. მისი გუმბათიდან ხელისგულივით უნდა გამოჩენილიყო მთელი აფხაზეთი. უსმენდნენ დიდოსტატები ხელმწიფეს და ერთმანეთის მიყოლებით ტოვებდნენ სამეფო სასახლეს, რადგან იცოდნენ, რომ თუ საქმეს ხელს მოჰკიდებდნენ და შემდეგ დანაპირებს ვერ შეასრულებდნენ, თავს წააგებდნენ. მსგავსი ტაძრის აგება კი თითქმის შეუძლებელი იყო.

მაგრამ გამოჩნდა ერთი უშიშარი ხუროთმოძღვარი, რომელმაც გადაწყვიტა, ბედი ეცადა და დასთანხმდა მეფის პირობებს. გაჩაღდა მუშაობა მოქვისა და დვების შესაყართან, ტაძარი სწრაფად მიიწევდა ცისკენ, იმდენად საუცხოო იყო იგი საცქერლად, რომ გეგონებოდათ, თბილ სიოს, ზღვის ქაფსა და ყვავილთა სურნელებას ერთად მოეყარა თავი მის კედლებში.

და აი, უკვე როცა ხურავდნენ ოქროთი ტაძრის გუმბათს და ათასი იდაყვის სიმაღლეზე აღემართათ არნახული ჯვარი, გადაწყვიტა ლეონმა, ამაღასთან ერთად ენახა ტაძარი, გაეგო, შეასრულა თუ არა მისი პირობები უშიშარმა დიდოსტატმა და თან წამოიღო ხუროთმოძღვრისათვის შეპირებული ოქროთი და ვერცხლით სავსე სკივრები. მაგრამ ცბიერი იყო ლეონი, დაათვალიერა მან ტაძარი და ყველაფერი მოიწონა, შემდეგ ავიდა მთავარ გუმბათზე, რათა ეხილა, ჩანდა თუ არა მოქვის სიმაღლიდან მთელი აფხაზეთი ... და იქიდან მოლუმული და განრისხებული დაეშვა: «არ შეასრულე შენ ჩემი ერთი პირობა, – უთხრა ხუროთმოძღვარს, – არ ჩანს ტაძრის

სიმაღლიდან მთელი აფხაზეთი».

დაღონდა დიდოსტატი, მაგრამ გადაწყვიტა, თვითონ შეემოწმებინა მეფის ნაბრძანები და აუყვა გუმბათს, რომელიც ათასი იდაყვის სიმაღლეზე აეზიდა მისსავე ხელებს. როდესაც დიდოსტატმა მიაღწია გუმბათს, მეფემ ბრძანა, კიბე მოეცილებინათ შენობისათვის, რამეთუ ენანებოდა შეპირებული ოქრო და ვერცხლი და, ამასთანავე, არ სურდა, ქვეყნიერებაზე კიდევ აგებულიყო მოქვის ტაძარივით მშვენიერი რამ. ასე მიუსაფარმა დაასრულა სიცოცხლე დიდოსტატმა საყვარელი ტაძრის გუმბათზე, ქარმა გაფანტა მისი ცხედარი და სადაც მიმოაბნია, იქ დღემდე ხარობენ ლამაზი ვარდები (170;55).

3. მოქვის ტაძრის არქიტექტურა

ქ. ოჩამჩირიდან 15-20 კილომეტრის მოშორებით, სოფელ მოქვში დგას ხუროთმოძღვრების ძეგლი, საკათედრო ტაძარი, რომელიც ააგო აფხაზეთა მეფემ ლეონ მესამე-მ დაახლოებით 957 წელს.

«შეიქცა ლეონ და ეუფლა მამულს და სამეფოს თვსსა, რამეთუ მაშინვე შთავიდა აფხაზეთად. და განადიდა უფალმან ღმერთმან მეფობა მისი მსგავსად მამისა მისისა. ... ამან აღაშენა ეკლესია მოქვსა და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, აკურთხა და განასრულა ყოველითა განგებითა».

«ტაძარი წარმოადგენს წაგრძელებული ფორმის ხუთნაგვიან გუმბათოვან შენობას. ტაძრის სამი ძირითადი ნავი აღმოსავლეთით შვერილი აფსიდებით მთავრდება, ამასთან, შუა მრავალწახნაგოვანია. დასავლეთის ნართექსი დაკავშირებულია გარეშემოსასვლელთან, რომლის აღმოსავლეთის ნაწილში მოწყობილია სამრეკლო და სადიაკვნო, ხოლო ზემოთ პატრონიკე. მკაცრი და მშვიდი სივრცე უხვად არის განათებული, თლილი ქვით შემოსილი ფასადების ძირითად მხატვრულ ელემენტებს წარმოადგენს სარკმელთა რიტმული განაწილება და გუმბათი მრავალწახნაგა ყელითა და დაბალი სახურავით».

მოქვის ტაძარი რთულია გეგმით, აღმოსავლეთით გამოშვერილი აფსიდებითა და სხვა თავისებურებებით უახლოვდება კიევის რუსეთის ისტორიულ ძეგლებს და,

კერძოდ, კიევის სოფიის ტაძარს. ეს მსგავსება, ალბათ, უნდა აიხსნას იმით, რომ ორივე ძეგლს გააჩნია საერთო პროტოტიპი ბიზანტიურ არქიტექტურაში, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი კედლების აღმართვის ტიპი (კედლების სისქე, მოპირკეთება) მეტყველებს იმაზე, რომ ძველრუსულმა პროტოტიპმა ადგილობრივი გავლენა განიცადა.

აკად. ვახტანგ ბერიძის სიტყვით, მოქვის დაგეგმარებაში 5 ნავია (თუმცა რეალურად უკიდურესი ნავეები შედგება ცალკეული კაპელებისაგან), ეს კი იძლევა საბაზს იმისას, რომ მოქვი მივამსგავსოთ კიევის სოფიის ტაძარს. საქართველოში ეს განსაკუთრებული შემთხვევაა. გუმბათი ეყრდნობა ოთხ ბოძს, რაც ტიპური მაგალითია ბიზანტიური სამყაროსათვის.

აკად. შალვა ამირანაშვილმა მოქვი გამოყო იმ ზოგადი არქიტექტურული ფორმისაგან, რომელსაც სამთავისის ტაძრის ტიპი ეწოდება, რადგან მოქვის ტაძრის განხილვა ადასტურებს, რომ იგი წარმოადგენს სამნავიან გუმბათოვან ბაზილიკას, მას სამი მხრიდან გარს უვლის ნართექსი, რომლის თავზე მოთავსებულია პატრონიკენი, ხოლო ასასვლელი, ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეშია. გუმბათის ყელი შედარებით დაბალია, თორმეტწახნაგოვანი ფორმა აქვს და გადახურულია დაბალი, ბიზანტიური ტიპის, ოდნავ მომრგვალებული სახურავით, რაც დამახასიათებელია აფხაზეთის ძეგლებისათვის. ტაძარში შემორჩა ბიზანტიური მარმარილოს კაპიტელები და შესაძლებელია ყოფილიყო მოზაიკაც. თედო ჟორდანიას თქმით, აქ იყო ფასდაუდებელი მოზაიკა, ე. წ. სოფიის კენჭით შესრულებული, 1899 წელს აქ კარგად იკითხებოდა ხუცური ლაპიდარული წარწერები.

მოქვის ტაძარში მარმარილოს იატაკის ცენტრში შესრულებული იყო წრე, წითელი მარმარილოთი და ჩუქურთმა, მზის სხივების სტილში.

მოქვის ხუროთმოძღვრული ძეგლის იერსახის შესახებ მეტ-ნაკლებ წარმოდგენას გვიქმნის კრისტოფორო კასტელის გრაფიკული ჩანახატი.

ზახარევის ჩანაწერებიც საინტერესო ინფორმაციას იძლევა მოქვის არქიტექტურული

სახის შესახებ. მისი თქმით, აქ ქვის ტაძარი გადატიხრულია საკურთხევლით, კედლები მოხატულია მაცხოვრისა და ღმრთისმშობლის სახეებით. ტაძარში ეპისკოპოსის ტახტიც ყოფილა. ავტორი გაკვრით საუბრობს სამეფო და ჩრდილოეთ კარიბჭეებზე.

ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით: «არს მოქუს ეკლესია გუმბათიანი, დიდნაგები, აღაშენა თ?მეფემან აფხაზთამან ლეონ შემკობითა დიდითა».

მოქვის ტაძრის არქიტექტურა მონოგრაფიულად შეისწავლა ლ. რჩეულიშვილმა. ტაძრის დათვალიერებისთანავე თვალში გვხვდება ექსტერიერის თავისებურებები. ერთი მხრივ, არასტანდარტული თანაფარდობა მძიმე კორპუსისა და ჯვრის მკლავებისა და მეორე მხრივ, მოპირკეთების სიახლე და კარ-ფანჯრების მოჩარჩოება. ასევე შეუფერებელია ტაძრის პირამიდისებურ სახურავზე მდგარი ოთხკოლონიანი კოშკურა.

მოქვის ტაძარი არის ეგრეთწოდებული «ჩახაზული ჯვრის» ტიპის ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი, სამი მხრიდან ორსართულიანი პატრონიკეს მასივით გარშემორტყმული.

მისი გუმბათი ეყრდნობა ოთხ, თავისუფლად მდგარ ბოძს.

აღმოსავლეთი და დასავლეთი მკლავები ჩრდილოეთისა და სამხრეთის მკლავებთან შედარებით ძლიერ წაგრძელებულია. ისინი გადახურულია საბჯენ თაღებზე დაყრდნობილი ცილინდრული კამარებით, ეს უკანასკნელნი კი, თავის მხრივ, ემყარებიან ჩვეულებრივი კაპიტელებით დასრულებულ პილასტრებს.

აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კაპიტელებს შორის კედლების გასწვრივ გადაჭიმულია პროფილირებული ზოლურები.

გარედან გადახურული მკლავების სივრცე გამოვლენილია ორთვალა სახურავით.

ჯვრის მკლავებსა და პატრონიკეს შორის მოქცეული სათავსო გადახურულია ცილინდრული კამარებით, რომლებიც გარეთ გამოდიან ერთფერდა სახურავით, რაც კათედრალის თავისებურ სილუეტს ქმნის.

შიგნიდან პატრონიკის ორი სართული წარმოდგენილია ნახევარწრიული თაღებით.

სამკუთხა აბრისი შემორტყმულია აღმოსავლეთიდან სამი გამოშვერილი აფსიდით,

მათ შორის შუა წახნაგებიანია, დანარჩენი ორი კი ნახევარწრიული.

პატრონიკები წარმოადგენს დაუნაწევრებელ შემოსასვლელს, ქვედა სართულზე სივრცე დატიხრულია და მათ გასწვრივ ექვს-ექვსი კაპელაა. ორი მათგანი აღმოსავლეთ და დასავლეთ მხარეები იზოლირებულია ცენტრალური ჯვარგუმბათოვანი სივრცისაგან და უერთდება გვერდით ნავებს მხოლოდ ვიწრო გასასვლელით. უკიდურესი აღმოსავლეთ კაპელები განსკუთრებულადაა მოწყობილი, ყოველი მათგანი განათებულია ორი სარკმლით. აღმოსავლეთის სარკმლები პატარა ნიშებშია გამოყვანილი. ეს უკანასკნელი კი აფსიდის მაგივრად შექრილი კედელში. როგორც ჩანს, ეს მცირე სადგომები განკუთვნილი იყო მეორეხარისხოვანი მღვდელმსახურებისათვის.

ტაძარს დასავლეთით მიშენებული აქვს ნართექსი, რომლის ცილინდრული კამარა ემყარება საბჯენ თაღს. ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, ებჯინება კედლის პილასტრებს.

ჯვარგუმბათოვანი სივრცის დასავლეთ მკლავს ნართექსი უერთდება ერთი განიერი თაღით, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს გადაწყვეტა პირველადი არ არის, რადგან საბჯენ თაღებს, რომლებიც დასავლეთით ემყარებიან პილასტრებს, აღმოსავლეთით საერთოდ არ გააჩნიათ რაიმე საყრდენი. აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ შესასვლელი გვიანდელი წარმოშობისაა, რადგან, როგორც ჩანს, თავის დროზე, ნართექსი სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კაპელების მსგავსად არა თუ ერწყმოდა ტაძრის მთავარ სივრცეს, არამედ ხუროთმოძღვრის მიერ ჩაფიქრებული იყო, როგორც დამოუკიდებელი სათავსო. შეცვლილია ასევე დასავლეთი პატრონიკის სახურავის ნაწილიც, დასავლეთი მკლავის თაღი ხეშია გამოყვანილი.

ნართექსის ჩრდილოეთ და სამხრეთ ბოლოებში ისეთივე ოთახებია, რომლითაც გარშემორტყმულია ტაძრის მთელი სივრცე. ყოველ მათგანში არის ორი ფანჯარა, ისევე როგორც უკიდურეს აღმოსავლეთ კაპელებში. ნართექსის ჩრდილოეთ მხარეზე ამოყვანილია ასასვლელი ფართო კიბე.

ტაძარი უხვადაა განათებული. გარდა ეკვდერისა და პატრონიკის ფანჯრებისა,

სინათლე შენობაში 12 სარკმლიდან შემოდის. სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მკლავებში სამ-სამი სარკმელია. სარკმლები მოთავსებულია მაღლა, მჭიდრო სამკუთხედის სახით. სამი სარკმელია მთავარ აფსიდაშიც, გვერდით კი თითო-თითო. ბათქაშის ჩამოხსნის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ტაძარი შიგნიდანაც მოპირკეთებულია ქვით და შესაძლოა იგი მეცხრამეტე საუკუნეს განეკუთვნებოდეს.

1956 წელს აქ აღმოჩნდა ძველი კარიბჭის ფუნდამენტი, პილასტრის ნარჩენები და მასთან მიმდებარე ძველი ცოკოლი, იგი მეათე საუკუნით თარიღდება. მსგავსი კარიბჭის ფრაგმენტები აღმოჩნდა ჩრდილოეთის შესასვლელის აღმოსავლეთითაც. მეცხრამეტე საუკუნეში ჩატარებულმა ეგრეთ წოდებულმა «სარესტავრაციო სამუშაოებმა» ძალიან შეცვალა ტაძრის პირველადი სახე. მთლიანად განადგურდა ტაძრის დეკორატიული მორთულობა და მოპირკეთება, ასევე განადგურებულია სამივე კარიბჭე. ლ. ხიმშიაშვილის აზრით, თავიდანაა აღმართული გუმბათიც, მაგრამ მისი პროპორციები და სარკმლების რაოდენობა ემთხვევა მუსლოვისა და ნორევის ჩანახაზებს, რაც გვაფიქრებინებს, რომ, თუ გუმბათი მართლაც შეცვლილია, იგი დიდად არ განსხვავდება პირველადი სახისაგან. სამშენებლო ფენების შესწავლამ ასევე ცხადყო, რომ მოქვის ტაძარი შეკეთებულია მანამდეც, კერძოდ, გვიან შუა საუკუნეებში.

მოქვი 1859 და 1865 წლებში მოუნახულებია დიმიტრი ბაქრაძეს, რომელმაც თითქმის დაწვრილებით აღწერა ძეგლის იმდროინდელი მდგომარეობა, ამიტომაც მოგვყავს ვრცელი ციტატა: «1859 და 1865 წლებში ტაძარი ვნახე იმ მდგომარეობაში, როგორც ნახა აკადემიკოსმა მარი ბროსემ, რომელიც, ისევე როგორც მე აღფრთოვანებული იყო მისი სიდიადით. ტაძრის კორპუსის ზომათა სიდიდე, შემოხლართული მცოცავი მცენარეულობით, მისი საფარი გადაქცეულია ჰაეროვან ბაღად, მისი ბრწყინვალე გუმბათი წაგრძელებულია მასზე ამოზრდილ ხეთა სიმაღლით. ყველაფერ ამას მნახველი მოჰყავს გაოცებაში, შიგნით ისარივით აღმართული ბოძები, ხუთი ნავი, თეთრი მარმარილოს იატაკი, ფერადი მინის ნატეხები, ბრწყინვალედ მოჩუქურთმებული ლავგარდნების ნაწილები, მოწმობს ხელოვნების სრულყოფის

უმადლეს დონეზე. მთავარი ნავი გუმბათის ბოძებამდე გარემოცულია მშვენიერი გალერეით, მთელს შენობაში აგური გამოყენებულია მხოლოდ ბოძებს შორის კამარაში, სამწუხაროდ, კარიბჭეები ჩამონგრეულია, ფანჯრის მინები ჩამტვრეულია, იატაკი ნაგვითაა დაფარული. არსად არ შეიმჩნევა წარწერები. ტაძრის გარეთ ზარზმის სამრეკლოს მსგავსი სამრეკლოა აღმართული, მარჯვნივ ეპისკოპოსის სასახლის ნანგრევებია, მარცხნივ პატარა ჩამონგრეული ეკვდერია – კედლები ოდესღაც ბერძენი მხატვრების მიერ იყო მოხატული, რამეთუ იერუსალიმის პატრიარქმა დოსითეიმ მოქვი 1659 წელს მოინახულა და შემდეგი შინაარსის წარწერა ამოიკითხა: «მოხატულია იმპერატორ ალექსანდრე კომნენის და აფხაზეთის დიდებული მეფის დავითის დროს». ალექსანდრე პირველი კომნენი მეფობდა 1089-1125 წწ. სწორედ ამიტომაც ვფიქრობთ ტაძარი ამ პერიოდში მოხატა».

ტაძრის სამხრეთით მდინარე მოქვის მარჯვენა ნაპირზე, ფლატის ძირში არის გამოქვაბული, საიდანაც შესაძლოა, მიწისქვეშა გასასვლელი ტაძართან მიდიოდეს. ადგილობრივი მოხუცების გადმოცემით, მოქვის ტაძარი ბედიის ტაძარს მიწისქვეშა გვირაბით უკავშირდებოდა. ეს გამოქვაბული ხელოვნურია და იგი პირველად აღმოაჩინა აფხაზმა მეცნიერმა ი. ადძინზამ. ტაძარი შემოზღუდულია მაღალი გალავნით, რომელიც თავის დროზე ციხე-სიმაგრე იყო. ამიტომაც გამორიცხული არაა, რომ მას ჰქონოდა მიწისქვეშა გვირაბი, რომელიც ალყის დროს ხალხს გაიყვანდა მდინარესთან.

მეცხრამეტე საუკუნის შუა ხანს მოქვის ტაძარი უკვე დაცარიელებული და უპატრონო იყო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტაძარი «განუახლებიათ» ბარბაროსული მეთოდებით, რითაც ძეგლს ძველი ელფერი და დიდებულება დაუკარგავს. ამ «განახლების» დროს დაანგრეს როგორც გალავანი, ასევე მცირე ნაგებობანი. გადააკეთეს სამრეკლო და მნიშვნელოვნად დამახინჯდა ტაძარი. ძეგლის იერსახეში განსაკუთრებული დისონანსი შეიტანა გუმბათზე დაშენებულმა საჰაერომ და სამრეკლოს კოშკურამ. მოქვი შიგნიდან შეათეთრეს კიდეც.

4. მოქვის საეპისკოპოსოს როლი ქართული

კულტურისა და ხელოვნების განვითარებაში

მოქვის ტაძარში ეროვნული საუნჯის მრავალი ნიმუში შეიქმნა. შევჩერდებით რამდენიმე მათგანზე:

მოქვის ხელნაწერი სახარება წარმოადგენს შედარებით დიდი ზომის კოდექსს – 30?23,5 სმ. დაწერილია პერგამენტზე, კლასიკური ნუსხურით, ორ სვეტად.

ტექსტთან ერთად მოქვის სახარების მხატვრულ სტილს ქმნის საზეიმო მინიატურები ცალკეულ გვერდზე (9 მინიატურა), მინიატურები სახარებათა თემაზე ტექსტში (153 მინიატურა) და ორნამენტული მორთულობანი. ეს უკანასკნელი თავის მხრივ მოიცავს კამარებს, თავსართების გაფორმებასა და 53-მდე საზედაო ასოსა და მდიდრულად ორნამენტირებულ ინიციალს.

ფურცლოვან ოქროზე შესრულებული მინიატურების ფერადოვანი ფენა დაზიანებულია. ოქროს საფუძველთან ერთად, მრავალ მინიატურაში იგი ჩამოცვნილია ისე, რომ სიუჟეტის მონახაზიც კი ძნელად გასარკვევია.

ხელნაწერის ანდერძების მიხედვით, იგი მოქველი ეპისკოპოსის დანიელის შეკვეთით 1300 წელს გადაუწერია ეფრემს, რომელიც ამავე დროს ხელნაწერის მხატვარიცაა.

მოქვის სახარება იმითაა საინტერესო, რომ მასში მხატვარმა გამოიყენა როგორც მთლიანად გვერდებზე, ასევე ტექსტში ჩართული მცირე ზომის ჩარჩოთი მოსაზღვრული მინიატურები, რომლებიც ტექსტში სახარების ყველა მნიშვნელოვან ეპიზოდს ასურათებენ. გვერდებზე საზეიმო მინიატურის განაწილების თანმიმდევრობა შემდეგნაირია: «ვედრება», დღეს ეს მინიატურა დაკარგულია; მათე მახარებელი; «ქრისტეს გენეალოგია»; «მარკოზ მახარებელი და მის წინაშე მაკურთხებელი პეტრე მოციქული» (ფ. 105); «ლუკა მახარებელი და მის წინაშე ღვთისმშობელი»; «იოანე მახარებელი, რომელიც უდაბნოში კარნახობს პროხორეს»; «სულიწმიდის მოფენა» და «ღვთისმშობლის მიძინება» (ერთ გვერდზე); «ჩვილელი ღვთისმშობელი და მის წინაშე ქტიტორი დანიელ მოქველი».

ი. ჭიჭინაძის თქმით, იკონოგრაფიული რედაქციების შერჩევა-გამოყენებით გამოყენებით, კომპოზიციური წყობის თავისებურებით, ძველ ორიგინალთან

უჩვეულო კავშირის ნიშნებით საზეიმო მინიატურები, უპირველეს ყოვლისა, წარმოადგენენ საკმაოდ დახვეწილ ნაწარმოებებს. დამახასიათებელი ნიშანი ამ მინიატურებისა არის არაჩვეულებრივი მოძრავი ფიგურები, გამომსახველი პოზები, ფერწერული დრამირება ... ყოველ მათგანს აქვს საკმაოდ რთული გენეალოგია, წარმოადგენენ უფრო ადრეული ორიგინალის ასლებს და ოსტატი, რომელიც ძველ იკონოგრაფიულ რედაქციას აღადგენს, ანიჭებს მას ახალ ჟღერადობას, ავსებს ახალი იდეური შინაარსით, დროის შესაბამისი დატვირთვით.

მოქვის კოდექსში ყურადღებას იპყრობს სახარებათა მიხედვით მინიატურების არათანაბარი განაწილება: მათეს ასურათებს 97 მინიატურა, მარკოზს – 6, ლუკას – 27, ხოლო იოანეს 25 მინიატურა. მათეს სახარებაში დასურათებული ეპიზოდები სხვა მომდევნო სახარებაში უკვე აღარ მეორდება და მათეს სახარების სიუჟეტური მინიატურების ციკლი საერთოა მთელი ხელნაწერისათვის. ოთხივეს შინაარსის ურთიერთშეჯერების შედეგად მოქვის ოსტატმა შექმნა ერთიანი და თანაც სრული სისტემა სახარების სასურათე ციკლის შესაქმნელად.

მინიატურები ყველგან მოცემულია საილუსტრაციოდ შერჩეული ტექსტის დამთავრებისთანავე, ამიტომაც არის შეჭრილი მინიატურის ქვედა მარცხენა კუთხეში დიდი ზომის საზედაო ასო ან ინიციალი, რომელიც, თავის მხრივ, ახალ ქვეთავს იწყებს.

მოქვის ხელნაწერის მხატვრულ-დეკორაციული შემკულობის მაღალ პროფესიულ დონეს მდიდარი გამომსახველობითი საშუალებები შეესაბამება.

ფერისა და ხაზის მრავალფეროვან შესაძლებლობათა დახმარებით მხატვარი ისწრაფვის, თავის ნაწარმოებს ზემოქმედების დიდი ძალა მიანიჭოს, რასაც ფერადოვანი პალიტრის მნიშვნელობის გაზრდით, ფერწერული მოდელირების მრავალფეროვნებით აღწევს. მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეთა მიჯნის არცერთი ბერძნული და ქართული ხელნაწერი არ გვაძლევს ფერთა სიუხვის ისეთ არაჩვეულებრივ ჰარმონიას – (იისფერი, სოსანისფერი, ზღვისფერი, ცისფერი, ღია მწვანე, ნაცრისფერი, ვარდისფერი), როგორც მოქვის კოდექსის მინიატურები.

მოქვის მინიატურების თავისებურებას შეადგენს ფიგურების მოძრაობის გაბედული გამოსახვა. ყველა კომპოზიცია დატვირთულია დინამიკით, მხატვრის მთელი ყურადღება გადატანილია მოქნილ კონტურზე, სწრაფ და მკვეთრ თეთრ ლაქებსა და ხაზებზე. ვერცერთ სცენაში ვერ ნახავთ მშვიდად, ფრონტალურად მდგარ ფიგურას. თუმცა ყველა მოძრაობა მაინც გაწონასწორებული, გამოზომილი და რამდენადმე შენელებულია.

მოქვის კოდექსის მინიატურების სტილისტური ხასიათი მეტყველებს ახალი ტენდენციების განვითარებაზე ქართულ მინიატურულ ხელოვნებაში. ყველაზე სრულყოფილად ახალი გემოვნება გამოვლენილია სივრცის ორგანიზაციის საკითხში, ფიგურებისა და სახეების შესრულების მანერაში. სახეზეა წმინდა ფერწერული ელემენტების ზრდა. მოქვის ოსტატმა ეფრემმა ქართული მინიატურული ხელოვნება ახალი მხატვრული ხერხებით გაამდიდრა.

აქვე გვინდა, ყურადღება შევაჩეროთ მოქვის ორ ბარელიეფზე, რომლებიც დღეისათვის დაკარგულად ითვლება, მაგრამ შემორჩენილია მათი ფოტოები. ორივე ბარელიეფი კანკელის ფრაგმენტები უნდა იყოს. პირველი გაფორმება განსაკუთრებული სიმდიდრით გამოირჩევა. თაღედები დამშვენებულია წნული ჩუქურთმებით, სადაც ფოთლოვანი დეტალები დომინირებს. ორი ოვალური თაღის ქვეშ შარავანდით შემოსილი მარიამი და მაკურთხებელი იესო დგას, მოსასხამში გამოწყობილ მაცხოვარს მარცხენა ხელში სახარება უკავია.

მეორე ფილაზე წარმოდგენილია მდიდრულ ტახტზე მჯდომი მაცხოვარი, რომელსაც შარავანდი ამშვენებს, ტახტის მარჯვნივ წარმოდგენილია ხელაპყრობილი ორი ანგელოზი.

ქართული ოქრომჭედლობის საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს მოქვის ღმრთისმშობლის კარედი ხატი, რომელიც დაცულია ზუგდიდის დადიანების სასახლეში. შუაში ღმრთისმშობელი ფეხზე მდგომარეა, მარჯვნივ იოვანე წინამორბედი, მარცხნივ კი სტეფანე მთავარდიაკონია წარმოდგენილი. ოქროს ჭედური ხატი ჩასვენებულია დიდ, ვერცხლით შეჭედილ კარედ ბუდეში. ზემოთ,

ბუდის შუა ნაწილში გამოსახულია ორ სვეტზე დაყრდნობილი კამარა, გამოქანდაკებულია ჯვარცმა წინამდგომეობითურთ: იოანეთი, მარიამით, მარიამ მაგდალინელითა და მხედარ ლონგინოსით, ზემოთ, ფრთებზე ხარებაა წარმოდგენილი.

სვეტები შემკობილია თვლებით, ამჟამად აქვს 90 თვალი, ბუდეს ამშვენებს თვლებით გამოყვანილი ჯვრის სახეები, სულ 18 ჯვარია: ოთხი კამარის ზემოთ, ორი კამარაში, ექვს-ექვსი ასომთავრულ წარწერიან სვეტებზე.

ხატი მოქვის ეკლესიისათვის მოაჭედვინა ანდრია მოქველმა. იგი მოგვიანებით ხობის ეკლესიაში გადაუტანიათ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მოქვის ეპარქიამ ქართული ხელოვნება ეროვნული კულტურისათვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი ნიმუშებით გაამდიდრა.

მეხუთე თავი

ხობის საეპისკოპოსოს ისტორია

1. ხობის საეპისკოპოსოსა და საწინამდგროს ისტორია და ხობელ იერარქთა ქრონოლოგიური რიგი

ხობის საეკლესიო სტრუქტურა სირთულით გამოირჩევა. როგორც ვნახავთ, აქ რამდენიმე სახეობის საეკლესიო ორგანიზაციამ მოიყარა თავი, რამაც შესაბამისად გაართულა მისი ისტორიის შესწავლა.

საკითხის უკეთესი გაგებისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია, სრულად მიმოვიხილოთ ყველა დოკუმენტი, რომელიც ტაძრის ისტორიაზე მოგვითხრობს.

ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტები უნდა დახარისხდეს, როგორც ქრონოლოგიურად, ასევე შინაარსობრივად, რაც მეტ ნათელს მოჰფენს საინტერესო საკითხს.

უძველესი დოკუმენტი, რომელშიც ხობია მოხსენიებული, გახლავთ ჯვრის სამონასტრო მატრიანეში შეტანილი აღაპი, სადაც მოხსენიებულნი არიან ცოტნე დადიანის ოჯახის წევრები და ახლობელი პირები. მათ შორის ეგნატე, ხობის

წინამძღვარი. მოსახსენიებელში ნათქვამია: «ქ. ამასვე დღეს ალაპი ეგნატი ხოპისა წინამძღვრისა».

ხოპის ტაძარი შერგილ დადიანის ოჯახის განსაკუთრებული ყურადღებით სარგებლობდა. აქ დაცულია კიდევ შერგილის, მისი მეუღლე ნათელისა და ყმაწვილ ცოტნეს ფრესკები. ისევე, როგორც ლაშა-გიორგის გაუგზავნია იერუსალიმში მოსახსენიებელთა განსაწესებლად მესტუმრე შალვა, შერგილ დადიანსაც წარუგზავნია იქ ეგნატე ხოპისა წინამძღვარი, და ბარამ უშაფათელისძე. დოკუმენტში მოხსენიებულია ასევე ეგნატეს დედა ნისიმე და მისი ძმა ყელგრძელი. რადგან ეგნატე ხოპის წინამძღვრად მოიხსენიება, უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ პერიოდში ხოპი საწინამძღვრო იყო და, როგორც ჩანს, იმდროინდელმა ოდიშის ხელისუფლებამ, ხოპის წინამძღვრის სახით, მხარის უმაღლესი საეკლესიო წარმომადგენლობა გააგზავნა.

ეგნატეს მოსახსენიებელი 1212-1222 წლებით თარიღდება. ამიტომაც მისი წინამძღვრობა მეცამეტე საუკუნის პირველი ნახევარზე მოდის, კერძოდ კი 1212-1222 წლებზე.

ჩვენთვის საინტერესო შემდეგი დოკუმენტია ამავე ტაძრის ფრესკული წარწერა. აქ, ჩრდილოეთის კედლეზე, წარმოდგენილია გიორგი დადიანი, რომელსაც ეკლესიის გეგმა უპყრია ხელთ, წარწერით – «საყდარი». ქტიტორს მხედრულად აწერია:

1. ამ:.. საყდრისა:.. აღმაშენებ(ე)ლი:.. ერის
2. თავთ:.. ერისთავი:.. და მანდატორ
3. რთ:.. უხუცესი:.. დადიანი გ
4. ირგი:.. შეუნდს:.. ღმ
5. თმნ:.. ამინ»

ანალოგიური ფორმით ტაძრებში ისტორიული პირების გამოსახვა, ძირითადად, მიგვანიშნებს მათზე, როგორც ტაძრის მშენებლებზე, ან როგორც მნიშვნელოვანი ღონისძიების გამტარებელ პირებზე. მაგალითად: ბაგრატ მესამე ბედიანში, დავით აღმაშენებელი გელათში, ლევან მეორე დადიანი წალენჯიხაში და სხვ. წარწერაში

მოხსენიებული გიორგის ვინაობის შესახებ გამოთქმულია რამდენიმე მოსაზრება: პირველი აზრი, რომელიც ბუნებრივად შეიძლება დაგვებადოს, ის არის, რომ ეს გიორგი, ლევან მეორ-ის ბიძაა. ეს კარგადაა ცნობილი მისი თანამედროვე წყაროებიდანაც, მით უფრო, რომ ლევანისა და მისი ფიგურის შესრულების მანერა სავსებით ერთნაირია, თუმცა, როგორც აღნიშნა თავის დროზე ე. თაყაიშვილმა, ეს მოსაზრება უკუსაგდება. ამგვარი ტიტულატურა – მანდატურთუხუცესი და ერისთავთ-ერისთავი – მეჩვიდმეტე საუკუნისათვის სრულიად შეუფერებელია. ლევან მეორ-ის ბიძა გიორგი ყველა დოკუმენტში ლიპარიტიანად იწოდება, ასე აწერია წალენჯიხის ერთ-ერთ ეკვდერში მოთავსებულ მის პორტრეტსაც – «ლიპარიტიანი ბატონი გიორგი». გარდა ამისა, ლევანისა და გიორგის პირადი ურთიერთობის ხასიათიც ძალიან საეჭვოს გახდიდა მათ ამგვარ მეზობლობას – ძნელი წარმოსადგენია, ლევანს დაეხატვინებინა თავისი გადამტერებული ბიძა, რომელსაც მან მეუღლე ნესტან-დარეჯანი წაართვა, მით უფრო, საკუთარი თავისა და სწორედ ნესტან-დარეჯანის გვერდით. ვახტანგ ბერიძის აზრით, ეს გიორგი დადიანი ტაძრის სამხრეთ კედელზე გამოსახული პირების: შერგილ, ნათელა და ცოტნე დადიანების თანამედროვე უნდა იყოს, მაგრამ, როგორც მეცნიერი მიიჩნევს, აქ კოხტასთაველ გმირის ოჯახთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ ხობის ტაძრის ეს პორტრეტები სხვა ცოტნესა და მის მშობლებს გამოხატავენ. მეცნიერი თავის მოსაზრებას წალენჯიხის ხატის წარწერით ასაბუთებს, სადაც ნათქვამია: «ვამკობთ ჯუარსა შენსა მაცხოვარო წალენჯიხისაო, მინდობილნი შენნი: მანდატურთ-უხუცესი: დადიანი ბედანი და მე ძე მათი, მეორედ მამკობი დადიანი გიორგი, და მე დადიანი შერგილ და მეუღლე ჩემი ნათელ, მესამედ მამკობნი ხატისა თქუენისა». ვახტანგ ბერიძის აზრით, ამ წარწერაში ერთად მოიხსენიებიან ის სახელები, რომლებიც ხობში შემონახულია და აქამდე სრულებით ვერ უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს. ამიტომ ფიქრობს, რომ ზემოხსენებული გიორგი, ბედან მეორ-ის (1260-1290) ძეა, ბედანი კი თანამედროვეა დავით ნარინისა (1245-1293). რადგან ისინი ერთად მოიხსენიებიან ხობის ღმრთისმშობლის ხატის წარწერასა და

ქამთაალმწერლის თხზულებებში, ამიტომ მეცნიერი ბედანისა და მისი შვილის გიორგის მოღვაწეობას მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრით ათარიღებს, ხოლო მათ შთამომავალს, ცოტნე დადიანს, მეთოთხმეტე საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწედ მიიჩნევს. ჩვენი კვლევა განსხვავებული მოსაზრების დაფიქსირების საშუალებას გვაძლევს, რამეთუ ჩვენს ხელთაა 1259-1274 წლებით დათარიღებული იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპები, სადაც მოხსენიებულია ცოტნე დადიანი და მისი დედა ნათელა. გარდა ამისა, არსებობს თამარ მეფის გულსაკიდი ჯვრის ჩასასვენებელი ხატის წარწერა: «ქ. ხატო არსებისაო, უცვალებელო, მეოხ და მფარველ მექმნით აქა და საუკუნესა ერისთავთერისთავი დადიანი შერგირ და მეუღლე ჩემით დეოფალ დეოფალი ნათელით ძითურთ ჩემით ცოტნეთითურთ». წარწერა 1212-1222 წლებითაა დათარიღებული. აღსანიშნავია ისიც, რომ ელენე მეტრეველი ზემოაღნიშნული აღაპის დათარიღებისას გამოთქვამს შემდეგ მოსაზრებას: «გურიელის ასულმა მარიამ-ყოფილმან მაკრინემ სააღაპოდ ათასი თეთრი მოახსენა» ჯვრის მონასტრის კრებულს. ამავე ტაბულაში არის მარიამ-მაკრინეს დალოცვა, რომელსაც მონასტრისათვის 2000 თეთრი მიუცია, საფიქრებელია, რომ მარიამყოფილი მაკრინე ცოტნე დადიანის ცოლი იყო; ამავე ტაბულის 96-ე აღაპით თარიღდება მთელი ტაბულა. ეს აღაპი შამადვალე მაკრინის ძეს გაუჩინა მისმა მეუღლემ – ფოტინემ ჯვრისმამა იოსების დროს. იოსების ჯვრისმამობის წლებია მეთოთხმეტე ს-ის დამლევი და მეთხუთმეტე ს-ის პირველი წლები, ამავე დროის უნდა იყოს ერისთავთერისთავისა და მანდატურთუხუცესის ცოტნე დადიანის აღაპიც. ამ ცოტნეს გაიგივება კობტას აჯანყების ცოტნე დადიანთან, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება». ამ საკითხთან მიმართებით ჩვენ ერთ გარემოებას გვინდა მივაქციოთ ყურადღება. ჯვრის აღაპში შერგილ და ნათელის მოსახსენიებელთან ერთად იმავე მდივან-მწიგნობარს ხობის წინამძღვრის ეგნატეს მოსახსენიებელიც ჩაუწერია. თუ დავეთანხმებით გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ეს აღაპები მეთოთხმეტე ს-ის დამლევისა და მეთხუთმეტე ს-ის პირველი წლებისაა, გამოდის, რომ ეგნატესაც ამ პერიოდში უმოღვაწია, თუმცა ხობში ამ დროს სულ სხვა ვითარებაა, მეთოთხმეტე-

მეთხუთმეტე საუკუნეში აქ უკვე საეპისკოპოსო არსებობს და ცნობილია კიდევ მეთოთხმეტე საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწის ილარიონისა და მეთხუთმეტე ს-ის პირველი ნახევრის მოღვაწის საბა ეპისკოპოსის სახელი. ამიტომ, ვფიქრობთ, შეუსაბამოა მანდატურთუხუცესთან და ერისთავთერისთავთან ერთად ხობელი წინამძღვრის მოხსენიება იმ პერიოდში, როცა ხობის საეპისკოპოსო საყდარზე უკვე ეპისკოპოსი ზის. ამდენად, არამართებულად მიგვაჩნია მოსაზრება, რომ ხობში გამოსახული შერგილის ოჯახის პორტრეტი არ შეიძლება მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეთა მიჯნაზე ადრინდელი იყოს, რადგან არსებობს სწორედ მეცამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის დოკუმენტები, სადაც შერგილ დადიანი, ნათელი და მათი ძე ცოტნე მოიხსენიებიან. ამიტომ, უმართებულოდ გვეჩვენება დავუშვათ, რომ ხობის პორტრეტები სხვა ცოტნესა და მის მშობლებს გამოსახავენ, მით უმეტეს, არ არსებობს გვიანდელი ხანის დოკუმენტები, რომელნიც იცნობენ სხვა ცოტნე დადიანსა და მის მშობლებს – შერგილსა და ნათელას.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მიგვაჩნია, რომ ხობის ტაძრის სამხრეთ კედელზე გამოსახული პირები კობტასთავის შეთქმულების გმირის ცოტნე დადიანის ოჯახია და ეს მხატვრობა მეცამეტე საუკუნის პირველი ნახევრით უნდა დათარიღდეს. ამიტომ მათ ვერაფრით დავუკავშირებთ ჩრდილოეთის კედლებზე გამოსახულ ერისთავთ-ერისთავსა და მანდატურთუხუცესს გიორგი დადიანს. იგი, წარწერის შინაარსის მიხედვით, უნდა ეკუთვნოდეს გიორგი მეორეს (1345-1384). აქვე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება ერთ გარემოებაზე: წარწერაში გიორგი «საყდრის აღმაშენებლად» მოიხსენიება, ექვთიმე თაყაიშვილის აზრით კი: «ეს დადიანი პირველი მაშენებელი არ არის ხობის ეკლესიისა და ეს შეუძლებელიც არის, ვინაიდან ... ხობში დაცულია მეცამეტე საუკუნის ფრესკა შერგილ დადიანისა. გიორგი მეორეს უნდა მიეწეროს, ჩვენი აზრით, იმ ღია შტოს მიშენება, რომელიც უვლის ხობის ეკლესიას სამხრეთით და აღმოსავლეთით». აქედან გამომდინარე, გიორგის მართლაც შენობის დამწყებად ვერ მივიჩნევთ, შესაძლებელია, გიორგი მეორე-მ ხობის ტაძარს რესტავრაცია გაუკეთა, ან კიდევ გალერეები მიაშენა, ყოველ

შემთხვევაში მის სახელს აქ მნიშვნელოვანი ძვრები უკავშირდება, თუმცა აუცილებელი არ არის, საყდრის აღმშენებლობა მაინცდამაინც ხუროთმოძღვრული კომპლექსის მშენებლობას დავუკავშიროთ – ძველ ქართულში «საყდარი» სკამს, ტახტსა და საეპისკოპოსოს ნიშნავდა. ამიტომაც არაა გამორიცხული, რომ აქ გიორგი მეორე დადიანის სახელს არა მარტო გარკვეული სამშენებლო საქმიანობა, არამედ კათედრის დაარსება უკავშირდება, მით უფრო, რომ ჩვენთვის ცნობილი პირველი ხობელი ეპისკოპოსი სწორედ მეთოთხმეტე საუკუნეშია ცნობილი. ამიტომ, უფრო საფიქრებელია, რომ ხობში საეპისკოპოსო კათედრა გიორგი მეორე დადიანმა დააარსა. ამ წარწერის დასასრული პროფესორმა ვ. სილოგავამ შემდეგნაირად წაიკითხა: «მამა-დედათა ლარნაკი და მისი და მარეხის გააერთა».

შემდეგი ჩვენთვის საინტერესო დოკუმენტი გახლავთ ზემოხსენებული ხობის ტაძრის ლაპიდარული წარწერა, რომელიც დატანებულია სამხრეთ ეკვდერის მარმარილოს ლოდზე. «ქ. სახელითა ღმრთისათა ერისთავთერისთავმან და მანდატურთ უხუცესმან დადიანმან ვამეყ მამისა მათისა [პატ]რონისა ერისთავთ ერისთავისა დადიანისა გიორგის შედეგად მიუჴდა ჯიქეთ[ს] ურწმუნოებისა და ორგულობისათჳს, რათამცა მოემსახურა. და სძლო, შეურაცხ და უჴმარ იქმნა მათი სიმაგრენი, გაგარი და უღალნი, ყოველნივე ძალითა მოირჴუნა. მრავალთა ჯიქეთისა პატრონთაგან მიუვალი მოარბივნა. რაოდენნი მოეწყო, მათი მძევალნი წამოასხნა და სხვანი აოტნა. მაშინ მოიღო სვეტნი და ფილაქნი ესენი მარმარილოსანი და მამათა-დედათა ლარნაკი და მისი და მარეხ[ისი] გააერთ[ა]. საუკუნემცა არს ჴსენებაჲ მათი». ხობის ტაძრის, უფრო სწორად ვამეყ დადიანის ეკვდერის მხატვრობა საგანგებოდ შეისწავლა ი. ლორთქიფანიძემ. ვამეყის ეკვდერის მოხატულობის რეპერტუარი განსასვენებლისათვის შესაბამისია და ბიზანტიურ სამკვალესთან იჩენს მსგავსებას. აქ რელიგიური სცენები სათანადო დატვირთვითაა წარმოდგენილი. აფსიდის კონქზე გამოსახულია ღმრთისმშობელი ყრმითურთ და ანგელოზებით. დასავლეთის კედლის ზედა რეგისტრში კი წარმოდგენილია მაცხოვრის, მარიამისა და იოანეს ფრესკები. ეს სცენა – «ვედრება», როგორც საშინელი სამსჯავროს შეხსენება, ხშირად

გამოიყენებოდა ბიზანტიურ საძვალეებში. ეკვდერის კედლებზე ასევე წარმოდგენილია ჯვარცმა, ჯოჯოხეთად შთასვლა, მენელსაცხებლე ქალები მაცხოვრის კუბოსთან, გარდამოხსნა, დატირება, ჩრდილოეთის კედელზე კი მოჩანს მაცხოვარი კუბოში.

ჩრდილოეთის კედლის აღმოსავლეთ მხარეს გამოსახული არიან ქტიტორები: ვამეყ დადიანი და მისი თანამეცხედრე მარეხი. შესაძლოა, აქ სხვა ქტიტორებიც იყვნენ წარმოდგენილნი (ვამეყის მამა გიორგი და მისი მეუღლე). მართალია, ქტიტორთა ფიგურები ძალიან დაზიანებულია, მაგრამ შეიმჩნევა, რომ ისინი მდიდარი საერო პირებისათვის შესაფერისი ტანსაცმლით არიან შემოსილნი, რადგან შემკულნი არიან ოქროთი და ძვირფასი ბეწვეულით. ვამეყის მეუღლეს გვირგვინი ამშვენებს, მთავარს კი კონუსისმაგვარი მაღალი ქუდი ახურავს. (მსგავს ქუდშია წარმოდგენილი ლევან მეორე დადიანი, ცაიშის ტაძრის ერთ-ერთ ფრესკაზე. როგორც ჩანს, იგი სამეგრელოს მთავრების მოკაზმულობის დამახასიათებელი ატრიბუტი იყო).

ქტიტორები გამოსახულნი არიან მლოცველთა პოზაში დეკორატიული არკის ქვეშ. საერო პირთა სახეები წმინდანთა სახეების მანერითაა შესრულებული. საოცრად მომხიბვლელია მარეხი, მისი ამაყი მზერა, წვრილი ყელი, ფართოდ გახელილი თვალები, გრძელი კეხიანი ცხვირი კარგად წარმოგვიდგენს ქართველი ქალის ტიპს. მას ერთი წარბი ზეაწეული აქვს, რაც პორტრეტს მეტ სიცხოველეს მატებს.

დედოფლის გვერდით ვამეყი წარმოგვიდგება როგორც მრისხანე და ბრძენი მთავარი. დღემდე უცნობია, თუ ვინ მოხატა ვამეყის ეკვდერი, თუმცა მეცნიერები გამოთქვამენ მოსაზრებას, რომ მისი ავტორი წალენჯიხის ფრესკების მხატვრის კირ მანუელ ევგენიკოსის ერთ-ერთი მოწაფე უნდა ყოფილიყო. როგორც ვხედავთ, ეს დოკუმენტი ნაწილობრივ ეხმიანება პირველ წარწერას და აქ მთავარი მოქმედი პირი გიორგი მეორე-ის ვაჟი ვამეყ დადიანია (1384-1396), რომელსაც ჯიქეთიდან ბერძნული ეკლესიის კათედრის მარმარილოს სვეტები, ფილები და სხვა ნაწილები წამოუღია და ტაძრისათვის შეუწირავს ( ), ხოლო დედ-მამის სასაფლაოზე ეკვდერი გაუკეთებია. წარწერაში არაფერია ნათქვამი ხობის საეკლესიო სტატუსის შესახებ.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოში ძნელად თუ მოიძებნება ხობის ტაძარივით მდიდარი სავანე. აქ დაცული იყო: დავით აღმაშენებლის საწინამძღვრო ჯვარი; თამარ მეფის გულსაკიდი ჯვარი; მისი დედის ბორდოხან დედოფლის კუთვნილი ხატი; აქვეა ხატები, რომლებიც მოიხსენიებენ დავით ნარინს, მანდატურთუხუცეს ბედან დადიანს, აფხაზეთის მეფეს ლეონ მეორე-ს და სხვა. მართალია, ჩვენ არ ვიცით, თუ როდის და როგორ მოხვდა ეს ნივთები ხობის ტაძარში, მაგრამ ცხადია, რომ მას საქართველოში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ხობის ტაძრის შესახებ არსებული მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეების დოკუმენტები გარკვეულწილად ნათელს ჰფენს ჩვენთვის საინტერესო საკითხს. ამ პერიოდის ფრესკებში მოიხსენიება ხობელი ეპისკოპოსი, ასევე არსებობს ალესანდრე პირველი დიდის (1412-1442) მიერ გაცემული თოფურიძეთა სიგელი, სადაც ასევე ხობელი ეპისკოპოსის სახელია დაფიქსირებული, რაც თავისთავად მეტყველებს, რომ ხობი მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეებში საეპისკოპოსო კათედრა იყო. პირველი ხობელი ეპისკოპოსია ილარიონი, იგი დახატულია ტაძრის ჩრდილოეთ სვეტზე, სავედრებლად ხელეზღმართული (ამ ილარიონს თ. ბერაძე უცნობ კათალიკოსად მიიჩნევს), რომელსაც გადმობრუნებული ხუცური ასოებით აწერია: «ხობელი ილარიონ».

წერილობითი წყაროები არ იცნობენ ზემოაღნიშნულ ეპისკოპოსს, ამიტომ, მისი მოღვაწეობის განსაზღვრა შესრულებული მხატვრობის დათარიღებით უნდა მოხდეს. ილარიონის ფრესკული გამოსახულება მეთოთხმეტე საუკუნეშია შექმნილი. ჩვენი აზრით, მისი ეპისკოპოსობა დაახლოებით ამ პერიოდს უკავშირდება.

ჯვრის მონასტრის დაუთარიღებელ აღაპებში მოიხსენიება «თადეოზ ხოპელი», რომელიც ხელნაწერის სავარაუდო დათარიღების მიხედვით, შესაძლოა, მეთოთხმეტე საუკუნის ბოლოსა და მეთხუთმეტე საუკუნის დამდეგს მოღვაწეობდა. შემდეგი ჩვენთვის ცნობილი ხობელი ეპისკოპოსია საბა ხობელი, რომელიც მოხსენიებულია ე. წ. თოფურიძეთა სიგელში. როგორც ზემოთ დავასაბუთეთ,

თოფურიძეთა სიგელი საქართველოს ერთიანი მეფის ალექსანდრე მეორე-ის დროს გაცემულად უნდა ჩაითვალოს, ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ აქ მოხსენიებული საბა ხობელი ამ პერიოდში მოღვაწეობდა, ესე იგი დაახლოებით მეთხუთმეტე საუკუნის პირველი ნახევარში.

მეთხუთმეტე საუკუნეში ოდიშის ერისთავს შამადავლა დადიან-გურიელს ტაძრის მფლობელობის გასაძლიერებლად გარკვეული ზომები მიუღია, რის დასტურადაც მისი სიგელია შემორჩენილი, რომელიც 1470-1474 წლებს შორის არის შედგენილი, აქ განმეორებულია უფრო ადრინდელი საბუთის შინაარსი. შამადავლას ერისთავობის დროს (როგორც ამას ლევან მეორე დადიანის (1611-1657) ერთ-ერთი საბუთი იუწყება) ხობის ტაძრის «ძუელთაგანი იადგარი გარყუნილ» ყოფილა. მას აღუდგენია და ხელახლა დაუმტკიცებია ტაძრის იურიდიული უფლებები. «ძველი იადგარის» შინაარსიდან ბევრი ჩვენთვის საინტერესო რამ შეგვიძლია ამოვიკითხოთ, კერძოდ, აქ ნათქვამია: «... წყლისპირს ჭალადიდს რიონზედ ან ნახევარი ბაჟი ხოფისა ღვთისმშობლისა არის და ნახევარი კათალიკოზისა არის ... დადიანის სახლის ნიშანი კათალიკოზისა არის, აგრევე, სხუათა აზნაურის შვილთა ნიშანი; აგრევე სხუათა ებისკოპოზთა საფერხავი მართებს და ამას არა ეთხოვებოდეს ... ვინცა სახოფოსა ზედან მოუხდეს, დაარბიოს და დაწუას ... მეხადილე კუამლი გლეხი დაუურვოს საყდარსა ... ათასი ბოტინატი დაეურვოს. აგრევე ჭურთასა და ცუს შუა ტყე და წყალი ყოვლადწმიდისა არის».

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრება გამოთქვა თ. ჯოჯუამ. მისი ვარაუდით, ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქ მიხაილის მიერ ნაკურთხებ აფხაზეთის კათალიკოს იოაკიმეს დადიან-გურიელმა შამადავლამ ხობის მონასტერი გადასცა, რისი დასტურიცაა ის, რომ დადიანებისა და სხვა თავად-აზნაურების მიერ ხობისათავის მირთმეული ნიშანი ანუ დაკრძალვისათვის დაწესებული გამოსაღები კათალიკოსის კუთვნილება ყოფილა. მეცნიერის აზრით, 1470-იანი წლებიდან ვიდრე მეთექვსმეტე საუკუნის შუა ხანებამდე, ანუ საბოლოოდ გელათში დამკვიდრებამდე, აფხაზეთის კათალიკოსები ბიჭვინთის პარალელურად ხობში მოსაყდრეობდნენ.

ხოზის ტაძრის ძველი იადგარის მიხედვით, დარეგულირებულია ამ საეკლესიო სენიორიის სოციალური ცხოვრება, განსაზღვრულია მისი დამოკიდებულება აფხაზეთის საკათალიკოსოსთან. სამწუხაროდ, დოკუმენტში არ ჩანს, ხოზის როგორ საეკლესიო სენიორიასთან გვაქვს საქმე (მონასტერი თუ საეპისკოპოსო), მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული ამ პერიოდის სხვა დოკუმენტები თვალნათლივ მიუთითებენ აქ საეპისკოპოსო კათედრის არსებობაზე. ამის დასტურია მოგვიანო ხანის, კერძოდ 1561 წლის, ნიკოლოზ წულიკიძის შეწირულობის წიგნი, სადაც ნათქვამია: «ოდეს სხვა ხოფელი იჯდა და თათრისაგან გაოხრებული და გაცუდებული საყდარი და მონასტერი იყო, ესე მოგუცეს ჩვენ, წულუკიძეს ხოფელ ნიკოლოზს».

მეთექვსმეტე საუკუნეში ხოზში საეპისკოპოსოს არსებობას ასევე ადასტურებს ამ ეკლესიის გლეხთა თეთრის გამოსაღების მინაწერი, სადაც ნათქვამია: «ვინცაი არ მისცეს ყოვლად წმინდა ღმრთისმშობელი გაურისხდების და ხოფისა ღმრთისმშობლის წინამდების ეპისკოპოზის მადლისაგან შეჩუენებულმცა არის ...». მეთექვსმეტე საუკუნეში ხოზის კათედრა ოსმალებს აუოხრებიათ, რაზეც მეტყველებს ხოზელ ნიკოლოზ წულიკიძის შეწირულობის წიგნი. მას მოუწესრიგებია ტაძრის სასულიერო და სამეურნეო ცხოვრება, მისთვის შეუწირავს როგორც მამული, ასევე «ვერცხლის ბარძიმი და ფეშხუმი და კამარა, სამი ატლასის პერექლები, ერთი ოდიკი, ერთი ნაქსოვისა კრეტსაბმელი, ერთი ხელი შესამოსელი სტრიხარი და ფილონი ნაქსოვისა, ოლარი ნაქსოვისა, სამკლავე ნაქსოვისა, ერთი დიდი ქვაბი ნაქსოვისა». გარდა ამისა, მასვე დაუწესებია ბეგარა: «ერთი ცხვარი, ერთი ღოლარიკონი სანთელი, ორი შაურის საკმეველი, სამი კოკა ღვინო, ორი ქილა ღომი». ამ დოკუმენტს ისიდორე დოლიძე 1569 წლით ათარილებს, ამიტომაც ცხადია, რომ ნიკოლოზსაც მეთექვსმეტე საუკუნეში, 1569 წელთან ახლო დროში უმოღვაწია.

თათართა მიერ ხოზის ტაძრის ზემოაღნიშნულ აოხრებას, თ. ჯოჯუას აზრით, 1553-1554 წლებში კათედრაში სასულიერო ცხოვრებისა და აქ მოქმედი საკათალიკოსო რეზიდენციის მოშლა მოჰყვა. «სავარაუდოა, რომ ლიხთიმერეთის მწყემსმთავრებმა საერთოდ მიატოვეს აქ მოქმედი საკათალიკოსო რეზიდენცია და მონასტერიც

უმუალოდ ხობელი ეპისკოპოსის დაქვემდებარებაში გადავიდა» .

მეჩვიდმეტე საუკუნეში ხობში მნიშვნელოვანი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ცვლილებები მოხდა. უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ ცნობას, რომელიც არქანჯელო ლამბერტის ეკუთვნის, რომელმაც სამეგრელოში 1633-1649 წლებში იმოგზაურა. იგი გაუქმებულ საეპისკოპოსოთა შორის მოიხსენიებს ხობსაც.

1649-1652 წლებში დონ კრისტოფორო დე კასტელმა შეასრულა აღნიშნული ტაძრის გრაფიკული ჩანახატი, წარწერით: «ხობის საეპისკოპოსო».

პავლე ზახარევი და ფედოტ ელჩინი, რომლებიც ოდიშში 1639-1640 წლებში იყვნენ, მოიხსენიებენ როგორც ხობის კათედრას, ასევე მის ეპისკოპოსს ნიკოლოზსაც.

ზემოხსენებულ წყაროთა ანალიზს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნის გარკვეულ მონაკვეთში ხობი, როგორც საეპისკოპოსო კათედრა, გაუქმდა (ალბათ ისევე, როგორც ცაიშში 1771-1777 წლებში და ჯუმათში 1772-1776 წლებში).

წყაროთა სიმცირის გამო ჩვენთვის შეუძლებელია დავადგინოთ, თუ როდის მოხდა ეს, მაგრამ ამ საკითხის გარკვევაში ნაწილობრივ გვეხმარება იტალიური წყარო –

«სამეგრელოს აღწერა». არქანჯელო ლამბერტის თქმით: «ხობს და კიდევ ხუთ დანარჩენ ტაძარს წინათ ჰყავდათ ეპისკოპოსები და ეხლა გადაკეთებულია

მონასტრებად». ლამბერტის ეს ინფორმაცია ანგარიშგასაწევია, რამეთუ ლევან მეორე დადიანის ხობის ტაძრისადმი მამულების მფლობელობის განახლების სიგელში

ცხადადაა ნათქვამი, რომ ხობში «ჟამთა ვითარებისა და წელთა გარდასულისა და ეტლთა მოქცევისა და დღეთა ცვალებისაგან მოშლილიყო სოფელი და ტყე და

ველი» . ამდენად, ფაქტია, რომ არქანჯელო ლამბერტის სამეგრელოში მოღვაწეობის გარკვეულ მონაკვეთში ხობი, როგორც საეპისკოპოსო კათედრა, მოიშალა. სწორედ

ამიტომ დასჭირვებია ლევან მეორე დადიანს ძველი გარყვნილი და დაკარგული იადგარის მოძიება და ამ ტაძრისადმი მფლობელობის განახლების ბოძება.

სამეგრელოს მთავრის მიერ როდის უნდა გატარებულიყო ეს ღონისძიება? ჩვენი აზრით, მეჩვიდმეტე საუკუნის 30-იან წლებში მოშლილი ხობის საეპისკოპოსო

მთავარს დაახლოებით 1639-1649 წლებში აღუდგენია. ამავე პერიოდში უნდა იყოს შედგენილი მფლობელობის განახლების სიგელიც. ისიდორე დოლიძე ამ დოკუმენტს ლევან მეორე დადიანის მოღვაწეობის პერიოდით – 1611-1657 წლებით – ათარიღებს, ჩვენი ვარაუდით, დოკუმენტის შედგენა დაახლოებით 1639-1649 წლებში უნდა მომხდარიყო. არქანჯელო ლამბერტიმ კი მოგვიანებით მომხდარი ეს ფაქტი, შესაძლებელია, სულაც არ იცოდა, ან იგი არ ჩაურთავს თავის თხზულებაში. ამ არგუმენტის სასარგებლოდ მეტყველებს ერთი გარემოებაც – კერძოდ, ხობში მოღვაწე ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის ბიოგრაფია. ისტორიულ წყაროებში იგი ჯერ წინამძღვრად, შემდეგ კი ეპისკოპოსად იხსენიება, რაც, ჩვენი აზრით, შემთხვევითი არ არის. მისი ეპისკოპოსად კურთხევა სწორედ ლევან მეორე დადიანის რეფორმის შემდეგ უნდა მომხდარიყო. მის შესახებ ტაძრის სამხრეთ კედელზე დაცულია ბერძნული ფრესკული წარწერა, რომელიც შემდეგნაირად იკითხება: «ნიკოლოზ ხობელი, ამ წმინდა მონასტრის წინამძღვარი». წარწერა მეჩვიდმეტე საუკუნით თარიღდება. აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ 1639-1640 წლებში სამეგრელოში სტუმრად მყოფი რუსი ელჩები ფედოტ ელჩინი და პაველ ზახარევი ნიკოლოზს უკვე ხობელ ეპისკოპოსად მოიხსენიებენ: «мая в де пришли в Хабы в Пречистенской монастырь к Николазу епископу ... Николаз епископ показывал нам пречыстыя Богородицы сорочка». ნიკოლოზი სხვადასხვა დროს იყო მეტეხის ეკლესიის წინამძღვარი, კახეთის მოძღვართმოდვარი, კორცხელის მონასტრის გამგებელი, იერუსალიმში ჯვარისმამა და გოლგოთის არქიმანდრიტი. ლევან დადიანის კარზე ის 1632-1642 წლებში მოღვაწეობს, 1657 წელს კვლავ მთავართანაა და ცოტა ხნით დასავლეთ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ტახტსაც განაგებს. ამ წყაროების მიხედვით ჩანს, რომ ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი ერთხანს ხობის მონასტრის წინამძღვარი ყოფილა, ხოლო შემდეგ იგი ეპისკოპოსად უკურთხებიათ. დასტურად ეკლესიაში, საკურთხევლის წინ, ჩრდილოეთ კედელზე არის ნიკოლოზის გამოსახულება წარწერით: «მე: (... ძემან) ხობელმა ნიკოლოზ დავახატვინე ესე

საყდარი ჩემის სულის

საცხოვნებლად».

მისი აღსაყდრების ზუსტი თარიღის გარკვევა შეუძლებელია, მაგრამ ეს, ალბათ, 1639-1640 წლებში უნდა მომხდარიყო, რადგან ამ პერიოდში სამეგრელოში მყოფი რუსი ელჩები მას ეპისკოპოსად იხსენიებენ. ამდენად, ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი, იგივე ნიკიფორე ირბახი, ხობში მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი ნახევარში მოღვაწეობდა ჯერ წინამძღვრად, ხოლო 1639-1640 წლებში ეპისკოპოსად უკურთხებიან. ამავე პერიოდში უნდა მიეღო მას ბედიელობაც.

მეჩვიდმეტე საუკუნეში მოღვაწე ეპისკოპოსთაგან ჩვენთვის ცნობილია ეფთიმე ფაღავა, რომელიც სწირავს ხობის ღმრთისმშობლს ერთ კომლ კაცს: «წალენჯიხისაგან ნაყიდს როსტომიას, მისის ძმითურთ, შვილებიანად, მათის სახლისკაცითა, მისის ეკლესიისა, სახლ-კართა». დოკუმენტში ნათქვამია: «აწე ვინცა და რამანც – [ძე]-მან კაცისამან ესე ჩვენგან შეწირული გლეხი გამოგწიროს, დიდმან ანუ მცირემან ან დადიანმან ანუ დედოფალმა ან ეფისკოპოზმან და ან თავადმან [ანუ აზ]ნაურიშვილმან ან გლეხმა ამისდა შლად ქცევად და გამოხმად ხელყოს მასამცა რისხავს თავად დაუსაბამო ღმერთი».

ლევან მესამე დადიანის 1660-1680 წლების შეწირულობის წიგნში ნათქვამია:

«მობრძანდით თქვენ კათალიკოზი ბატონი და ბატონი დავით დაგველაპარაკენით და ძველადგანცა ხობი ბიჭვინთის ღმრთისმშობლის შეწირული ყოფილიყო და ჟამთა ვითარებისაგან გამოხდომოდა ... შეიწირე მცირე ესე შესაწირავი შენ შვიდ ცათა უმაღლესო და ქერაბინთა უზეშთაესო, ბიჭვინტისა ღმრთისმშობელო, ასე რომე კათალიკოზს ოდიშის ერთი საყდარი ასეთი არ ქონდა, რომე დღესასწაული გარდაეხადა, ხან ერთ ეპისკოპოსს ჩაუდგებოდა შინ და ხან მეორეს, ეპისკოპოზები მწეთ გარჯით იყვნენ და ამისთვის შეუსწირეთ, რომე როდისაც კათალიკოზი ოდიშს მობრძანდებოდეს, ხატსა, ჯვარსა და ომფორსა იქ დაასვენებდეს და სასაფლაოდაც ის შეგვიწირავს» (1675 წელი). დოკუმენტი ჩვენთვის მრავალმხრივ საინტერესოა, მისი მიხედვით აფხაზეთის კათალიკოსს დავით ნემსაძეს (1673-1693) ლევან დადიანი

გადასცემს საკათალიკოსოს საყდარს ხობს იმ მიზეზით, რომ ოდიშში ამ უმაღლეს იერარქს არ ჰქონია საკუთარი ტაძარი და «ხან ერთ ეპისკოპოსს ჩაუდგებოდა შინ და ხან მეორეს». მთავარი თავის გადაწყვეტილებას არგუმენტითაც ამაგრებს – თურმე ხობი ადრეც ბიჭვინთას შეწირული ყოფილა. ჩვენთვის დღემდე უცნობი იყო, რის საფუძველზე აცხადებს ამას მთავარი და რა პერიოდით ეკუთვნოდა ხობი აფხაზეთის კათალიკოსს, როგორც მისი პირადი რეზიდენცია. თუმცა, სულ ახლახან ახალგაზრდა მეცნიერის თ. ჯოჯუას გამოკვლევებმა ამ საკითხს ნათელი მოჰფინა. თ. ჯოჯუამ ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული 1160 წლის გარეჯული ხელნაწერის ერთ-ერთი მინაწერი შემდეგნაირად ამოიკითხა: «ს(უ)ლსა ჯობისა| ქათალ{ი}კოზ{ი}სა ბართლომეს{ა} შ(ეუნდენე)ს ღ(მერთმა)ნ». თ. ჯოჯუას აზრით, აქ მოხსენიებული «ბართლომე» აფხაზეთის კათალიკოსი უნდა იყოს. ხელნაწერში «აფხაზეთის კათალიკოსის» «ხობის კათალიკოსის» ტიტულით მოხსენიება, მისი აზრით, განაპირობა ხობში აფხაზეთის საკათალიკოსოს რეზიდენციის არსებობამ 1470-1474 წლებიდან, ვიდრე 1553-1554 წლებამდე, რის გამოც დროის ამ მონაკვეთში ლიხთიმერეთის მწყემსმთავრები ბიჭვინთის პარალელურად ხობში მოსაყდრებოდნენ და «ხობის კათალიკოსის» საეკლესიო ტიტულს ატარებდნენ. აქვე აღსანიშნავია, რომ მსგავსი შეწირულობა ოდიშის სამთავროში ადრეც მომხდარა, კერძოდ, ლევანის მამას ვამეყ მესამე-ს (1658-1660) ზაქარია ქვარიანისათვის (1657-1660) სადღესასწაულო წირვის გადასახდელად შეუწირავს სენაკის საწინამძღვრო საყდარი, მამული და სასახლე. საყურადღებოა ისიც, რომ ვამეყი პირობას აძლევს კათალიკოს სვიმონ ჩხეტიძეს, რომ მოურავად და ეპისკოპოსად არავის დანიშნავდა მის დაუკითხვად და ხობის ღმრთისმშობელს მამულს არ წაართმევდა. როგორც ვხედავთ, მთავარი ბიჭვინთასა და ხობს ერთ კონტექსტში, ერთი დონის სენიორიებად განიხილავს, ანუ, ამ პირობის მიხედვით, კათალიკოსისათვის ხობის ყმა-მამული ისეთივე საკუთრებაა, როგორც ბიჭვინთისა. მართლაც, დავით ნემსაძე იუსუფ ლეფონავას სწირავს ბიჭვინთისა და ხობის ღმრთისმშობელს. ასეთივე დამოკიდებულებაა ამ საყდრებისადმი სვიმონ ჩხეტიძის დროსაც, ამიტომ,

ვფიქრობთ, რომ ხობის საეკლესიო სტატუსი ისეთივე იყო ვამეყ დადიანის დროს, როგორც მისი შვილის ლევანის მიერ გაცემული შეწირულობის შემდეგ. ვფიქრობთ, რომ ლევან მეორე დადიანის გარდაცვალების შემდეგ ხობის საეპისკოპოსო კათედრა მოიშალა და იგი აფხაზეთის კათალიკოსის ისეთივე პირადი რეზიდენცია გახდა, როგორც ბიჭვინთა. ისმის მეორე საკითხი: რატომ გახდა საჭირო აფხაზეთის კათალიკოსის საკუთრებაში ხობის გადაცემა? აქ ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ გარემოებას: მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში კათალიკოსი ევდემონ ჩხეტიძე (1557-1578) ბიჭვინთიდან გელათს წამოვიდა, მაგრამ ხდება ისეც, რომ დასავლეთ საქართველოს უმაღლესი საეკლესიო პირის ხანგრძლივი სამყოფელი ადგილი უფრო ხშირად სხვაგანაცაა. კათალიკოსი, გარდა გელათ-ქუთაისისა, საცხოვრებლად იმყოფება დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებშიც. გამონაკლისია მხოლოდ აფხაზეთი. მაგალითად, კათალიკოსები: ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელი ეპისკოპოსი მალაქია გურიელი (1616-1639) და მაქსიმე მაჭუტაძე (1639-1657) უმეტესად ოდიშ-გურიაში ცხოვრობდნენ. აფხაზეთიდან წამოსული კათალიკოსი არასოდეს დაბრუნებია ბიჭვინთას, როგორც მუდმივ რეზიდენციას, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში ბრუნდებოდა, ძირითადად, მირონის მოსახარშად, ამან საჭირო გახადა, აფხაზეთის კათალიკოსს ჰქონოდა რეზიდენცია ოდიშის სამთავროში, ჯერ სენაკში (ვამეყ დადიანის დროს) მერე კი ხობში, ამიტომ 1660-1680 წლებში ლევან მესამე დადიანმა ხობის ტაძარი აფხაზეთის კათალიკოს დავით ნემსაძეს შესწირა.

მეჩვიდმეტე საუკუნის 80-იან წლებში ისტორიულ წყაროებში დაფიქსირებულია ხობის წინამძღვარი ზებედე, რომელმაც ხობის ღმრთისმშობლის «განატეხში» (ღალატის გამო) იასავა მამაძინი (მან გასცა ქვაჩი ყუსუა, რომელიც ხობის საყდარს იყო შეხიზნული და კახაბერ ჩიჩუას ჩააბარა) თავისი მამულით შესწირა ხობის მონასტერს. მასვე ხობის ღმრთისმშობლისათვის შეუწირავს ორი ძმა გეგენავა, რომლებიც ადრე ტაძრისთვის ყოფილან შეწირულნი, მაგრამ ზებედე წინამძღვარს ემსახურებოდნენ.

ხოზი მონასტრად რჩებოდა მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში, სულ ბოლომდე, სანამ იგი საერთოდ არ გაუქმდა. დიუბუა დე მონპერეს თქმით: სიტყვა «მონასტერი» საქართველოში ყოველთვის ნამდვილი მონასტრის სინონიმი არ არის. უფრო ხშირად იგი უბრალო ეკლესიას ნიშნავს, მაგრამ ხოზი ნამდვილი მონასტერია, რომელშიც წმინდა ბასილის ორდენის რამდენიმე ქართველ-ბერძენი ბერი ცხოვრობს, მათი წინამძღვარი არქიმანდრიტის წოდებას ატარებს. მაგრამ ბერების რიცხვი უმნიშვნელო იყო: მაგალითად, 1853-1854 წლებში მხოლოდ 2, საუკუნის მეორე ნახევარში რამდენადმე მეტი; მონასტერს წინამძღვრის გარდა 4 მღვდელ-მონაზონი, 1 იეროდიაკონი და 2 მორჩილი ჰყავდა.

მეცხრამეტე საუკუნეში ხოზის პირველ წინამძღვრად მოიხსენიება გრიგოლ მიქელაძე. დოკუმენტში ნათქვამია: «უღირსი ხოზის მონასტრის არხიმანდრიტის გრიგოლ მიქელაძეს მერწმუნა, მისი მაღალ უგანათლესობას ღენერალ ლეიტენანტის და სხვათა კავალერთა მქონებელს დადიანის გრიგოლის ძისა ლევანის მიერ და დედის მისისა, დედოფლის ნინოს საქართველოს მეფის გიორგის ასულის მიერ 1806 წელში, თვინიერ ბიჭვინტისა უწარჩინებულესი საკათალიკოზო ხოზის მონასტერი». 1840 წელს ხოზის არქიმანდრიტად ინიშნება ბესარიონ ჭყონია, რომელიც მოიხსენიება 1834 წელს გადაწერილ ფსალმუნთა წიგნის მინაწერში, სადაც ნათქვამია: «ეს დავითნის თარგმანი განსვენებულის გიორგის ეპისკოპოზის იყო, და არხიმანდრიტად ბესარიონმან დავსდევნი, მარტვილის მონასტერშიდ, სულისა მისისა საოხად და მოსახსენიებლად და ვინც ეს დავი(თ)ნის თარგმანი გამოიტანოს ამ ეკლესი(ი)დამ შეჩვენებულ იყოს სულით და ხორციით და მერმესა მას საუკუნესა ხოზის მონასტრის არხიმანდრიტი და დროებით მენღრეელი(ი)ს საეპარხიოს მმართველი ბესარიონ». ბესარიონ ჭყონიას ბევრი შრომა-ღვაწლი მიუძღვის ხოზის მონასტრის მამულების დაცვის საქმეში.

შემდეგი ხოზელი წინამძღვარია ბესარიონ ჩიჩუა, რომელიც ხოზის არქიმანდრიტი იყო 1857 წლიდან. მას აქ აუშენებია «ზღუდის შუა» ორსართულიანი სახლი ოთხი ოთახითა და დარბაზით ზემო სართულში. «კაცი მეტად მზრუნველი ამ

მონასტრისათვის, მერმეთ მთელი მენგრელიის ეპარქიის ეპისკოპოსი, ნამდვილი კაცთმოყვარე მწყემსი და გულშემატკივარი მოღვაწე, საყვარელი მწყემს-მთავარი, როგორც თავის სამწყსოსი, თანასწორ მთავრობისაც, იყო ყველასგან საყვარელი კაცი, ღირსი ნეტარებისა». იგი გარდაიცვალა 1865 წელს და საწინამძღვრო ტახტზე, ალბათ, სიმონ აფაქიძე ავიდა, რასაც გვაფიქრებინებს სამრეკლოს წარწერა: «1902 წ. გაკეთდა დროსა წინამძღვრობისა არხიმანდრიტის სიმონ მამუკას ძის აფაქიძისა, სამრეკლოს იატაკი, კიბეები გალავნით, ეკლესიის გალერეის იატაკი კიბეებით, ღმერთმან გაცხოვნოს».... სიმონ აფაქიძის შესახებ ისტორიული წყაროები ისევე მწირია, როგორც

მომდევნო წინამძღვრის შესახებ – ორივე მათგანი მოიხსენიება საფლავის ქვის წარწერაში: «აქ განისვენებს არხიმანდიდი შიო ქვილითაია».

ეს საფლავის ქვა უფრო ძველია, ვიდრე მეორე და აქ წინამძღვრის ვინაობის გარდა არაფერია ნათქვამი. არაა გამორიცხული, რომ იგი სიმონ აფაქიძის შემდეგ გახდა წინამძღვარი. მეორე საფლავის ქვის ეპიტაფიაში კი ნათქვამია: «აქ განისვენებს არხიმანდიდი მონასტრის გამგებელი ალექსი მამა მირცხულავა». როგორც აღვნიშნეთ, ეს წარწერა უფრო ახალია, ვიდრე შიო ქვილითაიასი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ალექსი მირცხულავა მის შემდეგ მოღვაწეობდა ხობის მონასტერში.

ისტორიულ დოკუმენტებში ასევე მოიხსენიებიან შემდეგი ხობელი წინამძღვრები: გერმანე – 1864-1868 წლები, გრიგოლ დადიანი – 1871-1879 წლები, ბენიამინ ჭყონია – 1880-1893 წლები, ნიკოლოზი – 1907-1911 წლები, დიონისი – 1912 წელი, დიმიტრი – 1913-1914 წლები.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ხობელ იერარქთა ქრონოლოგიური რიგი ასეთ სახეს მიიღებს:

1. ეგნატე – მეცამეტე ს-ის პირველი ნახ., 1212-1222 წწ.,
წინამძღვარი.
2. ხობის ეპარქიის ყმები

როგორც ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, ხობის ტაძარი დიდ ყმა-მამულებს ფლობდა. ძირითადი დოკუმენტები, რომელთაც ჩვენ აღნიშნული საკითხის კვლევა-ძიებისას ვეყრდნობით, შემდეგია:

1) ოდიშისა და გურიის ერისთავის, შამადავლა დადიან-გურიელის სიგელი, რომელიც შედგენილია 1470-1474 წლებს შორის. იგი ეგრეთ წოდებული «ერთიანი სიგელია», სადაც განმეორებულია უფრო ადრინდელი საბუთის შინაარსი.

2) მამულების მფლობელობის განახლების სიგელი ლევან მეორე დადიანისა.

3) ნუსხა ხობის შესავალი და შეწირული სანთლისა.

4) ნუსხა ხობის ეკლესიის გლეხთა თეთრის გამოსაღებისა.

ამ დოკუმენტების კრიტიკული შესწავლა საშუალებას გვაძლევს, თვალნათლივ წარმოვსახოთ ხობის სენიორიის სოციალური დონე.

პირველი ჩვენთვის საინტერესო ისტორიული წყაროა ხობის ტაძრის «ძველი იადგარი», რომელიც განმეორებულია შამადავლასა და ლევან დადიანების მიერ მეთხუთმეტე საუკუნესა და მეთვრამეტე საუკუნეში გაცემულ საბუთებში. «ძველი იადგარის» თავდაპირველი სახიდან ირკვევა, რომ ხობს ეკუთვნოდა «თავსა წმიდა გიორგი მსხულებისა, მისითა შესავალითა და გამოსავლითა, მისითა სამართლიანითა მზღვრითა, ტყითა, წყლითა და სანადიროთა, სათევზოთა, საყანითა, უძებრითა და საძებრითა – რასაც მოგელია იხმარებდა იმ რიგითა და წესითა, გლეხებითა ყოლათა და ჯუარისმტვირთველითა ბერი ზოსიმესითა; კემხელს: გეგებერია ვაჭრის შვილები ბაბადიშა და მისნი ძმანი: კახიაი და ვაჟიბედაი, მას თანა ორნი მაშისძენი: დეისმამაი და ნადირია, ორნი ლადარია: მიქელა და მამისთუალი; წუწუნაური მამული და მარანი, მისითა ტყითა, წყლითა და ეკლესიის კარითა და სათევზოთა; კუირია მასხულია მისითა შვილებითა; ოთარი წუწუნავა მისითა მამულითა. ბერია მისითა მამულითა; წყლისპირს ბონია ქრისტეშიაი მისითა მამულითა; წყლისპირს ჭალადიდს რიონზედან ნახევარი ბაჟი ხოფისა ღვთისმშობლისა არის და ნახევარი კათალიკოზისა არის. ქარიანტას და კემხელს მესამედი წყლის ბაჟი ყოვლადწმიდისა არის. ნოხუდენს; ოთხი კუამლი კაცი: ყურუა და სხვიტავა, ანდალისშვილი და შონია

მათითა მამულითა, ტყითა; წყლითა და სათევზოთა და ეკლესიის კართა.
დადიანის სახლის თავი ნიშანი კათალიკოზისა არის, აგრევე, სხუათა აზნაურის
შვილთა ნიშანი; აგრევე, სხუათა ებისკოპოზთა საფერხავი მართებს; და ამას არა
ეთხოვებოდეს.

აგრევე, ცუს გამოღმა და ჭურთას წყალს შუა ვინცა ნადირი მოკლას, სევეს
ყოვლადწმიდის წინ მოიღებდეს, – ნურავინ დააკლებს!

ვინცა ხოფის საყდარსა გარშემო უპატიობა იკადროს, ანუ გლეხი დაურბიოს, ანუ
ჯოგი წაუსხას, ანუ ქურდობა ქნას, ანუ სასახლეს მოუხდეს და გატეხოს, ათი გლეხი
დაუურვოს საყდარსა. ვინცა სახოფოსა ზედან მოუხდეს, დაარბიოს და დაწუას (...)
მეხადილე კუამლი გლეხი დაუურვოს საყდარსა.

ვინცა უსამართლოდ ანუ ღალატითა საყდრისა კაცი მოკლას, ორი ზომა სისხლი
დაეურვოს.

ვინცა მძათაგანსა უპატიობა ჰკადროს, ანუ აგინოს, ათასი ბოტინატი დაეურვოს.

აგრეთვე, ჭურთასა და ცუს შუა ტყე და წყალი ყოვლად წმიდისა არის».

დოკუმენტი, ცხადია, მრავალმხრივ საინტერესოა, ამიტომ უფრო ნათელი სურათის
მისაღებად შევუდგეთ მის დეტალურ განხილვას. თავდაპირველი ტექსტი
მეთხუთმეტე საუკუნის პირველ ათეულ წლებში შეუდგენიათ. ამ დროს ტაძარს
ეკუთვნის დაახლოებით 16 «საყდრის კაცი» ან, შესაძლებელია, 16 ოჯახი, რამეთუ
დოკუმენტში ერთგან მოხსენიებულია «ოთხი კუამლი კაცი». ამასთანავე,
აღსანიშნავია, რომ ამ 16 «საყდრის კაციდან» რამდენიმე საყდარს ეკუთვნის
მამულით, მარნით, ეკლესიით, ტყით, წყლით, სანადიროთი, სათევზაოთი, საყანოთი.
საყდარსავე ემსახურება ჯუარისმტვირთველი ბერი ზოსიმე.

ხობის ტაძრის მამულები ფართოდაა გაშლილი. კემხელის ზღვისპირა ნავსადგომი,
რომელიც ანაკლიასა და ფოთს შორის მდებარეობს, ხობისათვის წყლის ბაჟის ერთ
მესამედს იხდის. იმავე სახის გადასახადი მდინარე ჭურთას პირას მდებარე სოფელ
ქარმაიატასაც ეკუთვნის, ხოლო მდინარე რიონზე მდებარე სოფელი ჭალადიდი
ტაძრის სალაროში წყლის ბაჟის ნახევარს აგზავნის.

ხობის კუთვნილებაა მდინარე ხობსა და ჭურთხასწალს შორის მდებარე ტყე და ზღვის სანაპირო. ტაძარს დამატებითი შემოსავალიც აქვს იმ შემთხვევაში, თუ მას «უპატიობას» ჰკადრებენ, გლეხებს დაურბევინ, ჯოგს წაუსხამენ, სასახლეს გაუტეხენ, გაქურდავენ – სასჯელი 10 გლეხის ოდენობით განისაზღვრება, ხოლო თუ ვინმე მის მფლობელობას დაწვავს ან დაარბევს, სასჯელად ერთი გლეხის ოჯახი ეკუთვნის, «საყდრის კაცის» მკვლელობისათვის ტრადიციული ქართული სისხლია დაწესებული, რაც მიყენებული ზარალის ქონებრივ ანაზღაურებას ითვალისწინებს. ვინც მონასტრის სასულიერო პირს უპატიობას ჰკადრებდა, მას ათასი ბოტინატი ეკისრებოდა. ეს ფულის ერთეული ანუ მონეტა მოიჭრა ბიზანტიის იმპერატორის ნიკიფორე ბოტანიატის (1078-1081) მიერ. იგი საქართველოში მიმოქცევაში იყო მოჭრის დროიდან თითქმის ორი, მეთორმეტე-მეცამეტე საუკუნეების, განმავლობაში. მაგრამ «იადგარში» ჯარიმად ბოტინატის დიდი რაოდენობაა (ათასი) დაწესებული, რაც შეუფერებელია მეთორმეტე-მეცამეტე საუკუნეებისათვის და იგი უფრო მეტოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეების სოციალური ვითარების ამსახველი უნდა იყოს.

აქვე გვინდა, ყურადღება გავამახვილოთ დოკუმენტის პრაქტიკულ მნიშვნელობაზე – ეს ის წერილობითი ძეგლია, სადაც ერთადაა თავმოყრილი ხობის საკუთრების (ადგილ-მამული, ყმა-გლეხები), პრივილეგიების, სისხლის ფასის, სხვადასხვა დროს შედგენილი იურიდიული აქტების ძირითადი შინაარსი ანოტაციების სახით, რომელთაც ამტკიცებდა ამ უფლებების მქონე საერო ხელისუფალი და საეკლესიო იერარქი. ასეთი დოკუმენტის შედგენის საჭიროება განპირობებული იყო პრაქტიკული მოთხოვნილებებით. საქმე ისაა, რომ ეკლესია-მონასტრებში საკუთრების უფლებების დამადასტურებელ იურიდიულ დოკუმენტებს დიდად უფრთხილდებოდნენ და სათანადო წესების დაცვით მეტად სათუთად ინახავდნენ. იშვიათად, რაღაც განსაკუთრებულ შემთხვევაში თუ ხდებოდა «ბეჭდით დაბეჭდული» დოკუმენტის «გახსნა». მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული აქტებით მინიჭებული უფლებების რეალიზაციის საქმე ხშირად მოითხოვდა უშუალოდ ამ

აქტების მოხმობას. ეს «იადგარები» ანუ «სამახსოვრო» სიგელები დოკუმენტების დაცვა-შენახვის ინტერესებიდან გამომდინარე, ყოველდღიური პრაქტიკული გამოყენებისათვის დგებოდა (56ა;110). ალბათ სწორედ ამიტომ განუახლებია ლევან მეორე დადიანსაც ეს იადგარი, რომელშიც შამადავლასეული იადგარის შინაარსი მეორდება. მას მხოლოდ თავში ერთვის ვრცელი ტექსტი, სადაც მოთხრობილია შამადავლას ღვაწლზე, ხოლო დასასრულს ნათქვამია: «დავსხედით ჩვენ ჳელმწიფე პატრონი დადიანი ლეონ და კათალიკოზი პატრონი მაქსიმე მაჭუტაძე და ვნახეთ ძუელი იადგარი, და სრულად ჩუენი დარბაისელნი დავსხით და გავსინჯეთ, და ასრე ეწერა წყევით, რომე ჳვირის და ცუს (შუა ტყე და წყალი ყოვლად წმიდისა ხოფისა ღმრთისმშობლისა არის უცილობელი)». ესე იგი, სამეგრელოს მთავარმა აფხაზეთის კათალიკოსთან ერთად კიდევ ერთხელ დაადასტურა ხობის იურისდიქცია ზემოაღნიშნულ ტერიტორიაზე.

ხობის ტაძარს მეთექვსმეტე საუკუნეში მნიშვნელოვანი ფინანსური შემოსავალი ჳქონდა, რასაც ადასტურებს «ნუსხა ხოფის ეკლესიის გლეხთა თეთრის გამოსაღებისა». მის მიხედვით, ტაძარი ყოველწლიურად საშუალოდ 1000-მდე თეთრს იღებდა, რომლის ნახევარი (505 თეთრი) მაისის თვეში იკრიბებოდა. გადასახადს დაახლოებით 50-მდე ოჯახი იხდიდა. ხობის ყმები შემდეგი გვარის წარმომადგენლები იყვნენ:

1. დუდუნია 12. ჳანტურია
2. კუტალია 13. შულაია
3. კუკუჩია 14. კუკუტია
4. პარკალები 15. ცხომარია
5. გორამები 16. რატიები
6. კორტიკია 17. ჩუკულიები
7. ჩიქობელი 18. თევნაზია
8. სანაკია 19. ილივარია
9. ცულუნია 20. კვირკუელია

10. იასავა 21. ღუამჭითავა

11. ბერია 22. კუათაცხელია

23. შონია

ვინმე ანდრიათვალი კი ას სანთელს იხდიდა. გარდა ამისა, ემართა «ფოთელსაი ნავსაი მათობისა თვითოსა ნავსაი თავსა მუნსა წონაი სანთელი». ხობს ჰქონდა თავისი შეწირული და შესავალი სანთელი, ამის შესახებ მოგვითხრობს 1669-1742 წლებში შედგენილი «ნუსხა ხობის შესავალი და შეწირული სანთლისა».

დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ შესაწირს იხდიდა: ხორგის თავისა და გაღმა ხორგის, ხობის, ბიას, სახარბედიოს სოფლების მოსახლეობა, კერძოდ კი შემდეგი გვარები:

1. დასტურია 13. გვაძაბია

2. არცანდია 14. დოღუზია

3. ხოჭოლავა 15. კოდუა

4. პაჭკუტია 16. სუბუქია

5. გიგიბერია 17. ჯგუბურია

6. ლეფონავა 18. ელიშია

7. ბერაია 19. სიჭინავა

8. არცანდია 20. ბიგავა

9. აფშილავა 21. ეჯიბია

10. ბიგავა 22. ხარბედია

11. დიხამინჯია 23. შულაია

12. წულაია 24. ჟოელია

წლიური შემონაწირი სანთელი დაახლოებით 124 ლოლარიკი იყო. ამდენად, თუ

ყოველივე ზემოთქმულს შევაჯერებთ, მივიღებთ შემდეგ სურათს: ხობის

საეპისკოპოსო ფლობდა დიდ მამულს, მარნებს, ტყეებს, სათევზაო წყლებსა და

სანადიროებს, საყანე მიწებს, სოფლის ეკლესიებს. მას ბაჟს უხდიდა ოდიშის

სამთავროს რამდენიმე ნავსადგომი. ყოველწლიურად 50-მდე ოჯახი და 23 გვარი

1000-მდე თეთრს უხდიდა, ხოლო 5 სოფლის 24-მდე გვარი 124-მდე ლოლარიკ

სანთელს უგზავნიდა. მისსავე კუთვნილებაში იყო 16-მდე «საყდრის კაცი».

მართალია, ეს ციფრები ძალიან მიახლოებითია და ისინი ერთი ეპოქის სურათს ვერ წარმოსახავენ, მაგრამ ამით საშუალება გვეძლევა, წარმოვიდგინოთ, თუ რაოდენი სიმდიდრის მფლობელნი იყვნენ საქართველოს ძლიერი ეკლესია-მონასტრები, რომელთა რიცხვს ხობიც მიეკუთვნებოდა.

3. ხობის ტაძრის არქიტექტურა და მხატვრობა

ხობის ტაძრის მხატვრობა, სამწუხაროდ, ცალკე მეცნიერული შესწავლის ობიექტი არ გამხდარა. პირველმა, ვინც მის ფრესკებს ყურადღება მიაქცია, იყო ნ. ტოლმაჩევსკაია, რომელმაც ტაძრის შიდა სივრცის შემამკობელი მხატვრობის თითქმის სრული აღწერილობა მოგვცა. სანამ უშუალოდ მხატვრობის განხილვაზე გადავიდოდეთ, საინტერესოა თუ როდის შესრულდა იგი. ფრესკული მოხატულობის შესრულების პირველი ეტაპი, ჩვენი აზრით, ტაძრის აშენების დასრულებას უნდა უკავშირდებოდეს. მაშ, როდის აშენდა ხობის ტაძარი? მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი ნახევარში როცა ათონელი ბერები ლევან მეორე დადიანის სამფლობელოში მოგზაურობდნენ, როგორც ჩანს, ადგილობრივ მკვიდრთაგან, უკვე აღარავინ იცოდა ხობის აშენების ნამდვილი თარიღი. იგი ძალიან ძველად მიაჩნდათ მოსკოველ ელჩებს ტოლოჩანოვსა და იევლევს, რომლებიც ათონელი ბერების მონათხრობს გადმოგვცემენ. მათ აღუნიშნავთ კიდევ – ხობის აგებას ბერძენთა კეისარს ჰერაკლეს მიაწერენო.

ეს აზრი შემდეგ აღარავის გაუმეორებია. ვახუშტის საერთოდ ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა ხობის შესახებ. ძეგლის ძირითადი ნაწილის თარიღზე არც დიუბუა ამბობს არაფერს. მას მხოლოდ აღნიშნული აქვს: ვამეყის ეკვდრის ფრაგმენტთა ნაწილი «საქართველოს მეფეთა ბრწყინვალე ეპოქას – მე-11-12 საუკუნეებს» მიეკუთვნებაო. საფიქრებელია, რომ მას თვით ტაძარიც ამ ეპოქის ძეგლად მიაჩნდა. ამგვარივე დათარიღებას ეთანხმებიან სხვა ავტორებიც: ნ. კონდაკოვი მეთერთმეტე საუკუნეს ასახელებს, თაყაიშვილის აზრით, «გეგმა ტაძრისა, ჩუქურთმა და სტილი შენობისა უჩვენებს, რომ თავი მონასტერი უნდა იყოს

აგებული არა უგვიანეს მეათე-მეთერთმეტე საუკუნისა». მღვდელ-მონაზონი კალისტრატე ტაძრის ამგებად დავით აღმაშენებელს მიიჩნევს. რა თქმა უნდა, ამ შესაძლებელ «მაშენებელთა» შორის არც თამარია გამოტოვებული. ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ სრული შეთანხმება მიღწეული არ არის, საქართველოს ძლიერების ეპოქის ფარგლებს არცერთი ავტორი არ სცილდება.

აკადემიკოსი ვახტანგ ბერიძე მიიჩნევს, რომ ხობის ფრესკაში «საყდრის აღმაშენებლად» მოხსენიებული გიორგი ის დადიანია, რომელიც 1323 წელს გარდაცვლილა და ამიტომ «ტაძრის აგების თარიღიც ამავე ხანაში, მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეთა მიჯნაზე ექცევა».

მეცნიერი ამასთანავე დასძენს, რომ შესაძლებელია, გიორგი დადიანი ტაძრის მშენებლობის დამწყები არ ყოფილიყო, რადგან «ერისთავთ-ერისთავს ვერვინ დაუშლიდა, თავისი თავი საყდრის მოდელით დაეხატვინებინა ... თუ გიორგის როლი მართლაც ამგვარი იყო, ტაძრის დაწყების, მისი ხუროთმოძღვრული შთანაფიქრის ჩასახვის თარიღი მცირედით გადაიწევადა უკან, მეცამეტე საუკუნის ბოლო ათეული წლებისაკენ».

ვახტანგ ჯობაძე, რომელიც დეტალურად შეისწავლის ხობის ტაძრის სამხრეთ ეკვდერს, ეკლესიას მეცამეტე საუკუნის ძეგლად მიიჩნევს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხობის ტაძრის შენობა ქართულ არქიტექტურაში გავრცელებულ რომელსამე ტიპს არ მიეკუთვნება: ეს უგუმბათო შენობაა, რომლის შიგნით კამარები ჯვაროვან სივრცეს, გარეთ კი მათი სახურავები ჯვაროვან მოცულობას ქმნიან. ჩრდილო-დასავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეები თავდაპირველად ცალკე ეკვდერებად იყო გამოყოფილი, უფრო გვიან კედლები გამოიღეს და ეკვდერები მთავარ სივრცეს დაუკავშირეს. დასავლეთისა და სამხრეთის ფასადებს მთელ სიგრძეზე მიჰყვება ღია გალერეა, რომელიც სამხრეთ ფასადის აღმოსავლეთ ნაწილში დახურული ეკვდერით მთავრდება. გალერეა მთლიანად ერთდროული არ არის. ტაძრის ფასადები უხვადაა მოჩუქურთმებული. ამ მოჩუქურთმებას, კერძოდ კი სამხრეთ ეკვდერს, განსაკუთრებული ყურადღება

დაუთმო პროფესორმა ვახტანგ ჯობაძემ, რომლის აზრითაც, ეს მიშენება ჯიქეთის იმ სალოცავის მსგავსია, რომელიც დადიანისა და შერვაშიძის ომმა შეიწირა. ძეგლის ეს ნაწილი წააგავს მეთექვსმეტე საუკუნის ბაზილიკას, რისი დასტურიც ფილები, მოაჯირი, ჩუქურთმები და ლათინური ჯვრებია.

ტაძრის მშენებლობა რამდენიმე ეტაპად მიმდინარეობდა – ჯერ დასავლეთის კარიბჭე, შემდეგ კი იმავე ფასადის მთელი სიგრძის გაყოლებით, კარიბჭის მარჯვნივ და მარცხნივ გალერეა აიგო.

საღებავებით შესრულებული წარწერა ამ გალერეის კარნიზზე, რომელიც, ალბათ, სამშენებლო ხასიათისა იყო, სამწუხაროდ, მთლიანად განადგურებულია. მარჯვენა კუთხეში ცუდად განირჩევა რამდენიმე ასო, მაგრამ რაიმე აზრის გამოტანა არ ხერხდება. სამაგიეროდ, სამხრეთის გალერეისა და ეკვდერის აგების ამბავი მოთხრობილია გრძელ წარწერაში, რომელიც ეკვდერის შესასვლელის ზემოთ, საგანგებოდ გათლილ დიდ ქვაზეა ამოკვეთილი, წარწერა ცხრასტრიქონიანია:

1. ქ.სახელითა ღმრთისათა, ერისთავთ ერისთავმან და მანდატურთ
2. უხუცესმან დადიანმან ვამეყ, მამისა მათისა [პატ]რ
3. ონისა ერისთავთ-ერისთავისა დადიანისა გიორგისა შედეგად მიუჯდა ჯიქეთ[ს]
4. ურწმუნობისა და ორგულობისათჳს, რათამცა მოემსახურა. და სძლო და შ
5. ეურაცხ და უჯმარ იქმნა მათი სიმაგრენი, გაგარი და უღალნი ყ-
6. ოველნივე ძალითა მოირჭუნა, მრავალთა ჯიქეთისა პატრონთაგან მიუ
7. ვალი მოარბივნა. რაოდენნი მოეწყო მათი მძევალი წამოასხნა
8. და სხვანი აოტნა, და მაშინ მოიღო სვეტნი და ფიქალნი ესენი მარმ
9. არილოსანი და მამა – დედათა ლარნაკი და მისი და მარეხ გააერთ(ა), საუკუნომცა არს ჳსენება მათი».

ამ წარწერის დასასრული პროფესორმა ვ. სილოგავამ შემდეგნაირად წაიკითხა: «მამა-დედათა ლარნაკი და მისი და მარეხისა გააერთა».

ეს ტექსტი ბევრ საინტერესო ცნობას შეიცავს ისტორიული თვალსაზრისით, რადგან ვამეყის ამ ლაშქრობის შესახებ არცერთ სხვა წყაროს არ შემოუნახავს არავითარი

მითითება. როგორც ვ. ბერიძე შენიშნავს, წარწერა საინტერესოა თვით ამომკვეთის პიროვნების წარმოსადგენადაც: ვამეყი უთუოდ ერთ-ერთი ყველაზე მძლავრი და ენერგიულია სამეგრელოს მთავართაგან, იგი არა მარტო ძლევამოსილი მოლაშქრეა, არამედ მისთვის დამახასიათებელია (და არა შემთხვევით), რომ მას ამოდენა მანძილზე მოაქვს მარმარილოს «სვეტნი და ფიქალნი» საგანგებოდ ეკვდერის ასაშენებლად.

ვამეყის მთავრობის წლები ცნობილია და ამით ამ წარწერისა და ეკვდერის აგების თარიღიც ადვილად ირკვევა: ვამეყი «დაჯდა დადიანად» 1384 წელს, მამის გიორგის გარდაცვალების შემდეგ, ხოლო გარდაიცვალა 1396 წელს.

ვახტანგ ბერიძე ძეგლზე დაკვირვებიდან გამომდინარე ასკვნის, რომ გალერეაც და დახურული ეკვდერიც ვამეყს უნდა ეკუთვნოდეს. მარმარილოს სვეტები ამ ეკვდერშია გამოყენებული, «ფიქალნი» გალერეის კედლებში ჩაურთავთ, რამდენიმე ცალი კი ეკლესიის შიგნითაც გამოუყენებიათ – საკურთხევლის იატაკსა და ტრაპეზზე.

წარწერის უკანასკნელი სტრიქონის თანახმად, დახურული ეკვდერი ვამეყს თავისი მშობლებისა და მეუღლის დასაკრძალავად მიუშენებია ტაძრისათვის. ცხადი უნდა იყოს ისიც, რომ «მამა-დედანი» ჯერ სხვაგან ყოფილან დაკრძალულნი და მხოლოდ ამ კაპელის აგების შემდეგ მომხდარა მათი «გაერთიანება». ბუნებრივი და გასაგებია, რომ ვამეყს სურდა, საკუთარი საოჯახო საძვალე-სამლოცველო ჰქონოდა სწორედ ამ ტაძარში, რომლის შექმნაც მისი არც ისე შორეული წინაპრის სახელთან იყო დაკავშირებული და რომელშიც თავიდანვე არსებობდა საგანგებო საძვალეები ცალკეულ ოჯახთათვის. რა თქმა უნდა, ხობის ეკვდერში არა მარტო ვამეყის მშობლები და მეუღლე არიან დაკრძალულნი, არამედ თვით ვამეყიც. ის პორტრეტები, რომლებიც ჩრდილოეთის კედელზე აფსიდის წინ იყო მოთავსებული, შესაძლებელია ვამეყისა და მისი მეუღლისა ყოფილიყო. მამაკაცს წარწერა არ შერჩენია, ქალის თავთან კი გაირჩეოდა შემდეგი წარწერა: «თ...ფ...მარ. შეუნდვნეს ღმერთმან».

საერთოდ, ხობის ტაძრის მხატვრობა, ისევე როგორც არქიტექტურა განსაკუთრებით საინტერესოა. ნ. ტოლმაჩევსკაია მისი შესრულების ქრონოლოგიას რამდენიმე ეტაპად ყოფს – ნაწილი მეცამეტე საუკუნეს განეკუთვნება, სამხრეთ ეკვდერში – მეთოთხმეტე საუკუნის ფრესკებია, მხატვრობის ძირითადი ნაწილი კი მეჩვიდმეტე საუკუნისაა. თანმიმდევრულად მივყვით მათ აღწერას:

აფსიდა: ანგელოზებს შორის გამოსახულია ტახტზე მჯდომი ღმრთისმშობელი, თაღზე მედალიონებში წინასწარმეტყველება ჩახატული. ცოტა ქვემოთ თეთრად შემოსილი 8 ანგელოზი ერთმანეთს ეგებება. ყოველ მათგანს ბერძნული წარწერა «აგიოს» ამშვენებს. უფრო დაბლა წარმოდგენილია 2 სახის «ევქარისტია», მათ ქვემოთაა მაკურთხევლები და ხელთუქმნელი სახევა კვართზე. თაღის შუაში 4 ანგელოზს მედალიონი უკავია ჯვრით და წარწერით «აგიოს». დანარჩენი 4 ანგელოზის ხელებში მოთავსებულ მედალიონს ვარსკვლავები ამშვენებს. ამ სცენის გაგრძელებად გვევლინება ნათელ მანტიაში შემოსილი ანგელოზი, რომელსაც ხელში საკუთარი მოკვეთილი თავი უჭირავს.

აფსიდიდან თაღის სამხრეთ დაქანებაზე წარმოდგენილია: «ხარების» ორი სახე, «ელისაბედის ამბორი», «შობა», «მოგვთა თაყვანისცემა», ცოტა ქვემოთ – «ეგვიპტიდან გაქცევა», «მთავარანგელოზი მიქაელი», ორნაირი «აკაფისტო», ქვედა რიგში – «ურწმუნო თომას დარწმუნება», «ფერისცვალება» და ქტიტორთა სახეები. საკურთხეველიდან ჩრდილოეთ დაქანებაზე: «ხარება» «აკაფისტოს» 8 სცენით იწყება, მის ქვემოთ წარმოდგენილია «ჯოჯოხეთში წარგზავნა». თაღის მეორე მხარეს; «წმინდა სულის ზეცასთან შერწყმა», უფრო დაბლა წარმოდგენილია ქტიტორები. სამხრეთ მკლავის თაღში გამოსახულია მედალიონში ჩახატული მაცხოვრის წელსზედა გამოსახულება, ცოტა დასავლეთით – «ტაძრად მიყვანება», სამხრეთ კედელზე – «ამაღლება». ქვემოთ – მოციქულები, რომელთაც გადახლართული ორნამენტების წრეები აკრავთ, მათ ქვემოთ ვხედავთ წმინდანებს და ღმრთისმშობელის ჩვილით.

ჩრდილოეთის მკლავის თაღის ცენტრში ჩანს «მთავარანგელოზი კვერთხით»,

აღმოსავლეთ მხარეს – «ჯვარცმა», დასავლეთ მხარეს – «ქრისტეს დატირება».
ჩრდილოეთ კედელზე, ზემოთ – «სამ განდეგილ ანგელოზთან ერთად», ქვემოთ –
«ჯვარზე გაკვრა და ჯვრიდან გარდამოხსნა», შემდეგ კი ჩანს «ქრისტეს გლოვა»,
რომლის გვერდითაც ვხედავთ ქტიტორებს.

სადიაკვნე კონქში ორ ანგელოზსა და წინასწარმეტყველებს შორის მოქცეულია
მედალიონში ჩახატული ქრისტე – ემანუელი. მთელი ჯგუფი გარშემორტყმულია
ანგელოზებითა და ქერუბიმებით.

სამსხვერპლო: მახარობლების სიმბოლოებსა და ორ წინასწარმეტყველს შორის
მოქცეულია შარავანდით დამშვენებული მაცხოვრის გამოსახულება. ქვემოთ, სცენა
წმინდანთა რიგით გრძელდება, მათ ხელში გრაგნილები უკავიათ.

ტაძარში შემორჩენილ მეჩვიდმეტე საუკუნის მხატვრობაში შეიმჩნევა რამდენიმე
ოსტატის ხელი. აქ ყვითელი საღებავი ნათელი გამით გამოირჩევა და ეს
საკურთხევლის მხატვრობაში კარგად ისახება. აქვე ნათლად შევამჩნევთ
ბიზანტიური ხელოვნების გავლენას, რისი საუკეთესო დასტურიც აფსიდის სამხრეთ
კედელზე დაცული იულიონ განდეგილის დიდი სცენა გახლავთ, სადაც ამ
უკანასკნელს რაინდი ამარცხებს, პირქვე დამხობილი იულიონის ფიგურაში კარგადაა
წარმოდგენილი ბიზანტიური ტიპის ტანსაცმელი და გვირგვინი. მიუხედავად იმისა,
რომ იულიონი მახვილითაა განგმირული, სცენა მაინც საოცრად მშვიდია, მისი
ფიგურის პროპორციები რეალისტურია, სახის წყობა შეუვალი და ოდნავ
შეთეთრებულია, შუქრდილები არ შეიმჩნევა.

ჩრდილოეთის მკლავის მხატვრობა შესრულების დაბალი და მდარე გემოვნებით
გამოირჩევა. აქ ფიგურები არაპროპორციულია, პერსონაჟების თავები ხშირად ძალიან
დიდია (მაგალითად, «ქრისტეს დატირების» სცენაში). არაპროპორციულობა და
შესრულების მანერა მომხატველთა გაუწაფაობაზე მეტყველებს, შუა ნეფის თაღში
საღებავი უფრო მძიმეა და აქ ფორმათა უკიდურესი სტილიზაცია შეიმჩნევა,
მხატვრობის იმ ნაწილის კოლორიტი, სადაც შავი კონტურები დომინირებს, ღარიბია.
მთებისა და არქიტექტურული ნაგებობების ფონისათვის ძირითადად ორი ფერი:

წითელი და ნაცრისფერია გამოყენებული, აქ ისინი ერთნაირად მონაცვლეობენ. მთები უცნაურ ფორმას იღებენ, მაგალითად, ეს კარგად შეიმჩნევა მოჯირითე მოგვების სცენაში, სადაც მთების წითელი სამკუთხედები და კვერცხისმაგვარი მწვერვალები შავი კონტურებით სრულდება. ასეთივეა მიწაც. ხშირად შავ კონტურს თეთრი მიუყვება, რაც მას უფრო კარგად გამოჰკვეთს.

ხობის ტაძრის, უფრო სწორად, ვამეყ დადიანის ეკვდრის მხატვრობა საგანგებოდ შეისწავლა ი. ლორთქიფანიძემ. ვამეყის ეკვდრის მოხატულობის რეპერტუარი განსასვენებლისათვის შესაბამისია და ბიზანტიურ სამკალებთან იჩენს მსგავსებას. აქ რელიგიური სცენები სათანადო დატვირთვითაა წარმოდგენილი. აფსიდის კონქზე გამოსახულია ტახტზე მჯდომი ღმრთისმშობელი ყმით და ანგელოზებით. დასავლეთის კედლის ზედა რეგისტრში წარმოდგენილია მაცხოვრის, მარიამისა და იოანეს ფრესკები. ეკვდრის კედლებზე ასევე წარმოდგენილია «ჯვარცმა», «ჯოჯოხეთად შთასვლა», «მენელსაცხებლე ქალები მაცხოვრის კუბოსთან», «გარდამოხსნა», «დატირება», ჩრდილოეთის კედელზე მოჩანს მაცხოვარი კუბოში. ჩრდილოეთის კედლის აღმოსავლეთ მხარეს ქტიტორებია გამოსახული. ვამეყ დადიანი და მისი თანამეცხედრე მარეხი. შესაძლოა, აქ სხვა ქტიტორებიც იყვნენ წარმოდგენილნი (ვამეყის მამა გიორგი და მისი მეუღლე). მართალია, ქტიტორთა ფიგურები ძალიან დაზიანებულია, მაგრამ შეიმჩნევა, რომ ისინი მდიდარი საერო პირებისათვის შესაფერისი ტანსაცმლით არიან შემოსილნი. მათი გრძელი მოსასხამები მორთულია ოქროთი და ძვირფასი ბეწვეულით, ვამეყის მეუღლეს გვირგვინი ამშვენებს, მთავარს კი კონუსისმაგვარი მაღალი ქუდი ახურავს, (მსგავსი ქუდითაა წარმოდგენილი ლევან მეორე დადიანი ცაიშის ტაძრის ერთ-ერთ ფრესკაზე. როგორც ჩანს, იგი სამეგრელოს მთავრების მოკაზმულობის დამახასიათებელი ატრიბუტი იყო).

ქტიტორები გამოსახული არიან მლოცველთა პოზაში დეკორატიული არკის ქვეშ, საერო პირთა სახეები წმინდანთა სახეების მანერითაა შესრულებული. საოცრად მომხიბვლელია მარეხი. დედოფლის გვერდით ვამეყი წარმოგვიდგება, როგორც

მრისხანე და ბრძენი მთავარი.

უცნობია, თუ ვინ მოხატა ვამეყის ეკვდერი, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ ავტორი წალენჯიხის ფრესკების მხატვრის კირ მანუელ ევგენიკოსის ერთ-ერთი მოწაფე ყოფილიყო.

აქვე გვინდა ხობის არქიტექტურულ კომპლექსში შემავალ სასახლეზეც ვისაუბროთ. მის შესახებ ისტორიული ცნობა შემოუნახავს მღვდელ-მონაზონს კალისტრატეს, რომლის თქმითაც: «ეკლესიის ზღუდეში ჩაშენებულია ... ორსართულიანი პალატი, სიგრძე 42 ალაზი, ქვედა სართულში მარანია. ძველ ქვევრთა შორის, ერთი მათგანი 365 კოკისაა».

ხობის სასახლე გეგმაში სწორკუთხედაა. იგი სიგრძივი ღერძით ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენაა მიმართული. ძეგლი ნაგებია სხვადასხვა ზომის, უხეშად დამუშავებული თეთრი ქვით, რიგების ჰორიზონტალურობა მეტ-ნაკლებად არის დაცული.

პალატის ქვედა სართულში მარანია გამართული. მისი სწორკუთხა განიერი შესასვლელი დასავლეთიდანაა. მოგვიანებით იგი დაუვიწროვებიათ. შესასვლელის ორივე მხარეს, სიმეტრიულად, თითო, ვიწრო, თაღოვანი სარკმელია, რომელთა წირთხლები შიგნით ფართოვდება. კიდევ ერთი ასეთი სარკმელია სამხრეთი კედლის შუაში. სართულშია გადახურვა ამჟამად აღარ არსებობს, მაგრამ ადგილზე არსებული მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ იგი ბრტყელი იყო. ზედა სართულის იატაკი ეყრდნობა პილასტრებს. მათ შორის არე რიყის ქვის წყობით არის შევსებული. პილასტრები დაახლოებით ერთ მეტრზეა შემორჩენილი. საფიქრებელია, რომ, როცა ისიც მთელი სიმაღლით იქნებოდა აღმართული, სამხრეთით ერთი მათგანი დაფარავდა სარკმელს, ხოლო მეორე – ნიშას ჩრდილოეთით.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ზედა სართულზე ასასვლელი კიბის ორი საფეხურია შემორჩენილი.

მეორე სართულის დასავლეთი კედელი ოთხი დიდი თაღოვანი სარკმლითაა გახსნილი, რომლებიც პირდაპირ იატაკიდან იწყებოდნენ. სარკმელთა თაღები

ორსაფეხუროვანია და ეყრდნობა მარტივ, სწორკუთხა მოყვანილობის თაროს.

სარკმელთა წირთხლები, ისევე როგორც თალები, თლილია და ერთმანეთზე კარგად მორგებული ქვებითაა ამოყვანილი.

მეორე სართულის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებს ფრონტონიანი დასრულება აქვს. სამხრეთით კედლის ფრონტონის შუაში ერთი ვიწრო, თაღოვანი სარკმელია გაჭრილი. მის ქვევით, აღმოსავლეთ ნაწილში სწორკუთხა კარია. სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ნახევრად დანგრეული აგურის ბუხარია. იგი გვიანდელი უნდა იყოს, რადგან უკვე შელესილ კედელზეა მიშენებული და თან განსხვავებული მასალისაა (ამ შენობაში აგური სხვაგან არსად არ არის გამოყენებული).

მეორე სართულის ჩრდილოეთი კედელი ნაწილობრივ ჩამოქცეულია, მის აღმოსავლეთ ნაწილში გაჭრილია სწორკუთხა კარი.

ამ სართულის აღმოსავლეთი მხარე ყველაზე მეტად არის დაზიანებული. აქ სამხრეთ ნაწილში შემორჩენილია სარკმლის კვალი.

სასახლეში მრავლადაა სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ნიშა. შენობა გარედან და შიგნიდან შელესილი იქნებოდა. შელესილი ნაწილები ახლაც არის შემორჩენილი ზოგიერთ ადგილას. შესაძლოა, ინტერიერი მოხატულიც ყოფილიყო.

სამხრეთიდან მეორე სართულზე გარედან მიშენებული კიბით ადიოდნენ, რომლის კვალი შეიმჩნევა კედელზე. ჩრდილოეთით კი რელიეფი ისეთია, მიწის დონიდანვე იქნებოდა შესაძლებელი შენობის მეორე სართულზე შესვლა. ამ მხარეს მოგვიანებით მიუდგამთ ორსართულიანი, რიყის ქვით ნაგები საცხოვრებელი, სადაც შესანიშნავი ქვის ბუხარია შემორჩენილი.

სასახლე გადახურული იქნებოდა ორკალთა სახურავით.

ციცინო ჩაჩხუნაშვილი, რომელმაც პირველად შეისწავლა ისტორიული ძეგლი, მიიჩნევს, რომ ხობის სასახლე მეჩვიდმეტე საუკუნეში უნდა აეშენებინათ და შესაძლებელია, მისი მშენებლობის ინიციატორი წარმოშობით კახელი ნიკიფორე ირბახი ყოფილიყო. ალბათ ამიტომაცაა რომ ხობის სასახლე მიგვანიშნებს იმ

ორსართულიან, დიდი ღიობებით გახსნილ სასახლეებზე, რომელთა უმეტესობა სწორედ კახეთში შემოგვრჩა.

მეექვსე თავი

წმინდა ნაწილები და

რელიკვიები სამეგრელოში

1. წყაროები

ქართული ეკლესიის წმინდა ნაწილთა და რელიკვიათა საგანძური მსოფლიოში ერთ-ერთი უმდიდრესია, მაგრამ მათი ძირითადი ნაწილი შეუსწავლელია, რაც გარკვეულწილად აფერხებს ქართული ეკლესიის ისტორიის ზოგიერთი საკითხის კვლევას.

ყოველ წმინდა ნაწილსა და რელიკვიას, რელიგიურის გარდა, კონკრეტული საეკლესიო დანიშნულებაც აქვს. მნიშვნელოვან წმინდა ნაწილთა ქონა მის მფლობელს მსოფლიო ეკლესიათა სამშობლოში ავტორიტეტს ანიჭებდა, წმინდა ნაწილები კი მრავალრიცხოვან მრევლს იზიდავდა, რაც ეკლესიის მესვეურთათვის ღირსებისა და შემოსავლის წყარო იყო.

მსოფლიო ისტორიაში ხშირია შემთხვევა, როდესაც წმინდა ნაწილებს პოლიტიკური მიზნებისთვისაც იყენებდნენ, მათი მიზეზით ომებიც კი იმართებოდა. შუა საუკუნეებში ქრისტიანულ სიწმინდეებს მისტიკურ და ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობასაც ანიჭებდნენ, იქმნებოდა თქმულებები, ლეგენდები, ლიტერატურული და ჰიმნოგრაფიული ძეგლები, რაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს მათ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას.

ქართულ ეკლესიაში საუკუნეების განმავლობაში ბევრმა ქრისტიანულმა სიწმინდემ მოიყარა თავი, რაც ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურმა თუ რელიგიურმა მოვლენებმა განსაზღვრა. საქართველო უდიდესი ქრისტიანული საგანძურის სავანედ იქცა.

ჩვენი აზრით, ქრისტიანულ სიწმინდეთა და რელიკვიათა შესწავლა საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ბევრ მნიშვნელოვან და საინტერესო საკითხს მოჰყვანს ნათელს.

ქართულ წერილობით წყაროთა შორის, უპირველესად, უნდა დავასახელოთ ის საეკლესიო დოკუმენტები, რომლებიც ინახებოდა დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ეპარქიაში.

საინტერესო წყაროა 1042 წლის ხელნაწერი «ღმრთისმშობლისა მიერ სასწაულებრივი ხსნა კონსტანტინეპოლისა სპარსთა და სკვითთა ზედამოსვლისაგან 625-632 წწ.», რომელიც მოგვითხრობს მარიამ ღმრთისმშობლის კვართის თავდაპირველი სამყოფელის შესახებ. წყაროში ასევე წარმოჩენილია, ბიზანტიელ ხელისუფალთა და სამღვდელთა დამოკიდებულება სიწმინდეებისადმი.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის კვლევისას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ბერძნულ-ბიზანტიურ წყაროებს, კერძოდ, იმ ქრისტიანულ გადმოცემებს, რომლებიც მოგვითხრობენ პალესტინიდან ბიზანტიაში მარიამის კვართის გადმოსვენებაზე, 627 და 672 წლებში სარკინოზთა და სპარსელთა თავდასხმების დროს მომხდარ სასწაულებრივ მოვლენებზე.

საყურადღებოა მეთერთმეტე საუკუნის ავტორების: გიორგი კედრენეს, ლეონ გრამატიკოსის, სიმეონ ლოგოთეტის, პატრიარქ ფოტიუსის თხზულებები. აქვე აღვნიშნავთ მეთორმეტე საუკუნის ლათინურ წყაროსაც, რომელშიც აღწერილია კონსტანტინოპოლში დაცული სიწმინდეები. მნიშვნელოვანი როლი ეკისრება მეთოთხმეტე საუკუნის რუსი მემატიაანის ნიკიფორე კალისტასა და მიტროპოლიტ პიმენის ცნობებსაც.

საკითხის კვლევისას ასევე მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა სხვა რუსულ წყაროებს, რომლებიც მოგვითხრობენ 866 წელს წარმართი რაინდების – ასკოლდისა და დირის ბიზანტიაში ლაშქრობასა და მათ წინააღმდეგ ღმრთისმშობლის კვართის სასწაულებრივი ძალის გამოყენებაზე.

მატერიალური ნივთებიდან, წმინდა ნაწილების გარდა, საყურადღებოა ხატები და ტაძრები, რომლებიც ღმრთისმშობლის კვართისა და სარტყლის დასვენების დღის აღსანიშნავად იქმნებოდა.

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის ირგვლივ

სრულყოფილი მასალა მაინც არ გაგვაჩნია. ამდენად, ბუნებრივია, წყაროების ერთგვარი სიმწირე წინამდებარე ნაშრომსაც გარკვეულ დაღს დაასვამს.

2. სამეგრელოში დაცული სიწმინდეების ისტორიიდან

ქართველი ხალხი დიდ პატივს სცემდა წმინდანებს. ჩვენს ქვეყანაში მოკრძალებით ინახავდნენ წმინდა ნაწილებს, რადგანაც მათ ფლობას ქრისტიანულ სამყაროში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ვიდრე სამეგრელოში დაცულ სიწმინდეებს განვიხილავდეთ, თვალი გადავავლოთ საქართველოს სიწმინდეთა ძირითად ნუსხას: ქრისტეს კვართი, მაცხოვრის თმები და წვერი (ჯვარცმისდროინდელი), «სამსჭულანი ფეხთანი უფლისა და ფეხთა ფიცარი ქრისტეს ჯვრისა», ძელიცხოვლის ნაწილი, მაცხოვრის ხის თეფში საიდუმლო სერობიდან, შოლტი, რომლითაც მაცხოვარი იგვემა, ბაწარი, რომლითაც იგი იყო გათოკილი, სახვევი, რომელშიც მას ბავშვობაში ღმრთისმშობელი ახვევდა, მაცხოვრის ეკლის გვირგვინის ნაწილი, ღმრთისმშობლის კვართი, მისი კბილი, ილია წინასწარმეტყველის ხალენი მცხეთაში, ანდრია პირველწოდებულის ნაწილები, თომა მოციქულის თავი, იოანე ნათლისმცემლის ხორხი ოპიზაში, წმინდა მარინესა და წმინდა კვირიკეს მკლავი».

ქალაქ ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში დაცულია სიწმინდეები, რომლებიც შემოსულა ხობის მიძინების ეკლესიიდან 1923-1936 წლებში და მსოფლიო მუზეუმის საგანძურთა შორის დიდ იშვიათობას წარმოადგენს. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ღმრთისმშობლის სახელგანთქმული კვართი, რომელიც, როგორც ჩანს, თავის დროზე დეკორით ყოფილა შემკული, მაგრამ დროთა განმავლობაში საღებავი გადასულა და იგი ამჟამად ტილოს უფრო წააგავს (ზომა 180x150 სმ). აქვე დაცულია წმინდა კვირიკეს ხელი (აკლია ორი თითი: ნეკი და არათითი), წმინდა მარინეს მკლავი უსამკაულოდ (აკლია ცერი და საჩვენებელი თითის სახსარი), იოანე ნათლისმცემლის ძვლის ნაწილები და წმინდა გიორგის ბარძაყის ძვალი.

ზემოჩამოთვლილი წმინდა ნაწილები მოთავსებულია ვერცხლით მოჭედილ პატარა ზომის კუბოში, რომელიც ლევან მეორე დადიანის (1611-1657) დაკვეთით

დაუმზადებიათ. მასზე მხედრული წარწერებია: ა) «... შევამკვეთ და მოვაჭედინე კვართის კუბო ესე ვერცხლითა, ოქროთ დაფერვითა, თვალითა მარგალიტითა ჰელმწიფემან დადიანმა პატრონმა ლევან. მისთვის საოხად შეგიმკვეთ ყოვლად წმინდაო ქერაბინთა ... შეისმინე ვედრება ჩვენი, და იხსენ და აცხოვნე, განასვენე და აკურთხე სული დედოფლისა ნესტან დარეჯანისა და დაამკვიდრე სასუფეველსა, ამინ. მოიჭედა ყოვლად წმიდისა პერანგისა კუბო ესე ქრონიკონსა სამას ოცდარვასა» ; ქრონიკონი უდრის 1640 წელს.

ბ) «ქ. ხოფისა ღვთისმშობელო, ადიდე ორთავე შინა ცხოვრებათა ამისი შემამკობელი გურიელის შვილი მალაქია ვინცა შენდობა ბრძანოთ, თქვენცა შეგინდოს ღმერთმან, ამინ» (58).

ისმის კითხვა: როგორ მოხვდა ღმრთისმშობლის კვართი და ზემოხსენებული წმინდა ნაწილები ხობის ტაძარში?

«ქართლის ცხოვრება» ვერაფერს გვეუბნება ხელმოსაჭიდს. ვახუშტი ბატონიშვილი მხოლოდ ლაკონიურ ინფორმაციას იძლევა აღნიშნულ საკითხზე: «... (ხოფის) ეკლესიასა შინა მსუენარებს პერანგი ყოვლად წმიდის ღმრთისმშობლისა, სასწაულთმოქმედი».

სამაგიეროდ, ზემოაღნიშნულ სიწმინდეთა შესახებ ცნობები დაცულია უცხოელ ავტორთა თხზულებებში. სამეგრელოში დაცული წმინდა ნაწილების შესახებ საინტერესო და უხვი მასალაა შემონახული პაველ ზახარევისა და ფედოტ ელჩინის ელჩობის «აღწერილობაში». ეს არცაა გასაკვირი, რადგან მათ მითითებაში სთხოვდნენ, ყველანაირი საშუალებით გაეგოთ, იყო თუ არა სამეგრელოში ძელიცხოვლის ნაწილები, ქრისტეს კვართი ან სახვევი, ღმრთისმშობლის კვართი და სხვა ქრისტიანული სიწმინდეები. ამიტომაც, მათ განსაკუთრებული სიზუსტით აქვთ აღწერილი სიწმინდეებთან დაკავშირებული თითქმის ყველა დეტალი. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მათი ისტორიული მემკვიდრეობის შესწავლისას გარკვეულ პრობლემებს წავაწყდით, რადგანაც ორივე ელჩმა სამეგრელოში მოგზაურობისას დამოუკიდებელი ნაშრომები შეადგინა, უფრო ნათელი სურათის წარმოსადგენად,

საჭირო გახდა მათი ერთმანეთთან შეჯერება. გთავაზობთ რუსი ელჩების ინფორმაციას სამეგრელოში დაცულ სიწმინდეთა შესახებ.

ელჩებს სამეგრელოში მოუნახულებიათ მაცხოვრის სახელობის ერთ-ერთი მონასტერი, რომელშიც უამრავი სიწმინდე ყოფილა დაცული. ისინი ხატში ყოფილან მოთავსებულნი და მოოქროვილ-მოვერცხლილ პატარა უჯრებში ჩადებულნი. ხატზე იმპერატორ კონსტანტინესა და მისი დედის ელენეს წარწერაც ყოფილა.

ეპისკოპოს ანდრიას ელჩებისათვის მოუხსენებია, თუ ვის ეკუთვნოდა ეს წმინდა ნაწილები: – კოზმას, დამიანეს, აზარიას და მისაილს, წმინდა პანტელეიმონს, კირიაკეს, დანიელ მესვეტეს, იოანე დამასკელს, ბარბარე წამებულს, ანასტასიას, წმინდა წამებულ ანას, მარინეს, თეკლეს, ეკატერინეს, დიმიტრი სოლუნელს, წმინდა წამებულ ხარლამპის, ანდრია კრეტელს, თეოდორე ტირონს, წმინდა გიორგის, გრიგოლ ღმრთისმეტყველს, წმინდა მოციქულ მათეს, წმინდა წამებულ პროკოფის და დიდებულ სასწაულთმოქმედ ანტონს, წმინდა კიპრიანეს, წმინდა წამებულ ვლასიას, იაკობ სპარსს, თეოდორე სტრატელატს, იოანე გულმოწყალეს, ვასილი კესარიელს, წმინდა და სასწაულთმოქმედ ნიკოლოზს, წმინდა სპირიდონს, ღმრთისმშობლის დედას ანას, მოციქულ არქიფოს, ანტონ დიდებულს და ყოველივე ამათ შორის ყოფილა ღრუბელი, რომლითაც ჯვარზე გაკრულ მაცხოვარს ძმარი მიაძლიეს.

ელჩების კითხვაზე, – თუ საიდან აღმოჩნდა აქ ანტონ დიდებულის წმინდა ნაწილები, მაშინ, როცა მისი საფლავი ნაპოვნი არ იყო, – ეპისკოპოსს უპასუხია: ჩვენ არ ვიცით, ვინ და როგორ დაასაფლავა დიდებული ანტონი, მაგრამ აქ წერია, რომ ეს წმინდა ნაწილები მას ეკუთვნისო. ამ მონასტერში ასევე დაცული ყოფილა იოანე ნათლისმცემლის ხელი. ელჩინისა და ზახარევის კითხვაზე – თუ საიდან ან ვინ მოიტანა აქ ესოდენ მნიშვნელოვანი სიწმინდე, ადგილობრივებს უპასუხიათ – იერუსალიმის პატრიარქმა, იგი აქ 170 წელია ინახება (ზახარევი 180 წელს ამბობს), გარდა ამისა, სხვა წმინდა ნაწილებიც აქ იერუსალიმიდან მოხვედრილა, მაგრამ რადგანაც მათ შესახებ წერილობითი წყაროები არ გაგვაჩნია, ბევრს ვერაფერს გეტყვითო.

ელჩებს მოუნახულებიათ დრანდის მონასტერიც, სადაც, ზახარევის თქმით, მას ეპისკოპოსმა წმინდა მარინეს ხელი აჩვენა. აქ სხვა სიწმინდეებიც ყოფილა დაცული. ცაიშელი ეპისკოპოსის ანდრიას თქმით (რომელიც ელჩებს სამეგრელოში მეგზურობას უწევდა), ისინი მონასტრის აგების დროს მოუტანიათ აქ, მაგრამ მათ შესახებ არსებული ყველა წერილობითი წყარო თურქებს გაუნადგურებიათ. დრანდის მონასტრის შემდეგ ელჩებს მოქვის ტაძარიც უნახავთ. მაქსიმე მოქველს ელჩინისა და ზახარევისათვის უჩვენებია: სტეფანე არქიდიაკონის ხელისა და ფეხის ნაწილები, წამებული ირინეს, მარინეს, მელანის, ეგენის, ნიკიტას, მერკურის, პროვატორხის, ანდრონიკეს, ყოვლადღირსი ლარიონის, ვლასიას, სასწაულთმოქმედი ნიკოლოზის, ლაზარეს, ამბროსი მედიალინელის, ავერკისა და ლუკა მახარებელის წმინდა ნაწილები. ტაძარში ძელიცხოველის წმინდა ნაწილებიც ყოფილა. მაქსიმე ეპისკოპოსის თქმით, ისინი კონსტანტინოპოლიდან ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინეს გამოუგზავნია (50;324-325).

ილორის ტაძარში ელჩებს წმინდა გიორგის მახვილი უნახავთ.

1640 წლის 10 თებერვალს ელჩებმა დაათვალიერეს ბედიის ტაძარიც. ბედიელმა მათ აჩვენა სამღვდელმთავრო კვერთხი, რომლის თავი გადაკრული იყო შავი ხავერდით. მასზე ამოქარგული იყო ჯვარცმა, ღმრთისმშობელი, იოანე ნათლისმცემელი და ჯვარი, რომელიც ეკავათ მეფე კონსტანტინესა და მის დედას ელენეს. ხავერდის ქვეშ, ბედიელის სიტყვით, ინახებოდა ეკლის გვირგვინი, ლურსმანი, რომლითაც ქრისტე შემსჭვალეს ჯვარზე და ბაწარი, რომლითაც იგი გათოკეს. ელჩინი კი ამ რელიკვიების გარდა იხსენიებს მაცხოვრის თმასაც. ხავერდი კვერთხის თავზე იყო მიბეჭდილი სამეგრელოს მთავრის ბეჭდით და ამის გამო მთავრის ნებადაურთველად არავის ანახვებდნენ. ეს რელიკვიები, როგორც რუსეთის დესპანს მოახსენეს, ინახებოდა იმერეთში, მაგრამ ქართლის მეფემ სიმონ პირველ-მა (1556-1569, 1578-1600) იმერეთის მეფეზე გამარჯვების შემდეგ მოიტაცა ქართლში, საიდანაც ის წაიღო ლევან მეორე დადიანმა, როგორც მეფე სიმონზე გამარჯვების ნადავლი.

ჟან შარდენი, რომელმაც სამეგრელოში 1672-1673 წლებში იმოგზაურა, აღნიშნავს, რომ

ბედიის ტაძარში, ზემოაღნიშნული რელიკვიების გარდა, ინახებოდა ჯვარიპატიოსნის ნაწილი და ის ტილო, რომელშიც ღმრთისმშობელი ახვევდა ჩვილი იესოს.

რუსი ელჩები ხობის მონასტერშიც ყოფილან. არქიმანდრიტმა ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილმა მათ ტაძარი დაათვალიერებინა და წმინდა ნაწილებიც აჩვენა. სტუმრების კითხვაზე: თუ ვის მიერ და საიდან იყო ჩამოტანილი ეს სიწმინდეები, არქიმანდრიტმა მიუგო: «მე დიდი ხანი არ არის რაც აქ, ამ თანამდებობაზე ვარ და არ ვიცი, საიდან ან ვის მიერ არის ჩამოტანილი».

როგორც ირკვევა, ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი (დიდი ქართველი სასულიერო, საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე) ხობში 1632-1657 წლებში მოღვაწეობდა. აქედან ცხადია, რომ აღნიშნულ სიწმინდეთა ხობში მოხვედრის ზედა ზღვარი მეჩვიდმეტე საუკუნის 20-30-იან წლებზე მოდის.

ხობის სიწმინდეთა შესახებ ცნობა დაცულია არქანჯელო ლამბერტისთანაც, მაგრამ როდის ან ვის მიერაა ეს ნივთები ჩამოტანილი სამეგრელოში, ამის შესახებ იტალიელი მისიონერი დუმს: «... ხობის მონასტერში აჩვენებენ ღმრთისმშობლის პერანგს, რომელსაც იქაურები დიდ პატივს სცემენ» .

სამეგრელოში დაცულ სიწმინდეთა შესახებ საინტერესო ცნობას იძლევა პავლე ალექსოელი, რომელიც საქართველოში მამასთან, მაკარი ანტიოქიელთან ერთად 1664-1666 წლებში იყო, მისი სიტყვით: «(Мегрелия – Г. К.) ... имеет шесть епископов: первый – Скоиндел, второй – Мукуел, третий – Педиел, четвертый – Цаишел, пятый – Хупел, шестой – Грандел.

В первой епископии который именуется и Мартуил – запе обретенна тамо кроме чеснаго древа едина рубаха окровавлена от тех младенцев, которых побил Ирод за Христа, а имя тому младенцу было Мартуил.

Вторая епископия есить создания от греческого царя Андроника Комнина и обретаецца тамо моши – руки и ноги архидьякона Стефана.

В третьей епископии обретаецся пречистые богородицы образ, чтои зовется влахерской. и лице и руки ее есть что плоть человеческая.

А та епископия имянуется Педиел ...

В пятой епископии есть риза богородицына и таким имаем имянуется, есть все живописное, и ест риза от чеснаго древа с пол аршина и видится три древа совокуплены: пефк, кедерь, кепарис.

В шестой епископии Грандела есть рука святые Варвары и от чеснаго древа и моши святых многих во образах ... обретаеця еше монастыр где гробы Дадиановы и длан святого Иоанна Предтечи и гортань с частью волосов от бороды и от чеснаго древа и многие святых моши и святые иконы пречюдные».

როგორც ვნახეთ, ეს დოკუმენტი უხვ ინფორმაციას შეიცავს სამეგრელოს საეპისკოპოსო ტაძრებში დაცული სიწმინდეების შესახებ. აქვე გვინდა, ყურადღება გავამახვილოთ პავლე ალექსოელის ცნობაზე, რომელიც შეეხება იოანე ნათლისმცემლის ხორხს. ამ სიწმინდის შესახებ მოგვითხრობს «ჟამთააღმწერელი»: «ოპიზა, უპირველესი ათორმეტა უდაბნოთა. ამას შინა არს უპირატესი ყოველთა წინასწარმეტყუელთა და მოწამეთა, ყოველთა უადრესისა ნათლისმცემლისა იოანეს ჯორჯი იგი, რომელი არა დადუმდებოდა ქებად ღმრთისა მოსრულისა, და მამხილებელი ჰეროდეს უსჯულოებისა».

როგორც ჩანს, თავიდან ნათლისმცემლის ხორხი ოპიზის მონასტერში ყოფილა დაცული და სამეგრელოში, ალბათ, იქიდან წამოუღიათ.

ალექსოელის მამას პატრიარქ მაკარს წალენჯიხის ტაძარში უნახავს რამდენიმე ლურსმანი, რომლითაც მაცხოვარი ჯვარს გააკრეს, აგრეთვე ზემოხსენებული იოანე ნათლისმცემლის ხორხი და წვერის ღერები.

ხობის მონასტერში დაცულ სიწმინდეთა შესახებ საინტერესო ცნობას იძლევა მეჩვიდმეტე საუკუნის მისიონერი, თეატინელთა მისიის პრეფექტი სამეგრელოში ჯუზეპე მარია ძამპი. მოვიტანთ ვრცელ ციტატას მისი თხზულებიდან: «ამ ხალხს (საუბარია მეგრელებზე, გ. კ.) ბევრი რელიკვია აქვს, რომლებიც მათ, პირველ ყოვლისა, მიიღეს იმ დროს, როცა აქ ქრისტიანობა ყვაოდა და მათ მთავრებს კავშირი ჰქონდათ კონსტანტინოპოლის იმპერატორებთან, რომლებიც ბევრ რელიკვიას უგზავნიდნენ საჩუქრად. შემდეგ ეს რელიკვიები მათ მიიღეს აგრეთვე ამავე ქალაქის

სასულიერო პირთაგან ... და ბოლოს რელიკვიები მიიღეს იმ წმინდა მამათაგან, რომელნიც თურქებისაგან კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ მაჰმადიანთა ტირანიისაგან თავის დასაღწევად სამეგრელოში გადაიხვეწნენ და გაიფანტნენ მეზობელ ქვეყნებში. ამბობენ, რომ მაშინ კოლხიდაში ჩამოვიდა ერთი არქიეპისკოპოსი, თან ჩამოიტანა ერთი მტკაველის ოდენა ნაჭერი ძელი ჭემმარიტისა (ფრანგული ფუტის რვა დიუმზე რამდენადმე დიდი) და კვართი, რომელიც, მათი თქმით, ღმრთისმშობელს ეკუთვნოდა. ჩვენს პატრებს იგი უნახავთ. ტილო, რომლისგანაც იგი არის შეკერილი, ყვითელი ფერისაა, აქა-იქ დაჩითულია ყვავილებით და მოქარგულია ნემსით. სიგრძით იგი რვა რომაული მტკაველის ოდენაა, განით კი ოთხისა, აქვს ერთი მტკაველი მოკლე მკლავები და ვიწრო საყელო. მეც მინახავს იგი ხობის ეკლესიაში, სადაც ის ინახება აქვე, ძვირფასი ქვებით მოოჭვილ ლუსკუმში. ვნახე აგრეთვე კვირიკეს მკლავი და ოქროთი თუ ვერცხლით შემკული სხვა წმინდანთა ნაწილები.

კვართი, რომლის შესახებაც მე ვილაპარაკე, ინახება ვერცხლისაგან გაკეთებულ, ყვავილებით მორთულ ებანოზის ყუთში, მასში არის პატარა კოლოფი, რომელშიაც დევს მაცხოვრის წვერის რამდენიმე ღერი და შოლტი, რომლითაც იგი იგვემა. ეს ყუთი ბეჭდით არის დაბეჭდილი». მისიონერის აღნიშნულ მონათხრობში წმინდა რელიკვიათა აღწერილობის გარდა საყურადღებოა ერთი გარემოება. მასში მოცემულია ის სავარაუდო გზები და საშუალებები, რომლითაც ქრისტიანული სიწმინდეები აღწევდნენ სამეგრელოში.

სხვა ვერსიას ღმრთისმშობლის კვართის ხობის მონასტერში მოხვედრის თაობაზე გვაწვდიან მეჩვიდმეტე საუკუნის რუსი ელჩები: ალექსი იევლევი და ნიკიფორე ტოლოჩანოვი. 1650-1652 წლებში ისინი იმყოფებოდნენ იმერეთში. ბერებმა, რომლებიც ათონის მონასტრიდან ყოფილან ჩამოსული გადასახადის ასაკრეფად, ელჩებს უამბეს, რომ «ხობის მონასტერში ღმრთისმშობლის მიძინების ნარევი ქვის საყდარიაო, საბერძნეთის მეფის ერეკლეს აგებულიო, იმ საყდარში ძველი დროიდანვე ყოფილა წმინდა ღმრთისმშობლის კვართი დაცულიო, ის

ღმრთისმშობლის კვართი კონსტანტინოპოლიდან არის ერთი წიგნების მცველის მიერ მოტანილიო, როცა წმინდა ხატების დევნა მიმდინარეობდა (საბერძნეთში) ფეოფილე მეფის დროსო ... ის კვართი მიტკალისაგან ან წმინდა ნარმისაგან უნდა იყოს შეკერილიო ... იგი მოხატული იყოო, თვით კვართსო შაქრის ფერი ჰქონდაო. ის ღმრთისმშობლის კვართი ვერცხლის კიდობანშია დაცულიო და იმ საყდრის საკურთხეველშია დადგმულიო.

მე, ალექსიმ, ღმრთისმშობლის იმ კვართის შესახებ, ზაქარია მიტროპოლიტს ვკითხე – მას უნახავს თუ არა ის და ნამდვილად ღმრთისმშობლის კვართია თუ არა ის-მეთქი. მიტროპოლიტმა მითხრა – ის მრავალჯერ აქვს ნახული და წიგნების მცველის მიერ მოტანილია იმ დროს, როცა წმინდა ხატების დევნა იყო (საბერძნეთში). ნამდვილად ღმრთისმშობლის კვართიაო ის და სნეულის განკურნებაც მისგან ყოფილაო, მხოლოდ ამჟამად ყველაფერი შეწყდა, იმიტომ, რომ დადიანი სარწმუნოებას განუდგა და მაჰმადიანობა მიიღო. იმავე საყდარში წმინდა კვირიკე მოწამის წმინდა ნაწილებია დაცული, მარჯვენა ხელი მაჯამდე, ისე როგორც ცოცხალი ადამიანის. აქვე ძელიცხოველის ნაწილიც და სხვა წმინდანთა ნაწილებია დაცული, მაგრამ ყველა ესენი მივიწყებულია და უყურადღებოდაა მიტოვებული, არც სანთლებს უნთებენ და არც გალობაა, ამ წმინდა ნაწილებისაგან სნეულთა განკურნება ხდებოდა თუ არა, ამათ ეს არ იციან იმიტომ, რომ მათ იქ ყოფნის დროს ასეთ მოვლენას ადგილი არ ჰქონია».

საინტერესო ცნობას იძლევა მეჩვიდმეტე საუკუნის იტალიელი მისიონერი დონ კრისტოფორო დე კასტელი, მისი თქმით: «უფლის დიდი დედა ხოფის მონასტერშია, სადაც ბერძნებმა მოიტანეს (სარკინოზების მიერ) კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ. ეს ჩანს იმ წარწერებიდან, რომელიც შემონახულია იმ საუნჯესთან ერთად». მისივე სიტყვით: «აფხაზეთის ახლო მდებარე მოქვის საეპისკოპოსო ეკლესია ძალიან ლამაზია, შიგ მრავალი ოქროსა და ვერცხლის ხატი და სხვადასხვა წმინდანის რელიკვიაა. აქვეა სახელოვანი სტეფანეს მკლავი», ხოლო ბედიის მონასტრის აღწერისას იგი ამბობს: «აქ მნიშვნელოვანი რელიკვიებია, როგორცაა სისხლით

შეღებილი თეთრი ქსოვილი, რომელზედაც ბერძენი პატრიარქის ანტიკური წარწერაა: ქრისტე არის ღმრთის შვილი».

იმერეთის მეფის ბაგრატ ალექსანდრეს ძის მიერ რუსეთის იმპერატორისადმი ელჩების ხელით 1669 წელს გაგზავნილ წერილში აღნიშნულია, რომ დადიანის ქვეყანაში, ხობის ღმრთისმშობლის მიძინების მონასტერში სანაწილე კოლოფი ინახება ყოვლადწმინდა ღმრთისმშობლის კვართით, კოლოფის გასაღები აქვს ხობის ეპისკოპოსს. ამავე წერილის მიხედვით, კვართსა და სხვა სიწმინდეებს, რომლებიც აქ ბევრი ყოფილა, საფრთხე დამუქრებია: როდესაც თურქეთის ფაშები ლაშქრით მოსულან, სიწმინდეები დაუტყვევებიათ და მოუნდომებიათ ამ ადგილზე დამკვიდრება. იმერეთის მეფე ბაგრატ ალექსანდრეს ძეს თურქთაგან ტადარი ფულით გამოუსყიდია. ამავე ცნობით, ხობის მონასტერში მაცხოვრის კვართი დაუსვენებია ივერთა მეფე დავითს, რომელიც, როგორც ტექსტიდან ჩანს, დავით აღმაშენებელი უნდა იყოს.

ხობის სიწმინდეთა შორის აღსანიშნავია, აგრეთვე, ძელი ჭემმარიტის რამდენიმე ნაწილი. ექვთიმე თაყაიშვილს უნახავს ხობის ხატი, რომელსაც შემდეგნაირად აღწერს: «ხატის შუაში მოთავსებულია გრძელი ჯვარი ძელი ჭემმარიტისა, სიგრძით ექვსი გოჯი, ვერცხლით შეჭედილი» (72;148).

გარდა ამისა, ე. თაყაიშვილს ხობში უნახავს თამარ მეფის (1178-1213 წწ.) გულსაკიდი ჯვარი, რომელიც აქ, ალბათ, ბედან დადიანის მეშვეობით მოხვდა, რომელიც ახლოს იყო დავით მეექვსე ბაგრატიონთან, რუსუდანის ძესთან. «შიგ ჯვარში, როგორც ჩანს, ჩატანებული უნდა იყოს ძელი ჭემმარიტისა», რასაც ჯვრის წარწერაც ადასტურებს: «ძელო ჭემმარიტო, ძალო ჯუარისაო, შენითა წინძლომითა ყოვლადვე შემწე და მფარველ ექმენ მეფესა და დედოფალსა თამარს».

სამეგრელოში დაცული სიწმინდეების შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის ცნობილი ფოტოგრაფი დ. ერმაკოვი. 1896 წელს შედგენილ მის ფოტოკატალოგში აღნიშნულია ფოტო შემდეგი სათაურით: «ზარდახშა, რომელშიც ინახებოდა თამარ მეფის პერანგი ხონის ტადარში». ცნობა მართლაც მრავალმხრივ საინტერესოა, რადგან

ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ ხონის ტაძარში წმინდა თამარ მეფის სამოსელი ინახებოდა არსად გვხვდება. სამწუხაროდ ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ თავად იმ ფოტოს, რომელზეც ეს სიწმინდეა გამოსახული. თუმცა, არაა გამორიცხული, რომ ერმაკოვი ცდება და ხობის ნაცვლად ხონს მიუთითებს, ხოლო თამარის პერანგი ადვილად შესაძლებელია ღვთისმშობლის კვართი იყო. მაგრამ გადაჭრით რომელიმე ვერსიის დამტკიცება ძნელია მანამ, სანამ ფოტო არ იქნება ნაპოვნი და შესწავლილი.

მღვდელ-მონაზონი კალისტრატე ერთ-ერთ თავის ნაშრომში წერს, რომ ხობში დაცულ ტრაპეზის ჯვარში ძელიცხოველი ყოფილა ჩასვენებული.

აქვე საჭიროდ მიგვაჩნია შევჩერდეთ ძელიცხოველზე, ანუ იმ ჯვარზე, რომელზეც მაცხოვარი გააკრეს და რომლის ნაწილები, ისტორიული წყაროების მიხედვით, საქართველოშიც ფიქსირდება.

ამ რელიკვიას საკმაოდ დიდი ისტორია აქვს. იესო ქრისტეს ჯვრის აღმოჩენას ქრისტიანული ტრადიცია ელენეს, კონსტანტინე კეისრის დედას, მიაწერს. «ქართლის ცხოვრების» მიხედვით: კონსტანტინე კეისარმა გაქრისტიანებულ მირიან მეფეს «სიხარულით მიანიჭა ნაწილი ძელი ცხოვრებისა და ფიცარნი იგი, რომელსა ზედა ფერხნი დაუმსჭვალნეს უფალსა, და სამსჭუალნი ხელთანი». ცოტა უფრო მოგვიანებით, მას შემდეგ, რაც ქრისტეს ჯვარი თაყვანისცემის საგანი გახდა, თვალსაჩინო ამბავს ჯვრის ისტორიაში წარმოადგენს მისი «წარტყუევნა» 614 წელს, როცა სპარსელებმა ხოსრო ანუ «ქასრე» მეფის დროს ეს ჯვარი იერუსალიმიდან წაიღეს, როგორც სამხედრო ნადავლი. თვით ამ ამბავმა და შემდეგ 628 წელს ჰერაკლე კეისრის მიერ ქრისტეს ჯვრის ტყვეობიდან დაბრუნებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა თანამედროვე ქრისტიანობაზე. «ძელი ცხოვრებისა» ზეიმით თავის ადგილზე აღმართეს. თვითონ კეისარმა ჯვარი ზურგზე იტვირთა. ბერძნული წყაროების მიხედვით, კეისარმა ჯვარი ჯერ კონსტანტინოპოლს მოიტანა, მერე კი წამოიღო და იერუსალიმში აღმართა, იგივე ბერძნული დოკუმენტები სხვა ვერსიასაც გვთავაზობენ, რომ ჰერაკლემ ჯვარი ჯერ იერუსალიმში მიიტანა, პატრიარქ მოდესტოსს აჩვენა და შემდეგ შესანახად კონსტანტინოპოლს წაიღო.

«ქართლის ცხოვრების» ცნობით კი, ჰერაკლე კეისარმა ძელიცხოვლის გამოხსნასთან ერთად საქართველოდან კონსტანტინეს მიერ ნაჩუქარი რელიკვიებიც წაიღო: «ფეხთა ფიცარნი და სამსჭუალნი უფლისა იესო ქრისტესნი».

638 წელს არაბებმა იერუსალიმი დაიპყრეს და ძელიცხოვლის განადგურება განიზრახეს. დიდი მსხვერპლის ფასად, მაშინ მისი გადარჩენა მოხერხდა და უსაფრთხოების მიზნით რამდენიმე ნაწილად დაყოფილი ქრისტიანებმა გაინაწილეს. სხვა ცნობებით, მუსლიმთა ხალიფა ომარმა იერუსალიმის მცხოვრებლებს ფორმალური გარანტია მისცა, რომ ეკლესიები, ჯვრები და ქრისტიანული სიწმინდეები ხელუხლებელი დარჩებოდა.

ე. თაყაიშვილის ნაშრომში – «არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში» – დაცულია ცნობები მარტვილის სიწმინდეთა შესახებ. მკვლევარი აღწერს ღმრთისმშობლის ხატს, რომელშიც ვერცხლის ბუდეებით ქრისტეს საფლავის ქვის ნატეხებია ჩასმული. აქვე წარწერაა: «ლოდი ქრისტეს საფლავისა. ხატის ამის შემაკობელი დადიანის ბეჟანის ძე ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი გაბრიელ მოიხსენოს ღმერთმან სასუფეველსა, ამინ».

ე. თაყაიშვილს მარტვილშივე უნახავს ოქროს ჯვარში ჩადებული ძელი ჭეშმარიტის ჯვარი, რომელშიც წინათ იოანე ნათლისმცემლის წმინდა ნაწილები ყოფილა ჩატანებული. ჯვარზე წარწერაა: «წმიდაო იოვანე ნათლისმცემელო, მეოხ ეყავ ხოსრონუმ დედოფალსა, ბაგრატს და დავითს».

სამეგრელოში წმინდა ნაწილების შესახებ საინტერესო ცნობას იძლევა ნ. კონდაკოვი, რომელსაც საკმაოდ კარგად აქვს აღწერილი რიგი ქართული მონასტრებისა. მისი გადმოცემით, მარტვილის მონასტერში დაცული ყოფილა პატარა სკივრი, რომელშიც წმინდა ნაწილები ინახებოდა, აქ დატანებული წარწერებიდან ირკვევა, რომ იგი რამდენიმეჯერ გაუძარცვავთ. საბოლოოდ კი დაუბრუნებიათ და შეუწირავთ მონასტრისათვის ბეჟან დადიანსა და დედოფალ თამარს. მაგრამ მას უკვე წმინდა ნაწილები აკლდა. ყუთში ინახებოდა ჯვარსაცავი, რომელშიც ოქროს ძაფებით დამშვენებული ძელიცხოვლის ნაწილი იდო.

ზემოაღნიშნულ სიწმინდეთა ნუსხა საკმაოდ შთამბეჭდავია, თუმცა მათ შორის ყველაზე დიდ ინტერესს ღმრთისმშობლის კვართი იწვევს. საინტერესოა, არის თუ არა იგი ჭეშმარიტად მარიამის კუთვნილება, რადგან ქრისტიანულ სამყაროში ხშირია ფაქტები, როდესაც ერთი და იგივე სიწმინდე რამდენიმე ქვეყანაში ფიქსირდება (მაგალითად, მაცხოვრის ლურსმნების რაოდენობამ რამდენიმე ათეულს გადააჭარბა). საინტერესოა, ხომ არ ჩანს სადმე იდენტური კვართი ან სარტყელი?

ქრისტიანულ გადმოცემათა თანახმად, მარიამ ღმრთისმშობელმა მფარველობის ნიშნად თავისი კვართი ბერძნულ ეკლესიას დაუტოვა.

ბიზანტიის იმპერატორ ლეონ დიდებულის (457-471) დროს იმპერატორის ძმები, ცნობილი საეკლესიო იერარქები გალვიოსი და კანდიდი, მოგზაურობდნენ წმინდა ადგილთა მოსალოცად პალესტინაში. ისინი შეჩერდნენ სოფელ ნაზარეთში, ერთ-ერთი ღარიბი ქალიშვილის სახლში. მოგზაურებმა სადილობისას შეამჩნიეს, რომ შიდა ოთახში იატაკზე უამრავი ავადმყოფი იწვა და ენთო სანთლები. ებრაელი ქალიშვილი მათ გამოუტყდა, რომ კიდობანში ესვენა ღმრთისმშობლის უწმინდესი სამოსელი, რომელიც მარიამმა მიძინების წინ უანდერძა ორ თავის მსახურ ღარიბ ქვრივს. ერთ-ერთმა მათგანმა წესად დაამკვიდრა, რომ ეს უწმინდესი საჩუქარი მემკვიდრეობით გადასულიყო მორწმუნეთა შორის. დარწმუნდნენ რა ძმები მარიამ ღმრთისმშობლის კვართის ნამდვილობაში, გზა განაგრძეს იერუსალიმისაკენ, იმ იმედით, რომ როგორმე მოიტაცებდნენ ამ სიწმინდეს. მათ დაამზადეს სწორედ ისეთივე კიდობანი, როგორც იყო ებრაელი ქალიშვილის სახლში და უკან დაბრუნებისას შეცვალეს იგი. ნამდვილი კიდობანი კი კვართთან ერთად კონსტანტინოპოლში წამოიღეს. იმპერატორი დიდად გაახარა ამ წმინდა განძის ჩამოტანამ და მისი ბრძანებით 474 წელს იგი ვლადიმერის ღმრთისმშობლის ტაძარში დაასვენეს. ეს ეკლესია აუგია იმპერატორ არკადის (395-408) ქალიშვილს, წმინდა პულხერიას. იგი წმინდა სოფიის ტაძრის შემდეგ ყველაზე დიდი პატივით სარგებლობდა და იმპერატორების კარის ეკლესიად ითვლებოდა. ბიზანტიის მმართველები წელიწადში სამჯერ მოდიოდნენ აქაურ აუზში განსაზიარად.

ბიზანტიური წყაროს ცნობით, იმპერატორი ჯერ მარიამ ღმრთისმშობლის თავსაბურავს სცემდა თაყვანს და შემდეგ საჭურისების თანდასწრებით სამგზის ეშვებოდა წყალში.

1204 წელს ჯვაროსნების მიერ კონსტანტინოპოლის დარბევის შემდეგ აქედან ბევრი რელიკვია დაიტაცეს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ღმრთისმშობლის კვართი და სარტყელი ავაზაკებს გადაურჩა, რადგან ვლადიმერის ტაძრიდან წამოღებულ ღმრთისმშობლის სიწმინდეთა შორის მხოლოდ მისი თავსაბურავი მოიხსენიება, რომელიც ჰაინრიხ დე ულმენმა ტრირის მონასტერს გადასცა. მისი ნაწილი ინახება ასევე რომში ლათერანის ეკლესიაში.

რაც შეეხება პალესტინიდან კონსტანტინოპოლში მარიამ ღმრთისმშობლის კვართის გადმოტანას, ქრისტიანულმა ეკლესიამ ამ დღის აღსანიშნავად 2 ივლისი გამოაცხადა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით შეიქმნა ხატებიც, მათგან ჩვენთვის ცნობილია მეთექვსმეტე საუკუნის შუა ხანებში შესრულებული ნოვგოროდის სკოლის ხატი და კრემლში დაცული რუსული ხატი. ისინი ასახავენ ვლადიმერის ტაძარში მარიამ ღმრთისმშობლის კვართის დასვენებას. ასევე ცნობილია ამ მოვლენის სახელობის მეთხუთმეტე საუკუნის ტაძარიც, რომელიც მოსკოვში მდებარეობს.

მარიამ ღმრთისმშობლის კვართის შესახებ დაცულია საინტერესო ისტორიული ცნობები, რომლებიც მოგვითხრობენ მისი სასწაულებრივი ძალის შესახებ. 626 წლის გაზაფხულზე სპარსელებისა და ხაზარების უზარმაზარი არმია შახრვარაზის მთავარსარდლობით ბოსფორს მოადგა და კონსტანტინოპოლისაკენ დაიძრა, ამ დროს ბიზანტიის იმპერატორი ირაკლი (610-641) ლაზიკაში იყო და სპარსელებზე თავდასასხმელად ემზადებოდა. ქალაქის მმართველობა პატრიარქ სერგის (610-638) ებარა. მტერმა კონსტანტინოპოლს ალყა შემოარტყა და მისი იერიში 7 აგვისტოს დაიწყო. მაშინ «პატრიარქმან და ყოველმა ერმან სამეუფოსა მის დედა ქალაქისამან აღიღეს კელითუქმნელი ხატი უფლისა და მაცხოვარისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი და სამოსელი იგი წმინდაი ყოვლად უბიწოდსა ღმრთისმშობლისაჲ და საუფლოდ და ცხოვლისმყოფელი ძელი ჯუარისაჲ, და ზე აქუნდეს იგი კელთა მათთა, და

მოჰვლიდეს იგი გარემოდს ქალაქსა და შესასვლელს ქალაქისა, და იტყოდეს ცრემლითა მხურვალითა: «აღდეგ ღმერთო და განაბნიენ ყოველნი მტერნი შენნი, და ვითარცა რაი კუამლი მოაკლდენ იგინი, და დადნენ და განქარდნენ იგინი, ვითარცა რად ცვლი წინაშე პირსა ცეცხლისასა, და ეგრეთ წარწყმდნენ ღმერთის მოძულენი იგი პირისაგან შენისა, ხოლო მონანი შენნი მხიარულებით გაკურთხევდნენ და გიგალობდნენ შენ». «... ხაღან სკვითმან ყოველნი მონოქსვლონი იგი, ნავნი აღავსნა მბრძოლთა ზღუასა შინა, აღილო კვალად სიმრავლე მბრძოლთაი თავისა თვისისა და თვით აღიჭურვა იგი რათა მბრძოლთა მიერ ქუეყანით მანქანით მით, რომელი შეექმნა ციხის ციხეი, რათა ამის მიერ ზღუდეი დაჰსცენ ქალაქისაი ... უკუე მოიწივნეს რაი მახლობლად ტაძრისა მის ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობლისასაი ვლაჰერნას, სიმრავლი(სა) მონოქსვლთაი მათ ეწია სასჯელი საღმრთოი. ეჰა საკვირველებაი, რომელი მეყსეულად დაემართნეს რაითა ტაძარსა მას წმიდა, ნიავქარი სასტიკი მათ ზედა და დანთქნა იგინი, მუნთქუესვე ადგილსავე მას და რაოდენიცი მოიწოდეს არესა მას კერძო ვლაჰერნისასა, მახლობელად ყოველნივე დაინთქოდეს, რომელი ამადლდის ზღუაი გარეგან ბუნებითისა წესისაი აღმატებულად საშინელებით სახილველადცა, და მერმე განიყვის ორად წამის ყოფითა საღმრთოითა, და მიუხდის თითოეული მონოქსოვლოსთა მათ ზედა მათთაი და მყის დაანთქმის იგინი უფსკრულთა».

ამდენად, 626 წელს ბიზანტიელების სპარსელებზე გამარჯვებას ისტორიული წყაროები მარიამის კვართს მიაწერენ. ამ დღის უკვდავსაყოფად შეიქმნა ღმრთისმშობლის აკათისტო. იგი შედგება 25 გალობისაგან: 13 კონდაკი და 12 იკოსი განლაგებულია ბერძნული ანბანის მიხედვით და ყოველი მათგანი მთავრდება სიტყვით – «გიხაროდენ». მის ავტორად პატრიარქი სერგი (610-638) ითვლება. ისტორიული წყაროების მიხედვით, ღმრთისმშობლის კვართმა კონსტანტინოპოლი სარკინოზების შემოსევისაგან დაიფარა. წყაროს ცნობით, 669 წელს სიცილიაში ჩამოსხდნენ ეგვიპტელი სარკინოზები. მათი მთავარი იერიში ბიზანტიის დედაქალაქზე იყო გათვლილი და უკვე 672 წელს დაუღალავმა მეომარმა მოავიამ

გრანდიოზული საზღვაო ექსპედიცია მოაწყო. 673 წლის აპრილიდან სექტემბრამდე ფლოტი კონსტანტინოპოლის კედლებქვეშ იდგა, მაგრამ მათი ყოველი შემოტევა მოგერიებულ იქნა. სარკინოზთა გემები ღმრთისმშობლის კვართის მეოხებით ბიზანტიელებმა გაანადგურეს და ზღვაში ჩაძირეს. იგივე შემთხვევა მოხდა სარკინოზთა წინააღმდეგ 715 წელსაც.

ბიზანტიური და რუსული წყაროები ერთხმად მოგვითხრობენ ღმრთისმშობლის კვართის კიდევ ერთ სასწაულზე. 866 წელს რუსი წარმართი რაინდები ასკოლდი და დირი 200 შეიარაღებული ხომალდის თანხლებით ბოსფორში შევიდნენ და კონსტანტინოპოლს ალყა შემოარტყეს. ბიზანტიის იმპერატორი მიხაილ მესამე ლოთი (842-867) შავი მდინარის ნაპირებთან ებრძოდა აგარიანებს. პატრიარქ ფოტიოსისაგან შეტყობილი ამბის შემდეგ იგი სასწრაფოდ დედაქალაქისაკენ დაიძრა, მაგრამ რუსებისათვის წინააღმდეგობის გაწევა ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო. შეშინებული ხალხი ლოცულობდა. პატრიარქმა ფოტიოსმა ვლადიმერის ტაძრიდან კვართი გამოასვენა და მისი კიდე ზღვას შეახო. ლეგენდის თანახმად, უცებ საშინელი ქარბორბალა ამოვარდა, ზღვა აღელდა და რუსების ხომალდები ჩაძირა.

გადარჩენილმა ასკოლდმა და დირმა წარმართობაზე უარი თქვეს და ქრისტე ირწმუნეს. ამ ფაქტს ადასტურებს მეთერთმეტე საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი კედრენეც. მისი თქმით, «გამოსცადეს რა რუსებმა ღმრთის ძალა, უკან დაიხიეს» (156;245).

მარიამ ღმრთისმშობლის კვართის ბიზანტიაში არსებობას ადასტურებენ ასევე მეთერთმეტე საუკუნის ისტორიკოსები: ლეონ გრამატიკოსი და სიმეონ ლოგოთეტი (156;245). თუმცა თვითონ პატრიარქი ფოტიოსი აღმოსავლეთის არქიეპისკოპოსებისადმი გაგზავნილ საყოველთაო ეპისტოლეში რუსების თავდასხმის მოხსენიებისას არაფერს ამბობს სასწაულის შესახებ.

საკითხის კვლევისას საინტერესოა მეთორმეტე საუკუნის ანონიმური ლათინური წყარო, სადაც აღწერილია კონსტანტინოპოლში დაცული სიწმინდეები. დოკუმენტის შესწავლამ დაგვანახვა, რომ მეთერთმეტე საუკუნეში კონსტანტინოპოლში დაცული

ყოფილა ის წმინდა ნაწილები, რომელთა არსებობა მოგვიანებით სამეგრელოში ფიქსირდება. მაგალითად: ქრისტეს ეკლის გვირგვინი, ლურსმნები, რომლითაც მაცხოვარი ჯვარზე გააკრეს, ღმრთისმშობლის დედის წმინდა ანას, წმინდა ნიკოლოზის, იოვანე ნათლისმცემლის, ლაზარეს, ლუკა მახარებლის და სხვა წმინდანთა ნაწილები.

რაც შეეხება მარიამ ღმრთისმშობლის სიწმინდეებს, წყაროში ერთგან ნათქვამია: «დიდ სასახლეში, მარიამ ღმრთისმშობლის ტაძარში ინახება ღმრთისმშობლის ტანსაცმელი».

აქვე სხვა ტაძრის აღწერისას აღნიშნულია: «წმინდა ვლადიმერის ღმრთისმშობლის მახლობლად, მეორე ტაძარში – საკურთხეველში არის ვერცხლის სკივრი, რომელშიც დევს წმინდა ღმრთისმშობლის სარტყელი» (161;452). როგორც ვხედავთ, წყაროში ზუსტადაა მითითებული ღმრთისმშობლის უპატოსნესი სარტყლის თავდაპირველი სამყოფელი, ხოლო ზოგადი ცნება – «ღმრთისმშობლის ტანსაცმელი» – შეიძლება კვართის არსებობასაც გულისხმობდეს (ქრისტიანულ სამყაროში მარიამის კვართის გარდა რელიკვიად ითვლებოდა მისი მოსასხამიც, რომელიც დღემდე დაცულია შარტრის მეცამეტე საუკუნის ტაძარში).

მეთოთხმეტე საუკუნის მემატეიანე ნიკიფორე კალისტა ამბობს, რომ «ღმრთისმშობლის კვართი ინახებოდა ვლადიმერის ტაძარში, როგორც ქალაქის მფარველი, განკურნებისა და უამრავი სასწაულის წყარო».

რუსი მიტროპოლიტი პიმენი მოგვითხრობს, რომ 1387 წელს, მარიამ ღმრთისმშობლის კვართის დასვენების დღეს, იგი იყო ვლადიმერში და თაყვანი სცა იმ კიდობანს, რომელშიც წმინდა კვართი და სარტყელი ესვენა.

მარიამ ღმრთისმშობლის კვართთან დაკავშირებული კიდევ ერთი სასწაული აქვს აღწერილი ამ მოვლენის თანამედროვეს, მღვდელ-მონაზონ კალისტრატეს: «1891 წელს ხოპის მონასტერი გასტეხეს და გაიტანეს ეს სიწმინდე თავის კუბოიანად.

ავაზაკი არ შეეხო ... ძვირფას ხატ-ჯვარს, არამედ მხოლოდ ეს სიწმინდე გაიტანა ... ეს ამბავი გაიგო ხალხმა თუ არა, ზარის ხმასთან იგრიალა და შემოერთყა ტაძარს. კაცი

და ქალი, დიდი და პატარა, გამოუთქმელის მწუხარებით აღვსილნი გაიძახოდნენ: «სად იყვნენ ბერები! ნურც ბერი, და ნუცა ერი ვიქნებით ცოცხალნი, თუ ეს სიწმინდე დაგვეკარგაო», განსაკუთრებით დედათა სქესისაგან მხურვალე ცრემლი ბევრი დაიღვარა, ალელდა ხალხი, გაცხარდა ადმინისტრაცია! არ გაუვლია სამ დღე-ღამეს, ეს კვართის კუბო ხელუხლებლად მონასტრის მახლობელ ალაგზე ბუჩქში დაესვენა, სადაც ღამის წყვდიადში ზეციდამ თითქო ცეცხლის ნაპერწკლები გამოდისო, ეს შენიშნეს ღამის მოგზაურთ და სოფლის მცხოვრებთ, სადაც მივიდნენ და იპოვნეს ეს კუბო, წინ სანთლით.

ამ სასწაულებრ მოქმედებამ, ხალხს გაუორკვეა უმეტესი სასოება და სიყვარული ყოვლად წმიდის ქალწულის მარიამისადმი, სამადლობელი პარაკლისის შემდეგ, ხალხმა დაადგინა განაჩენი, რათა ხოშში მუდამ იყვნენ სამ-სამი კაცი ღამის ყარაულებად ხალხის ანგარიშზე, ასეც არის დღეს».

თუ ყოველივე ზემოთქმულს გავაანალიზებთ, უნდა ვივარაუდოთ, რომ კონსტანტინოპოლის დაცემამდე, ე. ი. 1453 წლამდე მარიამ ღმრთისმშობლის კვართი ბიზანტიაში ინახებოდა. როგორ წარიმართა მისი და სხვა ქრისტიანული სიწმინდეების ბედი ოსმალთა მიერ ქალაქის დაპყრობის შემდეგ, ამაზე ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მარიამ ღმრთისმშობლის წმინდა სარტყელიც სამეგრელოში ყოფილა დაცული. ისევე როგორც კვართს, მასაც დიდი ისტორია აქვს.

ქრისტიანულ გადმოცემათა თანახმად, მარიამმა მიძინებისას თავისი წმინდა სარტყელი მოციქულ თომას გადასცა. იმპერატორ არკადის ზეობის დროს, 395-408 წლებში იგი კონსტანტინოპოლში გადაუტანია მის ქალიშვილს წმინდა პულხერიას, რომელიც მის მიერვე აგებულ ვლაქერნის ღმრთისმშობლის ტაძარში დაუსვენებია. ამ დღესთან დაკავშირებით ქრისტიანულმა ეკლესიამ მეათე საუკუნეში, 31 აგვისტოს ზეიმი დააწესა. მეთექვსმეტე საუკუნეში კი «სარტყლის დასვენების» რუსული ხატიც შეიქმნა.

მეთერთმეტე საუკუნეში იოსეფ სტუდიტმა სარტყლის დასვენების საზეიმო

დღისათვის დაწერა საგალობელ-კანონი. მეექვსე საუკუნეში ბიზანტიაში დაწყებული არეულობის გამო სარტყელი კაპადოკიის ქალაქ ზილაში გადაუმაღავთ, საიდანაც ის იუსტინიანე მეორე-ს (685-694) უკან დაუბრუნებია.

ბიზანტიური წყაროების ცნობით, მეათე საუკუნეში იმპერატორ ლეონ მეექვსე ბრძენის (886-912) მეუღლე დედოფალი ზოია ავად გამხდარა, მას ვერავითარმა მკურნალობამ ვერ უშველა. სასოწარკვეთილმა ზოიამ ძილში გამოცხადება იხილა, რომ გადარჩებოდა იმ შემთხვევაში, თუ მასზე წმინდა სარტყელს დაასვენებდნენ. ამ რიტუალის აღსრულების შემდეგ დედოფალი მართლაც განიკურნა.

ისტორიული დოკუმენტების თანახმად, წმინდა სარტყელი ბიზანტიის იმპარატორებს ლაშქრობისას თან დაჰქონდათ.

ერთ-ერთი ასეთი ომის დროს ალექსი პირველი კომნენოსის სარტყელი (1081-1118) ბულგარეთის მეფე კოლომანემ (1095-1114) წაართვა და 1151 წელს სერბეთის მთავარმა ლაზარემ საჩუქრად გადასცა ათონის მთაზე მდებარე ვატოპედის მონასტერს. სარტყელი უნახავს პლატონ იოსელიანს: «მონასტერსა მას შინა არს დაცული ძვირფასად საუნჯედ ნაწილი სარტყლისა ყოვლად წმინდა ღმრთისმშობლისა. იგი ჰმევეს ოქროს მშვენვირად ნაკეთს ყუთში ხავერდით შიგნიდან მოვლებულში. სიგრძე სარტყლისა არს ორი მტკაველი, სიგანე მისი სამი გოჯი». მარიამ ღმრთისმშობლის სარტყლის მეორე მნიშვნელოვანი ნაწილი მეთერთმეტე საუკუნის დასაწყისში საბერძნეთიდან საქართველოში მოუტანია ბიზანტიის იმპერატორის რომან მესამე არგიროსის (1028-1034) ქალიშვილსა და საქართველოს მეფის ბაგრატ მეოთხე-ის (1027-1072) მეუღლეს ელენეს, რომელიც განკურნებულა ამ სარტყლისაგან. მან საქართველოში გამომგზავრების წინ მამას სთხოვა სასწაულმოქმედი სარტყლის ნახევრის მზითვად გამოტანება.

იგი ჯერ ვლახერნის ღმრთისმშობლის სახელობის ბედიის ტაძარში დაუსვენებიათ, შემდეგ, «როდესაც მაჰმადიანობამ შავი ზღვის სანაპიროებზე იწყო მძლავრობა და მეგრელობა იძულებული გახდა უკან დახეულიყო მდინარე კოდორამდის, ვლახერნის ღმრთისმშობლის ხატი (სარტყელთან ერთად) მტერთაგან უვნებლად

დასაცავად დროებით გადაუტანიათ მარტვილში. სარტყელი მიმაგრებული იყო ვლაქერნის ხატზე». ა. მურავიოვის თქმით, «ხატზე მიმაგრებული სარტყელი წააგავს სამთავარდიაკონო გინგილას და დაკეცილია ოლარივით, ქვედა ნაწილი სარტყლისა მეტად დაძველებულია, სარტყლის ოქრომკედის ნიადაგი მოფენილია მარგალიტებით და ზურმუხტ იაგუნდის ქვებით. ეს, რასაკვირველია, ერთი უძველესი ნაშთთაგანია, რომელსაც ჩვენამდის მოუღწევია ქრისტიანობის პირველის დროიდან».

ქართული წყაროები არაფერს ამბობენ ღმრთისმშობლის სარტყლის საჩუქრად გადმოცემის შესახებ. «ქართლის ცხოვრებაში» მხოლოდ შემდეგია ნათქვამი: «კეისარმან მოსცა ელენე ასული თვისი ცოლად ბაგრატს, სამსჭუალნი უფლისა და ხატი ოქონისა და საუნჯე მრავალი ზითვად» .

საქართველოში ღმრთისმშობლის სარტყლის მოხვედრის სხვა ვერსიაცაა დაცული. პლატონ იოსელიანის სიტყვით: იგი ქართველებს ჰერაკლე კეისარმა (610-641) ძელიცხოვლის ნაწილთან ერთად გადასცა საჩუქრად, ირანელთა წინააღმდეგ მოკავშირეობისა და ბრძოლის დროს გამოჩენილი მამაცობისათვის.

ჩვენთვის უცნობია, თუ რა წყაროებს ეყრდნობა ღვაწლმოსილი მეცნიერი, მსგავსი ვერსია ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტებით ვერ ფიქსირდება. პირიქით, ცნობილია, რომ ჰერაკლე კეისარმა და ჯიბლუ ხაკანმა 628 წელს თბილისი სასტიკად გაძარცვეს. ჯუანშერის მიხედვით: ბიზანტიელმა «მეფემან წარიხუნა მანგლისით და ერუშეთით ფერხთა ფიცარნი და სამსჭუალნი უფლისა ჩუენის იესოს ქრისტესნი, რომელნი მიცემულ იყვნეს კოსტანტინესგან მირიანისდა». შეწუხდა ადარნასე, ქართლისა მთავარი, და ევედრებოდა კეისარსა, რათა არა წარიხუნეს ნიჭნი იგი ღმრთისამიერნი, არა ისმინა კეისარმან ვედრება მისი და წარიხუნა». ამდენად, ჩვენ უფრო მართებულად ელენე დედოფლისეული ვერსია მიგვაჩნია.

აქვე აღვნიშნავთ ერთ საყურადღებო ცნობას, რომელიც 1480-1483 წლებში უცხოელი პილიგრიმის ფელიქს ფაბრის მიერაა შედგენილი. მასში აღნიშნულია: «ქართველები, რომელთაც აგრეთვე ნუბიელებს ეძახიან, ხოლო უფრო ხშირად იცნობენ, როგორც

სარტყლის ქრისტიანებს, წმინდა მიწაზე ძალზედ დაშორებული მხარეებიდან მოდიან». როგორც ვხედავთ, პილიგრიმი ქართველებს «სარტყლის ქრისტიანებს» უწოდებს, რაც, ჩვენი ვარაუდით, იმაზე მეტყველებს, რომ უცხოელმა მორწმუნეებმა იცოდნენ საქართველოში მარიამის სარტყლის არსებობის ფაქტი.

ზემოხსენებულ რუს ელჩებს პავლე ზახარევისა და ფედოტ ელჩინს ბედიის ტაძარში ვლასქერნის ხატი არ უნახავთ და მის შესახებ არც არავითარი ინფორმაცია არ დაუტოვებიათ. ეს გაკვირვებას არ უნდა იწვევდეს, რადგან ხატი ლევან პირველი დადიანის დროს (1531-1572) უკვე ზუგდიდის სასახლეში იყო გადატანილი.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ იცოდა სამეგრელოში ღმრთისმშობლის სარტყლის არსებობის ფაქტი და ელჩებს კიდევ სთხოვდა მის მოძიებას.

ვლასქერნის ღმრთისმშობლის ხატი დადიანების უმთავრესი საგვარეულო სიწმინდე იყო, ამიტომაც მთავრები მას დიდი სასოებითა და მზრუნველობით ეკიდებოდნენ.

მთავარმართებელი პ. ციციანოვი თავის მოხსენებაში აღნიშნავს: «როგორც ისტორიით და გადმოცემით, ისე ჩემგან შეკრებილი სარწმუნო ცნობებით, ვლასქერნის ხატი მუდამ ინახებოდა სამეგრელოს დადიანების სასახლეში».

ცოტა მოგვიანებით ხატის შენახვა გრიგოლ დადიანმა (1788-1804) მიანდო სიმამრს გიორგი მეთორმეტეს (1798-1800), რომლის სიკვდილის შემდეგაც ხატი მიისაკუთრა დავით ბატონიშვილმა და მან იგი რუსეთში გადასახლებისას თან წაიღო. მისი დის, გრიგოლ დადიანის ქვრივის ნინოს (1804-1847) წერილებმა და თხოვნამ სიწმინდეთა დაბრუნების შესახებ მასზე გავლენა ვერ იქონია. «მაშინ მთავრინა ნინო და

სამეგრელოს დიდებულები იძულებულნი გახდნენ მიემართათ სხვა

საშუალებისათვის, ეხმარათ ხერხი, გადასწყვიტეს მიართვან ხატი ხელმწიფე

იმპერატორს იმ აზრით, რომ შემდეგ ეშვამდგომლათ მის დაბრუნებისათვის

სამეგრელოში. ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ბატონიშვილი

იმპერატორისათვის ხატის მირთმევის წინააღმდეგი არ გახდებოდა და ხერხმაც

მართლა გასჭრა, ბატონიშვილმა გადასცა ხატი იმ დეპუტაციას, რომელნიც ამისათვის

გაგზავნილ იყო პეტერბურგში». აი, როგორ აღწერს ნიკო დადიანი ამ ცერემონიას: «მივედით ქალაქს სანკტ-პეტერბურგს, შეგვიწყნარეს და მიგვიღეს სამაგალითოდა პატივითა, რომლისა აღწერა დიდსამე განგრძობელდების და შემდგომად რამოდენისამე ხანისა ინება და ღირსი ვიქმენით ხილვად და თაყვანისცემად მისის იმპერატორებითის დიდებულების მოწყალებისა და ყოველთა მისითა ფამილიათა და შემდგომად ხილვისა წარუგზავნეთ იოანე დეკანოზის ხელით, რომელიც გვქონდა ძღვნად წაღებული ჩვენის მთავრინის ნინა დედოფლისაგან ხატი ვლაქერან ღმრთისმშობლისა და მთავრა რა, მიიღო შესაბამითა პატივითა და დაასვენა თვისის სასახლის ეკლესიასა შინა დიდის ცერემონიითა: ჩვენ ვიყავით სანკტ-პეტერბურგსა შინა გამოუთქმელითა ცხოვრებითა ერთსა წელსა და შემდგომად გამოგვისტუმრეს დიდის პატივით ყოვლითურთ კმაყოფილნი, ყოველივე თხოვნა მთავრის ჩვენისა ინება მიცემა იმპერატორებითის დიდებულებამ და ბრძანა აღსრულება: წარმოგზავნა წყალობად ესენი: შეამკო უძვირფასესად ხატი ვლაქერნისა ღმრთისმშობლისა და წარგზავნა კვალად სახლსა შინა დადიანისასა, რათა მუნ განისვენოს წმინდად ჩემის საფარველის დიდებისა და თქვენის ჩემ ერთგულებისა. მასთან თან წარმოატანა ყოველთვიურთ დაუკლებელი ერთ ხელ შესამოსელი სამღვდელი და სამთავრო, შესაბამი მისისა ბოძებისა: ბრძანა აშენება ეკლესიის სახელსა ზედა ვლაქერან ღმრთისმშობლისასა სამეგრელოსა შინა ხარჯითა მისის იმპერატორებითის დიდებულებისათა და იქმნეს მუნ ქალაქი და ეწოდებოდეს სახელად ქალაქსა მას გრიგოლოპოლი სახსოვრად განსვენებულისა გრიგოლ დადიანისა». მანამდე კი ალექსანდრე პირველი (1761-1825) ნინო ბაგრატიონს სწერდა: «უგანათლებულესო თავადინა ნინო გიორგის ასულო! მორთმეული ჩემდა სახელითა თქვენითა წარმოგზავნილთა თქვენ მიერ დეპუტატთაგან პოლკოვნიკს კნიაზ ნიკოლოზისა და პოდპოლკოვნიკის კნიაზ ბეჟან წმინდაი ვლახერანის ღმრთისმშობლისა უპატიოსნესითა სარტყლითა მისითა მივიღე მე კმაყოფილებითა» (1806 წ. 31 მაისი. თარგმანი რუსულიდან). ცოტა მოგვიანებით ნინო დედოფლის თხოვნით პ. ციციანოვი იმპერატორს სწერდა: «ამასთან ვბედავ დავსძინო ჩემი უქვეშევრდომესი

აზრი ამ ხატის შესახებ. როგორც ცნობილია, მეგრელები ძალიან გულმოდგინენი არიან ქრისტეს სარწმუნოებაში და სამეგრელოს უმაღლეს ბედნიერებად მიაჩნია ამ ხატის მათთვის დაბრუნება, რადგან მასზე ამყარებენ უღრმეს სასოებას: მათზე მოწვევულ, რომ დაჰკარგეს ეს მფარველი მათის ქვეყნისა და ამისათვის ამ დეპუტაციასთან მისი დაბრუნება აღავსებს გამოუთქმელის სიხარულით მთელ სამთავროს და მოახდენს მეგრელებში იმნაირსავე დიდ შთაბეჭდილებას, როგორიც მოახდინა წმინდა ნინოს ჯვარის საქართველოში დაბრუნებამ».

იმპერატორმა შეისმინა თხოვნა და ეს ხატი მართლაც უკან დააბრუნა. იგი ნინოსადმი უმაღლეს რესკრიპტში წერდა: «ვიცი რა, რომ მეგრელებს ძველთაგანვე აქვთ სასოება და რწმენა ვლადიკერნის ღმრთისმშობლის ხატისადმი, მე ვუბრუნებ მას საჩუქრად თქვენს ოჯახს და მთელ მეგრელობას».

ვლადიკერნის ღმრთისმშობლის სახელობის ახალი ტაძრის ასაგებად 2000 ჩერვონეცი გამოიყო. ამასთან დაკავშირებით 1817 წელს ალექსანდრე ერმოლოვი ლევან მეხუთე დადიანს (1804-1840) სწერდა: «თქვენი ბრწყინვალეების სულიერმა მამამ არქიმანდრიტ გიორგიმ, მომართვა თქვენი წერილი, რომელიც დიდი ყურადღებით წავიკითხე. მოხარული ვარ თქვენი წარმატებებისა, რაც ხელმწიფე იმპერატორის ყურადღებასაც კი იმსახურებს ... ვლადიკერნის ღმრთისმშობლის ეკლესიის გეგმა ახლო მომავალში დამთავრდება და მასთან ერთად გამოგეგზავნებათ 2 ათასი თუმანი მის ასაგებად».

აქვე საჭიროდ მიგვაჩნია, ორიოდ სიტყვით შევჩერდეთ თავად ვლადიკერნის ღმრთისმშობლის ხატზე. სიტყვა «ვლადიკერნი» ბერძნულია და ქალაქ კონსტანტინოპოლის დასავლეთ ნაწილს ერქვა. თეოდოს მცირის (408-450) დროს, ყურის ნაპირას, პავლინ მაგისტრის მიერ აქ მონასტერი აშენდა, რომელიც 1434 წელს დაიწვა. ქრისტიანული გადმოცემის თანახმად, ამ ტაძარში იყო მარიამ ღმრთისმშობლის ხატი, რომელიც წმინდა ანდრიას გამოეცხადა. ეს ხატი მეთოთხმეტე საუკუნეში უნახავს რუს დიაკვანს ალექსანდრეს. ამავე ტაძარში ინახებოდა მეორე სასწაულთმოქმედი ღმრთისმშობლის ხატი, რომელიც თან ახლდა

ჰერაკლე კეისარს ირანელთა წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს. მერვე საუკუნეში ბიზანტიაში დაწყებული ხატომებრძოლობის დროს იგი ბერებმა პანტოკრატორის სავანეში გადაიტანეს და მის კედლებში ჩააშენეს. იგი აქ დაახლოებით ას წელიწადს ინახებოდა.

1453 წელს, კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, ეს ხატი რამდენიმეხანს ბიზანტიის საპატრიარქოში იყო, საიდანაც უსაფრთხოების მიზნით ათონის მთაზე გადაასვენეს. არსებობს სხვა ვერსიაც, რომლის მიხედვითაც ეკლესიის კედლის სამალავში ჩაშენებული ხატი მუსლიმმა ჰაბიზებმა ფანჯრის გამოჭრის დროს აღმოაჩინეს, გაძარცვეს და შემდეგ იქვე ახლო მცხოვრებ ერთ დედაკაცს მიჰყიდეს, რომლისგანაც ხატი პროტოსინგელოზმა გაბრიელმა შეიძინა.

1654 წელს სიწმინდე რუსეთის მეფე ალექსანდრე მიხეილის ძეს (1654-1676) გაუგზავნეს, რომელიც დაეჭვდა ხატის ნამდვილობაში და მისი შემოწმება ბრძანა. იმავე წლის 10 დეკემბერს იერუსალიმის პატრიარქმა გაბრიელმა მეფეს შემდეგი შინაარსის სიგელი გამოუგზავნა: «თქვენს მიერ ბერძენი დიმიტრი კოსტინარის ხელით გამოგზავნილი სასწაულთმოქმედი ვლადქერნის ღმრთისმშობლის ხატი სწორედ ის გახლავთ, რომელიც ოდესღაც იფარავდა კონსტანტინოპოლსა და ბიზანტიელ იმპერატორებს და, რომელიც თან ჰქონდა სპარსელთა წინააღმდეგ ლაშქრობისას ჰერაკლე კეისარს». მას შემდეგ ეს ხატი კრემლის მიძინების ტაძარში ინახებოდა, ხოლო 1812 წელს, ნაპოლეონის შემოსევის დროს, იგი მცირედენ დაზიანდა.

ამბროსი ხელაია ეჭვქვეშ აყენებს რუსეთში არსებული ვლადქერნის ხატის ნამდვილობა, რადგან ბერძნებს ხშირად მიჰქონდათ რუსეთში სარწმუნოებრივი რელიკვიები და ამ საგნებით აღებ-მიცემობას ეწეოდნენ, სადაც ხშირად ყალბ რელიკვიებსაც ასალებდნენ (7;32). ამიტომ, ჩვენი აზრით, ალბათ, უფრო მართებულია, ელენე დედოფლის მიერ ჩამოტანილი და საქართველოში დასვენებული ვლადქერნის ხატი მივიჩნიოთ ნამდვილად. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ელენემ ჩამოიტანა «სამსჭუალნი უფლისა და ხატი ოქონისა». სწორედ ეს უკანასკნელი უნდა იყოს

ვლადიმერის ხატი, რომელიც მეთექვსმეტე საუკუნეში გიორგი გურიელმა, იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან საბრძოლველად წამოსულმა, «განსძარცვა და ჰყო სამკაულად თვისად».

მეჩვიდმეტე საუკუნის 60-იან წლებში დასავლეთ საქართველოში გამოლაშქრებულმა ვახტანგ მეხუთე შაჰნავაზმა (1658-1675) ვამეყ მესამე დადიანი (1658-1660)

სამეგრელოდან გააძევა, აიღო ჭაქვინჯის ციხე-სიმაგრე და დაატყვევა დადიანის ცოლ-შვილი. აქვე პოვა «ხატი ოქონისა, რომელიც დარჩა მეფესა სვიმონს». ალბათ, სწორედ, ამიტომაც არის დატანებული 1737 წლის იმერეთის რუკაზე შემოქმედის მონასტერი, როგორც ღმრთისმშობლის სარტყლის შენახვის ადგილი. მოგვიანებით იგი კვლავ სამეგრელოში დააბრუნეს.

ამჟამად ხატი საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ოქროს ფონდშია დაცული. მასში მეცხრამეტე საუკუნის ხელოვნების სტილი ჭარბობს, რისი მიზეზიც რუსეთის საიმპერატორო ფაბრიკაში ჩატარებული განახლებაა.

ხატი წარმოადგენს დიდი ზომის მოოქროვილ ვერცხლის ორკარიან კუბოს, რომლის თავზე დამაგრებულია ნახევარწრიული ფორმის ჯვარი, რომელიც ვარდის კვირტებისა და მისი ღერების გამჭოლ რელიეფურ ფორმას გვამღვებს ფასადის მხრიდან, ეს ზედა ნაწილი ამჟამად მომძვრალია კუბოს კორპუსიდან და ცალკეა.

ჯვარზე გამოსახულია ჯვარცმული მაცხოვრის რელიეფური ფიგურა. ზედა მონაკვეთში გრაგნილზე წარწერაა ასოებით «ИИЦИ». გამჭოლი დეკორატიული მოტივის ცენტრში ოვალური დაფაა, რომლის კიდეები მსხვილი რელიეფური წერტილებითაა დაფარული. დაფის მთელ არეზე ექვსფიგურიანი რთული

კომპოზიციას რელიეფურად გამოსახული, ფერწერული მინანქრის სახეებითა და ხელებით. კომპოზიციას ახლავს რუსული და ქართული ასომთავრული

განმარტებითი წარწერები: «ხატი დიდებისა პატიოსნისა სარტყლისა ყოველსა

წმიდისა ღმრთისმშობლისა». «образ положения пояса Пресвятой Богородицы». აქვე

ამოკვეთილია 26-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც საინტერესო

ისტორიული წყაროა:

- «1. დროსა მას, ოდესცა კეთილ დღეობით განიგებოდა დიდი სახელმწიფო ყოვლისა რუსეთისა
2. თვით მპყრობელობითა მართლ მორწმუნისა იმპერატორის ალექსანდრე მეორისათა და ოდესცა
3. მეშურნენი დიდებულისა მისის სახელმწიფოსანი, მეფენი დასავლეთისანი, ქრისტეს ჯუარის მოსავად
4. სახელის მადებელნი თავისა თვისისანი, თანა შეიკრნენ მოწაფისა თანა ცრუ წინასწარმეტყველის მახმადისა ხონ
5. თქრისთანა ოსმალთასა კავშირითა მმოზისათა სავენებელად მართალ მადიდებლობისა და მაშინ ქუეყანაიცა
6. ჩუენი განიცდებოდა პირად პირადთა ზედა მოსილთაგან ჭირთა, ყოვლად უწმინდესო დედაო ღვთისაო, მინდო
7. ბილმან მფარველობისა შენისადმი, სამეგრელოს მმართველად მთავრინა ეკატერინა დადიანისაგან, ასულმან
8. კახეთის თავადის ღენერალ-ლეიტენანტის ალექსანდრე ჭავჭავაძისაგან, შემკობისა შემდგომად ყოვლად პატიოსნისა ვლაქერა
9. ნის ხატისა შენისა, რომელი და შორს მისა ნაწილიცა წმინდის შენის სარტყლისა ძუელითაგანვე აქუნდა სახლსა
10. დადიანისა უღელვოდ ნავთსაყუდელად განსაცდელთა შინა და რომელიცა ჩყვ (1806) წელსა შინა ოდესცა სამენგრე
11. ლოსა მოევლინა ზეგარდამოით მფარველობა რუსეთისა ნიშნად სამარადისოისა ერთგულებისა მისდამი,
12. იქმნა მიძღნული მენგრელიის მმართველი მთავრინა ნინასაგან ასულისა საქართველოს მეფის გიორგი მეათ
13. ცამეტისა, ხელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე პირველისადმი, გარნა მისმან დიდებულეზამან სათნო
14. ყო სახელითა თვისითავე წარმოგზავნა მისვე ნინასადმი მისაქცევით სახლადვე

დადიანთა ყოვლად უმოწყა

15. ლესისა რესკრიპტისთანა ლა (31) მაისისა მასვე ჩყვ (1806) წელსა, რომელსა შინა თქმული არიან შემდგომნი ძვირ

16. ფასნი სიტყუანი – იყავნ იგი ორ კერძოვე წმინდად და მოწამედ სამარადისოისა ჩემდამი თქუენისა ერთ

17. გულებისა და ჩემისა განუშორებელისა თქუენდა მფარველობისა. და მიერთაგან, განგრძობასა შინა ერგასთა

18. წელთასა, შენითა მეოხებითა იქმნა დაცულ სახლი სამთავრო დადიანთა და სცლა სამეგრელო უშფო

19. თუელად, ამათგან მომხსენებელმან და ძალისაებრთა მადლობათა შემომწირუელმან ვიგულისმოდგინე მორ

20. თმევად შენდა კიდობნისა ამის, რომელსა შორის ეგებოდესრა ყოვლად პატიოსანი ხატი შენი წმინდით სარტყლითურთ

21. შენით, იყავნ იგი განმადლიერებლად მართლმადიდებლობისა, აღსამაღლებლად დიდის ჩუენის ხელ

22. მწიფის სახელისა, წარსამართებლად ძისა ჩემისა ცხრაწლოვანისა მემკვიდრეობით სამენგრელოს მთავარის და

23. რუსეთის ხელმწიფის ღუარდიის პორუჩიკის ნოკოლაოზ დავითის ძის დადიანისა და ყოვლისა სამენგრე

24. ლოის მთავრის სახლისა, და საოხად ღვთისადმი შესუენებულის მეუღლის ჩემის მენგრელიის მთავრის და რუსე

25. თის ღენერალ-მაიორის და კავალერის დავით ლეონის ძის დადიანისა; წელთა განხორციელებითგან სიტ

26. ყვისა ჩყნვ-სა (1856) იანვრის დ (4)-სა, საზაფხულო სასახლესა შინა გორდს.»

რუსეთიდან ჩამოსვენებული ვლაქერნის ხატი 1806 წლისათვის გორდის დადიანთა კარის ეკლესიაში დაუსვენებიათ. ირკვევა, რომ იმერეთის მეფეს სოლომონ მეორე-ს (1789-1810) მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, გორდში ლაშქრობისას, მოუტაცია და

იმერეთში გადაუსვენებია ვლადიმერის ღმრთისმშობლის ხატი. ეს ამბავი 1801-1802 წლებში მომხდარა. ამ დროს კი რუსეთიდან არ იყო მიღებული ეს რელიკვიები, ამიტომ აქ, ალბათ, რომელიმე სხვა ვლადიმერის ხატზე უნდა იყოს საუბარი. ამ ხატის გატაცებას აღუშფოთებია ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი მეთორმეტე (1798-1800) – მას იმერეთის მეფისათვის დესპანი მიუგზავნია მუქარით: «სოლომონ მეფესა, წაურთმევია ხატი ჩემი სიძისა დადიანისათვის, ხატი ვლადიმერისა. თუ არ უბრუნა და არ დასცხრა, სოლომონ, ამოვადებ მეფესა იმერეთიდამ».

1883 წელს, გორდში ყოფნისას, ხატი აღწერა პროფესორმა ჟიულ მურიემ და აღტაცებული დარჩა მისი ზომითა და შემკულობით – ერთი მეტრის სიმაღლის ეს სამკარედი 300 პატოსანი თვლით ყოფილა შემკული. ღვთისმშობლის თავზე ოქროს შარავანდის სხივებში 29 მარგალიტი და 82 მსხვილი ბრილიანტი, ხოლო ხატის ქვედა, ოქროს ქათიბში 79 ლალი, 20 საფირონი, 9 ბრილიანტი და 93 ზურმუხტი კიაფობდა.

როგორც აღინიშნა, ეს ხატი საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმშია, მაგრამ სარტყელი დაკარგულად ითვლება. ჩვენი აზრით, მისი ადგილმდებარეობა 1857 წლამდე, სამეგრელოს სამთავროს გაუქმებამდე, უნდა ყოფილიყო ცნობილი და იგი, ალბათ, ისევ ზუგდიდის დედოფლისეულ სასახლეში ინახებოდა. ამას ხატზე დატანებული ეკატერინე დადიანის წარწერა ცხადყოფს. ამბროსი ხელაიას თქმით: «უკანასკნელი რევოლუცია-არეულობის დროს (ე. ი. 1917 წელს, გ. კ.) იგი შენახული ყოფილა ზუგდიდში დადიანთა სასახლის ეკლესიის კედლის სამალავში, რომლის კარი ამოუშენებიათ ქვით. 1920 წელს ბატონ ექვთიმე თაყაიშვილს ხატი წაუღია ტფილისს და დაუსვენებია, როგორც მითხრეს, არა ტაძარში, როგორც მორწმუნეთათვის სათაყვანებელი სიწმინდე, არამედ არ ვიცი რა მოსაზრებით, სახელმწიფო ხაზინის სალაროში. როგორც გადმომცეს ღმრთისმშობლის სარტყელი ახლა ხატთან არ არის და ვის ხელში გადავიდა და ან სად ინახება ეს ძვირფასი სარწმუნოებრივი რელიქვია არ არის ცნობილი».

თუ მოვლენათა ქრონიკას თვალს გადავავლებთ, შემდეგ სურათს მივიღებთ: 1914

წლის დეკემბერში, როდესაც დაიწყო თურქ-ოსმალთა ჯარების შეტევა სარიყამიშის მიმართულებით მოსალოდნელად მიუჩნევიათ თურქთა შემოჭრა სამეგრელოშიც, დადიანთა მოურავს გამოუყვია ოქრო-ვერცხლის ნივთები, რომლებიც მას ყველაზე ძვირფასად მიაჩნდა, ჩაულაგებია ოთხ ყუთში და ვლაქერნის ღმრთისმშობლის ხატთან ერთად მოუთავსებია ჯერ სასახლის ქვემო სართულის საყინულეში, შემდეგ კი იმავე ქვემო სართულის სამზარეულოს ღრმა და მაღალი კუთხის განჯინაში, რომელიც ამოუქოლავთ ორი ფენა აგურით, შეუღესავთ გაჯით და, შენიღვის მიზნით, შეუღებავთ ისევე, როგორც იყო შეღებილი კედელი. 1919 წლის 21 დეკემბერს მთავრობის დავალებით ექვთიმე თაყაიშვილს შეუღია დალუქული კარი ეკატერინეს სასახლისა, დაუვლია სასახლის ზემო სართულის ოთახები, შემდეგ ჩასულა ქვემო სართულის სამზარეულოში, სადაც მოურავს უჩვენებია სამალავი. გამოუნგრევიათ განჯინის ამოქოლილი პირი. შიგ აღმოჩენილა ოთხი ყუთი, სავსე ოქროსა და ვერცხლის ნივთებით, და ცალკე ვლაქერნის დიდი ხატი თავის «კიოტი» ანუ კიდობნით.

კომისიის გადაწყვეტილებით, ვლაქერნის ხატი და სამალავში დაცული სხვა ნივთები თბილისში გადაიტანეს. ჩვენამდე შემორჩენილია მანდატი და სასახლიდან განძის გამომტანი კომისიის ოქმი, რომელშიც მოხსენიებულია ვლაქერნის ხატის «კიოტი», ანუ სარტყლის კიდობანი. 1921 წლის თებერვალში ეს ხატი, სხვა ეროვნულ განძეულობასთან ერთად, საფრანგეთში გაიტანეს და 1945 წლის 11 აპრილს კვლავ სამშობლოში დააბრუნეს, მაგრამ აღარსად ირიცხება სარტყელი. იგი არაა ფიქსირებული განძეულობის როგორც გატანის, ასევე ჩამოტანის ოქმებში, რაც იმას ცხადყოფს, რომ 1919 წელს მარიამ ღმრთისმშობლის სარტყელი უკვე დაკარგული იყო.

თუ ყოველივე ზემოთქმულს შევაჯამებთ, დავინახავთ, რომ სამეგრელოში წმინდა ნაწილების მოხვედრის სამი ძირითადი გზა იყო: კონსტანტინოპოლი, იერუსალიმი და აღმოსავლეთ საქართველო.

ჩვენი აზრით, სიწმინდეთა ძირითადი ნაწილი სამეგრელოში ბიზანტიიდან უნდა

შემოსულიყო. როგორც ცნობილია, ეს სახელოვანი იმპერია საქართველოს ესაზღვრებოდა, ხმელეთითაც და ზღვითაც, ამიტომ, ცხადია, ამ სახელმწიფოებს მჭიდრო ურთიერთკავშირი ჰქონდათ. გარდა ამისა, საუკუნეების განმავლობაში ბიზანტიაში წმინდა ნაწილების გატანის მრავალი მიზეზი წარმოიშვა. მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ მერვე საუკუნეში დაწყებული ხატმებრძოლობა, როცა მეფე ლეონ მესამე-მ გამოსცა ბრძანება, რომლის თანახმად, აიკრძალა ეკლესია-მონასტრებში ხატებისა და წმინდა ნაწილების თაყვანისცემა. პროცესს შედეგად მოჰყვა მრავალი წმინდა ნაწილისა თუ ხატის მეზობელ ქვეყნებში, მათ შორის სამეგრელოში, გატანა.

მეორე მნიშვნელოვანი მიზეზი ბიზანტიიდან საქართველოში წმინდა ნაწილების მოხვედრისა უნდა ყოფილიყო კონსტანტინოპოლის დაცემა.

წმინდა ნაწილები და რელიკვიები საქართველოში საჩუქრებისა და მზითევის სახითაც მოჰქონდათ. ამას ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტისა და საქართველოს სამეფო კარის წევრთა ხშირი ნათესაური კავშირ-ურთიერთობები გვაფიქრებინებს. უდავოა, რომ სიწმინდეები სამეგრელოში მხოლოდ ბიზანტიიდან არ შემოუტანიათ. ისტორიული წყაროები ქალაქ იერუსალიმსაც ასახელებს, რაც, ჩვენი აზრით, არცთუ ისე უსაფუძვლოა. საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიას მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა ამ ქალაქთან გიორგი ბრწყინვალის დროს. ეგვიპტის სულთნების წერილებში გიორგი მოხსენიებულია როგორც «იერუსალიმის წმინდა ადგილების განმადიდებელი, ქრისტიანთა საყრდენი, რომის პაპის მეშველი». ამ მეფის მეოხებით ქართველებმა ეგვიპტელთაგან დაიბრუნეს ჯვრის მონასტერი, დაეუფლნენ ქრისტეს საფლავის კლიტეებს, დაიწყეს ზრუნვა სხვა ქრისტიან ერთა უფლებებზე. იერუსალიმში ჩასული ქართველი მომლოცველები «სულთანს ხარკს არ უხდიდნენ და ცხენებზე ამხედრებულებს» შეეძლოთ, გაშლილი ქართული დროშებით შესულიყვნენ ქალაქში, ხოლო მაშინ, როცა იერუსალიმი სელჩუკთა ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდა, საქართველო ერთ-ერთი უძლიერესი მართლმადიდებლური სახელმწიფო იყო.

წმინდა ნაწილები და რელიკვიები სამეგრელოში აღმოსავლეთ საქართველოდანაც მოჰქონდათ. ეს რეგიონი ხშირი თავდასხმებისა და აწიოკების ობიექტი იყო, დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა (ლიხის ქედი, გაუვალი ტყეები, ჭაობები) ხელს უშლიდა მტრის ფართომასშტაბიან მოქმედებას, ამიტომაც დასავლეთ საქართველოში იხიზნებოდნენ სამეფო კარის წევრები, მოსახლეობა. აქვე ხშირად მალავდნენ სასახლეებიდან და ეკლესიებიდან გამოტანილ ძვირფასეულობას. სწორედ ამ გზით უნდა მოხვედრილიყო იოანე ნათლისმცემლის ხორხი ოპიზის მონასტრიდან სამეგრელოში.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ სიწმინდეები ერთდროულად არ შემოუტანიათ ამ მხარეში, ეს პროცესი საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდა. დასკვნა

მეათე საუკუნეში ბიზანტიის საეკლესიო პოლიტიკის საწინააღმდეგოდ საქართველოში მოიშალა ძველი (ბიზანტიური) საეპისკოპოსო კათედრები – სებასტოპოლის საარქიეპისკოპოსო ცხუმის კათედრამ შეცვალა, ხოლო ფაზისის მიტროპოლია აფხაზეთის მეფის გიორგი მეორე-ის (922-957) დროს ჭყონდიდში გადაიტანეს. «ბერძნული» გუდაყვა 999 წელს ქართულმა ბედიამ «მოცვალა». ამავე პერიოდში დაარსდა მოქვისა და დრანდის საეპისკოპოსოები.

მეთოთხმეტე საუკუნეში დაარსებული ხობის საეპისკოპოსო მეჩვიდმეტე საუკუნის 30-იანი წლებისათვის მოიშალა და იგი 1639-1640 წლებში ლევან დადიანს აღუდგენია, მაგრამ ხსენებული კათედრა მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულს საბოლოოდ მონასტრად გადაკეთდა.

ლევან მეორე დადიანს დაუარსებია მეჩვიდმეტე საუკუნეში წალენჯიხის საეპისკოპოსო, რომლის არსებობამაც დიდხანს ვერ გასტანა.

მეჩვიდმეტე საუკუნის 80-იანი წლებში დაიწყო აფხაზეთის გაძლიერებული თავდასხმები. მოქვისა და დრანდის ეპარქიებში სწრაფად აიყარა მკვიდრი მოსახლეობა, აქაურობა გაველურდა, რის შედეგადაც ეს საეპისკოპოსოები გაუქმდა. ოდიშ-აფხაზეთს შორის მიმდინარე პოლიტიკურმა დაპირისპირებამ ბედიის

კათედრის სიცოცხლისუნარიანობაზეც იმოქმედა. მეთვრამეტე საუკუნის 80-იან წლებში აქ სასულიერო ცხოვრება შეწყდა, 1888 წელს ბედიის ტაძარი მცენარეულობით დაფარულ ნანგრევებს წარმოადგენდა.

1823 წელს, ცაიშის უკანასკნელი მიტროპოლიტის გრიგოლ ჩიქოვანის გარდაცვალების შემდეგ, ჭყონდიდისა და ცაიშის ეპარქიები გაერთიანდა, 1829 წელს მას სამეგრელოს ეპარქია ეწოდა და კათედრად მარტვილის ტაძარი გამოცხადდა. ოდიშის სამთავროს ტერიტორიაზე 7 საეპისკოპოსო კათედრა არსებობდა: ცაიში, ბედია, მოქვი, დრანდა, ჭყონდიდი, ხობი და წალენჯიხა. ყოველმა მათგანმა განვითარების საკუთარი გზა განვლო.

ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგების დადგენის დროს გაირკვა, რომ ოდიშში იყო შემთხვევები, როცა მაღალ სასულიერო წოდებებს და მათ შორის ეპისკოპოსობასაც რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ერთი გვარის წარმომადგენლები ატარებდნენ, რაც საეკლესიო სფეროში ცალკეული საგვარეულოების დაწინაურების შედეგი იყო.

ოდიშში საეკლესიო წოდებამ – მიტროპოლიტობამ განვითარების საკუთარი სახე მიიღო და იგი თავისი ძალაუფლებით არსებითად არ აღემატებოდა ოდიშის სხვა ეპისკოპოსებს. შეიძლება ითქვას, რომ ეპისკოპოსობის ინსტიტუტი ოდიშში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, განვითარების თავისებურებებს განიცდიდა, მაგრამ ძირითადი ქრისტიანული, დოგმატური არსი ეპისკოპოსობის შესახებ პრაქტიკულად არასოდეს დარღვეულა.

ოდიშის საეპისკოპოსოთა შორის უძველესია ცაიში, მისი მოხსენიება მეექვსე-მეოთხე საუკუნეების ბერძნულ ნოტიციებში იმაზე მეტყველებს, რომ ცაიშის საეპისკოპოსო უფრო ადრე უნდა შექმნილიყო. მეათე საუკუნისათვის იგი მცხეთის საკათალიკოსო ტახტს დაექვემდებარა და ერთ-ერთი უძლიერესი ქართული სასულიერო და კულტურული ცენტრი გახდა. ჩვენამდე შემორჩენილი დოკუმენტების მიხედვით, ცნობილია 17 ცაიშელი იერარქის სახელი, მათგან პირველი მეთერთმეტე საუკუნის მოღვაწე ეფრემი გახლავთ, უკანასკნელი კი მიტროპოლიტი გრიგოლ ჩიქოვანი (1777-

1823) იყო.

ცაიშის მონასტრის პირველად შესწავლილმა ფრესკულმა მხატვრობამ საშუალება მოგვცა, დაგვედგინა აქ გამოსახულ ისტორიულ პირთა ვინაობა და გაგვერკვია მათი დამოკიდებულება კათედრისადმი.

მეჩვიდმეტე საუკუნეში ცაიში დასავლეთ საქართველოში ერთ-ერთი უძლიერესი ეპარქია იყო. მისი ვრცელი ტერიტორიები და დიდი სამწყსო კათედრას მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა. გარდა ამისა, ცაიშის ეპარქიას აფხაზეთის საკათალიკოსოსთან მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა, როგორც საეკლესიო საკითხებში, ასევე სოციალურ სფეროში, რაც გამოიხატება ამ ეპარქიაში აფხაზეთის კათალიკოსისათვის კუთვნილ მოლაშქრე კაცთა არსებობასა და რაოდენობაში. ცაიშის საეპისკოპოსოს საზღვრები, სავარაუდოდ, ასეთია: ჩრდილოეთით იგი გადიოდა მდინარე ჭანისწყლის ზემო წელზე, ზუგდიდ-ჭანჭვინჯსა და მდინარე რუხს შორის, ეს საზღვარი ხშირად იცვლებოდა და მეჩვიდმეტე საუკუნისათვის უკვე მდინარე ენგურზე გადმოინაცვლა; სამხრეთით საზღვარი იყო მდინარე რიონის ქვემო წელი, დაახლოებით სუჯუნიდან შავ ზღვამდე; დასავლეთით – დადისწყლის შესართავიდან მდინარე რიონის შესართავამდე. აღმოსავლეთით – მდინარე აბაშა ან მდინარე ტეხური. ცაიშის საეპისკოპოსოს ასევე ეკუთვნოდა სადადეშქელიანო სვანეთი.

ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი მეცამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეთოთხმეტე საუკუნის დასაწყისის ხუროთმოძღვრების სტილის პირმშოა, ხოლო ზოგი ნიშანი საწყისს ჯერ კიდევ მეცამეტე ს-ის დამდეგს იღებს. მასში ძირითადად სამი სამშენებლო პერიოდი განირჩევა. აქვე გვხვდება უფრო ადრეული, კერძოდ, მეათე საუკუნისა და უფრო მოგვიანოდ, მეჩვიდმეტე საუკუნის, ხუროთმოძღვრების ნიშნები. შესრულების მანერით, იკონოგრაფიული და სტილისტური ნიშნებით ცაიშის მოხატულობას მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა მიენიჭოს მეჩვიდმეტე საუკუნის ქართულ მონუმენტურ ფერწერაში.

ცაიშის ტაძარი მეთოთხმეტე საუკუნეში დადიანთა საგვარეულო სამკვალე იყო. პლ.

იოსელიანის სიტყვებით: «ჩრდილოეთისაკენ მიმართულ მზერას იმთავითვე იპყრობს ურთას მთაგრეხილი, რომელსაც თითქოს უბეში ჩაუკრავს ცაიშის მონასტერი – ქრისტეს რჯულის ჭეშმარიტი მანათობელი ოდიშში, ამ კუთხის ძველ და ახალ მთავართა საძვალე, წმინდა ჯვრისა და სახარების წინააღმდეგ მებრძოლთა რისხვა».

როგორც ჩანს, გარდა დადიანებისა აქ იკრძალებოდნენ ცნობილი საზოგადო და საეკლესიო მოღვაწეები. ცაიშის ტაძრის შიგნით 6 საფლავია შემორჩენილი.

ბედიის საეპისკოპოსო კათედრა დაარსებულია მეათე საუკუნის ბოლოს, კერძოდ 999 წლის ახლო წლებში.

ბედიის, როგორც ქალაქის, შესახებ უძველესი ცნობა გადმოცემული აქვს ლეონტი მროველს და მოსაზრება, რომ აქ მოხსენიებული ქალაქი ეგრისი დღევანდელი ბედიას, გასაზიარებელია.

ბედიელ იერარქთა შესახებ მწირი ისტორიული წყაროებია შემორჩენილი. ცნობილია სულ 20 იერარქის სახელი. მათგან პირველი მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეთა მიჯნის მოღვაწე გიორგია, ხოლო უკანასკნელი, მეთვრამეტე საუკუნის 80-იანი წლების ეპისკოპოსი მაქსიმე იაშვილი.

ბედიის ეპარქიის სამხრეთი საზღვარი გადიოდა მდინარე დადისწყალზე და ენგურის ზემო წელზე, ჩრდილოეთით – მოქვის წყალზე ვიდრე კოდორის შენაკადის სათავემდე, დასავლეთით – შავ ზღვაზე, აღმოსავლეთით კი ოდიშ-სვანეთის პოლიტიკურ საზღვარზე.

მოქვი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საეპისკოპოსო იყო არა მარტო ოდიშში, არამედ საქართველოში, მაგრამ ცნობებმა მოქველ ეპისკოპოსთა შესახებ ჩვენამდის ნაკლებად მოაღწია.

პირველი ჩვენთვის ცნობილი მოქველი ეპისკოპოსი ამავე ტაძრის სამრეკლოს წარწერაში მოიხსენიება და იგი მეთორმეტე საუკუნის მოღვაწე გრიგოლ მაგნიძისძე (ან გუძანისძე) გახლავთ. უკანასკნელი კი, ანდრია საყვარელიძე, მოქვს განაგებდა მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, 1665 წლამდე.

ხობში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსება გიორგი მეორე დადიანის სახელს უკავშირდება და პირველი ხობელი ეპისკოპოსიც მეთოთხმეტე საუკუნეშია ცნობილი.

მეჩვიდმეტე საუკუნეში ხობში მნიშვნელოვანი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ცვლილებები მოხდა. კერძოდ, მეჩვიდმეტე საუკუნის 30-იან წლებში მოშლილი საეპისკოპოსო კათედრა ლევან მეორე დადიანს დაახლოებით 1639-1649 წლებში აღუდგენია. ამავე პერიოდში უნდა იყოს შედგენილი მფლობელობის განახლების სიგელიც. ლევან მეორე დადიანის გარდაცვალების შემდეგ ხობის საეპისკოპოსო კათედრა მოიშალა და იგი აფხაზეთის კათალიკოსის ისეთივე პირადი რეზიდენცია გახდა, როგორც ბიჭვინთა. რადგან მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში აფხაზეთიდან წამოსული კათალიკოსი ვერასოდეს უბრუნდება ბიჭვინთას, როგორც მუდმივ რეზიდენციას, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში იქ მიდის, ძირითადად მირონის მოსახარშად, ამან საჭირო გახადა, აფხაზეთის კათალიკოსს ჰქონოდა რეზიდენცია ოდიშის სამთავროში, ჯერ სენაკში (ვამეყ დადიანის დროს), ხოლო შემდეგ – ხობში. ამიტომაც, 1660-1680 წლებში ლევან მესამე დადიანმა ხობის ტაძარი აფხაზეთის კათალიკოსს დავით ნემსაძეს გადასცა. ხობი მონასტრად რჩებოდა მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში, სულ ბოლომდე, სანამ იგი საერთოდ არ გაუქმდა.

ხობის საეპისკოპოსო ფლობდა დიდ მამულებს, მარნებს, ტყეებს, სათევზაო წყლებსა და სანადიროებს, საყანე მიწებს, სოფლის ეკლესიებს, მას ბაჟს უხდიდა ოდიშის სამთავროს რამდენიმე ნავსადგომი, ყოველწლიურად 50-მდე ოჯახი და 23-მდე გვარი 1000-მდე თეთრს უხდიდა, ხოლო 5 სოფლის 24-მდე გვარი 124 ლოლარიკ სანთელს უგზავნიდა. მისსავე კუთვნილებაში იყო 16-მდე «საყდრის კაცი».

ცალკეა აღსანიშნავი სამეგრელოში დაცული ქრისტიანული სიწმინდეებისა და რელიკვიების კულტი. ნათლად ჩანს, რომ ყოველ წმინდა ნაწილსა და რელიკვიას, რელიგიურის გარდა, კონკრეტული საეკლესიო დანიშნულებაც ჰქონდა.

მნიშვნელოვან წმინდა ნაწილთა ფლობა მსოფლიო ეკლესიათა საძმოში ავტორიტეტს

ანიჭებდა მის მფლობელს. წმინდა ნაწილები მრავალრიცხოვან მრევლსაც იზიდავდა, რაც ეკლესიის მესვეურთათვის ღირსებისა და შემოსავლის წყარო იყო.

სიწმინდეთა დიდი ნაწილი სამეგრელოს მთავრების რეზიდენციაში – ზუგდიდის დადიანების სასახლეში ინახებოდა. აქ იყო დაცული მარიამ ღმრთისმშობლის კვართი და მისი სარტყელი. განსაკუთრებით მდიდარი იყო ხობის მონასტერიც, სადაც ინახებოდა წმინდა გიორგის, იოანე ნათლისმცემლის, კვირიკეს, მარინეს სიწმინდეები.

სიწმინდეთა ძირითადი ნაწილი სამეგრელოში ბიზანტიიდან უნდა შემოსულიყო, რასაც ხელი შეუწყო ბიზანტიაში მიმდინარე ხატთმებრძოლეობამ და 1453 წელს კონსტანტინოპოლის დაცემამ.

წმინდა ნაწილები და რელიკვიები სამეგრელოში აღმოსავლეთ საქართველოდანაც მოჰქონდათ. ეს რეგიონი ხშირი თავდასხმებისა და აწიოკების ობიექტი იყო, ხოლო დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა (ლიხის ქედი, გაუვალი ტყეები, ჭაობები) ხელს უშლიდა მტრის ფართომასშტაბიან მოქმედებას. ამიტომაც, დასავლეთ საქართველოში იხიზნებოდნენ სამეფო კარის წევრები, მოსახლეობა. აქვე ხშირად მალავდნენ სასახლეებიდან და ეკლესიებიდან გამოტანილ ძვირფასეულობას. სწორედ ამ გზით უნდა მოხვედრილიყო იოანე ნათლისმცემლის ხორხი ოპიზის მონასტრიდან სამეგრელოში.

ცხადია, სიწმინდეები ერთდროულად არ შემოუტანიათ ოდიშში – ეს პროცესი საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდა.

დანართი ნომერი 1

ბედიის სიგელი

«მოთხრობისაგან ივერიის ცხოვრებისა ჩანს, რომელ დროსა მეფის თამარის მეფობისასა აფხაზეთს მთავრობდა დოღატო შერვაშიძე, შთამომავალნი მისნი ყოფილნი თექვსმეტს, ანუ ჩვიდმეტ საუკუნოებში სამნი ძმანი შარვაშიძენი როსტომ, ჯიქეშია და ყვაპუ, ძენი ზეგნაყისანი. განყოფილან ურთიერთისაგან. უხუცესს როსტომს დაუპყრია თვის და წილათ პირველი ადგილი აფხაზეთისა შინა მდინარე

ბზიფიდან დაწყებული მდინარე კოდორამდე, საშუალო ძმას ჯიქეშის – მდინარის კოდორიდან მდინარის ღალიძგამდე, რომელსაც საზღვარსა დღესაც ეწოდების აბხაზურის ენაზედ აბჟუაა, ესე იგი შუა ქვეყანა, ანუ სოფელი. ხოლო უმრწემესა ძმასა ყვაპუს – მდინარის ღალიძგიდან მდინარე ენგურამდე... ესე უკანასკნელი ნაწილი ამღვრეულ დროებათა გამო ყოფილა დაცარიელებული მცხოვრებელთაგან, ამის გამო ყვაპუს გადმოუყვანია ბზიფიდან, ესე იგი უმცროსის ძმის საზღვრიდან, რაოდენიმე გვარნი თავადნი და აზნაურნი, სახელდობრ: ანჩაბაძე, ემუხვარი, ინალიშვილი, მარლანია, ზვანაბია, ლაკირბაია და აქირავა, რომელთათვის დაუნაწილებია ესე საზღვარი. ხოლო თვისდა სახასოთ შეუცავს სოფელი ბედია, ფახულანი და ბარბალო (ახლანდელი სოფელი კოკი). ყვაპუ ესე გარდაცვალებულა რა, დაშთენილა ძე მისი მურზაყან, რომელსაც საზღვარი ესე (....) მცხოვრებელთა აღუყვავილებია ადგილი და უწოდნია მურზაყანისა სახელსა ქვეშე სამურზაყანო და უუფლია სამურზაყანოში. შემდეგ მურზაყანისა უფლება ძე მისი ხუტუნისაი ლეონ და სოლომონს გაუნაწილებიათ მფლობელობასა სახასო სოფლები. უხუცესს ლეონს შეხვედრია სოფელი ბედია, რომელსაც დღემდე უფლობენ ძენი მისნი, ხოლო სოლომონს ნაწილად ხდომია ბარბალო (კოკი) და სოფელი ფახულანი. დაშთენილი გაუნაწილებიათ მფლობელობასა ქვეშე უხუცესის ძმისა ლეონისას, ვითარცა სამურზაყანოსა მთავრობის საზაფხულო სოლომონისაგან წარმოსდგნენ ექვსნი ძენი 1 მანუჩარ, უკანასკნელი მფლობელი სამურზაყანოსა 2 ბეჟან, 3 სოხეხ და სხვანი».

დანართი ნომერი 2

კაცია დადიანის სიგელი

(გრძელი წინასიტყვაობის შემდეგ) «... მპყრობელმან ოდიშ აფხაზთა, სვანთა, თაკვერთა და პონტოს ზღვისამან, ძემან დიდად სახელოვანისა ხელმწიფისა დადიანისა ოტიასამან, თვით დადიანმან მონამან შენმან კაციამ და თანამეცხედრემან ჩემმან დედუფალმან ბატონმან ანნამ და ძემან ჩვენმან პირმშომან გრიგოლ და სხვათა ძეთა ჩვენთა – მანუჩარ, გიორგიმ, ლევან და ოტიამ მცირედ ძღვნად მიგიპყრათ შენ შეხრილად და ასეულად მიმგებელსა შენდამი შემწირველთასა ესრეთ, რომელ

ეკლესია შენი (ცაიშის ღმრთისმშობელი) და მამულიცა ყოველივე ჟამშია რომელდთამე საეროდ ქმნილიყო და ეკლესია შენი ქვრივად ეგდო და განსაკუთრებული შენი ადგილიცა და შვილნი შენისა ეკლესიისანი მიმოდაბნეულ იყვნენ, არცა იყო ეკლესიისა შინა შენსა განმგე ეპისკოპოსი უფროსად სამკვიდროდ, საეროდ ქმნილიყო. ამისთვის მრავლის ჟამითაგან მწუხარება არა მცირედი მიპყრობდა. გარნა, ოდესცა, მოწყალებითა ძისა შენისათა, უმატეს წარმატება ცხოვრება ჩემი, მაშინ შეწევნითა გამოვიხსენ ეკლესია შენი და ყმანიცა ეკლესიისა შენისანი მრავლის ჭირითა და ღვაწლის დადებითა და შენადვე შევსწირე მინდობილმან არა განუწახველად და არცა მძლავრებით, არამედ ჭემმარტისა მსჯავრის დადებითა და სამართლითა გამოვიძიე და რაცა ვპოვე საზღვარ დებულება მისი, თვისის საზღვრითა ყმანიცა ეკლესიისა შენისანი განგისაკუთრეთ და ადგილიცა საზღვრითი საზღვრამდე თვისით მიწით, წყლით საყანით, სავენახით, სათევზით, სანადიროთი რომელიცა გამოვიძიეთ, მაშინ განგისაკუთრეთ და რომელიცა მაშინ ვერ ვპოვეთ ჟამდრო ცვლილებისაგან, შემდგომად ძეთა ტახტისა ჩვენისა მპყრობელთა ვარწმუნეთ ზრუნვად და გამოძიებად, ვინაითგან იგინიცა მფარველობასა შენსა შევევედრე, დედა სიტყვისა ღმრთისაო. და ესენი რა ესრეთ გამოვიძიე, მაშინ ძიება ვყავ გონებისა ხედვითა და თანა შეთქმულებითა ყოვლად სამულდელოთა მიტროპოლიტათა გამოვარჩიე კაცი სათნო და სატრფო გონებისა, ტომით ჩიქოვანი, ყოვლად სამულდელო მიტროპოლიტი, ხედვითთა და საქმითთა სათნოებათა შორის წარჩინებული, ღირსი ქებისა მიტროპოლიტი გრიგოლ და დავადგინეთ განმგედ. ეკლესიისანი საკუთარნი ყმანიცა და ადგილნი შენნი ყოველინვე და სამწყოსაცა შენისა ეკლესიისა. ხობის წყალის გაღმართი და ესრეთ განვათავისუფლეთ შენი ეკლესია, რომელ ლაშქრობისა მეტი სხვა ჩვენი სამსახური, არც საური, არც სხვა გადასახადი რამე, არც მუშაობა, არც ცხენის ჩაბმა არაფერი ეთხოვებოდეს რა. და ამ საქმეების დავთარიცა შენს ეკლესიაში დავსდევით და მხოლოდ ეკლესიის სამსახური ვარწმუნეთ. და ესეოდენი თავისუფლება ამისათვის დაუწერეთ შენის ეკლესიის ყმას ყოველსავე, რომლისა ჯერმჩინებელი და მოწამე არს

უსანატრელესი კათალიკოსი მაქსიმე და ფრიად საწყური გონებისა ჩემისა და ტრფიალი სიბრძისა მოყვარებისა ფრიად ბრძენი ერთ სახელისა თვისისა, ფრიად სასო გონებისა ჩემისა ყოვლად სამღუდელო ცაგერელი მიტროპოლიტი სოფრონ, ძენი სახლისა ჩემისანი, საყვარელნი და საწყურნი, ძმანი ჩემნი ნიკოლას და გიორგი, სულიერი მამა და მოძღვარი ჩემი არხიმანდრიტი გერმანე, მოურავი გელოანი ქაიხოსრო, სახლთუხუცესი ჩიქოანი გიორგი და ყოველნი დიდებულნი სამფლობელისა შინა ჩემსა მკვიდრობისა მომგებელნი ... (გრძელი წყევლა) აღიწერა ხელითა ჭყონდიდის არხიდაკონისა იოსელიანისითა. ქრისტეს აქეთ ჩლოზ». აქ დასმული ყოფილა ბეჭედი კაცია დადიანისა და ანნა დედოფლისა.

დანართი ნომერი 3

განჩინება ცაიშელისა კობახიძეთა სასისხლო საქმეზე*

(მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარი)

ქ. დავსხედით ბრჭენი და მოსამართლენი და ყოვლად სამღვდელო ცაიშელი და კობახიძეთა გავაბჭვეთ.

ცაიშელმა უჩივლა: რადგან ამ ქვეყნის მწყემსი ვარ, ჩემგან რიგია, რაც რომ უსჯულოება და უმართებულო საქმე იქნება, უნდა მოვიკითხო. ერთი ღმერთის მტერი მემრავლე სოფელში დაიარებოდა და ეშმაკობას ლაპარაკობდა და ყოველს კაცს ეშმაკისაკენ მიაქცევდა. დიდის ხნით ვცდილობდი რომ დამეჭირა, მაგრამ ერთ დღემდის ვერ მოვახელე. შევიტყვე, რომ ჩემის კაცისას მოსულიყო, გავაგზავნე კაცი და დავაჭირვინე. დახვდი შენ და შენი სახლიკაცი. ის კაციც წაართვი და ჩემი კაციც გალახე და იარაღი აყარე.

მოდგა კობახიძემ და ასე უპასუხა: მე შენს ლაპარაკს ვერ მივბედავ და არცა რიგია.

ჩემ[მ]ა ამხანაგმა ჩემი თავი დაგასმინა და მან მიყო. შესახვეწნათ გიახელი; მე მკითხავის რას დავეძებ, ჩემს სტუმარს ვე[ძე]ბდი, თორემ სხვა საქმე არ მქონდა. ერთი კაცი – რავარი კერძი კაცი არის ჩემი, ქვეყანამ იცის – ჩემი მეძღვნე უბრალოთ დამიჭირეს, გამიცარცვეს და მეორეს დღეს ამის შემხვეწეთ გიეახელით, მაგრამ არაფერი სამართალი მიბოძე. ჩემი კაცის ნა[ცა]რცვი თოფი და ლეკური, სატევარი და

ნაბადი დღესაც ხელში გაქვს; და ჩემგან შენს კაცს ან რა აკლია და ან რა ვკადრე? მოდგა ცაიშლის კაცი იმ დღის გალახული და ასე უჩივლა: ბატონმა ჩემმა გამჩენმა გამაგზავნა ერთს ღმრთის მტერს კაცსზე. კაცი დავიჭირე და მომყავდა და მისი თაბუნი კაცი მად დამესწია, თოფით მკვლიდა და მართალია, სასიკვდილოდ თავი არ დავანებე და თოფი წავართვი, ამაზე დამხვდი შენ და შენი სახლიკაცი, ის დაჭირული კაციც გამაშვებინე და მეც თოფი წამართვი და ბევრი მირტყი და ჩემი თოფი იმ კაცს გაატანე და დღესაც მას აქვს.

მოდგა კობახიძე და ამისი აშორო ასე უთხრა: რაც რომ მე და ჩემი სტუმარი ტყუილა არ გამლახე, იმ დღეს ჩვენის ხელით შენ არაფერი გკადრებოდეს დ[ა] არც დაჭირული კაცი გაგვეშვებინოს.

აწ ამისი საქმე ასე გავსინჯეთ და გავაჩინეთ: წამოდგეს ჯოღორია და ლევანიკა და ან იმათი ტოლი კაცი თან ჩაიტანოს და თორმეტმა კაცმა ასე უფიცოს ცაიშელს: «რაც რომ ტყუვილს არ გვეწამები, იმ დღეს ჩვენ არც დაჭირული კაცი გაგვეშვებინოს, არც იარაღი წაგვერთმიოს და არც ჩვენის ხელით რამე კადრებოდეს»: თუ ასე უფიცოს, ცაიშელი რას ემართლება.

და კობახიძე, რომ თავი[ს სტუ]მრის გალახვას ჩივა, თუ კობახიძე, ის მისი სტუმარი იმოვნოს, სამართალი შეიძლოს, რომ მის სტუმარს იმ დღეს არ ეშუღლებინოს ცაიშლის კაცისათვის, თოფი იმ კაცს შერჩეს და საუპატიო კობახიძეს მიეცეს.

თუ კობახიძის სტუმარმა სამართალი ვერ შეიძლოს, თოფიც მოიტანოს და მიართვას ცაიშელს და მისმა გალახვამაც გაიაროს, დასტურ თუ სამართალი შეიძლოს, თოფიც შერჩება კობახიძის სტუმარს; და რაც ნაცარცვია კობახიძის სტუმრის, ისიც მიეცეს. და საუპატიო როგორც რიგია, ისე კობახიძეს მიეცეს.

თუ სამართალი ესე თო[რ]მეტმა ვერ შეიძლოს, როგორც სამართლის წიგნმა გააჩინოს, ისე მიერთვას ცაიშელს.

ბეჭედი: «დადიანი მანუჩარ».

დანართი ნომერი 4

ცაიშელი მიტროპოლიტის გრიგოლ ჩიქოვანის წარწერა

- «1) ღირს არს ქებად შ(ე)ნდა და გალობად, ყ(ოვლა)დ წმიდაო ღ(ვ)თის მშობელო, უპატოსნესო ქერობინთაო
- 2) და უზესთესო სერაფიმთაო მარიამ, რ(ამეთუ) შ(ე)ნ მიერითა მოხედვითა აღმცივანა ღ(მრ)თისა მსახ-
- 3) ურმა და მოსავმან სახელისა შენისამან მთავარმან და მფლობელმან ს(რულია)დ ოდიშ-ლეჩხ-
- 4) უმთა და სვანთა და აფხაზთამან, დადიანმან კაციამ, ცათა მობაძვის ეკლესიისა შენისა
- 5) ცაიშისა მწყემსობისა ხარისხისა მპყრობელან და წარმინართა (სიც)
- 6) მე ხელი მოქმედებად და მსახურებად წმიდისა ამის ეკლესიისა შ(ე)ნისა,
- 7) ვინაიდგან ფ(რია)დ ესაჭიროობოდა ეკლესიასა ამას შ(ე)ნსა ღწვა მუშაკობა, რ(ომე)ლ უ-
- 8) წინარსავე საშინელსა ძვრისა მიერ სრულიად დაქცეულ იყო და რაოდენმე აღეშენე-
- 9) ბინა კვალადვე კათალიკოზ ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელ მთავარეპისკოპოსს, გურიელის გი(ო)რგის
- 10) ძეს, მალაქიას; და შემდგომად ჟამთა ცვლილებითა და ეს ეკლესია შენი ცალიერი მწყემსისა, შევარდ-
- 11) ნილი ჰელთა ერისკაცთათ, და მოღვაწეებითა დადიანისა კაციასათა და გამორთმეული იქმნამ ხე-
- 12) ლთაგან არარაის მზრუნველისა ამის ეკლესიისათვის. და მერწმუნა მე მპყრობელობა ეკლესიისა
- 13) ამის, ცაიშელ მიტროპოლიტს გრიგოლ ჩიქოანს, (წელს)დ ათას შვიდას სამოცდა ჩვიდმეტსა. გარნა ვი-
- 14) ხილე ესე ეკლესია ფრიად დაცემული და დარღვეული შინაგან კედელი და გარეგანიცა, და, აგრეთვე, ხატნიცა შე-
- 15) ნნი უზრუნველობითა და სიძველითა გარყვნილ იყვნენ, რ(ომ)ლისათ(ვი)ს სასოებითავე და შენ მიერისა ძალისა

- 16) მოცემითა მივეც თავსა ჩემსა სიმხნე და კ(ვალა)დ მღვიძარება მივეც თავსა ჩემსა, ეგრეთვე, არცა რაიმე მონაგები
- 17) ვიპყარ ჩემდა და აღვაშენე ესე ეკლესია, რაოდენ დარღვეული იყო, საფასითა შინაგან და გარეგან. და
- 18) კ(ვალა)დ შემოვაველე ეკლესიასა ამას ირგვლივ გალავანი, გაუკეთე მურდახილათ ხატებისა დასასვენებელი
- 19) შინაგან ეკლესიასა შინა, გაუკეთე სალხინებელი წმინდანსა ტრაპეზსა შ(ენ)სა და დაძველებულნი ხა
- 20) ტნი შენნი განვაახლენ პირველად მოყვითლითა და შემკობად საფასითა ჩემითა მოვაჭედინე, რაოდენ გარყვნი-
- 21) ლ იყო სიძველისაგან. და შევამკე თვლებითა და მარგალიტითა და ოქროს გვირგვინებითა ორნი დიდნი
- 22) ხატნი შენი და ჯვარცმისა მეოთხედ ესე მცირე ხატი შენი და სამწყსო დიდი ჯვარი და ამას, ოდეს ფ-
- 23) ლობელობდა მფარველობითა დიდი ხელმწიფე რუსეთისა ალექსანდრე პავლეს ძე, რომელიცა სწყალობდა
- 24) ფრიად მთავარსა ჩვენსა ღრანალ-მაიორისა და სხვათა და სხვათა ორდენ კავალერსა ლეონ დადიანსა,
- 25) მპყრობელსა ს(რულია)დ ოდიშ, ლეჩხუმთა, აფხაზთა და სვანთასა, ამისვე მთავრობასა ჟამსა შინა (წელს
- 26) ათას რვას თერთმეტსა, განახლებულ ვქენი ხატნი უდიდესნი და უმცირესი). შეიწირე, დედაო ქ(რისტე)ს
- 27) ჩემისაო, ესე ღვაწლნი ჩემნი და ნუ განმაგდებ მე ეზოსაგან შენისა, რომელი განუმზადა მოყვარეთა მი
- 28) სთა. ხ(ოლო) თქვენ, შ(ემდგომა)დ მწყემსობისა ხარისხისა მპყრობელნო და მხილველნო ეკლესიისა ამისანო, ნუ მყოფთა
- 29) ცალიერ მოხსენებისაგან და ლოცვისა თქვენისა და ეგრეთვე თქვენცა მოიგეთ

სიმხნე, რ(ათ)ა დაკლებუ-

30) ღნი ჩემნი მსახურებანი სრულ ჰყოთ თქვენ, ვინაიდგან მე ვყავ მრავა

31) ლსა პირად პირადსა აღშფოთებისა ჟამსა შინა, აწ სჩანს, რ(ომელ) მშვი-

32) დობა დაემყაროს ქვეყანასა ამას ჩვენსა, ვინაითგან, მაღალმან ხელ

33) მწიფემან განმართა სკიპტრა თვისი მფარველად ქვეყნისა ამის.

34) ესეც იუწყეთ, რომ უეჭველი წმინდათა ნაწილი შიგნით თავ

35) ზედ დავასვენეთ».

დანართი ნომერი 5

იაკობ რეისნერი

მონასტრები და ტაძრები აფხაზეთში

აფხაზეთი

ზღვის ნაპირიდან ოთხი ვერსის მანძილზედ, ინგურისა და სამეგრელოს ახლოს, დაბლობში აღმართულია ილორის ტაძარი – ერთადერთი კარგა მოზრდილი ეკლესია კოდორის ადმინისტრაციული ნაწილისა. იგი მოხდენილი, მაგრამ შედარებით პატარაა და არც გუმბათი აქვს, აქა-იქ ემჩნევა ოდესღაც არსებული კარი. ბჭეთა კვალი ირგვლივ ბლომათაა, ძველი და ახალი საფლავები შეკეთებულია, განახლებულია ქვითკირის გალავანი და ძველი სამრკელოს ნანგრევები. ადგილობრივ მოძღვარ მ(ამა) კონსტანტინე მაგლანიდის აზრით მეფე დავით ნარინის დროს, ე. ი. მეათე საუკუნეშია აშენებული(!).

ექვს გარეშეა, რომ აწინდელი ილორის ტაძარი წარმოადგენს მხოლოდ ნაწილს იმისა, რაც წინათ ყოფილა და მასთან უმეცარის ხელით დამახინჯებულს და გავერანებულ ნაწილს: იგი დღეს გალესილია, შეღებილი, გადახურულია უბრალო, ჩვეულებრივ რკინის სახურავით, წვიმის ღარით, და მხოლოდ ორგან, ჩრდილოეთით და სამხრეთიდან წინ გამოწეული კედლები და სახურავზედ ჯვარი გვიჩვენებენ, რომ აქ ეკლესიაა. აღმოსავლეთის კედლის თავში, სახურავის ძირში და ქვევით, მიწის პირას შევხვდებით ქვის ფიცრებს, პირველზედ გამოკვეთილია წმ. გიორგი თავის რაშით, ხოლო მეორეზედ წარწერაა. ერთიც და მეორეც გალესილი და შეღებილია. ასეთივე

გულმოდგინებით «მოვლილია» მთელი შენობა. შიგნით ბევრი ხატებია, ამათში მომეტებული ნაწილი უკვე ცნობილია და აღწერილი, წარწერებიც თითქმის ყველა წაკითხულია. მართალია, ეს ხატები ძრეულ პატივცემულნი ბრძანდებიან, ხალხი მათ სასწაულმოქმედებასაც სწამებს, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ისინი მეტად საცოდავ და უნუგეშო მდგომარეობაში არიან. აქვე ვიპოვე სამღვდლო სამოსელი, ლამაზად ნაკერი და მარგალიტებით მოქარგული, უყურადღებობით სამკურთხველოს სამხრეთ კედლის კუთხეში მტვერში და ნაგვში მიგდებული. აქვე აყუდებულია ბროლის შუშებით მორთული ნაჭედი რკინის ჯვარი. კედლის მხატვრობა არსადაა – კედლები შელესილია. კანკელი, როგორც გურიის და სამეგრელოს საყდრების მომეტებულ ნაწილში, ხისაა, ახალი მე-60-წლების ხელობისაა.

ეკლესიის გალავნის შორი ახლოს გამოჭიმულია უზარმაზარი ბებერი თელა, რომელიც მთლიანად აჩონჩხილია დაფლეთილი ძონძებით და რამერუმეებით – აქ თურმე აფხაზების შესალოცი ადგილია და ბებერი თელაც ამიტომ დიდ პატივისცემაშია. კარგა ხანია, ადგილობრივი სამღვდლოება ებრძვის ამ ცრუმორწმუნეობას, მაგრამ ამაოდ... სწორედ იმ დროს, როცა მე ამ ადგილებს ვათვალიერებდი, ზემოხსენებული აურ-ზაური და ყაყანი იდგა – თურმე სოფლელები ფულის მისაცემად შეყრილიყვნენ.

ილორის ტაძარზე ბევრი თქმულებაა ხალხში გავრცელებული. მაგ., ამბობენ, რომ დროგამოშვებით ეკლესიის მიდამოებში გაჩნდება ხოლმე წმინდა, საღვთო მოზვერი, რომელსაც ამ ეკლესიის დღეებში ჰკლავენ. ბევრი სასწაულთმოქმედება და ღვთის წყალობა მოსდევს ხოლმე ამ მოზვერის გაჩენას... ამის გარდა, გავრცელებულია დიდებულ და ცნობილ მაჰმადიანთა ხატების თაყვანისცემა და სხვ. ამ ტაძარში ბლომად არის შეკრებილი ყოველგვარი ხატები და სხვა საეკლესიო სიძველენი წარწერებით, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ ყველა ეს აქ სხვა ეკლესიებიდან და ადგილებიდან შემოუკრეფიათ. აქაურები კი დარწმუნებულნი არიან, რომ ეს სიმდიდრე სხვა მიზეზით არის აქ შემორჩენილი – უძლეველი და ძლიერი(ა) წმ. გიორგის ხატი, მას ვერას დააკლებს ქრისტიანობის მტერი და ავხელი ადამიანი... ნუ

გამოვეკიდებით ამ ბავშვურ რწმენას, დეე არხეინად იყოს აფხაზი თავის ხატების ძლიერებას და სიცხოველეს მინდობილი. ჩვენ შორის კი აღვნიშნოთ, რომ ამ ძვირფას საუნჯეთა მომეტებული ნაწილი აქ ინახება ბედიის და მოქვის მონასტრების, ზემო აფხაზეთის ამ უდიდეს და უმშვენიერეს ტაძრების გაუქმების შემდეგ.

ბედიის მონასტერი წამოჭიმულია მდინარე ოხოჯის ნაპირზედ ქვაჩხრელის მთების კალთებზედ, მთა ოდინწარის ახლოს მიუდგომელ კლდე საჯიხვეზედ. მის მფარველი ლახერის ღმრთისმშობლის ძვირფასი ხატი დღეს ზუგდიდში ინახება და თავად მინგრელსკის ეკუთვნის. თქმულება გვიჩვენებს, რომ დაარსებულა მეფე ბაგრატ მესამე (980-1018) (სიც) და მისი დედის გურანდუხტის მიერ მეთერთმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. იგი აშენებულა საკირე ქვის უზარმაზარ ლოდებით და დაგვირგვინებულა მაღალ, 12 სარკმლიანი გუმბათით. ეს დიდებული და მოხდენილი ტაძარი ამაყად გადაჰყურებს მიდამოს და მთელ ზემო აფხაზეთს და სამეგრელოს. იგი შესანიშნავია თავის მორთულობით, რთული კონსტრუქციით და ამით ძლიერ განსხვავდება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეკლესიებიდან.

ტაძრის ამშენებელი ხუროთმოძღვარი, ეტყობა, სიმონი ყოფილა: – ამას ამტკიცებს დასავლეთის კედლის კუთხის ქვაზედ ამოკვეთილი წარწერა: «წმიდაო ღმრთისმშობელო, დაიფარე და შეინდე, ვინც ააშენა ეს ტაძარი, სიმონი ხუროთმოძღვარი». ტაძარი სამი ნეფისაგან შესდგება: შუა – მოზრდილი, ხოლო ორი გვერდებისა კი პატარებია, ყველა ამ ნაწილს თავის შესაფერი აბსიდა აქვს. შუა აბსიდში, კანკელის ადგილზედ, აღმართულია ორი უშველებელი საჯდომის მსგავსი ბოძი. ამბობენ, ძველად კანკელი ქვისა ყოფილა, მოკირწყლული და პირმოშენებული მარმარილოს ფიქალით, ასეთივე იყო, თურმე იატაკიც. ზენა ადგილიც ქვისაა და შემომწკრივებულია ქვისავე საჯდომებით, ტრაპეზი კი მარმარილოსია, მაგრამ დამსხვრეულია და ძირ ჩანგრეული. ტაძრის შინაგანი მორთულობა თვალწინ გვიხატავს ქართულ ხელოვნების ხუროთმოძღვრების და მხატვრობის აღყვავების ხანსა. სამწუხაროდ, ცოტა გადარჩენილა ამ შესანიშნავ დროიდან: შენახულია სამი ფრესკა: «მებრძოლნი და მფლობელნი»... მათ ზემოთ კედელზე ეტყობა ლამაზი,

კარგი ხელოვნების ჩუქურთმა, აქა იქ მოსჩანს თვით ნაშენიც, შანიშინის ახლო კედლებში ხმის გამოსაცემლად ჩატანებულია ქვევრები. ერთი ქვევრის პირი მეტად დიდი იყო და უნებურად მიიზიდა ჩემი ყურადღება. დავეკითხე ამ ეკლესიის ძველი დიდების და საუნჯეთა მოამაგე და მოსიყვარულე მოხუც მღვდელს იასე შელიას და იმან, პასუხს ნაცვლად, მოატანინა კიბე მითხრა: «მიბრძანდით და ნახეთ»-ო. ავძვერი ქვევრის პირამდი და დავინახე რომ იქით, მეორე მხარეს იმყოფება ფარული და დამატებითი კარი-ბჭე. ცნობის მოყვარეობამ დამძლია და გადავწყვიტე აუცილებლად იქით გადაძრომა. ბევრი ვეწვალე – შესაძრომი მეტად ვიწრო იყო – მაგრამ, როგორც იყო, პერანგის ამარა, ხელ-ღონიერი ბიჭის წყალობით, გავეტიე ამ ხვრელში და კარგა მოზრდილ და ნათელ ოთახში გავჩნდი. ეტყობა აქ ყველაფერი ხელუხლებელი ყოფილა და მრავალ საუკუნეთა მსვლელობას თან არაფერი გაუფანტავს, არ გაუმტვერებია. სამწუხაროდ, მე მხოლოდ ცარიელი კედლები ვნახე, მგონია კი, რომ ამ კედლებში შენახული უნდა იყოს ბევრი რამ, რაც გადარჩა მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ყოველი მხრიდან შემოსულ მტრის რბევა დაწიოკებას. უკან უფრო მეტი საცოდაობით და გაჭირვებით გამოვძვერი და ისევ ტაძრის დათვალიერებას შევუდექი. მოხუცმა მოძღვარმა შელიამ მიაძბო, რომ თავის სიყმაწვილეში მას კიდევ უნახავს ამ არაჩვეულებრივი ტაძრის თითქმის მთელი მხატვრობა. გუმბათი ამ 20-25 წლის წინათ მეხმა დაანგრია. ღმრთისმსახურება უკანასკნელად 1816 წელს ყოფილა. ამის შემდეგ კი ერთის მხრივ მრევლში სასოების და რწმენის დახშობის წყალობით, მეორე მხრივ კი უსახსრობის გამო, სავანე გაუქმებულა და დაცარიელებულა. ოდესღაც კი აქ სიცოცხლე სდულდა, იგი სავსე იყო ბერებით და სიმდიდრით, რასაც მოწმობენ მრავალი და უზარმაზარი შენობები, რგოლივით შემორტყმული გორაკ ნაჯიხევის გარშემო. დღეს ამ შენობათა ხსენებაც კი აღარსად არის, და მხოლოდ გამოცდილი მკვლევარი თუ იპოვნის მათ კვალს: ყველაფერი მიწითაა დაფარული და ზედ ტყესავით აღმართულია მრავალი დაბურული ლეღვის ხე და სხვა და სხვა გვარი მწვანე მძვრომარე მცენარეულობა. ასევე ამწვანებულია აღმოსავლეთის კედელი უხვად მოფენილი ზმილით. ამ მწვანე

საფარავში, აქა იქ ამოსულან უშველებელი ლეღვის ხეები, რომელთაც ღრმად და მაგრად გაუდგავთ ფესვები, დაუღვიათ და გაუბიათ კედელი გუმბათიდან საძირკვლამდე. ამის გამო მთელი ტაძარი იმდენათაა დაზიანებული, რომ შიგ ყოფნაც კი საშიშია, ალბათ ამიტომ გაუტანიათ ეკლესიიდან ყველაფერი, რის გატანაც კი შეიძლებოდა, რაც გადარჩენილია – გაფანტული და გაფუჭებულია. მაგ.: მარმარილოს ქვის ნამტვრევები აფხაზებმა თავისი საფლავებისათვის გამოიყენეს. მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ, რომ აფხაზების საფლავები არა გვანან ჩვენ, მართლმადიდებელ ქრისტიანთა საფლავებს – გარეგნობით ისინი უფრო სარკოფაგებს წააგავან, მაგრამ ამომწებულნი არიან, რითიც კი შეიძლებოდა – ან უბრალო თიხით, ან ქვებით და ფიცრებით. არც სადმე არჩეული, მუდმივი სასაფლაო გააჩნიათ აფხაზებს, მარხავენ ყველგან, სადაც მოხვდებათ, არა თუ მარტო ეკლესიის გაღავანში, არამედ გზის პირადაც, ბაღებში, საფუტკრეებში... ყველგან სადაც მიცვალებულმა უანდერძათ, ან სადაც თვით მოისურვებენ. აქაც, ამ მონასტრის მიდამოებშიაც ასეთივე სურათია: ყოველ ნაბიჯზედ წააწყდებით ამგვარ საფლავებს, და აი ერთზედ ვნახე კარგა მოზრდილი სვეტი, ძველი კანკელის ნაწილი... სახურავი ქვისაა, მაგრამ ისეა მიხლართულ-მოხლართული მცენარეულობით, რომ ზედ ასვლა შეუძლებელია. ბედიის მონასტერში ღამიან მოვედი და სანთლით ხელში შეუდექი ტაძრის დათვალიერებას. შიგ შუა გულ ეკლესიაში, ზედ გადავაწყდი ორ, სამოვარზედ გაშვებულ კამეჩს, ერთი წამოწოლილი იყო აბსიდში, ტრაპეზის ადგილზედ, მეორე კი შორი ახლოს იცოხნებოდა... ჩემმა მოულოდნელმა სტუმრობამ ეტყობა დააფრთხო, შეაშინა ეს ოთხფეხა მასპინძლები – წამოდგნენ და გაიქცნენ, ხოლო იატაკზე დატოვეს თავისი აქ ყოფნის მსხვილი და სქელი კვალი... ტაძარი შემოფარგლულია საუცხოვო, სუფთა ჰაერით და გორაკის გვერდისპირით. კარი-ბჭით მიდგმული აქვს უზარმაზარი შენობა, ალაცაფის კარი-სამრეკლო და იქვე მიშენებულია ეპისკოპოსის დარბაზი. დღეს ეს შენობა საცოდავ ნანგრევებს წარმოადგენს, მაგრამ კარგა ხნის დათვალიერების და შესწავლის შემდეგ შეიძლება კაცმა აღადგინოს მისი პირველყოფილი გეგმა. ეს შენობა სართულად იყოფოდა სარდაფის მსგავსად. მიწაში

ჩასმულ ქვემო სართულში მოთავსებული იყო ორი მოზრდილი, თაღებგადატარებული სატრაპეზო ოთახი, ვიწრო ფანჯრებით და სათოფეებით, აქედან ზევით, ქვის კიბე მისდევდა, ეხლა ჩამოწოლილი და დანგრეული. მეორე სართულში ეპისკოპოსის ბინა იყო გამართული, რომელიც ოთხი ოთახისაგან შედგებოდა. ამათგან, ორი ოთახი დიდები იყვნენ და სამმხრივ ფანჯრები ჰქონდათ დატანებული, ხოლო ორი დანარჩენი კი – პატარა. ზემო, მესამე სართული წამოხურული ვერანდა გახლავთ; ამ 50 წლის წინათ კიდევ ნახავდით მის ნანგრევებს, სადაც, როგორც ძველებს ახსოვთ, უყვარდა ხოლმე ქეიფი და დროს გატარება აქაურ მემამულეს, თავად შერვაშიძეს. ამ სამრეკლო-კარების ორთავ მხარეს, შიგნით, გამართული იყო კარგა მოზრდილი დარბაზები – ყარაულების და კარის მცველთა ბინა. მარცხნივ დამწკრივებულნი იყვნენ პატარ-პატარა სენაკები, მარჯვნივ, კი ცოტა მოშორებით, კარგა დაქანებულ ფერდობზედ – სამონასტრო სათონე სარდაფებით და მოსამსახურეთა ბინით. ცოტა იქით, ტაძრის ახლოს, ხევის პირას, ჩამორიგებული იყვნენ სამ სართულიანი დელეკები (იგულისხმება სენაკები გ. კ.) – განმარტოებისა და განდგომილებისათვის. ამ პატარა სენაკებში ოდესღაც წვიმა-ავდრისაგან თავი შეაფარეს ვიღაც მგზავრებმა, გააჩაღეს ბუხარში ცეცხლი და უსაქმოდ ყოფნა რომ მოსწყინდათ, დაუწყეს თურმე იატაკს თხრა და ჩიჩქნა და როგორც შემდეგ აღმოჩნდა, ბევრი ვერცხლის ჭურჭლეულობა წაუღიათ თანა ამ მადლიან სტუმრებს. დიდის გაჭირვებით და დავიდარაბით ავბობლდი ამ შენობამდის, მაგრამ სამწუხაროდ ვერა და ვერ მოვახერხე მათი გადახატვა და გადაღება; აფსუსი კია: საინტერესოა, კაცმა ნახოს იქ ამოსული ლეღვის ხის გამანადგურებელი ძალა. იგი არხეინად მოთავსებულა სენაკის ერთ-ერთ კედელზე და ჯერ ისევ ახალგაზრდა – სულ რვა წლისა, მაგრა ჩაჰკდომია, ჩაჰკიდებია კედლის შენობას, გამოუგლეჯია იქიდან რამოდენიმე ფუთი ქვის ლოდი და უფსკრულის თავზედ ნახევარ არშინზედ გაუტანია. ასეთია აწინდელი მდგომარეობა ამ ფრიად შესანიშნავი და ძვირფასი ტაძრისა; იგი ოდესღაც ბედიელ კათალიკოსთა რეზიდენცია ყოფილა. პირველი კათალიკოსი,

გერმან ჩხეტიძე (მეთვრამეტე საუკუნეში). გერმანე ჩხეტის ძე იყო ბედიელი მთავარეპისკოპოსი და მიტროპოლიტი (მოღვაწეობდა მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე სს. მიჯნაზე, გ. კ.), და ტაძრის ამშენებელი მეფე ბაგრატ I შიგნით, საკურთხევლის ახლოს ასაფლავიან. ამასთანავე, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბედიელი კათალიკოსები დიდი მამულის პატრონები იყვნენ: მდინარე ირისის (ეხლა – ოხოჯი) და დალისის შუა მდებარე ადგილები მათ საკუთრებად ითვლებოდა.

მოქვის მონასტერი. დაბა ოჩამჩირიდან ოცი ვერსის მანძილზედ იმყოფება უძველესი მოქვის მონასტერი. იგი მდებარეობს გორაკზედ, რომელსაც წნელივით შემორტყმია მდინარე მოქვა. გორაკის შუა გულზედ აღმართულია ტაძარი, მაგრამ რა განსხვავებაა ამის და ბედიის ტაძარს შუა! აქ ვერა ნახავთ იმ მოხდენილ და თან დიდებულ ზომიერებას, იმ სილამაზეს და სიდიადეს, რომელიც ბედიის ტაძრის უპირველეს სიდიადეს წარმოადგენს. მოქვის ტაძარი დაბალია; ტლანქი, უშნო გუმბათი ადგია. მისი გარეგანი და შინაგანი მდგომარეობა მეტად სამწუხარო სურათს წარმოადგენს, თუმცა მეტად სუფთად არის შენახული. ამაზედ დაბლა ვილაპარაკებ. ტაძრის სახურავი მაღლა-მაღლა, კიბე-კიბედ მიდის, და ამრიგად, სანამ გუმბათს შეუერთდება, სამ წინ წამოწეულ საფეხურს აკეთებს. გუმბათის სიგანეზედ, სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლები წინ არიან გამოწეულნი, მეზონინის გვარად. ტაძარს ბლომადა აქვს ვიწრო სარკმლები და ამიტომ იგი კარგად არის განათებული, ეს იშვიათი მოვლენაა საქართველოს ტაძრებში. აღმოსავლეთის კედელი წინ არის წამომდგარი და მომრგვალებულია, დასავლეთისა, კი სრულებით სწორია. ამ კედელში ჩატანებულ გამოსასვლელ კარებს არტყია ბნელი დერეფანი, რომელსაც თავზედ რაღაც გუმბათისა თუ სამრეკლოს მსგავსი არტყია. დერეფნის ოთხი ბოძის წვერი ორიგინალური ჩუქურთმებით არის მორთული. შიგნით ტაძარი ორ ნაწილად იყოფა: ქვემო და ზემო. ქვემო ნაწილი შედგება სამი, თითქმის ერთნაირი ნეფისაგან; შუა ნეფი ადის ქერამდის, გვერდისანი ორ სართულად იყოფიან. სუფთად ჩამოთლილი ბოძები მეტის-მეტად უშნო და ტლანქია. ტაძარს იმდენად სქელი კედლები აქვს, რომ სამხრო და ჩრდილოეთ ნეფის სივრცეზედ თახჩებიან ტალავრის

მსგავსადაა გამართული. ამის ბოლოზედ, სამკურთხევლოს ორივე გვერდით პაწია სენაკები სდგანან, რომელთაც თითო კარები აქვთ – უეჭველია, აქ ეკლესიის სამოსელთა საცავი იქნებოდა. სამკურთხევლოს ჩრდილოეთ აბსიდაში აქამდის შენახულა ქვის ტრაპეზი და ქვისავე პირსაბანი. უმთავრეს და სამხრო აბსიდაში კი ტრაპეზის ხსენებაც კი აღარ არის. მთელ აბხაზეთში ოდესღაც სიმდიდრით განთქმულ ტაძარში ეხლა ცარიელი კედლებილა დარჩენილა, მაგრამ ამ წარსული დიდების საცოდავ ნაშთებს დღესაც არ აძლევენ მოსვენებას. ვილაცის კეთილმოსურნე მზრუნველ ხელს უკისრია მათი აღდგენა. ტაძრის ძველებურ ქვის იატაკზედ, ხის იატაკი დაუგიათ; სამკურთხევლოში ზოგიერთი კედლები კირით გაუთხუპნიათ, გაუთეთრებიათ; ასეთივე ბედი სწვევია შემოსასვლელი კარების ჩუქურთმას ეკლესიის გარეთ. ძლივს ძლიობით გაარჩევთ ხელოვნურ მორთულობას, ისე შეუბრალებლად არის ყველაფერი გადაღესილი. ფანჯრების ხის ჩარჩოები და ამოჭვრეტილი ქვის ნაპირები ვარდისფერი საღებავით შეუღებიათ... გულს გახეთქავს ესოდენი ბარბაროსობა, ცრემლები გერევა თვალებში, როცა უყურებ ამ დიდებული ტაძრის ასეთ უღვთო, უგვანო განადგურებას. დიდხანს არ მომშორებია ის მძიმე შთაბეჭდილება, რომელიც იქონია ჩემზედ ტაძრის აწინდელმა სურათმა... გული მითხრობდა, რომ სწორედ აქ არის დამარხული წარსული დიდების ძვირფასი განძი, აუარებელი სიმდიდრე, რომ სწორედ ეს ტაძარი, უმეცარი ხელით ასე ველურად გაოხრებული, არის მოწამე იმ ბედნიერ დღისა, როდესაც აქ სიცოცხლე სდულდა, როდესაც აქ ჰყვავდა კულტურა, ხელოვნება... (ტაძარი მეცხრამეტე საუკუნეში რუს ბერებს რამდენჯერმე «განუახლებიათ», გ. კ.).

და არც მოვსტყუვდი. მე-მეჩვიდმეტე საუკუნეში, 1659 წელს იერუსალიმის პატრიარქ დისიფეომს უმოგზაურია კავკასიაში და აი რასა წერს მოქვის მონასტერზედ:

მე აქ, (ე. ი. ეკლესიაში) ვნახე წარწერა მეფე ალექსის და აფხაზეთის დიდის მეფის დავითის დროისა. პატრიარქს მოქვის ტაძარი ეტყობა მაშინ უნახავს, როდესაც მისი მხატვრობა არ იყო ჯერ გაფუჭებული. 1848 წელს ბროსესაც მოუსწრია ზოგიერთი ფრესკის ნახვა; უნახავს აგრეთვე ბევრი მარმარილოს ამბიონი, გასაკვირველი

სილამაზის ჩუქურთმებით მორთული, და ბიზანტიური ტრაპეზის ნაშთები, თვრამეტი წლის შემდეგ, 1859 წ. ბაქრაძეს თითქმის ამავე მდგომარეობაში უნახავს ტაძარი. მისი სიტყვით მოქვის ტაძარი ააგო მეფე დავით აღმაშენებელმა, დაახლოებით 1084 და 1125 წლების შუა, მაშასადამე ამ დროს ეკუთვნის პატრიარქის მიერ ნანახი მხატვრობა. მაგრამ დაუბრუნდეთ ისევ ტაძრის აღწერას. იგი აშენებულია გორაკის გავაკებულ წვერზე და ირგვლივ მთელი ეს მოედანი შემოზღუდულია ქვის გალავანით, რომელიც ალაგ-ალაგ დანგრეულია, ზოგან, კი ეტყობა ეხლა შეუკეთებიათ. ტაძრის წარსული დიდებისაგან, ეხლა მხოლოდ ძველი, ნახევრად დანგრეული სამრეკლო დარჩენილა სახეშეუცვლელი. მხოლოდ ის გადარჩენია უვიც მზრუნველთა დამლუპველ ზრუნვას. იგი გარეგნობით დაბალ, ოთხკუთხიან კოშკს წარმოადგენს, სადაც არც ისე დიდი ხანია, რაც ზარები გუგუნებდნენ და იწვევდნენ თავისაკენ. ყველა ამის მოწამე ქვის კიბე, ეხლა თითქმის მთლიანად დანგრეულია და დაზიანებულია. განიერი კარები შეგიყვანთ სამრეკლოს ქვედა ნაწილში, რომელშიაც წინათ ეკლესია ყოფილა – კარების მარცხენა მხარეს ეხლაც კი ეტყობა მხატვრობა – თავი მწუხარე ღმრთისმშობლისა და დიდი ფრესკა – ვნებანი ქრისტესი. სამრეკლოს შუა გულში ეტყობა საფლავია, სადაც, როგორც გადმოცემა მოგვითხრობს, ამ ტაძრის აშენებელი და დამაარსებელი ასვენია (მოქვის საკათედრო ტაძარი ააგო და აქ საეპისკოპოსო დააარსა აფხაზთა მეფე ლეონ მესამე-მ (957-967), გ. კ.). დასავლეთის კედელში გარედან ჩატანებულია ვიწრო სამრეკლო, მშვენიერი ჩუქურთმით მორთული, მესამე მხარეზე ეხლაც ჩანს ეკლესიის მხატვრობის კვალი. სამრეკლოზედ თითქმის ზედ მიდგმული აივანი ახლად გადაკეთებული ხის შენობის მეორე სართულში ადის. ეს შენობა მიდის მონასტრის ალაყაფის კარის პირამდის, რომლის მეორე მხარეს მთელი ეზოს სივრცეზედ გალავნის კედლებამდის სდგანან პატარ-პატარა სახლები.

სამრეკლოდან მარჯვნივ აყუდებულია ახლად აშენებული უგუმბათო, უბრალო ეკლესია. ამ სარაიის მაგვარ უშნო შენობაში ეკლესიის გარდა მოთავსებულია დიდი ზომის ზალა და რამდენიმე ოთახი პატივსაცემი სტუმრებისათვის. აქვე

ამაღლებულია პატარა გორაკი, ბუჩქნარით დაფარული; ვეებერთელა ცაცხვის ხე მარტოდ-მარტო, ოზლად სდგას ბუჩქებს შორის; ყველა ეს შემოვლებულია მესერით. მაგრამ ისევე ტაძრის შინაგან მორთულობას დაუბრუნდეთ. ქვემო ეკლესიაში სრულებით ახალი, მაღალი, მაგრამ ღარიბი კანკელია ძლიერ ცუდ, საბაზრო მხატვრობის ხატებით, აქვე იგუმენიას სავარძელია და მიყუდებულია კვერთხი. ტალანებში კი, ფარდების უკან სკივრები სდგანან. კარის-ბჭიდან რო გამოხვალთ, იქვე კარებიდგან იწყება კიბე მეორე სართულში, სადაც მოთავსებულია კარგა განიერი და ნათელი გალერეა სკივრებით სავსე. კედლებზე კიდია კაბები და სხვა მალოროსიული და რუსული ეროვნული ტანისამოსი; სიმაართლე კი უნდა ვთქვათ – ჭუჭყს და უსუფთაობას აქ ვერ ნახავთ, მაგრამ საკვირველ შთაბეჭდილებას კი ახდენს ეს სურათი; ყველა შეიძლება იფიქროს კაცმა და აქ რომ მონასტერია, ამის თქმა არ შეიძლება... და მონასტერი კია ეხლა აქა? ამ რვა წლის წინათ ხარკოვის რომელის და მონასტრის (სიც) მოლოზანი დოსიფეია, უეჭველია ენერგით სავსე, ჭკვიანი ქალი, მოსულა და დასახლებულა მდინარე მოქვის ნაპირზედ. მალე ამ მოლოზნის გამჭრიახობას თავის ნიშან-წყალი დაუმჩნევია ყველაფრისათვის და ჩაუგდია ხელში სრული მფლობელობა და დედა დოსიფეია, რომ განათლებით და ცოდნით ყოფილიყო აღჭურვილი, მის გულში, რომ ჩანერგებული ყოფილიყო წმინდა წარსულის სიყვარული და მოწიწება, მაშინ მართალია, რომ უკეთესს მმართველს ვერ ინატრებდა ადამიანი. ეხლა კი – ნეტა რა საჭირო იყო ამ უშნო, ულაგოთ ჩაჩხირული ხის სახლის აშენება, რა საჭირო იყო ეს უზარმაზარი ზალა და ეკლესია, როდესაც აქვე მოქვის ტაძარში, რომელსაც ვერც დრომ, ვერც დაუნდობელმა ადამიანის ხელმა ვერაფერი დააკლო რა, ათასობით კაცს თუ ქალს შეუძლიან თავი შეაფაროს; ვის რათ უნდოდა ხის ეკლესია, ყოველ სილამაზეს და ხელოვნებას მოკლებული ახალი კანკელი, როდესაც აქ არც ისე დიდი ხანია ბაქრაძეს და ბროსეს უნახავთ მშვენიერი უძველესი მარმარილოს კანკელი ბიზანტიური ხელოვნებისა. ეხლა კი ამ უძვირფასესი განძის საცოდავი ნაშთებილა ვიპოვე, ისიც სად – ნახევარ ვერსის სიშორეზედ, ნაგავში, სადაც მარმარილოს ბოძების ნამტვრევები, მშვენიერ

ჩუქურთმიან ბოდის წვერები გადაუყრიათ დამპალ მწვანეულობასთან ერთად!
ფიცარი, რომელიც წინათ სამრეკლოს კედელში იყო ჩატანებული, ეხლა ტაძრის
კარებთან ჩამოსაჯდომ ტახტათ გადაუქცევიათ... ვიმეორებ, რომ ხელ უხლებლივ
შენახულან მხოლოდ ტაძრის კედლები და ნახევრად დანგრეული სამრეკლო; ყველა
დანარჩენი კი ზოგი მიწას ჩაუმარხავს, ზოგი ნაგავს და ჩეჩქს წაუპილწავს და
გაუნადგურებია. ნუ გგონიათ, რომ ჩემ მიერ გამოთქმული აზრი მოქვის ტაძრის
სიმდიდრის და სიძვირფასის შესახებ ცარიელი ლაპარაკი, ლიტონი სიტყვა იყოს –
ამას ფაქტებითაც დაგისურათებთ და დაგიმტკიცებთ. ამიტომ მე დაწვრილებით
მოგახსენებთ, რა ვიპოვე მიწაში და რა ამოვთხარე იქიდან ამ ოთხი დღის
განმავლობაში, რომელიც მე მოქვაში დავეყვი; ამასთან ერთად თქვენ შეგიძლიათ
ნახოთ ტაძრის გეგმა იმისი, რაც დროს და ადამიანის ხელს და უვიცობას ჩაუნთქავს
და გაუოხრებია. ამ შედარებით ცოტა ხნის კვლევა-ძიების შემდეგ აღმოსჩნდა, რომ
ახალი ხის შენობა დადგმულია დანგრეული პატრიარქის სადგომის საძირკველზედ,
გორაკი რომელზედაც წინათ მოგახსენეთ, პატრიარქის ეკლესიის ნაშთი გახლავთ. ამ
ეკლესიის მიწისქვეშ ხვრელი-გასავალი ყოფილა, რომელიც მდინარის ნაპირამდის
მიდის. დავაპირე შიგ შესვლა, შესავალიც ვიპოვე, მაგრამ ცოტა რა დავაკვირდი –
ვეღარ გავბედე: ნანგრევებში ცოცხლად დამარხვა, მოგეხსენებათ, არაა სასიამოვნო.
აქვე გვერდზედ მოსჩანდა თალები და შიგ დამტვრეული ქვევრები – ეტყობა აქ
შანიშინი (Xopu) ყოფილა. ცოტა იქით – დელეკა, რომელიც ქვის გალავანში თავდება;
ნახავთ აგრეთვე გორაკზედ კიბეს, კიბეს ჩამოყოლებულ ქვის შენობას. ტაძრის ახლოს
იქ, სადაც გორაკი ბუჩქებით არის დაფარული, ახალი ხის ეკლესიის კარების
გვერდით მწვანე ბალახში თეთრად ელვარებს და მზისაგან ბრწყინავს ქვითკირის
ზედაპირი; ამან მიიპყრო ჩემი ყურადღება. კვლევისა და ჩხრეკის შემდეგ
დავრწმუნდი, რომ ეს სმალტია (სმალტი მოზაიკური ნაწყობის ცალკ-ცალკე
ნაწილებია) (თედო ჟორდანის ცნობით, მოქვის ტაძარში ე. წ. სოფიის კენჭით
შესრულებული მოზაიკა იყო – გ. კ.), პატარა შუშის მარცვლები. ამერიკულის ცულით
ფრთხილად მოვაშორე ქვითკირს კვირინჩხის ბუჩქები და ეკალი და მაშინ აშკარად

დავინახე, რომ მთელი ეს გორაკი საფლავია ტაძრის წინანდელი ბრწყინვალე დიდებისა. დაუყონებლივ, დიდის ფაცი-ფუცით ამოვთხარე სიმაღლით არშინ ნახევარი და სიგანით საჟენზედ მეტი თხრილი და ბევრი რამ ამოვიღე მიწის გულიდან: თითქმის ერთ ფუთამდე სხვადასხვა ფერის სმალტი. ამ ძვირფასი ნაპოვნით გამხნეებულმა განვაგრძე მუშაობა და მალე წავაწყდი კირის ნატეხებს; მინდოდა მათი ამოღება, მაგრამ ჰაერი მოხვდა თუ არა, სულ ერთიანად დაიშალნენ, ასე რომ სულ რამოდენიმე ცალის ამოთხრა და მზეზედ გაშრობა მოხერხდა.

საინტერესო ის არის, რომ ზოგან სმალტი არ იყო ამოცვენილი და ალაგ-ალაგ ფრესკის კვალიც კი ეტყობოდა. ზოგან სმალტი გამჭვირვალე არ არის – აშკარაა ორნამენტული მოზაიკის გარდა, აქ ფრესკებიანი მოზაიკაც ყოფილა, ე. ი. ადამიანის სახეების სურათებთან ერთად სხვაგვარი მხატვრობაც იცოდნენ ამ ტაძრის გამამშვენიერებლებმა. ამის დამამტკიცებელია გორაკში ნაპოვნი ქვითკირის ნამტვრევები. იქვე აღმოვაჩინე რამდენიმე მარცვალი მარგალიტისა და სარდიონისა. ვიპოვე აგრეთვე დამტვრეული ბიზანტიური სინი. მე კიდევ დავრჩებოდი და განვაგრძობდი ჩემს კვლევას, მაგრამ ვედარ შევძელ: ჯერ ერთი საშინელი სინოტივე მიშლიდა ხელს და მერმე ის, რომ სულ მარტო ვიყავი; მოლოზნები ცოტას მშველოდნენ, მაგრამ იმათაც წამდაუწყუმ სხვადასხვა მიზეზით შინ, მონასტერში უძახდნენ – ჩემი თუ ეშინოდათ. სხვა მშველელის და მუშა ხელის შოვნა კი შეუძლებელი იყო. საერთოდ, გარემოებამ ვერ შემიწყო საკმაოდ ხელი, რომ ბოლომდის, საფუძვლიანად შემესრულებინა ჩემი მუშაობა და კვლევა-ძიება; ამასთანავე, იგუმენიაც არ იყო შინა, და იმის დაუკითხავად არ მინდოდა გორაკის გათხრა. ხის ეკლესიის იქით, ტაძრის გვერდით ვიპოვე კედლის კვალი. ეტყობა, პატრიარქის სადგომი ტაძართან იყო შეერთებული, რადგან ამ უკანასკნელს სამხრეთ და ჩრდილოეთ მხარეს ჰქონია კარგა მოზრდილი სტოვები, სადაც, სჩანს, მიცვალებულთ ასაფლავებდნენ: ჯერაც ხელუხლებლად შენახულია აკლდამა, რომელშიაც უშველელელი საფლავების ქვები აწყვიან, ბალახით და ხავსით მოდებულნი. იქვე საყინულის შორი ახლოს მე წავაწყდი საერთო საფლავს, სადაც,

ალბათ, რომელიმე ცხარე ბრძოლის შემდეგ დახოცილთა გვამები ერთად, ძმურათ ჩაუმარხავთ.

პატრიარქის სეფე-დარბაზის გვერდით, დელეკის ნაშთების ახლოს – საძირკველი სჩანს – ეტყობა აქ ოდესღაც ღვინის სარდაფი ყოფილა, ერთი ქვევრიც გადარჩენილა ცოცხალი, უზარმაზარი, უძირო რამდენიმე ასს კოკას ადვილად ჩაიტევს თავის გაუმადლარ მუცელში, მაგრამ რა გამოვიდა! სანაგვედ გადაუქცევიათ და ვინ იცის რა არ ჩაუყრიათ შიგა; მგონი მთელი მონასტრის ჩეჩქი და ნაგავი იქ არის დაგროვილი, მაგრამ ვაი იმას, ვინც შიგ ჩავარდება – კისერს მოიტეხს, იმდენად კიდეც ღრმა არის ეს ორმო. შიგნიდან რო ვერა დაუკლიათ რა, გარედან მისდგომიან და ქვევრის თავზედ ათასი რამ წაუყრიათ, ეგები ამით მაინც დაუცოთ მას გაუმადლარი პირიო... ნაგავში და კონკებში საცოდავთ, უპატრონოდ ჰყრიან ძვირფასი ხელოვნების ორნამენტები, სვეტები, კედლის ქვები. საითაც კი მიიხედავ, სადაც კი ფეხს დაადგამ, ყველგან შეხვდებით დაუბრუნებელ დიდების ნაშთებს ... ბერძენ კალატოზებს რამდენიმე საჟენის მოშორებით ამოუთხრიათ დიდი ორმო და კირსა სწვამენ; რასაც დაიგულევენ, რაც ხელში მოხვდებათ საკირეში ჰყრიან ... ეტყობა, აღარა ხუმრობენ და მართლაც დიდი შენობის აგებას აპირებენ.

პირადად მე ძლიერ კმაყოფილი დავრჩი მოლოზნების სტუმარმოყვარეობით, მაგრამ მათ ზრდილობიან და ალერსიან სიტყვებში, მაინცა ვგრძნობდი მათ ნატვრას: «ოხ, როდის იქნება მოგვშორდე... ღმერთმა იცის რა კაცი ხარ, რა გიდევეს გულში, რისთვის გათხარე აქაურობა... (დ)ა არც იგუმენიაა აქა»... და მეც რა ღონე მქონდა ავდექი და გამოვეცალე.

მოქვიდან დრანდისაკენ გავემგზავრე. გზაზედ აქა იქ მოსჩანდნენ ნანგრევები – ხუთიოდე – გაკვრით, ზერელედ დავათვალიერე; შესახედავად ბევრს არას წარმოადგენდნენ: პატარა, მთლად მცენარეულობით და ხავსით დაფარულნი ისინი უფრო ქვის უბრალო ხროვას წააგავენ; მეტის დაკვირვებით და გულმოდგინებით შესასწავლათ დრო და შეძლება არა მქონდა – საჭირო იქნებოდა მათი გათხრა და აბა სად შემეძლო, მით უმეტეს, რომ ისედაც კარგა მომიგვიანდა და ღამის

გასათევებლად კოდორის ახლო საყარაულოში დარჩენა მომიხდა. გზა და გზა ბევრი რამ გამოვკითხე აქაურ მცხოვრებთ ძველი ეკლესიების და ნანგრევების შესახებ. სხვათა შორის, ძლიერ დამაინტერესეს ერთ მოხუცებულის სიტყვებმა, ვითომ, წყალდიდობის შემდეგ, მდინარე კოდორის ახალი კალაპოტის ახლოს აღმოჩენილიყო რაღაცა ეკლესია.

საერთოდ, აფხაზეთის ამ ადგილებში ტყე მეტად ხშირია და ძნელი გასავლელი, ზოგან კი იმდენად არის დაბურული და დახლართული მძვრომარ მცენარეულობით, რომ კაშკაშა მზიან დღეშიაც კი აქ სულ ბინდ ბუნდია. ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მცენარეულობა მეტად მდიდარი და უხვია, და ამიტომ გასაკვირველი არაა, რომ სულ ხუთი-ექვსი წლის განმავლობაში სრულებით შეიცვალოს ამა თუ იმ ადგილის შეხედულება და ხასიათი. ეტყობა, აქაც ესე ყოფილა, როდესაც გაზაფხულზედ ადიდებულმა კოდორმა მოჰფინა არე-მარე, ჩამოხრა, ჩასჭრა ნაპირები, ამ ადგილების პატრონმა, თქმა არ უნდა, მოიწადინა გაეგო, თუ რა ნაჭერი, სადამდის მოგლიჯა მდინარემ მის მამულს და ამის კვლევა-ძიებაში მოულოდნელად წააწყდა ამ ტაძარს. ზემოხსენებული მოხუცი ადვილად დავითანხმე წამომყოლოდა და ეჩვენებინა ეს ადგილი და გავწიეთ იქითკენ. კოდორის საყარაულოდან ვერს-ნახევრის სიშორეზედ რკინის ხიდთან ჩვენ ჩაუხვით ზღვისკენ, გადავიარეთ რამოდენიმე მინდორი და მივადექით კარგა მოზრდილ მოედანს, რომელიც მთლად მოდებული იყო კაცის სიმაღლემდე ატეხილის წვრილი ეკლით. ძალა უნებურად ჩამოვხტით ცხენებიდან და წალდებით შეუდექით გზის გაკაფვას. დიდის გაჭირვებით, როგორც იყო მივაღწიეთ მთლად ამწვანებულს და ბალახ-ბულახით დახლართულ პატარა გორაკს. შორი-ახლოს იდგა ძველის-ძველი ნახევრად გამხმარი უშველებელი ცაცხვი. ყველაფერი მწვანე ფოთლით იყო დაფარული და მხოლოდ ორი ნახვრეტი გიჩვენებდათ, რომ იქ შესავალი კარებია. ეს იყო სწორეთ ის ადგილი, რომელიც მიჩვენა ჩემმა თანამგზავრმა, და რომელსაც ასეთის გაჭირვებით მივაღწიეთ. შევძვერი შიგნით: ტაძარი მეტად მოხდენილი და ლამაზია; დიდი არ არის, მაგრამ შედარებით მაღალი და წარმოსადეგია. შესდგება ერთი ნეფისაგან თაღებ გატარებულ აბსიდით,

სადაც კედელში ორ რიგად ჩატანებულია ხმის გამოსაცემად ქვევრები. ნაშენი, როგორც ეტყობა, კოდორის უბრალო რიყის ქვის მზგავს მასალით არის მხოლოდ გარედან პირამოწყობილი, თეთრი საკირე ქვით. ძრეელა ბნელა – განათებულია მხოლოდ პატარა ნახვრეტით, რომელიც ჭერშია დატანებული და რომელიც ეხლა თითქმის მთლიანად ჩამოწოლილია. იატაკზედ ყველგან გაფანტულია საუცხოვო ჩუქურთმის ნამტვრევები; ასეთივე, უფრო პატარა ნატეხები, ავაცალე დანგრეულ კარებს. აქვე, არც თუ ძრეელ მალლა, მოსჩანს კედლის მხატვრობის კვალი, ზოგან მწვანე ზოგან წითელი ან შავი. ტაძარს ოთხი ფანჯარა აქვს: მაღალი, ვიწრო სარკმელი მოთავსებულია სამკურთხევლოში, ძლიერ პატარა და დაბალი – დასავლეთ კედელში და საშუალო გვერდების კედლებში. აბსიდაში გამოღებულია ორი ნახევრად მომრგვალებული სახატე თახჩა, რაიცა ამტკიცებს, რომ ეკლესია მდიდარი და კარგად მოწყობილი უნდა ყოფილიყო. კერძოდ, მე ვფიქრობ, რომ იგი აფხაზეთის მფლობელ შერვაშიძეთა საგვარეულო ეკლესია იყო, მაგრამ, ზღვისა და შარა გზის სიახლოვის გამო, იგი გაძარცვეს და გააოხრეს შემოსეულმა მტრებმა; შეიძლება, ამის გამო ღმრთისმსახურებაც შეწყვეტილა და როგორც კი ბალახმა და სხვა მცენარეულობამ დაჰფარა და დამალა, იგი ყველამ მალე დაივიწყა.

საინტერესო იქნებოდა დაკვირვებით და გულმოდგინედ მისი შესწავლა, მეტი არ იქნებოდა გათხრა, გაჩხრეკაც, მაგრამ ვისა სცალიან!.. ცოტა ხნის შემდეგ იმავე გზით, იმავე ეკლებში, ისეთივე გაჭირვებით და საცოდაობით დავბრუნდით უკან და მე მთლად დაგლეჯილ-დაკაწრული ცხენით გავემგზავრე დრანდისაკენ, რომელიც სოხუმიდან სულ 17 ვერსის მანძილზედაა. დრანდის მონასტერი აწინდელი საზაფხულო რეზიდენციაა სოხუმის ეპისკოპოსისა, და ამიტომ იმედი მქონდა, რომ ბევრ რამეს ვიპოვიდი საყურადღებოს და შესანიშნავს. მაგრამ საუბედუროდ, მისვლის უმალ, შევდგი თუ არა ფეხი გალავანში, გავიგე, რომ მოვსტყუვდი ჩემ მოლოდინში. ეხლაც კი სევდა ნაღველსა მგვრის იქ ნახული სურათები ვითომდა ზრუნვისა და პატივისცემის. ეკლესია მთლად შეღებილია. გუმბათი გადაკეთებული; შიგნითაც ასეა ყველაფერი გადალესილი, და ამგვარ უმეცარ მზრუნველობას არა

დაუნდვია რა, ცარიელი კედლების გარდა (დრანდა ოდიშის სამთავროში შემავალი ერთ-ერთი საეპისკოპოსო იყო. იგი მერვე საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლია. მღვდელმონაზონ კალისტარატეს ცნობით «ზეპირთქმულეა კი დრანდის აშენებას მიაწერს იმპერატორს იუსტინეს (527-565) (ივერია. 1900 წ. # 137). ცნობილია, რამდენიმე დრანდელი ეპისკოპოსის სახელი. ესენია: საბა მეთორმეტე-მეცამეტე სს., 1412-1442 წწ., ფილიპე 1590-იანი წ. ტაძარი რამდენჯერმე გადაკეთებული, კერძოდ 1869, 1871, 1883 და 1900 წლებში – გ. კ.). და განა ასეთი იყო დრანდის ტაძარი მე-60 წლებში! ხომ ვიცით, რომ იმ დროს გუმბათთან მოთავსებული იყო მაცხოვრის ხატი, თაღებზედ – «ფერისცვალება უფლისა» და ბევრი წმინდანის ფრესკები. ეხლა კი... ამ ოდესღაც წმინდა ბიზანტიურ შენობას მთლად დაუკარგავს თავისი სახე და ელფერი. და, როგორც გარედან, ისე შიგნით იგი ეხლანდელი საბაზრო სოფლის ეკლესიას უფრო წააგავს. ხელუხლებლად გადარჩენიათ მხოლოდ ძველი სამრეკლოს ნაწილი ეკლესიის გვერდზედ, სადაც, ქვემო სართულში, ბერების სიტყვით მოთავსებულია ღვინის სარდაფი, ზევით კი სავსეა ჩვრებით და სხვაგვარი ჩეჩქით. გულდაწყვეტილმა ისევ სოხუმისაკენ ვიბრუნე პირი. სოხუმში რამდენიმე დღე გავატარე და მერმე ავტომობილით გუდაუთის ადმინისტრაციული ნაწილისაკენ გავემგზავრე. მშვენიერი გზატკეცილი მალე გავირბინეთ, გვედზედ დავტოვეთ «ახალი ათონი» და გუდაუთიდგან სამი ვერსის მანძილზედ გზის პირას მდებარე აფხაზეთის მფლობელ შერვაშიძეთა ყოფილ რეზიდენციას – დაბა ლიხნს მივადექით. იქ დავათვალიერეთ ქართულ-ბიზანტიური ხასიათის ტაძარი, ოთხკუთხედი, კარგა მაღალი და ლამაზად შემოზომილი, მოხდენილი გუმბათით დაგვირგვინებული კედლები ნაჭვრეტ, დაცხრილებულ საკირე ქვით არიან ნაშენნი, სახურავი კი კრამიტისა აქვს. ტაძარი სამი მხრიდან, სახელდობრ, დასავლეთიდან, ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან შემოფარგლულია კარბჭის გვარა ახდილ, ღია შენობით. სამხრეთის კარიბჭეში მოთავსებულია თახჩა-სახატე და ტახტის მსგავსად ქვით ამაღლებული ერთი ალაგი. იქვეა კარგა შენახული ფრესკის ნაწილი: «ღმრთისმშობელი დიდებაში». ამ შენობას ზემოდან გადაფარული აქვს ბანი, რომელიც კიბე-კიბე გუმბათამდის ადის. ტაძარს

ირველივე ქვის გალავანი არტყია და მიუხედავად იმისა, რომ შიგნით მოედანი კარგა მოზრდილი და ფართოა, გეგონებათ ეკლესია შევიწროვებული და სულ შეხუთულიაო ამ პატარა ხეებით, რომელიც გარშემო შემორტყმიან ტაძარს და მთლად დაუჩრდილავთ იგი. ალბათ ამიტომაც არის, რომ შენობა ისეა დანოტივებული და დაობებული, რომ კედლები დაღრღნილ-დაჯეჯგილი გეგონებათ, თითქოს ქვისაგან კი არა, კოხისგან, შემკვრივებული მიწით იყოს ნაშენი. მის დაარსებას აფხაზეთის და ქართლის მეფე ბაგრატ მეოთხე-ს (1027-1077 წწ.) მიაწერენ, სახელდობრ, 1066 წელს. შიგნით ეკლესია სამ ფენად არის დაყოფილი; გუმბათი დაყოფილია ოთხ მეტად ტლანქ და მკვიდრ ბოძზედ, რომლებითგანაც ორი, უახლოეს შუა აბსიდასთან თაღით გადაბმულები არიან თავში, ძირში კი უძველესს, შესანიშნავ და იშვიათ კანკელის ნაწილს შეადგენენ. თვით კანკელი შესდგება ნახატ ქანდაკებით, სვეტებით და სახატე თახჩებით; მას მოსდევს ამბიონი, შემდეგ – მე-60 წლების საბაზრო კანკელი, ასეთივე ხატებით. სვეტების წვერები მორთულნი არიან ლამაზი ორნამენტებით, შუაში კი ფრესკებით, მათი გარჩევა და გაგება მეტად ძნელია – ყველაფერი დაფარულია ზურმუხტ-ფერი ხავსით. მხოლოდ სამკურთხევლოში, ზედა ფენა ადგილის თავზედ, შედარებით გვარიანად შენახულია ფრესკა: «წმ. ზიარების საიდუმლოება», რომლის ქვემოთ წარწერაა, სადაც სხვათა შორის აღნიშნულია ტაძრის დაარსების დრო-წელიწადი. თუმცა სამ მხრივ კარები მუდამ ღიაა, მაგრამ ხანგრძლივ შიგ დარჩენა მაინც შეუძლებელია, რადგან ყველაფერი აუტანელი შმორის სუნითაა გაჟღენთილი. შუა ნეფი განათებულია სამი განიერი სარკმლით, გვერდებისა კი თითო ფანჯრით. ეს გვერდების ნეფები შუა ნაწილთან ვიწრო გასავლით არიან შეერთებულნი და სამოსელის საწყობით არიან გამართულნი; ამის გარდა, ჩრდილოეთის ნეფში მოთავსებულია პირ-საბანი, მიწისქვეშ გაყვანილი წყლის მილით. დასავლეთის კედელთან, შესავალ კარების ახლოს, მიდგმულია მეტად ოღრო-ჩოღრო, ტლანქი და უხერხული კიბე, რომლითაც ზემო ნაწილში, შანიშინში ახვალთ. ეს შანიშინი განათებულია სამი კარგა მოზრდილი ფანჯრით, და ამიტომაც შევიძელ ტაძრის ზემო ნაწილის გადაღება და გადახატვა. მხატვრობა მეტად ლალი და ცოცხალია, ამასთანავე

აშკარა და ნახატის გარკვეულობითაა შესანიშნავი. კარიბჭის ჩრდილოეთის ნაწილი ჭერიდგან საძირკვლამდე დამსკდარია და კედელს მუდამ რაღაც ზუზუნის გააქვს; თუ იგი სავსეა აუარებელი ფუტკრის ბუდეებით, რომელნიც ვინ იცის რამდენი ხანია აქ დასახლებულან, დამკვიდრებულან და ეტყობათ თავს მშვენიერათ გრძნობენ. ეგ არის, ადგილობრივ მცხოვრებთ მოსვენებას არ აძლევს ამ «ღვთის მუშაკთა» ნამუშევარი, ის აუარებელი თაფლი, რომლითაც თქმა არ უნდა, სავსეა მთელი კედლის ნაპრალი და ყველა ჭუჭრუტანა, ნახვრეტი. მიწის პირას, უმთავრეს კედლის ძირში რამდენიმე თალი მოსჩანს, რაიცა ამტკიცებს, რომ აქ მიწის ქვეშაც ყოფილა და არის სარდაფის მსგავსი შენობა. ამ გარემოებამ მაიძულა უფრო დაკვირვებით გამომეკვლია ეს ადგილები და მალე იმ დასკვნამდე მივედი, რომ ჩრდილოეთის კედლის ორთავ მხარეს მიდგომულ იყვნენ კარიბჭენი. ან შეიძლება უბრალო დერეფნები, რომელნიც ამ მიწის ქვეშ არსებულ სარდაფებში შესავალად ყოფილან. ამ სინოტივეში ყოფნამ მუქთად არ ჩამიარა: სამი დღის მუშაობის შემდეგ იძულებული ვიყავი თავი მიმენებებინა და გამოვცლოდი ამ ადგილს, აქაურმა დაწყევლილმა ციებ-ცხელებამ მთელი ერთი კვირით ლოგინზედ დამაკრო და მთლად დაკრუნჩხულმა, ხელ-ფეხ დახუთულმა ეს დრო უგრძობლად, საშინელ ტანჯვა-წვალებებში გავატარე. თუმცა, აქაურ მასწავლებელ ვეკუას წყალობით მზრუნველობა და ნამდვილი მშობლიური მოვლა არ მაკლდა, მაგრამ მაინც ავადმყოფობა ვერ მოვიშორე, ვიდრე დიდის წვალებით ბათუმს არ მივაღწიე, სადაც ერთბაშად ფეხზედ დავდექი. სვანეთში წასვლის იმედი თითქმის გადამიწყდა, რადგანაც აფხაზეთში მოგზაურობამ მეტად დამითხელა ჯიბეები. არ მეგონა თუ ასეთი სიძვირე იქნებოდა ყველაფერში. მაგ. კოდორის სანაწილოში წყვილი კვერცხი ექვს შაურად გვიჯდებოდა, კიტრი კი ერთ შაურად. ამას ვილა სჩივის! მიუხედავად ოფიციალური ქაღალდებისა, ცხენის ქირას იმდენს იღებდნენ, რამდენსაც მოისურვებდნენ და თუ არ დასთანხმდებოდი და წინააღმდეგობას გაუწევ – ვაი შენი ბრალი: ფეხს ვეღარ მოიცვლი, გზა შეგეკვრება. დანართი ნომერი 6

ექვთიმე თაყაიშვილი

ზუგდიდის კარის ეკლესია და მისი ყოფილი სიძველენი

კარის ეკლესია სამეგრელოს მთავრისა ზუგდიდში აშენებულია იმპერატორ ალექსანდრე პირველის საფასით. ეკლესია აგებულია ქვისაგან, ჯვარის სახით, ქართულ გეგმაზე, გუმბათით. შენობა როგორც წარწერები უჩვენებს დაწყებულია 1825-ს და დამთავრებულია 1830 წ.

თავგანმად ზუგდიდის კარის ეკლესიისა წინათ ითვლებოდა ვლახურნის ღმრთისმშობლის ხატი და მასში დაცული ვითომდა ღმრთისმშობლის სარტყელი. ეს ხატი მზითევში მოჰყვა მეფის ბაგრატ მეოთხე ცოლს და წინათ ინახებოდა ბედიის ტაძარში. შემდეგ მარტვილში, მაგრამ როდესაც სამეგრელოს სამთავრომ მიიღო მფარველობა რუსეთის იმპერიისა, სამეგრელოს მმართველმა დედოფალმა ნინომ საჩუქრად მიართვა იმპერატორს ალექსანდრე პირველს, მაგრამ მან უკან დააბრუნა რესკრიპტით 31 მაისს 1806 წ. და ბრძანა, რომ ოდიშში, სადაც დედოფალი უჩვენებდა აღმშენებიათ მისი ხარჯით ეკლესია და იქ დაესვენებინათ, ნიშნად სამეგრელოს მფარველობისა იმპერატორის მიერ.

ამ ხატს მოწიწებით იცავდნენ სამეგრელოს მთავრები და არავის უჩვენებდნენ კარედში მოქცეულ სარტყელს და მის წარწერას. სარტყელი ისეთი ცნობილი მეცნიერისათვისაც არ უჩვენებიათ, როგორც მარი ბროსე იყო. მისთვის მხოლოდ ხატის წარწერები გადმოუციათ, მაგრამ როგორც ეტყობა და თვით ბროსეც აღნიშნავს, პირველი უძველესი წარწერა ჯეროვნად ვერ წაუკითხავთ და ასე არის გადმოცემული:

1. მოგვთა მოართვეს ძღვენი საღმრთო ქალწულსა სამნაწილთა ნივთთაგან. ეს ხატი უნახავს მურავიოვს, რომელიც თავის წიგნში «Грузия и Армения» ნაწ. მესამე. გვ. 282 სწერს: «Это сокровище до селе хранится в церкви перед иконостасом. Лик Богоматери весьма древний, написан на верхней части пояса, который походит на диаконский орарь и сложен в виде епитрахили, нижняя часть совершенно ветха. Жемчуг, изумруды и яхонты украшают сий драгоценные остатки и насыпаны по золотому полю, на котором они лежат.

«Это, конечно, один из самых древних памятников, который остался нам от первых времен Христианства». სამწუხაროდ, ყველა ეს წარწერები და თვით შემკობილება სარტყლისა, რომელზედაც მურავიოვი მოგვითხრობს, დღეს აღარ ჩანს, ვინაიდან იმ განახლების დროს, 1857 წ. რომელიც ძველი კარედის ხატს განუცდია, ყველაფერი ეს მოუსპიათ. სარტყელი შალის ნაქსოვი ამოუღიათ, ყველა შემკობილებიდან გაუნთავისუფლებიათ და ისე სადათ დაუხვევიათ დიდ ბრტყელ ვერცხლის ფიცარზე. და ეს ფიცარი მოუთავსებიათ მაღალ კიდობანში.

მურავიოვს ამ ეკლესიაში უნახავს სხვა ნივთებიც, რომლებიც დღეს აქ აღარ მოიპოვება. ის წერს «На престоле церкви Зугдидской есть еще малый ковчег, с частицею животворящего древа и мощей Предтечи, и там же лежат богато украшенные святцы, на грузинском языке, с рисунками по золоту. Недавно возвращены из Петербурга две древняя большия иконы, Спаса и Богоматеры, которые принадлежали последней Имеретинской Царице Анне, супруге Соломона и дочери владетеля Кации, прадеда нынешнего Дадиана».

უკანასკნელი ორი ხატი მაცხოვრისა და ღმრთისმშობლისა დღესაც დაცულია და ჩადგმულია კანკელში.

წარწერა მხედრული ვერცხლის ფიცარზედ, რომელზედაც განწყობილია ე. წ. დიდად დაზიანებული ღმრთისმშობლის სარტყელი. რიგი სტრიქონებისა და მართლწერა დაცულია, მხოლოდ სასვენ ნიშნებს ჩვენ უსვამთ:

1. ხატი ესე ყოვლად წმიდისა ვლახერნის ღმრთისმშობლისა ნაწილითურთ წმიდის სარტყლის მისისთა ძეღლითგანვე იყო სამკვდრებელი სამთავრო-
2. მსა სამეგრელომსა სახლის დადიანთასა, ხოლო ოდესცა განგებასა ზეგარდამოსა ენება მონიჭება ამა სახლისადმი მფარველობისა დიდისა რუსეთის ხელმწიფისა, მაშინ არა მყოვარ ჟამ გარდაცვალებისა შემდგომად სამეგრელომსა მთავრის დადიანის გრიგოლისა ქვრივ-
3. ვმან, მისმან მმართველმან სამეგრელომსამან, მთავრინამან ნინა, ასულმან საქართველომს მეფის გიორგი მეათსამეტისამან, უძღუნა იგი წინ
4. დად ერთგულებისა ნეტარად სახსენებელსა ღმრთისადმი შესცენებულსა რუსეთის

იმპერატორსა ალექსანდრე კურთხეულსა. ხოლო მისმან

5. დიდებულმან უკუნ აქცია რა ხატი ესე მთავრინას ნინასადმი, კეთილ ინება მოწერად მისდა ლსა მაისიდამ ჩყვ-ს წლისა შემდეგნი

6. ღირს-სახსოვერნი სიტყვანი:

7. «უგანათლებულესო მთავრინა ნინა გიორგის ასულო,

8. მიძღვნილი ჩემდა თქვენის სახელით დეპუტატაგან პოლკოვნიკის თავადის ნიკოლოზ და პოდპოლკოვნიკის თავადის ბეჟან დად-

9. იანოვთაგან წმიდა ხატი ვლახერნის ღმრთისა დედის ყოვლად წმიდით სარტყელით მისითურთ მივიღე მე ყმაყოფილებით, ვითარცა ნიშანი თქუენისა ერთგულ

10. ებისა ჩემდამო სახელისა თქვენისა და ყოვლისა მეგრელ ერისა. ხატი ესე სათანადოდთა პატივითა იქმნა მოტანილ საიმპერატოროსა სახლსა

11. შინა ჩემსა და დასცენებულა სასახლისა ეკლესიასა შინა. ვიცი რა რომელ ერსა მეგრელისასა ძეღიდანვე აქვსთ განსხვავებული კეთილ მოწიწება და მხუ-

12. რვალე სარწმუნოება ამა წმიდისა ხატისადმი ვლახერნის ღმრთის მშობლისა, მე უკუნ ვაქცევ აწ მას ნიჭად ჩემგან სახლისა თქენისა და

13. მეგრელთ ერისა. იყავნ იგი წინდად საორკერძოვედ და მოწამედ სამარადისოდსა თქენის ჩემდამო ერთგულებისა და

14. ჩემისა შეუცვლელისა მფარველობისა».

15. ხოლო, რათამცა დაუვიწყარ ქმნილ იყო სასიხარულო ესე სახსოვარი, და მისგამო დადიანთ სატახტოსა

16. ადგილსა, ქცემოსა შინა მეგრელიასა, ზუგდიდს იქმნა აღგებულ ახალი ტაძარი სახელისა ზედა ყოვლად წმიდისა ვლა-

17. ხერნის ღმრთისა დედისასა და ჯეროვნით პატივითა დასვენებულ და დაცულ იქმნა მას შინა ხატი ესე. ხოლო სი

18. გრძესა ჟამთასა, რომლისაგანცა იცვალეზის ყოველივე კაცობრივი, ძეღლ ექმნა ზურგითი კედელი ამისი და ამისთ

19. ვის დამზადებელმან ყოვლისა სასოებისამან მფარველობასა ზედა ზეციერსა დედოფლისასა სამეგრელომს

20. მმართველმან, მთავრინა ეკატერინამ, ასულმან კახეთის თავადის ღენერალ-ლეიტენანტის ალექსანდრე

21. ჭავჭავაძისამან, განვახლე ზურგი ესე და ახლად შევაწყვეთვე ხელითა ჩემითა აღმკულება გარშემო პირისა სახისა,

22. საოხად სულისა ღმრთისადმი შესვენებულის მეუღლისა ჩემისა მთავრის დადიანის დავითისა და აღსაზრდელად ძეთა ჩემთა:

23. მცირე წლოვანის მეგრელიის მთავრის ნიკოლაოზის და ანდრია დავითის ძეთა და ასულთა სალომე და თამარისათა. წელთა განხორციელებითგან სიტყვსა ღმრთისა ჩენდ-სა (1854), თთქსა აგვისტოსა დ-სა დღესა. სასახლე საზაფხულო გორდი.

ამავე კარედის ხატის ვერცხლის ზურგზედ მეორე მხედრული წარწერა არის. ქვემოთ ხაზგასმული ასომთავრულია. რიგი სტრიქონებისა და მართლწერა აქაც დაცულია დედნისა, ხოლო სასვენი ნიშნები ჩვენია:

1. დროსა მას, ოდესცა კეთილ-დღეობით განიგებოდა დიდი სახელმწიფო ყოვლისა რუსეთისა

2. თვთმპყრობელობითა მართლ-მორწმუნისსა იმპერატორის ალექსანდრე მეორისათა და ოდესცა

3. მეშურენი დიდებულისა მისის სახელმწიფოსანი მეფენი დასავლეთისანი, ქრისტეს ჯუარის მოსავად

4. სახელის მდებელნი თავისა თვისისანი, თანა შეიკრნენ მოწაფისა თანა ცრუ-წინასწარმეტყუელის მახმადისა ხონ

5. თქრისთანა ოსმალთასა კავშირითა მძობისათა სავნებელთად მართალ-მადიდებლობისა და მაშინ ქუეყანადცა

6. ჩუენი განიცდებოდა პირად პირადთა ზედა მოსვლათაგან, ოი, ყოვლად უწმინდესო დედაო ღმრთისა, მე, მინდო

7. ბილმან მფარველობისა შენისადმი სამენგრელომს მმართუელა მთავრინა

ეკატერინა დადიანისაგან, ასულმან

8. კახეთის თავადის ლენერალ-ლეიტენანტის ალექსანდრე ჭავჭავაძისაგან, შემკობისა შემდგომად ყოვლად პატიოსნისა ვლაქერა –

9. ნის ხატისა შენისა, რომელი და შორის მისა ნაწილიცა წმიდის შენის სარტყლისა ძელითაგანვე აქუნდა სახლსა

10. დადიანთასა უღელვოდ ნავთ საყუდელად განსაცდელთა შინა და რომელიცა ჩყვ წელსა შინა, ოდესცა სამენგრე

11. ლოსა მოევლნა ზეგარდამოდთ მფარველობა რუსეთისა ნიშად სამარადისაოდსა ერთ-გულებისა მისდამი

12. იქმნა მიძღნული მენგრელიის მმართუელა მთავრინა ნინასაგან ასულისა საქართუელოს მეფის გიორგი მეათ

13. ცამეტისა, კელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე პირველისადმი, გარნა მისმან დიდებულებამან სათნო

14. ყო სახელითა თვსითავე წარმოგზავნა მისვე ნინასადმი მისაქცევად სახლადვე დადიანთა ყოვლად უმოწყა

15. ლესისა რესკრიპტისთანა ლა მაისისა მისვე ჩყვს (1806) წელსა რომელსა შინა თქმული არიან შემდგომნი ძვრ

16. ფასნი სიტყუანი. იყავნ იგი ორ კერძოვე წინდად და მოწამედ სამარადისოდსა ჩემდამი თქუენისა ერთ

17. გულებისა და ჩემისა განუშორებლისა თქუენდა მფარველობისა და მიერთაგან განგრძობასა შინა ერგასთა

18. წელთასა შენითა მეოხებითა იქმნა დაცულ სახლი სამთავრო დადიანთა და სრულიადცა სამენგრელო უშფო

19. თუელად ამათგან მომხ(ს)ენებელმან და ძალისაებრთა მადლობათა შემომწირუელმან ვიგულისმოდგინე მორ

20. თმევად შენდა კიდობნისა ამის, რომელსა შორის ეგებოდეს რა ყოვლად პატიოსანი ხატი შენი წმიდით სარტყელითურთ

21. შენით. იყავნ იგი განმაძლიერებლად მართლმადიდებლობისა, აღსამაღლებლად დიდის ჩუენის ჳეელ
22. მწიფის სახელისა, წარსამართებლად ძისა ჩემისა ცხრაწლოვანისა მემკვდრეობით სამენგრელომს მთავრის და
23. რუსეთის ჳელმწიფის ლუარდიის პორუჩიკის ნიკოლაოზ დავითის ძის დადიანისა და ყოვლისა სამენგრე
24. ლომსა მთავრის სახლისა, და საოხად ღმრთისადმი შესუენებულის მეუღლის ჩემის მენგრელიის მთავრის და რუსე
25. თის ღენერალ-მაიორის და კავალერის დავით ლეონის ძის დადიანისა. წელთა განხორციელებითგან სიტ
26. ყვსა ღმრთისა ჩენვ-სა იანვრის. საზაფხულო სასახლესა შინა გორდს».

აქვეა რუსული წარწერა: «Сия киота делана в Москве в 1857-м году на фабрике двора Его Императорскаго Величества фабриканта церковной утвари Николая Даниловича Полтавцева».

.....

კანკელში მოთავსებულია დიდი ხატები, გამობერვით განჳედინნი, რუსული ხელობისა. სახეები წამლით არის ნახატი, მაგრამ უკვე შეღებილია. მარჯვენა ნაწილში ხატი იესო ქრისტესი და ღმრთისმშობლის მიძინებისა, მარცხნივ – დედისა ღმრთისა ჩვილადი და იოანე ნათლისმცემლისა. თითოეულ ხატს ქვემოთ უწერია ასომთავრულით:

1. მე დადიანმან დავით და მეუღლემან ჩემმან ეკატერინე ალექსანდრეს ასულმან
2. შევამკეთ წმიდა ესე ხატი და დავასვენეთ ჳუგდიდის ეკლესიასა შინა ჩემე წელსა. ეს ის ხატებია, რომელნიც წინათ კუთვნებია იმერეთის დედოფალს ანას, დავით მეფის მეუღლეს, ორბელიანის ასულს და მისი გარდაცვალების შემდეგ 1841 წ. გამოუგზავნიათ ჳუგდიდში (ჩემი არქ. მოგზ. მეორე, გვ. 198).

ეკლესიაში ჩვენ ვნახეთ კიდევ:

1. ხატი ღვთისმშობლისა ჩვილადი, ქართული ხელობისა, 55,5X41 სანტ. ვერცხლით

მოჭედილი თვით ქანდაკებანი ღმრთისმშობლისა, მრგვალ მოყვითლულ მედალიონებში ფეხზე მდგომარენი მთავარ ანგელოზებია ბურთებით ლაბარუმებით ხელთა, ზემოთ გამობერვილის დიდრონის ასომთავრულით: დაღ ღია. ისქტ. (დედა ღვთისა იესო ქრისტე)

ვერცხლის აშია ხატისა ლურსმულის მსგავსი ჩუქურთმებით არის შემკობილი.

ქვემოთი აშია უკვე მოძარცულია. მარცხენა აშიის შუაში, ოთხკუთხედში

წარმოდგენილია იოანე ოქროპირი- ი»ე ო»ქ, მარჯვნივ წმინდა იოანე- წ»ი ი»ო. ზემო

აშიაზედ, შუაში იესო ქრისტე წელს ზევითი, მაკურთხეველის მარჯვენით და

გრაგნილით მარცხენა ხელში. კუთხეებში მთავარანგელოზებია, მარცხენა

გაფუჭებულია. მარჯვნივ და მარცხნივ ქვემოთ ასომთავრული დაზიანებული

წარწერები მოიპოვება, ერთობ უშნო ასოებით:

ყდ.: წო.: ღთის (მ)ნაველს

მშბლო.: შ ქსელაძესა

ეიწყლე.: მნა შეუნ(დნ)ღ»ნ

ველ.:ქსელძე

შეუმოკლებლად

ყოვლად წმიდაო ღმრთის (მა)ნაველს

მშობელო, შ- ქ(ა)სელაძესა (ქარსელაძესა)

ეიწყალე მანა- შეუნ(დვნენ) ღმერთმან

ველ ქ(ა)სელაძე (ანუ ქარსელაძე)

ქარსელაძენი დღესაც ცხოვრობენ ლეჩხუმში.

ქ. ღმრთისმშობლის ქვემოთ უფრო კარგი ასომთავრულით სწერია:

წო ღიმშობო წმიდაო ღმრთისმშობელო,

მეოხ ეყ წე ძე შენსა მეოხ ეყავ წინაშე ძესა შენისა

მქლ. პის ძეს მისვ... მიქელ პის ძეს (პატარიძესა)

მისვ...

2. თეფში ვერცხლისა ქართული ხელობისა ქართული მარკით და წარწერით მხედრულად: «დადიანი ლეონ».

3. უწარწერო ნივთებთა შორის ჩვენ ვნახეთ: ვერცხლის საცეცხლური, ვერცხლის დიდი ფოდნოსი, რომელზედაც დამყარებული იყო სანაწილე, სასანათლე, თეფში და სამი პატარა სანაწილე – სულ ვერცხლისა. დიდი საიაზმე ვერცხლისა, სანაწილე ვერცხლისა ჯვართ და ძვირფასი ქვებით შემკობილი, კოვზი, კამარა და ლახვარი ვერცხლისა, სასუხური ვერცხლის ტარით (საიაზმის ნაწილი); სლავიანური სახარება, ხავერდის ყდით, შევერცხლილი, ჩვეულებრივი, ხუთი მინანქრიანი მედალიონით, რუსული ხელობისა, მეორე გვერდზე ვერცხლის ფირფიტები აქვს მოყვითლული; კურთხევანი, ხუცურად დაბეჭდილი 1826 წ. სახარება 1870 წ. საგალობელნი ანუ ტრიოდინი 1863 წ. პარაკლიტონი 1823 წ. სამოციქულო 1871; თვენი 1868 წ.

დანართი ნომერი 7

საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარეს

ექვთიმე თაყაიშვილის მოხსენება. (1919 წელი)

თანახმად მთავრობის ამა წლის 1 ივლისის დადგენილებისა, თქვენ, დამავალეთ

მომეწვია ვინმე ჩემის არჩევანით, დამევლო საქართველოს ეკლესია-მონასტრები და

ამეწერა მათი ქონება. თანდასწრებით ადგილობრივი ერობის ერთი

წარმომადგენლისა, როგორც მე პირადათ თავშივე განგიცხადეთ ყველა საქართველოს

ეკლესია-მონასტრების დავლა შეუძლებელი იყო. პირველად მიტომ, რომ ამას ერთ

წელიწადზედ მეტი დასჭირდებოდა, მეორედ მიტომ, რომ ეს ძრიელ ძვირად

დაჯდებოდა, ეხლანდელ პირობებში არა ნაკლებ ნახევარ მილიონისა. ამას გარდა,

ამის საიმისოდ არც საჭიროება მოითხოვდა, ვინაითგან ზოგიერთი საქართველოს

ეკლესია მონასტრების უმთავრესი ნაშთები საკმაოდ აწერილია მეცნიერების და

არქეოლოგიების მიერ, როგორც არიან მარი ბროსე, დიმიტრი ბაქრაძე, აკადემიკოსი

კონდაკოვი, გრაფინია უვაროვისა და სხვები. ზოგიერთი საქართველოს კუთხეები

მეც წინეთაც მოვლილი მქონდა, ეკლესია მონასტრების ნივთები არა თუ აწერილი,

არამედ დაწვრილებით გადმოღებულ ფოტოგრაფიის საშუალებით. მაგალითად, მე დავლილი მაქვს მთელი სვანეთი, როგორც სადადიანო ისე თავისუფალი და სადადიშკელიანო, დავლილი მაქვს აგრეთვე უმთავრესი ეკლესია-მონასტრები სამეგრელოსა, როგორებიც არის მარტვილი, ხობი, ცაიში, ზუგდიდი, კორცხელი, წალენჯიხისა, აბაშა, ბანძა, სეფიეთი, სუჯუნა, ტყვირი და გულეი-კარი. აგრეთვე უმთავრესი კახეთის ეკლესიები, ალავერდი, შუამთა, ბოდბე, თელავი, გრემი, იყალთო, ახმეტა და სხვა. ვყოფილვარ მრავალ ადგილებშიც ქართლსა, იმერეთსა, მესხეთსა, გურიისა, ჯავახეთისა, ძველ ტაოსა, როგორც არის ოლოთიის ოლქი, თორთუმის ხეობა და სხვა. ყველა ამ ადგილების ნაშთები და მათი ეკლესია-მონასტრების ნივთები, რომელთაც მეცნიერებისთვის და ხელოვნებისთვის მნიშვნელობა აქვს, შეძლებისამებრ აწერილი და დაწვრილებით ფოტოგრაფიის საშუალებით გადმოღებული მაქვს. აგრეთვე დამზადებულნი მაქვს სურათნი, გეგმებიც იმ ნაშთებისა, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული მოძღვრებისათვის. ამიტომაც, მე საუმჯობესოდ დავინახე გავმგზავრებულიყავი ისეთ ადგილებში და დამეთვალეირებია ის ეკლესია-მონასტრები, რომელნიც ლიტერატურაში ნაკლებად ცნობილი იყვნენ, ან მათ ნაშთებს შემოწმება სჭიროდა და უფრო დაწვრილებით აღნუსხვა. აგრეთვე ის ეკლესიები, რომელნიც ყაჩაღთა მიერ გაცარცული იყო და საჭირო იყო დანაკლისის აღნუსხვა და დარჩენილის შემოწმება. მაგრამ, ვინაითგან მარტო ქალაქდზედ აღნუსხვა სრულს წარმოდგენას წიგნზედ და მის ღირსებაზე ვერ ვიქონიებთ ამიტომ, მე, როგორც ყოველთვის ჩემი არქეოლოგიური მოგზაურობის დროს, ეხლაც საჭიროდ დავინახე წამეყვანა ფოტოგრაფი და უფრო საყურადღებო ნივთები გადმომეღო ფოტოგრაფიის საშუალებით. ამ მიზნით, მე ჩემს მოგზაურობის დროს თან მახლდა ფოტოგრაფი ვინმე. მოგზაურობა ჩემი სამ რიგათ იყო გაყოფილი. პირველ რიგში მოვიარე ქუთაისი, გელათი, მოწამეთა, ხონი, მარტვილი და შორაპნის მაზრა, საჩხერე, ჯრუჭი, კაცხი, მღვიმე, დარკვეთი, სავანე, ეხვევი (სიც) და სხვა. მეორე რიგში რაჭის ეკლესია-მონასტრები, უმეტესად ქვემო რაჭისა, სორი, ბარაკონი, წესი, ამბროლაური, ზემო

კოხი, კვირიკე წმინდა, ხოტევი, აგარა, ნიკორწმინდა და ჭელიში, იქიდან გადმოვედი ტყიბულში და ტყიბულიდან გავემგზავრეთ ჩხარში. მესამე რიგში გავემგზავრე ფოთში და ახალსენაკში, სადაც დავათვალიერეთ გორდიდან გადმოტანილი წიგნები, რომელნიც ამჟამად ერობის სალაროში ინახება, და იქიდან წავედით გურიაში, შესამოწმებლად შემოქმედის და ვანის ქედის ეკლესიების ნივთებისა გაცარცვის შემდეგ. მოგზაურობაში დავყავი სულ ორ თვეზე ცოტა ნაკლები. ქუთაისის, გელათის და მოწამეთას ნივთების შემოწმების და აღწერის დროს დაგვესწრენ ჩემგან ტფილისიდან საგანგებოდ მოწვეული სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი კორნელი კეკელიძე, ქუთათელ მიტროპოლიტი ნაზარი, სამიტროპოლოტო საბჭოს წევრი ტრიფონ ჯაფარიძე და ერობის წარმომადგენელი ვასილ ფალავანდიშვილი. საჩხერეში დაგვესწრო ადგილობრივი კომისარი და ჯრუჭის მონასტრის არქიმანდრიტი პავლე, რაჭაში ადგილობრივი ერობის წარმომადგენელი და მილიციის უფროსის თანაშემწე და აგრეთვე სხვებიც ადგილობრივი მცხოვრებნი. ოზურგეთში ერობის თავმჯდომარე და მილიციის უფროსის თანაშემწე, რომელიც გავყვავა აგრეთვე შემოქმედამდის. ხოლო სენაკში გორდიდან გადმოტანილ წიგნების აღნუსხვის დროს იქაური ერობის თავმჯდომარე, მილიციის უფროსი, განგებ ჩემ მიერ მოწვეული ჭყონდიდის მიტროპოლიტი ამბროსი და ადგილობრივი ბლალოჩინი. ვინაითგან ხობის, ცაიშის, ზუგდიდის და წალენჯიხის ნივთები აღწერილნი არიან ჩემს უკვე დაბეჭდილს არქეოლოგიურ მოგზაურობის მეორე წიგნში, მათი შედარება მე დავავალე არქეოლოგიურ ინსტიტუტის ადიუნკტ (სიც) გარდევეს და მის თანამოგზაურს – სტუდენტს ამირანაშვილს, და მათ მიერ გადმოცემულს ცნობით ყველა ჩემ მიერ აღწერილი წიგნები უკლებლივ აღმოჩნდნენ თავთავიანთ ადგილებში. გარდა ამისა, მე ვინახულე ალავერდის მიტროპოლიტი პიროსი და მისგან მივიღე დაწვრილებითი ცნობები თუ სად და როგორ ინახება ზოგიერთი კახეთის ეკლესიის წიგნები, რომელნიც მე წინეთ მქონდა აღწერილი. ამასთანავე, ვინაითგან ყოველი ეკლესიის დავლა შეუძლებელი იყო, მე ვთხოვე საკათალიკოსო საბჭოს და ადგილობრივ ქუთათელ მიტროპოლიტს ნაზარის,

ქყონდიდელს ამბროსის და ალავერდის პიროსს, დაავალონ ადგილობრივ მღვდლებს ახალი (კოპიო) საეკლესიო ნივთების დავთრისა. ასეთი დავთარი ყველა ეკლესიას აქვს და მისი ერთად თავმოყრა და გადასინჯვა, ცოტათი მაინც მოგვეცემს საშუალებას ვიქონიოთ წარმოდგენა ზოგიერთ საეკლესიო ნივთებზე, რომელნიც ჯერ სათანადო მცოდნე კაცისაგან აღწერილი არ არის. ასეთი სიების წარმოდგენა ჩვენ აღგვითქვეს. მომავალში საჭირო იქნება კიდევ მონახულება ზოგიერთი ეკლესიებისა, რომელნიც ჩვენ დაგვრჩა უნახავი. როგორც არის, მაგალითად ზოგი ზემო რაჭის და აბხაზეთის ეკლესიები, და შემოწმება სხვა და სხვა გურიის და იმერეთის ეკლესიებისა. შეგროვილ მასალას მე ეხლა ვამუშავებ და დაცულ იქნება საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში, მაგრამ ყველაფერი ეს უმნიშვნელო იქნება, თუ მთავრობამ არ მოგვცა საშუალება ამ აღწერილობისა და მასალების გამოცემისა. საჭიროა ეხლავე შევუდგეთ აღწერილობათა გამოცემას და მასთან ერთად შევუკვეთოთ საზღვარს გარეთ ალბომები იმ ნაშთებისა და სურათებისა, რომელნიც ჩვენ შეგროვილი გვაქვს და რომლის ნიმუშებს აქ გიდგენთ გასასინჯავად. ეხლა საჭიროდ ვთვლი მოგახსენოთ საერთო მდგომარეობა ეკლესია მონასტრებისა საქართველოს რესპუბლიკაში. ეს მდგომარეობა ფრიად უნუგეშოა. მონასტრებს წინეთ დიდძალი მამული ჰქონდა, ტყე, ველი, ვენახი, საძოვრები, სანერგეები და სხვა, რომელნიც ასაზრდოვებდა ბერებს და აძლევდა მათ საშუალებას მოეველოთ მონასტრების შენობების და მათი ნივთებისათვის. (.....) იოანე ნათლისმცემელის და დავით გარეჯის მონასტრებს ხუთი ათასი დესეტინა მიწა ჰქონდა, მარტვილის მონასტერს ოთხი ათასი დესეტინა მარტო ტყე ჰქონდა და სხვა. მიწის დეკრეტის გატარებით რესპუბლიკამ მამულები ჩამოართვა მონასტრებს და მათ მოუსპო სახსარი ცხოვრებისა, მონასტრები დაცარიელდა, ახალგაზრდები გაიქცნენ, ზოგი გაიკრიჭა, ზოგი ოჯახებს დაუბრუნდა, მოხუცებულები ზოგი დაიღუპა შიმშილით და სიცივით. შენობები და წიგნები უყურადღებოდ რჩება, წინეთ ყარაულები ყავდათ ქირით, ეხლა უამრავი მათგანი უყურადღებოდ დარჩა, შენობებს აღარავინ უგდებს ყურს, შიშიანობამ გამოიწვია ერთგვარი გადამალვა წიგნებისა და ზოგჯერ დაკეცვა

მონასტრებისა. მაგალითად საუკეთესო მონასტერი გელათში მე დაკეტილი დამხვდა, იქ წირვა ლოცვას აღარ ასრულებენ, შიშის გამო, რომ არავინ დასცემოდათ თავზე, და წირვა ლოცვა მარტო წმინდა გიორგის ეკლესიაში სრულდებოდა. ამან ცუდი გავლენა იქონია თვით ტაძარზედ, დახურული შენობა დანოტიანდა, შიგ ღამურები გაჩნდა, ფრესკებს გაფუჭება დაეტყო და მე იძულებული ვიყავი, წინადადება მიმეცა ქუთათელ მიტროპოლიტის და იქაურ საბჭოს წევრისათვის, რომ თავი ეკლესია ხშირად კვლავ გააღონ, რომ ჰაერს ემუშავებია და შენობა სულ არ დანოტილიყო. მეორე ეკლესიაში გელათისა, წყალი ჩამოდის და ტაძარი ფუჭდება. უარეს მდგომარეობაშია მარტვილის ეკლესია, რომელსაც სახურავი გაფუჭებია და ტაძარს დარღვევა მოელის. ჯრუჭის ეკლესიას ქარი სპილენძის სახურავს აძრობს, ვინაითგან ხეები, რომლებზედაც სახურავი იყო დამაგრებული დაღობილია და სხვა. კაცხის მონასტრეში მარტო ერთი ბერია და ნივთები მოუვლელია, ნამეტნავად წიგნები სულ გაფუჭებულია. ჭელიშის მონასტერში მარტო ორი ბერი დამხვდა და იგინიც შიმშილით კვდებიან, წინეთ 40 ბერი ყოფილა. (...) მონასტერი სულ გაუქმებულია. დავით გარეჯის და იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში არის პოსტები საქართველოს ახალშენებისა. ყარაიასის მხრით აკლებულია თათრის ბრბოების მიერ და იოანე ნათლისმცემლის უდაბნო თათრებს ფარებათ აქვთ გადაქცეული. უკვე კარგა ხანია ბერთუბანი დავით გარეჯის მახლობლათ, სადაც არის დაცული ფრესკები თამარ მეფისა და მისი შვილისა. კოჯრის მახლობლად არის ბეთანიის მონასტერი, რომელშიაც დაცულია მხატვრობა მეცამეტე საუკუნისა და მათ შორის ოჯახობა თამარ მეფისა. ეს მონასტერი სულ დანგრეული იყო და ფარებათ გადაქცეული, როდესაც მე პირველად ვნახე ამ 21 წლის წინ, დიდის დავიდარაბით და კერძოთ შეკრებილი საშუალებით ეს მონასტერი განვაახლეთ, დიდი შრომა მივიღეთ მე და სპირიდონ ბერმა. თავი და თავი შრომა მიიღო ამ საქმეში არისტო ქუთათელაძემ. მონასტერში ჩადგა ენერგიული სპირიდონ ბერი და დამთავრდა განახლება მონასტრისა. გამოვითხოვეთ 50 დესეტინა მიწა ადგილობრივი მემამულის დავით ბარათაშვილისაგან, რომელიც უზრუნველყოფდა ბერს, რომ მონასტრისათვის

მოველო, აქედან ის ყურს უგდებდა, მეორე შესანიშნავ მიტოვებულს მონასტერს გუდარებს და ამრიგათ, მთელი რიგი ძველი ხუროთმოძღვრების ნაშთების მოვლილი იყო. მამულის ჩამორთმევის შემდეგ სპირიდონ ბერი იძულებული შეიქმნა მიეტოვებინა მონასტერი, რომ შიმშილით არ მომკვდარიყო, და განახლებული ბეთანია კვლავ დარჩა მამულის მეიჯარეზედ. რაც შეეხება ეკლესიებს და მათ საეკლესიო ნივთებსა და წიგნებს, მათ წინეთ ხალხი ყარაულობდა რიგრიგობით, ეხლა უმეტეს კუთხეებში ხალხი აღარ ყარაულობს და წიგნები განსაცდელშია. საერთო არეულობის და ყაჩალობის გავრცელების გამო ზოგიერთი ეკლესია-მონასტრების ნივთები გადამალულია, მაგრამ ესეც მიზანს ვერ აღწევს.

პირველყოვლისა ამ გადამალვით და უადგილო ადგილას შენახვით, ნივთების გადატანვით და უჰაერობით ნივთები ფუჭდება. თვით მარგალიტები ცვივა ნივთებს, ხატები ირღვევა, მხატვრობა ფუჭდება და სხვა. გარდა ამისა ყველაფრის გადამალვა შეუძლებელი ხდება და აუარებელი პირველხარისხოვანი ნივთები ისევ თავის ადგილას რჩება. არც სამალავში ელის ნივთებს კარგი დღეო, ვინაითგან ჩვენში ვინც ორმა იცის რაიმე საიდუმლო, ის ყველამ იცის. ამიტომ, უმაღავი სამალავი მხოლოდ მეტ დროს მოითხოვს ბოროტმოქმედებისაგან თავის მიზნის მისაღწევად. ვერ უშველა სამალავმა შემოქმედის მონასტერს სრულიად განადგურებისაგან. აქ ავაზაკებს მთელი ქვითკირის კედელი გამოუნგრევიათ და იქიდან გამოუტანიათ ყველაფერი. შემოქმედის მონასტერში მარტო ის დარჩენილა. რაც სამალავში არ იყო და თუმცა, გაზეთებმა გადმოგვცეს, რომ ყველა ნივთები ნახესო, მაგრამ ეს სამწუხაროთ არ გამართლდა. უმეტესი ნაწილი ნივთებისა დაკარგულია და რაც ნახეს ისეა გაფუჭებული, დამტვრეული და დანგრეული, რომ მათ მხოლოდ მატერიალური მნიშვნელობა აქვს და ცხრა მეათედი მისი მეცნიერული, ხელოვნური და კულტურული მნიშვნელობისა გაქარწყლებულია.

ასეთი სამწუხაროა მდგომარეობა ჩვენი ეკლესია მონასტებისა და მათში დაცული დიდებული განძეულობისა. მე ის კი არ მიკვირს, რომ ასე იცარცვება ეკლესია მონასტრები. გასაკვირი ის არის, კიდევ როგორ გადარჩა ავაზაკებს ის რაც

გადარჩენილია ჯერჯერობით. (.....) ჩვენ არა ერთხელ გავმართეთ თათბირი საკათალიკოსო საბჭოს წარმომადგენლებთან, თანადასწრებით სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიბრძნის ფაკულტეტის პროფესორებთან და საისტორიო და საეთნოგრაფიო საბჭოს წევრებისა ეკლესია-მონასტრების და მათში დაცული ნივთების დაცვის შესახებ, მაგრამ ვერც ერთხელ შეთანხმებით დასკვნა ვერ გამოვიტანეთ და მართლა ძნელი გადასაწყვეტია ეს რთული საკითხი, როგორც სამღვდელოებისთვის ისე ჩვენთვის. ჩვენ იმ აზრს ვადგებით, რომ უფრო საყურადღებო ნივთები მუზეუმში გადმოგვეტანა, თუნდ საეკლესიო მუზეუმში და ამ მუზეუმში დაგვეცვა მთავრობის დახმარებით. ამის საწინააღმდეგოდ ისეთი დებულება წამოაყენეს სამღვდელოების წარმომადგენლებმა, რომ ანგარიში უნდა გავვეწია. ისინი ამბობენ, რომ საეკლესიო ნივთები ხალხის სალოცავი და სათაყვანებელი საგანია, მათი მოშორება ეკლესიისათვის ეკლესიის გაუქმება არის. ეს პასუხი მართალია ზოგიერთ შემთხვევაში. მაგალითად, გელათის მონასტერი თავის ღირსებას და ავტორიტეტს დაკარგავს ხალხის თვალში თუ მას ხახულის ხატი მოვაშორეთ და ხახულის ხატი ფასდაუდებელია მეცნიერებისათვის და ხელოვნებისათვის. მაგრამ გელათში სხვაც აუარებელი განძია, რომელიც ინახება და ფუჭდება მათ სალაროში, ხოლო მეცნიერებისათვის და ჩვენი კულტურისათვის ეს ფასდაუდებელია და მათი ადგილი მუზეუმშია და არა მონასტრის მოუწყობელ სალაროში და უვიც ბერთა ხელში. გელათის ხელნაწერები, რომ მუზეუმში ყოფილიყო, მაგალითად, გადმოტანილი, ზოგიერთი მათგანი დღეს უფრო შესწავლილი და გადმოცემული იქნებოდა. ნივთები, რომელთაც კულტის მნიშვნელობა არა აქვს, მუზეუმში იყოს გადმოტანილი. ეს წინადადება საკათალიკოსო საბჭომ მიიღო, მაგრამ ჯერ სისრულეში არ არის მოყვანილი. მონასტრები სადაც ერთი ორი ბერის მეტი არ არის და ხალხის სურვილია მონასტერი (.....) ეკლესიად გადაკეთდეს, მონასტერი გაუქმებული უნდა იყოს და (.....) ეკლესიად გამოცხადებული. ასეთია, მაგალითად, კაცხის მონასტერი. მეორე დებულება, რომელიც მათ წამოაყენეს ის არის, რომ მუზეუმში განძეულობა

შეიძლება ერთბაშად გაქრეს ცეცხლის გაჩენით თუ მტერთა შემოსევით, ან ხალხის მოძრაობით თუ გამოსვლით ისე, როგორც ეს მოხდა რუსეთში და სხვა. ხოლო ყველა ეკლესია მონასტრების განადგურება ერთად შეუძლებელია, ერთში თუ რაიმე დაიკარგება, მეორე გადარჩება და სხვა. ამ მოსაზრებით ისინი წინააღმდეგია, რომ ყველაფერი მუზეუმში მოვათავსოთ და მოითხოვენ, თუ მთავრობას უნდა განძეულობის დაცვა და მთავრობა ამას ფას სდებს, მას შეუძლის ყარაულები დააყენოს და სამღვდლოებას მისცეს საშუალება დაიცვას განძეულობა. გავიცანი რა ადგილობრივი მდგომარეობა, მე გავუზიარე ჩემი აზრი მიტროპოლიტებს და საკათალიკოსო საბჭოს ზოგიერთი საჩქარო ზომების მიღებისათვის. ჩემი წინადადება იყო, რომ ზოგიერთი მონასტრებიდან, რომელთაც უფრო განსაცდელი მოეღოს, წიგნები გადაეტანათ სხვა უფრო დაცულ მონასტრებში, რომელთაც მცველები ყავს. საზოგადოთ უნდა მოგახსენოთ, მთელი ჩვენი წარსული კულტურა, რომლითაც ქართველ ერს შეუძლია იამაყოს, არის ეკლესიური დარგისა ან უკეთ რომ ვსთქვათ სარწმუნოების ზეგავლენით და მის სფეროში წარმოდგენილი. ესევე იყო ბიზანტიაში და საზოგადოდ ევროპაში საშუალო საუკუნეებში.

ქართველმა ხალხმა შექმნა თავისი ორგანული სტილი საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში, ააყვავა ოქრომჭედლობითი ხელოვნება, უაღრეს ხარისხამდე მიიყვანა ბევრი მილანქრიანი წიგნები ბიზანტიური და ქართული ხელობისა, დაგვიტოვა დიდი ლიტერატურა სასულიერო, საერო და საღვთისმეტყველოსნო, რომელსაც შეუძლია შუქი მოფინოს მსოფლიო ისტორიას, საქრისტიანო მწერლობას და მთელ ადმოსავლეთის კულტურულ განვითარებას. ამგვარ ნაშთებს წარმოგვიდგენენ თვით ეკლესია მონასტრის შენობები და მათში დაცული ხელთნაკეთები სამკაულნი, ჯვარ-ხატები, ნაქსოვ-ნაკერნი, მხატვრობანი, ფრესკები და მინიატიურები, ქანდაკებანი და ჭურჭელნი. ყველაფერი ეს ეკლესია მონასტრებშია დაცული და მათი უყურადღებოთ დატოვება, განადგურება და მოუვლელობა არა თუ არ ეპატივება, არამედ დანაშაულობად, ბარბაროსობად ჩაეთვლება სახელმწიფოს, მის მთავრობას, მთელს ერს და ხალხს. ისეთი ნაშთების

დანგრევა, როგორც არის ჯვარის მონასტერი, მცხეთის სობორი, ბოლნისის ტაძარი, მარტვილი, გელათი, ბედია, მოქვი, ბეთანია, პითარეთი, ცუგრუგაშენი და სხვა უთვალავი ძეგლები, დედამიწის პირიდან აღგვა იქნება ქართული ხუროთმოძღვრებისა. ხოლო დაკარგვა ისეთი ნივთებისა, როგორც უკანასკნელ დროს სამუდამოთ დაკარგულა და განადგურებულა შემოქმედის მონასტერში მთლიანად აღმოფხვრა არის მთელი კულტურული დარგისა. ტყვილად იყო გამოცხადებული გაზეთში შემოქმედის დაკარგული ნივთები ყველა იპოვნესო, ჯერ ერთი, რომ ნახევარი ნაპოვნი არ არის და ის რაც ნაპოვნია ისე გაფუჭებულია და მოძარცვული, რომ არქეოლოგიურს და ხელოვნურ მნიშვნელობას თითქმის სულ კარგავს და მხოლოდ მატერიალურ ღირებულებას წარმოადგენენ. შესანიშნავი ბიზანტიური მილანქრით ნამუშევარი აღდგომის ხატი, რომელსაც ასე ძვირად აფასებენ მეცნიერები და ერთ შესანიშნავ განმად ჩაითვლებოდა არა თუ ქართული სიძველისა, არამედ პირველ ხარისხოვან ნივთად ბიზანტიური ხელობისა სულ განადგურებულია. ირგვლივ გარე არშია მოძარცვულია და ძვირფასი ქვები ამოცვლილი, მილანქრიანი მეორე წვრილი არშია ზემოთ და მარჯვნივ სულ მოცილებული აქვს და დაკარგული. ქვემო არშია სულ გაფუჭებული, მარცხენა აშია ამომძვრალი, თვით ხატი შუაში მილანქრებზედ გაჭრილი და გაფუჭებული. თავი ფერისცვალების ორარშინიან ზარზმის ხატიდან მეცხრე საუკუნისა, რომელიც ერთად ერთი ნიმუში იყო მთელს საქართველოში მეცხრე საუკუნით დათარიღებული. აშიები სულ მოუძარცვავთ და თვით შესანიშნავი წარწერის მარჯვენა ნაწილიც წაულიათ, სადაც ქრონიკონი ეწერა. კარგი კიდევ, რომ მე წინეთ ეს წარწერა საგანგებოთ გადმოღებული მქონდა ფოტოგრაფიის საშუალებით. მონასტრების მდგომარეობის და წიგნების მოვლის შესახებ მე მქონდა საუბარი ადგილობრივ მიტროპოლიტებთან და მათი საბჭოს წარმომადგენლებთან და ბოლოს საკათალიკოსო საბჭოშიც და ზოგიერთი ჩემი წინადადება მათ კიდევაც მიიღეს და ზოგის განხორციელება აღგვითქვეს. საკათალიკოსო საბჭომ მაგალითად მიიღო წინადადება, რომ ხელნაწერები და ქსოვილები გადმოიტანონ მუზეუმებში, ხოლო

ზოგიერთი ნივთები ისეთი ეკლესია მონასტრებისა, რომელთაც განსაცდელი მოეღოს, გადაიტანონ სხვა მონასტრებში, რომელნიც უკეთ დაცული არიან და ყარაულები ყავთ. მაგრამ ეს ზომა ერთნაირი პალიატი (სიც) არის და ამით საერთოდ ეკლესია მონასტრების ნივთების დაცვა უზრუნველი არ იქნება.

სამგზავრო კრედიტი ოცდაათი ათასი მანეთი რასაკვირველია სულ დაიხარჯა. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენი ფოტოგრაფი უსასყიდლოთ რომ არ გვეყოლოდა საეთნოგრაფო საზოგადოების და უნივერსიტეტის მიერ დათმობილი და ყველა მასალები, რომ ჩვენის ხარჯით გვეყიდა, ეს თანხა მარტო ფოტოგრაფიის სურათებს არ ეყოფოდა, მაგრამ ზოგჯერ ფოტოგრაფიის მასალები ჩვენ ჩვენის ხარჯით მარტო ნაწილი შევიძინეთ, ზოგჯერ მისვლა-მოსვლა, ეტლი, ცხენები და სანოვაგე ძვირი იყო. მაგალითად, ისეთ მონასტერში, როგორც არის გელათი, ორი დღის კომისიის სადილებში გადაგვახდევინეს ორიათას ოთხას ორმოცდაათი მანეთი.

1. დაარსდეს ორგანო განათლების სამინისტროს უწყების დაქვემდებარებით, რომლის კომპეტენციას შეადგენდეს ყოველგვარ კულტურულ ხუროთმოძღვრების ნაშთების დაცვა, მოვლა, შეკეთება და განახლება. აგრეთვე, მუზეუმების და კულტურული საგანძურების ყურისგდება. ასეთ შესაფერ ორგანოთ მე მიმაჩნია ის საბჭო, რომელიც დაარსებულა ქართულ მუზეუმის (ყოფილ კავკასიის) მართვა გამგეობისათვის, ხოლო ამ საბჭოს ფუნქციები უნდა გაფართოვდეს და შესაფერი თანხა დაენიშნოს, რომ დაუყოვნებლივ შეძლოს მუშაობა.

2. მონასტრებს მიეცეს ნორმა მიწისა [...] და აგრეთვე დაუბრუნდეთ მათ ჩამორთმეული წისქვილები.

3. მიეცეს წინადადება ერობებს დაუყენონ მცველი იმ ეკლესია მონასტრებს, რომელნიც საყურადღებონი არიან თავის განძეულობით. თუ ამაზე ერობები უარს იტყვიან, ასეთი ეკლესია-მონასტრების წიგნები გადმოტანილი იქმნეს საკათალიკოსოს საბჭოსთან შეთანხმებით ან მუზეუმში ან ისეთ მონასტერში, რომელსაც დარაჯები ყავს ან გაუჩენენ.

4. გადმოტანილ იქნეს ტფილისში ის ნაძარცვი ნივთები შემოქმედის მონასტრიდან,

რომელნიც ინახება ოზურგეთის ხაზინაში, რათა აქ ნამტვრევებისაგან აღვადგინოთ სახეები ზოგიერთი წიგნებისა და ამის გაძლოლა დაევალოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების საბჭოს, აქვე უნდა გადმოტანილ იქნას ნაწილი წიგნებისა, რომელნიც შემოქმედის მონასტერში ინახება.

5. უნდა დაიბეჭდოს ის აღწერილობა, რომელიც მე შევასრულე თქვენი დავალებით.

6. მთავრობამ გამოსცეს საზღვარს გარეთ ალბომები იმ წიგნებისა და განძეულობისა რომლის სურათები მე მაქვს დამზადებული.